

MEDICINSKA VJEŠTAČENJA U POSTUPCIMA KAZNENOG SUDA U DUBROVNIKU U 18. STOLJEĆU

Kovačić, Neda

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Dubrovnik / Sveučilište u Dubrovniku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:155:538547>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

SVEUČILIŠTE U DUBROVNIKU
UNIVERSITY OF DUBROVNIK

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Dubrovnik](#)

Sveučilište u Zagrebu

SVEUČILIŠNI INTERDISCIPLINARNI DOKTORSKI STUDIJ
POVIJEST STANOVNIŠTVA

Neda Kovačić

**MEDICINSKA VJEŠTAČENJA
U POSTUPCIMA
KAZNENOG SUDA U DUBROVNIKU
U 18. STOLJEĆU**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Dr. sc. Tatjana Buklijaš

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

POSTGRADUATE DOCTORAL INTERDISCIPLINARY STUDY
"HISTORY OF POPULATION"

Neda Kovačić

**MEDICAL EXPERTISE
IN THE PROCEEDINGS
OF CRIMINAL COURT IN DUBROVNIK
IN 18th CENTURY**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Tatjana Buklijaš, Ph. D.

Zagreb, 2018.

O mentorici

Tatjana Buklijaš je rođena 25. veljače 1972. godine u Zagrebu. Diplomirala je 1996. godine na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a magistrirala (1999.) i doktorirala (2005.) na Department of History and Philosophy of Science, University of Cambridge. Naslov je doktorata bio *Dissection, discipline and urban transformation: anatomy at the University of Vienna, 1845-1914*. Od 1997. do 2001. radila je kao znanstveni novak na Odsjeku za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU, potom na Department of History and Philosophy of Science, University of Cambridge kao *research associate* (2004.-2005.) i Wellcome Research Fellow (2005.-2008). Uz istraživački posao predavala je niz predmeta na istom odsjeku.

Od listopada 2008. zaposlena je kao *research fellow* (od 2015 *senior research fellow*) na Liggins Institute, University of Auckland, Novi Zeland. Bila je gostujući predavač na Medizinische Universität Wien, Beč, Austrija i na doktorskom studiju Povijest stanovništva Sveučilišta u Dubrovniku, te je *affiliated research scholar* na Department of History and Philosophy of Science, Cambridge. Mentor je niza diplomskih i magistarskih radnji na Medizinische Universität Wien, University of Cambridge i University of Auckland. Bila je mentor jedne doktorske disertacije na Sveučilištu u Dubrovniku. Na Faculty of Medical and Health Sciences, University of Auckland predaje studentima 3. godine medicine u sklopu grupe predmeta Medical Humanities.

Sudjelovala je na nizu znanstvenih skupova širom svijeta (Hrvatska, Italija, Austrija, Mađarska, Novi Zeland, Australija, Sjedinjene Američke Države, Danska, Velika Britanija, Njemačka itd.) i pozvana održala predavanja na brojnim institucijama poput Universität Wien i Medizinische Universität Wien (Austrija), University of Bristol, Oxford Brookes University, University of Cambridge, University of Manchester (Velika Britanija), KU Leuven (Belgija), Philipps Universität Marburg (Njemačka), Central European University (Mađarska), University of Auckland i Victoria University of Wellington (Novi Zeland), University of Sydney (Australija), SAZU (Slovenija), Hrvatski institut za povijest (Hrvatska). Organizirala je više znanstvenih skupova i serija seminara u Hrvatskoj i Velikoj Britaniji. Recenzirala je znanstvene radove za brojne povijesne, medicinske i prirodnoznanstvene časopise hrvatskog, engleskog i njemačkog govornog područja te prijedloge projekata za britanske i austrijske institucije. Vanjski je savjetnik i suradnik na projektima u Hrvatskoj, Austriji i Velikoj Britaniji. Uredila je posebni broj časopisa *Studies in History and Philosophy of Science* na temu medicine, znanosti i imperijalizma u Austro-Ugarskoj Monarhiji (2007).

Napisala je veći broj znanstvenih članaka, poglavlja te dvije koautorske knjige na hrvatskom i engleskom jeziku iz područja povijesti i filozofije znanosti i medicine (posebno u području povijesti anatomije i povijesti reprodukcije) te biomedicinskih znanosti. Također je koautor (s Dr

Nickom Hopwoodom) virtualne izložbe *Making visible embryos* (2008). Dobitnica je više natječaja za financiranje projekata; primjerice od strane Open Society Institute Research Support Foundation u Pragu (1999.-2001.); Wellcome Trust u Londonu (2005.-2008.), Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften Wien (2009.); Marsden Grant Royal Society of New Zealand (vrijednost oko 580,000 NZD, 2016-2019). Akademsku godinu 2015-2016 provela je kao Senior Thyssen Fellow na Institute for Advanced Study, Central European University, Budimpešta.

Sažetak

Istraživački uzorak je obuhvatio je sva medicinska vještačenja (707) iz ukupno 9346 postupaka vođenih pred Kaznenim sudom i 137 pripadajućih presuda u tri dekade s početka, sredine i kraja 18. stoljeća. Odabran je tako da se mogu uočiti promjene koje su nastale sredinom stoljeća u smjeru napretka i ekonomskog oporavka dubrovačkog društva. Medicinska vještačenja su u najvećem broju sastavni dio privatne tužbe, priložena kao dokaz o postojanju kaznenog djela, što čini bitnu razliku u odnosu na analizirani uzorak s početka 14. i 15. stoljeća kada su sva medicinska vještačenja provedena prema nalogu suda. Doprinos zdravstvenih stručnjaka: kirurga, brijača, fizika i primalja u učinkovitoj kontroli nasilja dokumentiran je u kaznenim postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti prijavama i sudjelovanjem u istražnom postupku očevida. Prema kraju stoljeća raste udio medicinskih vještačenja u tim postupcima što se tumači povećanim brojem zdravstvenih stručnjaka, prvenstveno školovanih kirurga, ali i promjenom obrasca ponašanja sudaca koji su tražili stručnu pomoć i u slučajevima lakših kaznenih djela. Uvidom u veliki broj slučajeva istraženo je kako su sudu prezentirani oni elementi medicinskog izvještaja koji su mogli utjecati na tijek suđenja i donošenje presude. Kvantitativne analize učestalosti medicinskih vještačenja, a posebno prognoze o posljedici kaznenog djela potkrijepile su teoriju o trendu smanjenja nasilja u Dubrovniku od početka prema kraju 18. stoljeća.

Ključne riječi: Kazneni sud, kazneni zapisnik, Dubrovnik, sudsko medicinska praksa, medicinsko vještačenje, liječnik, fizik, kirurg, brijač, primalja, kancelar, bolnica, nasilje, rana, otrov, očevid, presuda.

Summary

Medicine and law, two areas of human activity that have been throughout history in constant correlation, were closely linked throughout the time of the Dubrovnik Republic in three significant areas. These include: regulating public health hygiene, adopting laws to monitor medical practice and medical expertise for the needs of the court in the criminal proceedings.

The obligations to report woundings and suspicious deaths and to provide medical forensic reports in court procedures were part of the contractual obligations of the commune physicians of Dubrovnik. In Dubrovnik in the 14th and 15th century, although they were seldom performed, and were recorded with a rudimentary vocabulary that does not provide any opportunity. Medical expert testimonies for the evaluation of medical knowledge, do show that the judges, in passing their judgements, relied on the prognoses of survival and the estimation of the incapacity for work of the experts called when it was a matter of serious injuries. The frequency of medical expert testimonies in criminal cases of physical assault at the beginning of the 14th century comes to 3.5%. Only in two cases initiated by a private suit (of the total of 38, or 5%) were forensic expertise carried out at the demand of the court. All other medical expert testimonies were carried out in procedures initiated *ex officio*. The medical experts called were on the whole surgeons, and less often physicians, but it is not always possible to determine their professions since they were recorded with the neutral expression of *medicus*. Not a single case is recorded of a notification being made by a barber, and they were not invited to give medical evidence in court.

A medical expert, who was not always the notifier, at the summons of the court, immediately before it arrived at a judgment, would express his professional opinion without an explanation of the danger of the wound to the life of the injured party, which afforded the judges the opportunity to wait before passing judgement, if the life of the wounded party were in danger. Most often subject to medical expertise were wounds to the head, and, in terms of the means of commission, those that were made with blades and objects of iron. All wounds examined were accompanied with bleeding. Such wounds were obviously considered more dangerous, and their outcome more uncertain. Medical expertise concerning the consequences that would ensue from a wound in the shape of incapacity for work helped the judges to award the injured party a just compensation for lost wages. The means of the wounding and the presence of bleeding, facts necessary for the determination of the amount of a monetary fine, were determined by the evidence of the wounded party and the witnesses present. There is no

proof of any interaction between the rector who led the enquiry and the judges and medical forensic experts present.

The research samples from the beginning, middle and end of the 18th century were chosen bearing in mind that essential changes in the direction of progress and prosperity started to occur in the mid-century, and it can be hypothesised that in this period there was a fall in the level of violence. Economic and social conditions in Dubrovnik in the 18th century changed under the influence of political and social developments. The insecure times consequent upon the constant wars, epidemics of infectious diseases and shortages of cash in the state coffers meant that at the beginning of the century only one commune surgeon was employed at any one time. Hence in one third of the cases, medical expertise were entrusted to barbers. A pragmatic pattern can be observed in the behaviour of the judges in criminal cases. Barbers were instructed to examine wounded or poisoned persons, and they also did autopsies in distant places in search of the causes of death. If a crime occurred in the city, the medical examination would be carried out by a surgeon. Physicians would be present at autopsies in the city, and the role of the barber would be reduced to that of dissector.

In the middle of the century the economic recovery allowed for Dubrovnik men to be given scholarships for studies of medicine and surgery and for the employment of foreign surgeons and physicians. Three surgeons of the commune carried out most of the medical expertise in the period of 1751/60, independently of the kind of crime, including medical expertise during investigations. Such a practice was kept up to the end of the century, when there were six surgeons in the employment of the city at the same time. The profession of barber was thoroughly marginalised, and the few reports of forensic examination they provided to the court were appended to private suits as proof of the existence of a crime, and in most cases they did not examine the wounds, but described the procedures of treatment carried out.

Physicians appeared seldom in court, and their participation was greater at the beginning of the century, when they were called upon to identify poisons, to be present at and voice their opinions about autopsies or to determine the causes of unclear death. At the end of the century the need for their expert knowledge ceased, for barbers and empirical surgeons were replaced by trained surgeons who were competent to provide forensic expertise in all kinds of crime.

In the Dubrovnik criminal records, midwives appeared as experts in evidentiary procedures related to the crimes of infanticide and rape, which included the determination of

the age and cause of death of the newly born and of the absence or presence of pregnancy and the lactation period of the suspected woman, as well as expertise of the victims of rape in the search for traces of violence and loss of virginity, outside the periods observed in the first decades of the 18th century. In the periods observed, there were only four such cases. From the middle of the century, medical expert expertise were taken over by surgeons. The distribution of medical experts clearly shows that the economic and social progress of the Dubrovnik Republic in the 18th century shaped in medical terms the court practice at the criminal court in Dubrovnik. The pragmatism and frugality of the early part of the century was replaced by the need for a choice of the most qualified persons at their disposal.

In a comparison with the beginnings of medico-legal practice, a significant change appears. In the 14th and 15th centuries, medical expertise were carried out only at the order of the court. In the 18th century, however, the greatest number of such expertises were commissioned by private plaintiffs and were submitted as evidence of the existence of a criminal act.

A computation of the frequency and distribution of medical expertise gives answers to the questions about medico-legal practice and the changes that took place over the period observed. There are no published data for other criminal courts of the time with which comparisons can be made.

The frequency of medical expertise was reduced from the 26% of the beginning of the century to 13% in the middle (by 50% in other words), and it stayed at this level until the end of the century. At the same time, the number of criminal procedures from the beginning towards the end of the century was increased by 80%. The reduction of the proportion of medical expertise, disproportionately to the rise in the number of criminal procedures, confirms the hypothesis that there was a change in the form and intensity of physical violence, which is in accordance with European trends towards a general diminution of violence in the period, which resulted in consequence in a decline for the need for medical expertise in criminal procedures.

An analysis of the distribution of medical expertise in terms of kind of crime against life and person and procedures with a negative outcome of the investigative procedure in the three periods shows the gradual reduction of the number of procedures of the crimes of murder, suicide and manslaughter and at the same time an increase in the frequency of medical expertise in such procedures. In all three periods, the greatest number of medical expertise, as would be

expected, relates to wounds and other injuries created in consequence of the crime of assault (629 or 89%), for there were by far the greatest numbers of such crimes (96%).

In the books of indictments of the Dubrovnik criminal court the medical report was regularly written in Italian. In their form and content, the reports in procedures initiated by a court decision do not differ from those initiated by a private suit. Most often there is a concise medical report that contains only the basic elements: the name and profession of the medical examiner, the name of the injured party, the kind and location of the wound and a prognosis of the consequences. It would be appended either to a private suit or to a medical report of knowledge of a criminal act committed.

The time and place of the examination of the injured party and the medical procedures resorted to were not regularly recorded. The time of the examination had to confirm or rebut the time of the commission of the crime. It was particularly important in those criminal procedures in which the judgement awarded compensation for lost wages brought about by the alleged criminal offence. The place of the examination gave the judges information about where the wounded person was in case they wanted to examine him. It additionally provides information about medical practice in 18th century Dubrovnik. A rise in the number of expertise in hospitals from the middle of the century indicates the change in the perception of hospital as place for quality medical care and also about the wish of private plaintiffs to ensure a more compelling proof of their physical injury.

Medical reports do not contain much information about medical procedures. In the text of the reports it is mostly mentioned only that the physician examined or tended the said wounds. As for treatments, compresses are mentioned, medicines to cope with pain and purgatives. It is noted that, particularly at the end of the century, the number of procedures of blood-letting increased. The mention of this procedure that was, indeed, in several cases performed at the request of the patient even when there were no visible wounds, was supposed to convince the judges of the existence and gravity of the crime.

The contribution of health workers, of surgeons, barbers, physicians and midwives, in the efficient control of violence is documented in criminal procedures launched *ex officio* and by their participation in the investigative procedures in the field. In criminal procedures initiated *ex officio*, medical expertise were a component part of the report if the reporter were a medical expert or if they were carried out at the order of the court. The number of reports of medical

experts was considerably smaller than the total number of procedure initiated ex officio in which we can find forensic medical expertise recorded and because of the paucity of data it is not possible to ascertain it with any confidence. The proportion of procedures carried out ex officio for crimes against life and person fell towards the end of the century, which is interpreted as a reduction in the share of grave crimes. The share of physicians' reports also fell at this time, but the share of medical expertise in this period rose at the same time. Towards the end of the century the judges had a number of medical experts available to them, primarily trained surgeons, who could help them to arrive at just decisions. In the period of the beginning of the century only did every third report come from a barber, and in later times the notifiers were only surgeons. The professional knowledge of physicians had an effect on criminal procedures from the very beginnings with the categorisation of the crime, which the judges regularly accepted and stopped the procedure or went on with further investigations. Criminal proceedings initiated by a physician by the notification of a death were never continued by an investigation at the site of the crime, which shows that the judges thought the facts alleged were confirmed. If the report of a crime came from a third person, judges could determine to carry out an on the spot investigation. The number of medical expertise was reduced towards the end of the century. The greatest number of such expertise were carried out in unclear cases of deaths produced by accidental falls, drowning or sickness. The results of all the quantitative and qualitative analyses carried out show a change in the quality, and from the middle to the end of the century, forensic medical examination passed into the domain of trained surgeons almost exclusively. The increased frequency of forensic medical examination in proceedings initiated ex officio in later periods confirms not only the greater accessibility of medical examiners but also the increased need of judges for equitable trials.

Medical expertise of wounds and other injuries arising in consequence of the crime of assault are as expected the most numerous such expertise in the periods under observation of the beginning, middle and end of the 18th century. Data from the reports about the kind of injury, the location, the means and the prognosis offer the judges the necessary guidelines in the evidentiary procedure and contribute to the verdict being made with greater justice.

In all three periods, the greatest numbers of medical expertise were of wounds that bled, and according to anatomical location, wounds of the head. The expertise of the most serious wounds regularly contained a pathological anatomical description, and sometimes listed which vital functions were jeopardised. The prognoses of the consequences of wounds were not uniformly framed, rather recorded in numerous expressions that in the early period often contain

an indefinite formulation, which provided the expert protection against wrong evaluations. There was not always an explanation of the prognosis, which speaks to the confidence of the judges in the physician's evaluation. Medical expertise of the means of commission was always present in cases of wounds with edged implements, for more severe penalties were enjoined for such crimes. When it was necessary, medical experts would evaluate the degree of physical impairment and the duration of incapacity for work pursuant to which the injured party would be awarded monetary compensation.

The contents and numbers of medical expertise of wounds and other injuries arising from crimes of assault make them a valuable source for research into the history of violence. Data from medical reports provide certain data about the consequences of assault. The reduced frequency of medical expertise in the cases of assault in the second period observed speaks of the smaller number of serious injuries for the evaluation of which expert opinion is required. The prognoses of medical examiners about the consequences to the health and life of the injured parties and textual descriptions of the wounds clearly show that blows became less powerful and inflicted less serious injuries on the wounded. The trend towards the diminution of the intensity of violence went on until the end of the century.

In spite of the small number of investigations carried out the proceedings of criminal procedure in cases in which poisoning was suspected can serve for the identification of the patterns of court practice. Not in a single procedure initiated by a private suit did the court order medical expertise. In the five cases that the court initiated ex officio after a notification, only one of which was a notification by a medical practitioner (a barber), the court instructed an expert (barber, physician or surgeon) to examine the poisoned person. In two procedures when no medical expert was sent to examine the person suspected to have been poisoned, the victims had already been interred when the notification was made. Although this is a small sample it can be seen that the barber was sent to distant places, while surgeons and physicians carried out their medical expertise in the city.

Medical experts found evidence of poisoning by a visual inspection of the body (skin, nails and oral cavity), the appearance of foaming at the mouth, the presence of vomiting and fever and in the general improvement of the state of the victim after they took an antidote. The most important part of the evidence, say the barbers and the physicians, was the test for the robustness of the hair. In a demonstration of knowledge about differentiation of symptoms of poisoning and of sickness, and of medical authority, the Dubrovnik physician Marko Flori stood

out in a procedure in which he deterred the judges from a criminal prosecution of the apothecary Remedeli for having issued the wrong medicine. Only in one case of poisoning was evidence provided by an examination of the internal organs. After the barber had “opened up the corpse”, the physician and surgeon carried out the examination. The presence of poison was confirmed by the finding of arsenic crystals attached to the membrane of the ventricle where they had caused inflammation and deterioration of the tissue.

If there were signs that the poison had been administered in food or drink, the suspect remnants were taken to the court. Identification of poisonous subjects was usually made by city physicians by a visual inspection. They showed uncertainty and a poor knowledge of toxins. There is no record of them having used the sense of smell or having carried out any other kind of experiments. The contents of vomit would also be examined. Toxicity was demonstrated by biological experiments using animals, dogs or cocks, in the courtyard of the Rector’s Palace. There was no exchange of information between those experts who carried out expertise of the victims in the search of symptoms of poisoning, and those who were supposed to determine the kind of poison used, physicians and surgeons. Although the evidentiary procedures were lengthy and costly, and although the medical forensic experts in most cases claimed with confidence that the victim had been poisoned, not a single procedure was concluded with a verdict.

With their numerousness and contents, records of medieval forensic expertise of the Dubrovnik criminal court in the 18th century have permitted diverse kinds of analysis, the results of which explain the involvement of medical practitioners in the control of violence as well as supplement our picture of the criminal legal system in the Dubrovnik Republic. Data valuable for the history of medicine were also obtained, adding to existing knowledge about health culture, healthcare workers and establishments, sicknesses and treatments in the observed period. Thus, a better overall understanding of this historical period of the Dubrovnik Republic will be attained. With its diversity, the information should prompt other researchers to employ this valuable and very capacious set of archival records in the area of history of medicine, social history, the history of everyday life, historical anthropology and women’s history.

Key words: Criminal Court, criminal records Dubrovnik, medico-legal practice, medical expertise, physician, surgeon, barber, midwife, chancellor, hospital, violence, wound, poison, judgment.

Sadržaj

Sažetak

Summary

1. UVOD	1
1. 1. Medicina na sudu kroz povijest.....	4
1. 2. Medicinska vještačenja u kaznenim postupcima: izvori i metode istraživanja.....	9
2. MEDICINA NA SUDU U DUBROVNIKU U 14. I 15. STOLJEĆU	12
Uvod.....	12
2. 1. Osnovne značajke sudske kaznene prakse u Dubrovačkoj Republici.....	14
2. 2. Medicinska vještačenja u Dubrovniku u 14. i 15. stoljeću.....	17
2. 3. Kontrola nasilja obavezom prijave zločina.....	26
Zaključak.....	30
3. MEDICINSKI VJEŠTACI	32
Uvod.....	32
3.1. Bijači ranarnici.....	36
3.2. Liječnici kirurzi.....	48
3.3. Liječnici fizici.....	57
3.4. Primalje.....	61
Zaključak.....	63
4. ULOGA MEDICINSKIH VJEŠTAKA U KONTROLI NASILJA U DUBROVNIKU U 18. STOLJEĆU	65
Uvod.....	65
4. 1. Učestalost medicinskih vještačenja u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti.....	67
4. 2. Medicinski izvještaji u kaznenim postupcima pokrenutim prijavom zdravstvenih stručnjaka.....	69
4. 3. Medicinska vještačenja na mjestu zločina.....	77
4. 4. Uloga lokalnih knezova i kapetana.....	86
Zaključak.....	88

5. MEDICINSKI IZVJEŠTAJI U ZAPISNICIMA KAZNENOG SUDA U DUBROVNIKU U 18. STOLJEĆU	89
Uvod.....	89
5. 1. Učestalost i raspodjela medicinskih vještačenja.....	91
5. 2. Oblik i sadržaj medicinskih izvještaja.....	99
5. 3. Uloga kancelara kao zapisničara.....	112
Zaključak.....	115
6. MEDICINSKA VJEŠTAČENJA RANA I DRUGIH OZLJEDA	118
Uvod.....	118
5.1. Medicinsko vještačenje vrste i anatomske lokacije ozljede.....	122
5. 2. Prognoza ozbiljnosti i posljedica ozljede.....	127
5. 3. Medicinsko vještačenje sredstva izvršenja.....	134
5.4. Procjena tjelesnih oštećenja i radne sposobnosti.....	136
5. 5. Trend smanjenja nasilja.....	138
Zaključak.....	143
7. DOKAZI ZLOČINA TROVANJA	145
Uvod.....	145
8.1. Medicinska vještačenja trovanja temeljena na simptomima.....	149
8. 2. Vještačenje otrovne supstance.....	155
Zaključak.....	163
8. ZAKLJUČAK	165
IZVORI I LITERATURA	172
PRILOG 1. Popis članova bratovštine brijača 1460.	180
PRILOG 2. Prijevod pisma dubrovačkog fizika Marka Florija.....	190
PRILOG 3. Medicinski vještaci tužitelji, tuženici i svjedoci.....	195
PRILOG 4. Mapa teritorija Dubrovačke Republike u 18. stoljeću.....	197

1. UVOD

Medicina i pravo, dva područja ljudske aktivnosti koja su kroz povijest u stalnom suodnosu, bila su čvrsto povezana kroz čitavo vrijeme trajanja Dubrovačke Republike u tri značajna područja. To su: reguliranje higijene javnozdravstvenim propisima, donošenje zakona kojima se nadzire obavljanje liječničke prakse te medicinska vještačenja za potrebe suda u dokaznom postupku. Tema ove disertacije je posljednje područje. Prisutnost medicine u dubrovačkoj sudskoj praksi počivala je na njejoj sposobnosti da primjenom medicinskog znanja i iskustva u rasvjetljavanju neizvjesnih pitanja koja dolaze pred sud doprinese utvrđivanju relevantnih činjenica na kojemu će sud temeljiti svoje zaključke i presudu u kaznenom postupku, uključujući one za razne oblike međuljudskog nasilja. Istovremeno medicinski stručnjaci obavezom prijavljivanja i medicinskim vještačenjem u istragama zločina jačaju obavezu države u promicanju javne sigurnosti kontrolom i sprečavanjem kriminala.

Istraživanja pravnih povjesničara na područja kriminaliteta i kaznenog suđenja s kraja 19. i početka 20. stoljeća bila su usredotočena na pravne propise i procesne faze. Pod utjecajem Škole Anala, nakon 2. svjetskog rata povjesničari se okreću počinju istraživati povijest društva u cijelosti, koristeći metode preuzete iz društvenih znanosti poput kulturne antropologije, demografije i sociologije, pri čemu je značajna interdisciplinarnost, otvorenost prema svim društvenim znanostima, istraživanju i kolektivnom radu. Stoga se budi snažniji interes za proučavanje kaznenih postupaka koji nude mnogo materijala za istraživanje socijalne povijesti.¹ Povijest kriminaliteta i kaznenog suđenja oblikuje se kao nova, u nekim zemljama i nezavisna akademska disciplina, koja se jasno pozicionira u suvremenoj historiografiji. Prva organizirana grupa povjesničara oblikovala se u Nizozemskoj (*Werkgroep Strafrechtsgeschiedenis*, Radna skupina za kazneno pravo) 1973. predvođena Hermanom Diederiksom.² Organizirana su dva internacionalna kongresa u Amsterdamu i Londonu, a 1978. i internacionalno udruženje *International Association for the History of Crime and Criminal Justice* s „ciljem okupljanja povjesničara iz različitih područja u povezivanju institucionalne i pravne, ekonomske i društvene, političke, antropološke i kulturne povijesti, s praksom drugih istraživača u društvenim znanostima (pravnik, kriminolog, sociolog i antropolog)“.³

¹ Šestu sekciju škole osniva 1947. Lucien Febvre (Mirjana Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber, 2001: 238.

² Herman Diedericks (1937-1995) nizozemski povjesničar, suradnik na Odjelu za ekonomsku i društvenu povijest u Leidenu.

³ Citirano iz: Xavier Rousseaux, »Crime, justice and society in medieval and modern times: 30 years of crime and criminal justice history.« *Crime, History & Societies* 1 (1997): 87.

Godine 1997., opisujući trideset godina istraživanja na ovom području, belgijski povjesničar kriminaliteta i kaznenog sudstva Xavier Rousseaux naglašava multidisciplinarnost, inovativne kombinacije kvalitativnih i kvantitativnih metoda i raznolikost pristupa. Obilje informacija u zapisnicima kaznenog suda omogućava povjesničarima uočavanje pojava na velikom uzorku (serijalna historija), jednako kao i analizu izdvojenih reprezentativnih slučajeva (case study).⁴

Istovremeno, tj. 1970-tih, medicinska historiografija pod utjecajem društvenih pokreta 1960-tih s jedne strane te razvoja društvene povijesti s druge proširuje svoje područje s uskog fokusa na povijest znamenitih liječnika i medicinskih otkrića na svijet pacijenata, prirodu i značenje bolesti i njihovom utjecaju na promjene u organizaciji kulturalnih normi i vrijednosti.⁵ Sudski zapisnici prepoznati su kao izvori za istraživanje ljudi i društvenih grupa koji drugdje nisu ostavili traga. U zbirci eseja koje su uredili Michael Clark i Catherine Crawford (1994) grupa autora interpretirala je razvitak medicinsko-pravnih ideja, institucija i prakse u Britaniji, Europi i Americi u posljednjih 400 godina. Istražujući slučajeve čedomorstva, pobačaja, stanja neuračunljivosti ili mrtvozornike, povijesno proučavanje medicine pred sudom čvrsto smještaju u područje socijalne povijesti. Također naglašavaju razvojni utjecaj pravnih sistema na pravno-medicinsko znanje i javnu ulogu medicine u modernim zapadnim društvima, te otvaraju nove perspektive u socijalnoj, kulturnoj i političkoj povijesti.⁶

U hrvatskoj historiografiji, istraživanja kriminalnih spisa za teme iz društvene povijesti počela su upravo na istraživanjima dubrovačke građe. Dok su izdvojene pojedinačne slučajeve u kojima se spominju medicinska vještačenja upotrijebili raniji autori (Antonije Vučetić, Nada Nedeljković, Zdravko Šundrica), sustavnije istraživanje zapisnika kaznenog suda za proučavanje društvene povijesti počelo je 1990-tih. Za povijest svakodnevice koristili su ih Zdenka Janeković Römer, Gordan Ravančić i Slavica Stojan, Vesna Miović za povijest Židova u Dubrovniku, a za demografska istraživanja Nenad Vekarić. Brojne radove o državnim institucijama, pravnom sustavu i društvu Dubrovačke Republike objavila je istražujući

⁴ X. Rousseaux, »Crime, justice and society«: 92-94.

⁵ Dorothy Porter, »The Mission of Social History of Medicine: An Historical View.« *Social History of Medicine* 8/3 (1995): 345–359, <https://doi.org/10.1093/shm/8.3.345>
Promjene u istraživanju povijesti medicine povezane su dijelom s pokretom kontrakture koji izražava etiku i težnje određene populacije u sukobu s vrijednostima cjelokupnog društva. Primjerice, zanimanje za povijest psihijatrije započelo je propitivanjem moderne psihijatrije u sklopu antipsihijatrijskog pokreta, a povijest žena u medicini pokrenule su feminističke povjesničarke i aktivistice poput Barbare Ehrenreich (Barbara Ehrenreich, *Witches, Midwives, and Nurses: A History of Women Healers*. New York: The Feminist press, 2010).

⁶ *Legal Medicine in History* (ur. Michael Clark, Catherine Crawford). Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

primarnu arhivsku građu Nella Lonza. Kazneno pravni sustav Dubrovačke Republike u 18. stoljeću posebno je opisan u njejoj knjizi *Pod plaštem pravde* (1997).⁷ Medicinska vještačenja su dotaknuta u kratkom opisu dokaznog postupka. Nella Lonza je postavila pitanja vještačenja opisujući slučajeve pobačaja u 17. i 18. stoljeću, a ulogu primalja u sudskim istragama opisuje i Kristina Puljizević.

Objavljivanje povijesno medicinske građe u dubrovačkim kaznenim spisima 15. stoljeća započela je Tatjana Buklijaš 2000.⁸ Njen rad sadrži sve slučajeve iz dvije knjige kaznenih spisa serije *Liber malefitorum* 1421. do 1431. godine u kojima se spominju liječnici, ljekarnici, brijači, ljekarne i hospitali te epidemije u Dubrovniku. Liječničke prijave i vještačenja na sudu analizirala je s obzirom na sredstvo nanošenja ozljede i anatomske smještaj. U drugom radu, objavljenom 2004. sa Stellom Fatović-Ferenčić, analizirana su sva medicinska vještačenja u osam knjiga kaznenih zapisnika s početka 15 stoljeća iz perspektive učinkovitosti mehanizama vlasti u sprečavanju i kontroli nasilja. Iz kasnijih razdoblja nema objavljene sudske građe niti radova s područja sudske medicine.

Opširno istraživanje kriminaliteta u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću provela je grupa studenata druge i treće generacije doktorskog studija Povijest stanovništva na Sveučilištu u Dubrovniku pod vodstvom Nelle Lonza i Nenada Vekarića 2010. do 2013. godine.⁹ Pregledano je i dokumentirano 9346 postupaka vođenih pred Kaznenim sudom i 656 presuda, koje se odnose na te postupke u tri dekade: početkom (1711/20), sredinom (1751/60) i krajem 18. stoljeća (1791/1800). Uzorak je odabran tako da omogući analize kretanja kriminaliteta u kraćim i dužim vremenskim intervalima uzimajući u obzir da su se sredinom stoljeća počele događati bitne promjene u smjeru napretka i blagostanja, te je pretpostavka bila da je u tom razdoblju došlo do pada razine nasilja. Uz podatke o kaznenim djelima prikupljen je veliki broj podataka za istraživanje povijesti svakodnevice, pučke kulture, običaja i vjerovanja, materijalne kulture, biografije i drugih historiografskih tema. Među bogatim podacima koji su prikupljeni u toj bazi su i oni koji su povezani s ulogom medicine u kaznenom suđenju. U provođenju dokaznog postupka sudjelovanje zdravstvenih stručnjaka zabilježeno je u 707 postupaka.

⁷ Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997.

⁸ Tatjana Buklijaš, »Per relationem medicorum-povijesnomedicinska građa u dubrovačkim kaznenim spisima iz 15.stoljeća (1421-1431).« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 49-120.; Tatjana Buklijaš, i Stella Fatović-Ferenčić. »Medico-legal Practices in the Fifteenth Century Dubrovnik.« *Croatian Medical Journal* 45 (2) (2004): 220-225.

⁹ Dio rezultata istraživanja objavljen je u *Analima Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* počevši od 2014. (sv. 51/1 i dalje).

Svojim brojem i sadržajem omogućili su mi da kombinacijom kvantitativnih analiza i kvalitativnom raščlambom teksta istražim sudsko medicinsku praksu u Dubrovniku u 18. stoljeću. Moj će rad analizom sudsko medicinske prakse doprinijeti sagledavanju cijele slike zbivanja i međuodnosa prava i medicine pri vještačenjima na Kaznenom sudu i promjena koje su se događale tijekom stoljeća. Te promjene uključuju, primjerice, izbor medicinskih vještaka prema struci i vrsti kaznenih postupaka pa sve do promjena u vrsti i intenzitetu vještačenih posljedica nasilja.

1. 1. Medicina na sudu kroz povijest

Razvoj sudskomedicinske prakse nedjeljiv je od pravnog reguliranja života u ljudskim zajednicama. Crkveni propisi i sudovi su se često, uz religijskim, bavili i medicinskim pitanjima poput trudnoće, pobačaja, steriliteta, impotencije ili seksualnih praksi. Najstariji poznati pisani zakonik, Hamurabijev kodeks (datira oko 2200. godine pr.n.e.), sadrži odredbe koje se odnose na medicinsku problematiku (incest, preljub, silovanje, bolesti robova) i medicinsku praksu (prava pacijenata i odgovornost liječnika u slučaju pogrešnog liječenja).¹⁰

U antičko vrijeme *Corpus Hipocraticum*, nastao u Grčkoj između 5. i 3. stoljeća pr.n.e. govori o mnogim aspektima medicinskog rada.¹¹ Neke teme, kao što je smrtnost rana u ovisnosti o lokalizaciji, prosječna dužina trajanja trudnoće ili preživljavanje djece rođene prije vremena daju naslutiti da je u pozadini potreba za medicinskom ekspertizom u dokaznom postupku na sudu, iako o tome nema direktnih pisanih dokaza.¹² Sudjelovanje liječnika u istragama zločina dokumentirano je prilikom utvrđivanja uzroka smrti kod Rimljana za vrijeme Republike. Zabilježena su vještačenja na leševima Cezara, Scipija Afričkog i Germanika. Fizik Antistije pregledom tijela Gaja Julija Cezara, ubijenog u rimskom Senatu 44. godine, ustanovio je 23 ubodne rane od kojih je samo jedna bila smrtna.¹³ Šest stoljeća kasnije bizantski car Justinijan reformirao je rimsko pravo. Njegova zbirka *Corpus Iuris Civilis*, koja je postavila osnove prava europskih naroda, navodi potrebu liječničke procjene invaliditeta vojnika i

¹⁰ Esther Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht. Gerichtsmedizin von der Renaissance bis zur Aufklärung*. Bern: Hans Buber, 1983: 19.

¹¹ Korpus čini približno 60 medicinskih djela povezanih sa grčkim liječnikom Hipokratom s otoka Kosa (oko 460-370 pr. n. e.) i njegovim učenjem i učenicima.

¹² Stella Fatović-Ferenčić, »Uvod u povijest sudske medicine.«, u: *Sudska medicina i deontologija* (ur. Dušan Zečević). Zagreb: Medicinska naklada, . 4. obnovljeno i dopunjeno izdanje, 2004: 1.

¹³ Cyril H. Wecht, »The History of Legal medicine.« *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 33 (2005): 245.

odgovornosti duševnih bolesnika, te također opisuje svjedočenje primalja u procjeni trajanja trudnoće. Za razvoj kontinentalne sudbene prakse posebno je važna odredba da medicinski stručnjak ne smije nastupiti u svojstvu svjedoka, već treba pomoći sucu u donošenju odluke (*Medici non sunt proprie testes, sed magis est iudicium quam testimonium*).¹⁴

Justinijanova pravna zbirka, zajedno s kanonskim pravom koje je razvijala Crkva, u srednjem vijeku je postala temelj razvoja pravnih sustava u kontinentalnoj Europi. Zahvaljujući utjecaju novog tipa postupka s aktivnijom ulogom suca, koja je iz domene crkvenih sudova brzo prešla u praksu svjetovnih sudova, tip kaznenog postupka u kontinentalnoj Europi imao je snažne inkvizitorne elemente. Istodobno se na britanskim otočjima razvijao anglosaksonski ili akuzatorni sustav nastao na temelju engleskog običajnog prava. Temeljna značajka akuzatornog tipa kaznenog postupka jest to što u ovom postupku postoji spor dviju ravnopravnih stranaka, tužitelja i optuženika, koji se u sustavu privatne tužbe rješava pred sudom koji je ima suzdržanu, pasivniju poziciju. Kako tužitelj mora dokazati da je optuženik počinio kazneno djelo i da se na njega može primijeniti kazna, teret dokaza je na njemu. U Engleskoj je porota istraživala činjenice i temeljila svoje odluke na usmenom iskazu izravnih promatrača događaja. Suci su donosili samo odluku o kazni. Na kontinentu, s druge strane, suci aktivno istražuju zločin i utvrđuju krivnju ili nevinost na snazi dokaza koji su prikupljeni u pisanim dosjeima. „Čisti“ inkvizitorni postupak se pokreće po službenoj dužnosti, bez zahtjeva neke druge osobe, nakon što sud sazna o mogućnosti da je neka osoba počinila kazneno djelo. Istražitelj vodi istragu u tajnosti i zapisuje sve procesne radnje. Sudsko vijeće odluku o krivnji donosi isključivo temeljem zapisa. Zakonska ocjena dokaza točno određuje koliko i kakvih dokaza mora postojati da bi se neka činjenica smatrala utvrđenom.¹⁵ Dubrovačka kazneno sudska praksa primjenjivala je mješoviti model, postupci su mogli biti pokrenuti privatnom tužbom ili po službenoj dužnosti. Nastavak postupka je više nalikovao inkvizitornom modelu.¹⁶

Traganje za istinom i potreba za prikupljanjem „racionalnih“ dokaza u kontinentalnoj Europi (nasuprot ranije naširoko korištenim „dokazima“ Božjeg suda), dovodi do traženja relevantnih informacija od medicinskih stručnjaka. U daljnjem razvoju sudovi će od njih tražiti da izrade cjelovite pisane izvještaje, pružajući im mogućnost da iznesu svoje mišljenje, a ne samo opaženo činjenično stanje. Statuti bogatih trgovačkih i sveučilišnih gradova na sjeveru

¹⁴ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 21.

¹⁵ O povijesti kaznenog procesnog prava i kazneno pravnim sustavima v. u: Vladimir Bayer, *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, Knjiga 2: Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1995.

¹⁶ Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*: 256.

Italije vrlo rano donose propise kojima se regulira sudsko medicinska praksa. (Bolonja 1265., Venecija 1281., Padova 1316.). Uloga sudskog medicinskog vještaka namijenjena je komunalnom liječniku, koji je često bio kirurg, a za preglede žena određuju primalje, odnosno „žene od povjerenja i sa iskustvom“.¹⁷ Obaveza medicinskog vještačenja u slučajevima ubojstva, ranjavanja, trovanja, utapanja, čedomorstva i pobačaja i „u drugim okolnostima koje uključuju ozljeđivanje osoba” se navodi 1533. u zakoniku *Constitutio criminalis Carolina* cara Svetog Rimskog Carstva Karla V. Taj kodeks kao odgovorne medicinske stručnjake također navodi kirurge i primalje. Nakon njemačkih zemalja obaveza medicinskih vještačenja se uvodi i u Francuskoj.¹⁸

Vještačenja na sudu su donosila medicinskim vještacima značajna novčana sredstva, prestiž u struci i ugled u društvu, što je posljedično potaknulo objavljivanje prvih stručnih radova u tom području. Francuski kirurg Ambroise Paré 1575. objavljuje svoja vještačenja na sudu u kojima se uz vještačenje o smrtnosti rana dotiče i drugih sudskomedicinskih pitanja, poput otrova, nevinosti i impotencije. Ta je zbirka¹⁹ trebala poslužiti kao priručnik drugim kirurzima koji su bili pozivani vještačiti u sudskim postupcima. Mišljenje da bi medicinska vještačenja trebala iz nadležstva kirurga i primalja prijeći sveučilišno obrazovanim liječnicima zastupa liječnik iz Imole (u blizini Bolonje) Battista Codronchi u svom djelu *Methodus & testificandi* objavljenom 1597. Jednako razmišljanje iznosi i sicilijanski liječnik Fortunatus Fidelis 1602. u svojoj knjizi *De relationibus medicorum*. Pri tom iznosi cijeli niz slučajeva pogrešaka kirurga. Područja u kojima treba posebno izbjegavati mišljenje kirurga su oči, sljepoočnice, vrat, zglobovi i genitalije. Nasuprot tome, Fidelis proširuje raspon slučajeva u kojima su liječnici fizici mogli biti konzultirani na područje nasljednih bolesti, trajanja trudnoće i formiranja fetusa, a bavi se i pitanjima torture.²⁰

Najopsežnije djelo *Questiones medico-legales* u kome je prikupljeno sudsko medicinsko znanje u crkvenim i svjetovnim postupcima objavio je u Rimu početkom 17. stoljeća protomedik Papinske Države i osobni liječnik papa Inocenta X. i Aleksandra VII Paolo Zacchia (Paulus Zacchius). Ovo se djelo smatra temeljem razvoja sudske medicine, to jest specijalizirane discipline koja se prvenstveno bavi utvrđivanjem činjenica u sudskim

¹⁷ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 24.

¹⁸ S. Fatović-Ferenčić, »Uvod u povijest sudske medicine.«: 3.

¹⁹ Cjeloviti naslov prvotiska: *Les oeuvres de M. Ambroise Paréconseiller, et premier chirurgien du Roy avec les figures & portraits tant de l'Anatomie que des instruments de Chirurgie, & de plusieurs Monstres*. Paris: Gabriel Buon, 1575.

²⁰ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 42-44.

procesima. Važnost njegovog djela u vremenu protureformacije, kada je Crkva nastojala nametnuti društvu tjelesnu i moralnu disciplinu, je u nastojanju promoviranja autoriteta medicine u pravnim i crkvenim pitanjima koja se tiču ljudskog tijela. Zacchia, poput Fidelisa i Codronchia, kao sudsko medicinske stručnjake promovira sveučilišno obrazovane liječnike, a za kirurge piše da nisu liječnici i da ne bi smjeli liječiti bolesti poput tumora, prijeloma i rana kojih je stanje pogoršano jer nemaju dovoljno znanja o unutrašnjim procesima i da bi za svoje pogreške trebali biti dvostruko više kažnjeni nego liječnici.²¹

Prema kraju 17. stoljeća centri pravne medicine se iz današnje Italije sele u njemačke zemlje. Odlika njemačkog pravnog sustava je bila u velikoj ulozi sveučilišta kao središta znanja. Stoga su i medicinska vještačenja za potrebe sudskih procesa obavljali profesori medicine, što je povratno rezultiralo prvim neobaveznim predavanjima, a zatim i uvođenjem redovne nastave sudske medicine na njemačkim medicinskim fakultetima. Obavezna predavanja uvode se u Francuskoj 1794. (Paris, Strasbourg, Montpellier), u talijanskim gradovima 1801. (Pisa) i u Škotskoj 1803. (Edinburgh).²² Time su postavljeni temelji za profesionalizaciju i institucionalizaciju pravno medicinske struke u Europi tijekom 19. stoljeća.

Povijest sudske medicine detaljno je istražena i objavljena u mnogim pregledima i različitim bibliografijama.²³ Opširan pregled pod naslovom „Medicina pred sudom: Sudska medicina od renesanse do prosvjetiteljstva“ (*Medizin vor Gericht. Gerichtsmedizin von der Renaissance bis zur Aufklärung*), švicarske povjesničarke Ester Fischer-Homberger, objavljen je 1983. Analizirajući prvenstveno slučajeve objavljene u priručnicima i udžbenicima sudske medicine promatranog razdoblja (Baptista Codronchius, Fortunatus Fidelis, Paulus Zacchias i dr.) autorica ne diskutira samo o pitanjima vještačenja nasilja i nasilne smrti, spolnosti, roda, braka i obitelji, psihološkog zdravlja, seksualnosti ili plodnosti, već i autoriteta pojedinih struka medicinskih vještaka u pojedinim područjima. U kratkom uvodu opisuje povijest sudske medicine kao fascinantno, ali malo poznato područje koje obiluje izvorima i vrijednim referencama i objašnjava povijest ideja o sudskoj medicini od renesanse do prosvjetiteljstva. Nakon kratkog povijesnog razvoja istražuje pravne uloge medicinskih stručnjaka: kirurga,

²¹ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 49. O epistemološkim i društvenim pitanjima koja se tiču definiranja ekspertize tijela na sudu raspravlja Silvia de Renzi rekonstruiranjem sudskih rasprava u kojima se nalaze medicinska vještačenja objavljena u Zacchijinom djelu (Silvia De Renzi, »Witnesses of the Body: Medico-Legal Cases in Seventeenth-Century Rome.« *Studies in History and Philosophy of Science* 33 (2002): 219–242.

²² S. Fatović-Ferenčić, »Uvod u povijest sudske medicine: 2.

²³ Do 70-tih godina 20. stoljeća v. Jaroslav Nemeč, *International Bibliography of the History of Legal Medicine*. Bethesda: National Library of Medicine, 1974.

fizika, primalja i ljekarnika s naglaskom na razvoj medicinske etike usko poveze s njihovim profesionalnim statusom i znanjem. Najveći dio knjige posvećen je pitanjima iz medicinsko sudske prakse, dokumentiranim sa sedamdeset sudskih predmeta iz objavljenih izvora.²⁴

Gotovo trideset godina kasnije, 2011., engleska povjesničarka Katherine D. Watson je objavila novi pregled „Forenzička medicina u zapadnom društvu: Povijest“ (*Forensic Medicine in Western Society: A History*). Prema Watson, sudska medicina se bavi tijelom i učincima na tijelo činom nasilja. No, ona nije samo grana medicine jer je izrasla, oblikovana i ostaje integralno povezana s pravnim potrebama i praksom. U prva tri poglavlja prati pojavu medicine unutar dva glavna pravna sustava na Zapadu, kontinentalnog i angloameričkog, istražuje ulogu medicinskih stručnjaka u drevnom svijetu u kojem je u području kaznenog pravosuđa ljudsko tijelo često osiguravalo glavni izvor dokaza i pojavu modernog medicinsko pravnog stručnjaka s početkom u postrevolucionarnoj Francuskoj gdje država aktivno podržava profesionalizaciju i standardizaciju kaznene istrage. Preostala tri poglavlja govore o razvoju forenzične psihijatrije, medikalizaciji devijantnosti poput samoubojstva i seksualnog ponašanja i napretku u 20. stoljeću na primjerima profiliranja počinitelja, otkrivanja vremena smrti i identiteta žrtve, krvne tipizacije i DNK analize. Vrijednost knjige povećava se umetanjem dvadesetak prikaza slučajeva, a posebno prijedlogom dodatne literature nakon svakog poglavlja . U odnosu na Fisher-Homberger Watson se više posvećuje internacionalnoj, komparativnoj perspektivi promjene prirode odnosa medicine, prava i društva i razvoju medicinsko pravnih ideja u Europi (Italija, Francuska, Njemačka), Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama u 19. i 20. stoljeću.²⁵

Drugačiji pristup istraživanju povijesti sudske medicine primijenili su Alessandro Pastore, analizirajući kaznene spise s područja sjevernotalijanskih gradova: Padove, Bolonje, Venecije i Lucce te Švicarske Lombardije od 16.-18. stoljeća i Michel Porret, koji je radio na građi s područja Ženeve u 18. i 19. stoljeću. Dok se Porret samo u posljednjim poglavljima bavi ulogom medicinskih stručnjaka u slučajevima samoubojstva, utapanja i seksualnih napada u složenim policijskim i sudskim istragama, Pastore cijelu svoju knjigu posvećuje medicinskim vještacima koji pomažu sucima u objektivizaciji dokaza kvalifikacijom „krvnih zločina“ (ubojstva, ranjavanja), procjeni seksualnog nasilja, razlikovanju nasilne od slučajne ili dobrovoljne smrti i istragama trovanja. Pri tom diskutira raspodjelu uloga pojedinih struka, od

²⁴ Esther Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht. Gerichtsmedizin von der Renaissance bis zur Aufklärung*. Bern: Hans Buber, 1983.

²⁵ Katherine D. Watson, *Forensic Medicine in Western Society, A History*. Abingdon: Routledge, 2011.

licenciranih primalja na sudu u Bolonji koje su sudjelovale u istragama čedomorstava, potvrdama nevinosti ili nasilnog razdjevičenja i dokazivanju trudnoće, preko brijača-ranarnika i kirurga obaveznih da prijave krvne delikte, do autoriteta sveučilišno obrazovanih liječnika u slučajevima trovanja, psihičkog stanja koje je prethodilo samoubojstvu i pregledu rana nastalih vatrenim oružjem prilikom obdukcije (pri tom je „prljavi posao“ otvaranja leša pripadao brijaču).²⁶ Ova dva djela sam u disertaciji najviše koristila za analizu i usporedbu s dubrovačkom sudsko medicinskom praksom, zato što su se dubrovački liječnici najčešće školovali u talijanskim sveučilišnim centrima, pa je bilo logično pretpostaviti da su pogledi iz tih sredina mogli najsnažnije utjecati na dubrovačku sudsko medicinsku praksu.

1. 2. Medicinska vještačenja u kaznenim postupcima: izvori i metode istraživanja

Akti srednjovjekovne dubrovačke komune sustavno se počinju zapisivati u registre prema sadržaju počevši od 60-tih godina 13. stoljeća. Kazneni postupci na prostoru grada, Astoreje i otoka skupno su zapisivani u Knjigu zločina (*Liber maleficiis*) neovisno da li su pokrenuti privatnom tužbom ili je knez pokretao istragu nakon saznanja o kaznenom djelu. Presude su radi lakšeg snalaženja i praćenja izvršenja kazne prepisivane u posebne zapisnike pomoćnog značaja (*Libri condemnationum*). Početkom 15. stoljeća počinju se odvojeno bilježiti tužbe za kaznena djela počinjena izvan grada, najprije na obrnutim stranama zapisnika, a kasnije u izdvojenim knjigama. Tako su nastale dvije serije kaznenih zapisnika Unutarnje tužbe (*Lamenta de intus*) i Vanjske tužbe (*Lamenta de foris*). Za razdoblje 13.-15. stoljeća sačuvano je u Dubrovačkom arhivu 125 registara postupaka vođenih pred Kaznenim sudom.²⁷

Zapisnici Kaznenog suda u Dubrovniku u 18. stoljeću razvrstani su u Dubrovačkom arhivu u seriju 20.3. (ranija serija 50.3.) pod nazivom Kaznene tužbe poslije potresa (*Lamenta de criminali post terraemotum*). Zapisnike je vodio kazneni kancelar na talijanskom jeziku, osim iskaza svjedoka koji su bilježeni na hrvatskom. Predmeti su zapisivani kako su pristizali pred sud, mnogi od njih se mogu naći u više dobro obilježenih nastavaka. Na početku svake

²⁶ Alessandro Pastore., *Il medico in tribunale: la perizia medica nella procedura penale d'antico regime (secoli XVI-XVIII)*. Bellinzona: Edizioni Casagrande, 1998.; Michel Porret., *Sul luogo del delitto. Pratica penale, inchiesta e perizia giudiziaria a Ginevra nei secoli XVIII e XIX*. Bellinzona: Edizioni Casagrande, 2007. U posebnom radu Alessandro Pastore se bavi pravnim aspektom u slučajevima trovanja, dokazivanju otrova u sudskim postupcima i pripremanju protuotrova (Alessandro Pastore, *Veleno. Credenze, crimini, saperi nell'Italia moderna*. Bologna: Il Mulino, 2010).

²⁷ Nella Lonza, »Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje.« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 48-51.

knjige nalazi se kazalo imena tužitelja. Većina rukopisa je čitljiva, a knjige dobro očuvane. U knjige tužbi upisivani su zajedno svi predmeti koji su dolazili pred Kazneni sud, kako privatne tužbe, tako i prijave o počinjenju kaznenog djela. Zapisnici su nastavljeni izjavama svjedoka i oštećenika, opisom očevida, stručnim vještačenjem i/ili odlukama sudaca o dosuđenoj kazni. Dovršeni postupci označavani su izrazom *Fatta* na prvoj stranici pripadajuće tužbe, a na kraju zapisnika nalazila se oznaka Knjige presuda kancelarije (*Criminalia*, ser. 23, ranija serija 16) u kojoj je uz zapisanu presudu bilježeno da li je kazna izvršena ili je došlo do nagodbe ili pomirbe. U knjigu presuda zapisivani su i podaci o molbama za pomilovanje.

Medicinska vještačenja u zapisnicima kaznenog suda u 18. stoljeću javljaju se kao sastavni dio privatne tužbe priložena kao dokaz o postojanju kaznenog djela, u sklopu prijave zločina ako prijava dolazi od zdravstvenog stručnjaka ili su zapisana prema usmenom svjedočenju na poziv suda. Odabrani uzorak iz tri dekade s početka, sredine i kraja stoljeća obuhvatio je sveske kaznenih zapisnika 57-72, 135-155 i 195-215 (ukupno 58) serije *Lamenta criminalia post terraemotum*. U tri dekade 18. stoljeća pročitala sam i dokumentirala podatke iz 707 kaznenih postupaka u kojima je bilo zapisano medicinsko vještačenje i 137 pripadajućih presuda.

Disertacija je koncipirana tematski. Glavnina istraživanja provedena je na primarnim izvorima. Podaci su obrađeni kvantitativno i kvalitativno. Pojedini zaključci su doneseni na temelju izdvojenih slučajeva, kada nije bilo bogatijeg materijala. Kako bih imala početne podatke za usporedbu, u drugom poglavlju sam analizirala medicinske izvještaja iz 14. i 15. stoljeća iz objavljenih izvora. Iako se radi o malom uzorku, poslužio mi je kao osnova za otkrivanje promjena koje su se dogodile u međuvremenu (16. i 17. stoljeće), a za koje do sada nisu provedena istraživanja.

Poglavlje o medicinskim vještacima opisuje djelovanje pojedinih medicinskih struka u službi Republike i njihov doprinos u razjašnjavanju medicinskih pitanja u postupcima kaznenog suda u Dubrovniku u 18. stoljeću. Zanimalo me je kako su promjene političkih, gospodarskih i socijalnih prilika od početka prema kraju stoljeća utjecale na odabir i djelovanje medicinskih vještaka.

Medicinski vještaci su sudjelovali u obavezi vlasti u sprječavanju i kontroli nasilja prijavama ranjavanja i nasilne ili sumnjive smrti te sudjelovanjem u istrazi prilikom očevida na mjestu zločina. Stručno znanje liječnika moglo je utjecati na kazneni proces od samih početaka

ako se sud oslanjao na njihovu početnu procjenu, posebno prilikom kategorizacije smrtnih slučajeva u samoubojstva, slučajne smrti ili pak ubojstva.

U petom poglavlju diskutiram učestalost medicinskih izvještaja i raspodjelu prema vrsti kaznenog djela te učestalost vještačenja u dovršenim postupcima u odnosu na ukupan broj kaznenih djela. Opisujem standardni oblik i sadržaj medicinskih vještačenja, kao i ulogu kancelara kao zapisničara. Iz sadržaja sam izdvojila podatke o vremenu i mjestu pregleda oštećenika i medicinskoj praksi tog vremena. Posebnu pažnju sam posvetila izvještajima koji su opisivali bolničko liječenje.

Dva posljednja poglavlja odnose se na vještačenje rana i drugih ozljeda i vještačenja u slučajevima sumnje na trovanje. Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda su najbrojnija medicinska vještačenja. Uvidom u veliki broj slučajeva istražila sam kako su sudu prezentirani oni elementi medicinskog izvještaja koji su mogli utjecati na tijek suđenja i donošenje presude. Kvantitativne analize potkrijepile su teoriju o trendu smanjenja nasilja u Dubrovniku od početka prema kraju 18. stoljeća. Priroda zločina trovanja tražila je specifično znanje medicinskog vještaka koji je, uz postojanje kaznenog djela trovanja, trebao utvrditi i vrstu primijenjenog otrova kako bi u dokaznom postupku njegovo posjedovanje ili nabava mogli povezati počinitelja sa zločinom. Kako bih cjelovitije rekonstruirala sudsko-medicinsku praksu u slučajevima sumnje na trovanje, analizirala sam sve poznate slučajeve trovanja u Dubrovniku u 18. stoljeću, uključujući i one izvan promatranih razdoblja, u kojima su svjedočili medicinski vještaci.

Podaci dobiveni analizom sudsko medicinskih vještačenja na Kaznenom sudu u Dubrovniku u 18. stoljeću doprinijet će ukupnom razumijevanju ovog povijesnog razdoblja Dubrovačke Republike. Svojom raznolikošću mogu dati poticaj drugim istraživačima da iskoriste ovu vrijednu i obimnu arhivsku građu na području povijesti medicine, socijalne povijesti, povijesti svakodnevice, povijesne antropologije i povijesti žena.

Disertaciji prilažem neobjavljeni popis bratima iz matrikule bratovštine brijača, prijepis koje se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, prijevod pisma Marka Florija objavljen u Parolinijevoj knjizi o europskoj medicini koje je često krivo interpretirano, dio mog članka „Kirurzi i brijači – vještaci u postupcima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću“ koji se odnosi na njihovo sudjelovanje u kaznenim procesima u ulogama tužitelja, optuženika i svjedoka i mapu teritorija Dubrovačke Republike u 18. stoljeću.

2. MEDICINA NA SUDU U DUBROVNIKU U 14. I 15. STOLJEĆU

Uvod

Naprednost dubrovačkog društva u usporedbi s drugim europskim gradovima, posebno onima na Mediteranu, očitovala se u primatu uspostave karantene i organizacije zdravstvene službe. Veliko Vijeće Dubrovačke Republike je 27. srpnja 1377. donijelo odluku kojom je prvi puta u svijetu uvedena karantena kao mjera zaštite od unošenja i širenja zaraznih bolesti,²⁸ a 1390. ustanovljena je stalna protuepidemijska služba imenovanjem komunalnih službenika koji su trebali brinuti o primjeni zdravstvenih uredaba.²⁹ Briga za vlastite živote i živote svojih obitelji i ekonomski interes vlasti za zdravom radnom snagom očitovali su se ranim osnivanjem niza komunalnih zdravstvenih i socijalnih ustanova. Godine 1306. spominje se prvi puta leprozorij pred istočnim gradskim vratima,³⁰ a 1347. donesena je odluka o osnivanju hospitala *Domus Christi*, skloništa za siromašne, koje je od 1540. pregrađeno i pretvoreno u prvu javnu državnu bolnicu sa stalnom liječničkom službom.³¹ Dovođenjem potrebnih zdravstvenih djelatnika u Dubrovnik, a kasnije školovanjem Dubrovčana, organizirana je i zakonima regulirana komunalna liječnička i ljekarnička služba i osigurano u potpunosti besplatno liječenje svih stanovnika Republike.

Uz zdravstvena pitanja, vlasti su brinule o sigurnosti građana kroz kontrolu nasilja. Obaveza prijavljivanja ranjavanja i sumnjive smrti, kao i vještačenje u sudskim postupcima bili

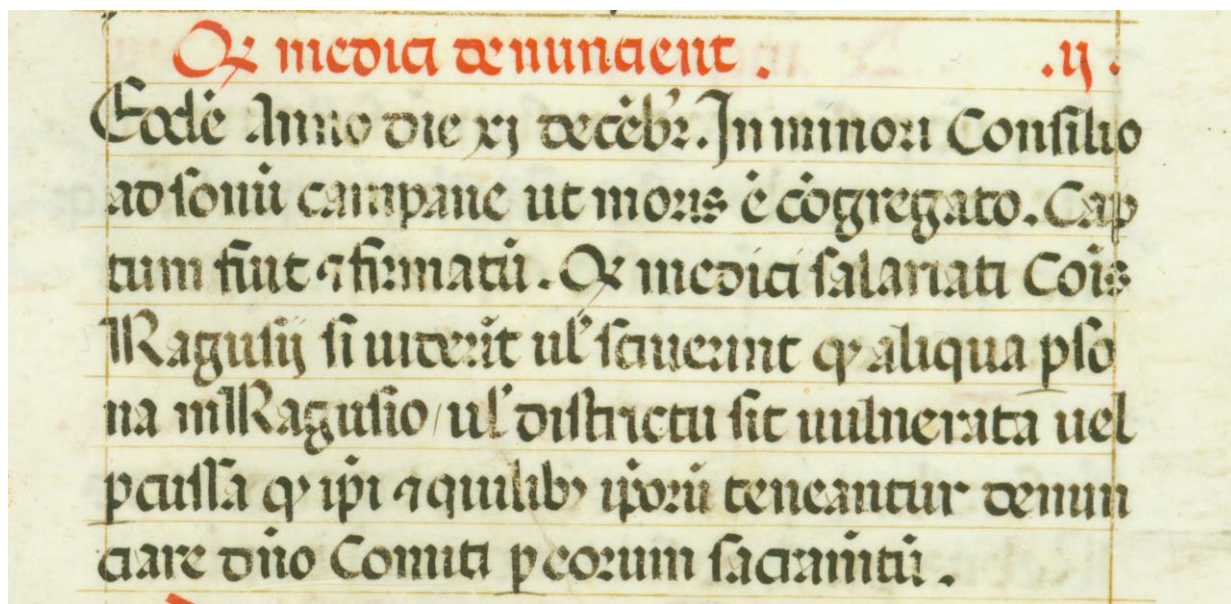
²⁸ Tekst uredbe je sačuvan u Zelenoj knjizi, *Liber viridis*, a prvi ga je objavio Josip Đelčić u: Giuseppe Gelcich, *Delle istituzioni marittime e sanitarie della Repubblica di Ragusa*. Trieste: L. Hermanstorfer, 1882. Za potvrdu primata ove uredbe i "konceptualnu originalnost" dubrovačke karantene treba zahvaliti međunarodnom ugledu i brojnim publikacijama Mirka Dražena Grmeka (Zlata Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007: 83); primjerice Mirko Dražen Grmek, »Le concept d'infection dans l'antiquité et au Moyen-Age, les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine à Dubrovnik (1377).« Rad JAZU 384 (1980): 9-54.

²⁹ U spisima iz 15. stoljeća ti su se službenici nazivali imenom kacamorti (*officiales cazzamortuorum*), a u 16. stoljeću sve češće *officiali sopra la sanità*. U drugim sredozemnim gradovima nakon kužnih epidemija zdravstveni su službenici, dotad zapošljavani *ad hoc*, prešli u stalnu službu: u Milanu oko 1448, u Veneciji 1486, u Firenci 1527. (Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 110).

³⁰ O brigi za leprozne vidi u: Risto Jeremić i Jorjo Tadić. *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1938-1939: 116-119.

³¹ O bolnici Domus Christi vidi u: Tatjana Buklijaš i Irena Benyovsky, »Domus Christi in Late Medieval Dubrovnik: a Therapy for the Body and Soul.« *Dubrovnik Annals* 8 (2004): 81-107, o ostalim dubrovačkim hospitalima u: Rafo Ferri, »Dubrovački hospitali i ubožnice.« *Spomenica 650-godišnjice ljekarne Male Braće u Dubrovniku*, ur. Hrvoje Tartalja. Zagreb: Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU i Pliva, 1968: 57-68. Također o bolnici Domus Christi u Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 173-177, a o ostalim hospitalima R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 178-195.

su dio ugovorne obaveze komunalnih liječnika već od 14. stoljeća.³² Za razliku od svjedoka koji su na sud pozivani da govore samo o činjenicama o kojima imaju direktno saznanje, medicinski vještaci trebali su uz činjenice dati i svoje stručno medicinsko mišljenje koje će sucima pomoći da donesu pravičnu odluku.

Slika 1. „O prijavama liječnika“ (*Liber omnium reformationum*, pag. V. c. 2)

Odluka *Quod medici denuncient* donesena u Malom vijeću 11. prosinca 1310. godine obavezuje „liječnike na plaći Republike ako vide ili znaju da je ranjena ili ozlijeđena bilo koja osoba u Dubrovniku i okolici prijaviti knezu prema svojoj prisezi“ (*Eodem anno die XI decembris. In minori consilio ad sonum campane ut moris et congregato captum fuit et firmatum quod medici salariati comunis Ragusii, si viderint vel sciverint quod aliqua persona in Ragusio vel districtu sit vulnerata vel percussa, quod ipsi et quilibet ipsorum teneantur denunciare domino comiti per eorum sacramentum.*)³³ U to je vrijeme Dubrovačka Republika još bila pod mletačkom upravom i postavlja se pitanje je li ova odluka sročena po mletačkom uzoru. Odluka mletačkog Velikog vijeća iz 1281. godine kojom se tražilo od liječnika da prijave sve rane za koje sumnjaju da su uzrokovane nasiljem trebala je omogućiti javnim službenicima bolju kontrolu i poduzimanje preventivnih akcija u pravodobnom sprečavanju eskalacije nasilja

³² Odluka je donesena u Malom vijeću 1310. (*Liber omnium reformationum*, pag. V. c. 2.).

³³ Transkripcija teksta objavljena je u: Aleksandar Solovjev, «*Liber omnium reformationum civitatis Ragusii.*» *Istorisko-pravni spomenici. knj. 1, Dubrovački zakoni i uredbe.* Beograd: SKA, 1936). Podatak o odluci u: Nella Lonza, »Pred gosparom Knezom i njegovim sucima...: Dubrovački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 41).

u privatnim obračunima među venecijanskim obiteljima.³⁴ Dubrovačke su vlasti slijedile venecijanski primjer, ali su odlučile da obavezu prijave prošire na sve rane i ozljede.

U ovom poglavlju ću ukratko objasniti razvoj sudstva i kaznenog postupka u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku te analizirati razvoj sudsko-medicinske prakse u tom razdoblju na osnovu obavljene građe. To će mi poslužiti kao osnova i povijesni uvod u sudsko-medicinsku praksu u 18. stoljeću.

Dva dokazna postupka u kojima je dao iskaz pred dubrovačkim sudom 1312. godine komunalni liječnik Mernuzaca zabilježena su u kaznenim spisima (*Liber de maleficiis*).³⁵ Više pisanih dokaza o medicinskim vještačenjima u Dubrovniku u 15. stoljeću nalazi se u kaznenim spisima *Libri malefitorum*.³⁶ Medicinsku građu iz knjiga 5 i 6 (1421.-1431.) objavila je Tatjana Buklijaš, a sa Stelom Fatović Ferenčić analizirala je medicinska vještačenja iz knjiga 1 do 8 (1401.-1438.). Zanimala me vrsta kaznenog postupka u kojem se pred sudom pojavljuju medicinski vještaci, u kojoj fazi suđenja se pristupalo vještačenju, da li je bilo interakcije između vještaka i sudaca, vrsta vještačenih zločina, profesija vještaka, učestalost, oblik i sadržaj vještačenja, te kakva je bila učestalost i sadržaj prijava zločina (denuncijacija) pripadnika medicinske struke. Kako za 16. i 17. stoljeće nema prikupljene i objavljene relevantne građe, svjesna velikog vremenskog razmaka, dobivene rezultate sam koristila kako bih barem djelomično dobila uvid u stanje u razdoblju koje je prethodilo 18. stoljeću.

2. 1. Osnovne značajke sudske kaznene prakse u Dubrovačkoj Republici

Iako se sudska kaznena praksa u Dubrovniku kontinuirano mijenjala pod utjecajem promjena društvenih prilika, ali i poznavanja europskog kaznenog prava - o čemu svjedoče zbirke doktrinarnih rasprava i priručnika koji su kaznenim sucima bili na raspolaganju - dubrovačke su vlasti sve do pada Republike „inzistirale na kontinuitetu pravnog sustava i središnjem mjestu statutarnog prava“.³⁷ Statutarne zbirke, koje su se s vremenom nadopunjavale donosile su propise kronološki onako kako su zapisivane. Nedostatak sistematike, stoga i nepraktičnost

³⁴K. D. Watson, *Forensic medicine*: 35. N. Lonza, »Pred gosparom Knezom i njegovim sucima...: 41. prema Guido Ruggiero, »The cooperation of Physicians and the State in the Control of Violence in Renaissance Venice. « *Journal of History of Medicine* 33/2 (1978): 159.

³⁵ Kazneni zapisnik je u cijelosti objavljen u: Nella Lonza i Zdenka Janeković-Römer, »Dubrovački „Liber de maleficiis“ iz 1312-1313. godine.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 25 (1992): 173-228.

³⁶ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 57-120; T. Buklijaš i S. Fatović-Ferenčić, »Medico-legal Practices in Fifteenth Century Dubrovnik«: 220-225.

³⁷ Citirano iz: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 13. O utjecaju kaznenopravne doktrine v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 31-35.

korištenja, ispravljena je u prvoj polovici 16. stoljeća sastavljanjem priručnika za rad kaznenog suda *Liber criminalium*. U priručnik su prepisane kaznenopravne odredbe Statuta, Knjige svih zakona, Zelene i Žute knjige, koje su dopunjavane odlukama Vijeća umoljenih sve do 1782.³⁸

Do 15. stoljeća u Dubrovniku je u svim postupcima sudio jedinstveni Veliki sud (*Curia maior*). Sastojao se od Kneza i neodređenog broja sudaca (tri do pet, zavisno od postupka). Godine 1416. godine nadležnost u građanskim sporovima prenesena je na novoosnovani Građanski sud (*Curia consulum causarum civilium*), a 1459. godine odvajanjem kaznenih sudaca od sastava Malog vijeća započeo je radom kazneni sud u pravom smislu riječi (*Sex iudices de criminali*).³⁹ Njegova nadležnost određena je prostorno za sva kaznena djela učinjena na teritoriju Grada (unutar zidina), Gruža, Pila, Rijeke dubrovačke, Zatona, Bosanke i Brgata i predmetno za najteža kaznena djela za koja su bile propisane kazne osakaćenja, izгона i smrti, učinjena na izvangradskom teritoriju.⁴⁰

Sudnica i pisarnica kaznenog suda nalazile su se u Kneževom dvoru na polukatu okrenutom prema katedrali.⁴¹ Sudačka dužnost nije bila profesionalizirana. Kazneni suci birani su iz redova vlastele na jednogodišnju službu s periodom vakacije od dvije godine.⁴² I dok su neki bili češće birani za kaznene suce, te su mogli steći sudačko iskustvo, pretežni dio vlastele tek je povremeno bio u dodiru sa sudačkim poslovima.⁴³ Tek su vrlo rijetki stekli formalnu pravnu naobrazbu odlazeći na studij prava u Italiju⁴⁴ pa su kontinuitet sudske prakse i stručnost u sudskim postupcima osiguravali kazneni kancelari. Kazneni kancelari su u početku bili školovani pisari, stranci, a već od 16. stoljeća u službu su primani i Dubrovčani. Služba je započinjala dugotrajnim pripravnštvom, a za stalnu službu u tom kasnijem razdoblju više se cijeno poznavanje dubrovačkog prava i praktično iskustvo od formalne stručne naobrazbe.⁴⁵ Kazneni kancelar su još od kasnog srednjeg vijeka obavljali pojedine procesne radnje među

³⁸ Priručnik kaznenog suda nalazio se u kaznenoj pisarnici kako bi ga mogli koristiti i suci i kancelari. Na posljednjim folijama sadrži popise kaznenih sudaca od 1582-1808. O njegovoj često upotrebi govori „pohabanost rukopisa“ (N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 21).

³⁹ „Šest sudaca kriminala“. U punom sastavu morali su se sastajati najmanje dvaput tjedno, a izricanje presuda se obično odvijalo zadnjih dana mjeseca. O sastavu suda i izboru sudaca za početak 14. stoljeća v. N. Lonza, »Pred gosparom Knezom i njegovim sucima...: 28-36, a za 18. stoljeće N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 41-56.

⁴⁰ O nadležnosti kaznenog suda vidi N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 39-40.

⁴¹ Nella Lonza, »Svakodnevnica Kneževa dvora u Dubrovniku u XVIII. stoljeću.« *Otium* 2 (1994): 5.

⁴² Vakacija je period u kojem netko ne smije ponovno preuzeti neku službu.

⁴³ O izboru kaznenih sudaca v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 43-57.

⁴⁴ Nella Lonza, »Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 9-45.

⁴⁵ Služba je često prenošena s oca na sina ili nećaka, te su stvorene kancelarijske dinastije, posebno u lokalnim kancelarijama, na pr. Augustinovići u Janjinskoj kapetaniji, Brauti na Lopudu i Trombe u Župi. (N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 82).

kojima su prisustvovanje formalnim pomirenjima i nagodbama procesnih stranaka, provođenje očevida na mjestu zločina, briga za zakonito provođenje čina kojim se osuđeniku obznanjuje presuda, evidentiranje novčanih kazni koje treba naplatiti i sudjelovanje u izvršenju nekih presuda, kao što je predaja osuđenika na galiju.⁴⁶

Kazneni postupci pokretani su prosudbom kaznenih sudaca nakon privatne tužbe oštećenika ili nakon dojave trećih osoba da je zločin počinjen.⁴⁷ Za razliku od kaznene sudske prakse u talijanskim gradovima, kao i u ostatku kontinentalne Europe, koja se razvijala tako da je iniciranje postupaka po službenoj dužnosti gotovo u potpunosti istisnulo postupke pokrenute voljom oštećenika, „dubrovački je pravni sustav favorizirao privatnu odluku o progonu (i odustanku od njega), ne postavljajući nikakve zapreke izvansudskim nagodbama“.⁴⁸ Privatne tužbe mogle su podnijeti i oštećenikove bliske osobe dolaskom u Dvor i usmenim obraćanjem kancelaru ili njegovim pomoćnicima koji su bili stalno dostupni. Tužba je bila valjana i ako se dostavila u pisanom obliku. Dojave sudu da je počinjen zločin dolazile su od lokalnih knezova i kapetana, zatim seoskih starješina, župnika, liječnika, ali i običnih građana. Njima je bila zajamčena anonimnost, a za prijavu nekih zločina obećana i nagrada.⁴⁹

Način na koji je postupak pokrenut nije stvarao razliku u daljnjem tijeku kaznenog procesa. Provođenje dokaznog postupka kojim se trebalo utvrditi činjenice važne za pravilno donošenje presude, kako u pogledu utvrđivanja krivnje tako i u pogledu odmjeravanja odgovarajuće kaznenopravne sankcije, uključivalo je ispitivanje svjedoka, iskaz optuženika, očevid na mjestu zločina i vještačenje.⁵⁰ Medicinska vještačenja obavljali su prema nalogu suda komunalni liječnici koji su s Republikom sklapali ugovore o liječenju stanovnika za određenu plaću.⁵¹

Dokazni postupci su se u pravilu izvodili usmeno, pri čemu je kazneni kancelar vodio vrlo detaljan procesni zapisnik. Saslušanje svjedoka nije moralo prisustvovati sudbeno vijeće u

⁴⁶ O djelokrugu rada kancelara v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 79-90.

⁴⁷ O fizionomiji dubrovačkog kaznenog postupka v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 252-256.

⁴⁸ Citat iz: Hrvoje Baričević, Ruža Radoš i Nella Lonza, »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti u dubrovačkoj praksi 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53 (2015): 197. O omjeru kaznenih postupaka pokrenutih voljom oštećenika i onih pokrenutih odlukom suda u 13.- 15. stoljeću i razlozima koji su doprinijeli dubrovačkom trendu opširno u: Nella Lonza, »Tužba, osveta, nagodba: modeli reagiranja na zločin u srednjovjekovnom Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 40 (2002): 76-81, 102.

⁴⁹ O pokretanju kaznenih postupaka detaljnije u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 207-213.

⁵⁰ O dokaznom postupku v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 230-240.

⁵¹ Prvi poznati ugovor između Republike i jednog liječnika sklopljen je s kirurgom Mertachom 1301. godine za godišnju plaću od 30 perpera (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, II: 7).

cijelom sastavu (šest sudaca), nego samo dva njegova člana. Ispitivanje svjedoka ili prikupljanje dokaznog materijala na mjestu zločina u predmetima koji nisu pripadali njihovoj sudbenosti provodili su radi ekonomičnosti i lokalni knezovi i kapetani.⁵² Kazneni sud je donosio presudu u punom sastavu nakon što bi dao da se pročita procesni zapisnik kako bi se svi članovi vijeća upoznali s relevantnim procesnim rezultatima. Zapisnički se bilježila samo odluka o kazni i naknadama oštećeniku i troškovima postupka bez obrazloženja i sudačkih opredjeljenja, a donesene presude bile su javno oglašavane.⁵³

2. 2. Medicinska vještačenja u Dubrovniku (14. i 15. stoljeće)

Premda je imenom poznato niz liječnika koji su djelovali u Dubrovniku posljednjih desetljeća 13. stoljeća, u najstarijem sačuvanom sveščiću kaznenih spisa iz tog razdoblja⁵⁴ nema nikakvog zapisa o vještačenju, čak ni onda kada je riječ o teškim ranama oružjem.⁵⁵ Prvi poznati pisani trag o pojavljivanju kirurga pred dubrovačkim sudom i iznošenje stručnog mišljenja potječe iz 1312. godine, ali u ponešto neobičnom kontekstu iskaza optuženika, a ne vještačenja. Naime, u istražnom postupku pokrenutom tužbom Klementa de Gange protiv magistra Marka, kirurga, zbog fizičkog napada i ranjavanja zapisano je da je magistar Marko na sudu izjavio „da iz tog njegovog postupka nije bilo krvarenja, a niti osakaćenja“ (*quod ex hac non fuit sanguis effusio non mutilatio membris*).⁵⁶ Iako iz zapisa nije poznato da li je to svjedočenje optuženika imalo utjecaja na ishod postupka, može se uočiti da je tuženi kirurg poznao elemente važne za odmjeravanje kazne naglašavajući njihovo odsustvo.

Liber de maleficiis iz 14. stoljeća

Sačuvani kazneni zapisnik *Liber de maleficiis* godine obuhvaća period od 22. srpnja 1312. godine do 18. travnja 1313. U nepunih 9 mjeseci zapisano je 87 postupaka, od toga se 57 (66%) odnosi na kaznena djela fizičkog napada.⁵⁷

⁵² O nadležnosti lokalnih knezova i kapetana detaljnije u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 57-60.

⁵³ Ishod dovršenih kaznenih postupaka mogao je biti osuđujuća ili oslobađajuća presuda, no najveći dio kaznenih postupaka ostao je nedovršen. Iz teksta sudskih zapisnika nemoguće je razlučiti koji su od tih postupaka nedovršeni voljom tužitelja uslijed pomirbe ili nagodbe ili ih je sud ostavio otvorenima uslijed nedokazane krivnje ili nevinosti. O donošenju presude v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 241-246.

⁵⁴ Jeremić i Tadić navode imena četiri liječnika koji su zabilježeni u dubrovačkim dokumentima krajem 13. stoljeća (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, II: 7.).

⁵⁵ Josip Lučić: *Spisi dubrovačke kancelarije*, III. Zagreb: JAZU, 1988: 206-208, 213.

⁵⁶ J. Bačić, *Stazama medicine starog Dubrovnika*: 15.

⁵⁷ N. Lonza i Z. Janeković-Römer, »Dubrovački „Liber de maleficiis“«: 175.

U samo dva zapisa (3,5%) na sud je pozvan medicinski vještak koji usmeno iznosi, a kancelar zapisuje, stručno mišljenje. Ta vještačenja sadrže vrlo malo detalja o vještačenju ozljedi, iz njih ne možemo doznati ništa o medicinskom znanju vještaka ili medicinskoj praksi u liječenju ozljeda. Tekst zapisnika je na latinskom jeziku. Vještak je nazvan neutralnim imenom *medicus* što govori o tome da sud ne pravi razliku između kirurga i fizika.⁵⁸ Oba zapisana postupka u kojima se pojavljuju liječnici kao vještaci pokrenuta su na temelju prijave treće osobe, a medicinsko vještačenje je zapisano nakon saslušanja svjedoka neposredno prije odmjeravanja kazne. Nema zabilježene interakcije između vještaka i predstavnika suda.

U postupku pokrenutom odlukom suda, u kojem knez 17. prosinca 1312. godine istražuje ubojstvo Grgura de Čepre, nakon što su saslušani svjedoci i identificiran počinitelj, „prisegnuti komunalni liječnik Mernuzaca” na sudu izjavljuje da je „prema svojoj prisegi“ pregledao ozlijeđenog Grgura. Ranu na lijevoj strani prsa malo iznad bradavice ocjenjuje smrtnom i potvrđuje da je ta rana, učinjena nožem ili sječivom, uzrokovala Grgurovu trenutačnu smrt (*Mernuçacha iuratus medicus comunis examinatus ut supra suo sacramento dixit quod nescit quis percussit dictum Gregorium, sed bene vidit vulnus factum ipsi Gregorio in pectore in latere sinistro aliquantulum supra mamullam et dicit quod dictum vulnus mortale erat et quod exempli ipso vulnere dictus Gregorius statim mortuus est et quod ipsum vulnus factum fuerat cum uno cultello sive cum lançeta*).⁵⁹ Zapisnik ne sadrži podatak o tome kada i gdje je liječnik pregledao ubijenog, niti da li je pregled obavljen prema formalnom nalogu suda. Vještačenje je potvrdilo postojanje rane, sredstvo počinjenja zločina i uzročnu povezanost rane sa smrtnom posljedicom. Anatomski smještaj je približno određen, rana nije opisana, niti je obrazložena njena smrtnost. Autoritet liječnika je bio dovoljan da se počinitelja ozljede proglasi krivim za ubojstvo. Presuda slijedi neposredno nakon medicinskog vještačenja.⁶⁰

U drugom postupku, koji je također pokrenut odlukom suda 27. veljače 1313. godine, knez istražuje ranjavanje dvojice Dubrovčana. Izvještaj istog liječnika (ime mu je neznatno drugačije zapisano) svodi se na samo jednu rečenicu kojom liječnik ne opisuje ozljede niti sredstvo kojim su počinjene već samo procjenjuje da se ozlijeđeni Jakob i Miše ne nalaze „ni u kakvoj opasnosti od rečenih rana“ (*Merinçaca medicus comunis coram domino comite suo*

⁵⁸ U to vrijeme još nije postojala jasna podjela između fizika i kirurga, fizici su se bavili i kirurgijom, a kirurzi „miješali u internu medicinu“ (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*: 138).

⁵⁹ N. Lonza i Z. Janeković-Römer, »Dubrovački “Liber de meleficis”»: 194. Iako je istraga provedena istog dana ubojica je uspio izbjeći smrtnu kaznu, koja se izricala za ubojstvo, bijegom izvan teritorija Republike.

⁶⁰ *Magister Mernuçacha, medicus plagarum*, primljen je u dubrovački službu 13. listopada 1301. godine i od tada mu je godišnja plaća od 30 perpera potvrđivana sve do kraja 1314. godine (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*: 7).

sacramento firmavit quod dicti Jacobus et Misce liberates erant et extra omne periculum de dictis feritis et ipsos liberatos dabat). Suci počinitelju izriču kaznu od po 25 perpera za svakog ozlijeđenog što je odgovarajuća kazna za prolijevanje krvi oštrim predmetom prema dubrovačkom Statutu.⁶¹ Sredstvo ranjavanja i činjenica da je prolivena krv utvrđeno su na temelju iskaza svjedoka dok je svrha medicinskog vještačenja u procjeni moguće posljedice ranjavanja (osakaćenje ili smrt) koja sucima daje uporište za odmjeravanje pravične kazne.

Radi usporedbe u još dva postupka pokrenuta odlukom suda zbog tuče i ranjavanja medicinski vještak nije pozvan dati svoje mišljenje. Zapisnik ne sadrži podatke o tome kako je sud stekao saznanje o kaznenom djelu. Jedan je postupak okončan pomirbom,⁶² dok su u drugom ozljede glave kamenom opisane „bez vidljivog krvarenja“ (*non exivit sanguinis*) i „okrvavljen“ (*sanguinolentus*) pa možemo pretpostaviti da je sud sam procijenio da se radi o lakšim ozljedama koje neće imati posljedica i nije pozvao liječnika da to utvrdi.⁶³ U privatnim tužbama, koje su bile najbrojnije (53 od 57 ili 93%), nema medicinskih vještačenja unatoč tome što su neke od ozljeda, poput rane od noža u području bubrega, mogle ugroziti život ozlijeđenog.⁶⁴

Libri malefitorum (15. stoljeće)

Više pisanih dokaza o medicinskim vještačenjima u Dubrovniku u 15. stoljeću nalazi se u objavljenoj medicinskoj građi iz svezaka 5 i 6 kaznenih spisa serije *Libri malefitorum* (1421/4. i 1430/4. godine).⁶⁵ Pred sudom su svoje stručno mišljenje iznosili kirurzi i fizici. Medicinski vještak je, kao i ranije, često opisan neutralnim terminom *medicus*. Kancelar, što više, istog liječnika različito opisuje. Tako je uz ime liječnika *Iohannes de Padua* u postupku vođenom 8. rujna 1422. godine zapisano *phisichus*,⁶⁶ 21. listopada iste godine *medicus*,⁶⁷ a 3. rujna 1423.

⁶¹ N. Lonza i Z. Janeković-Römer, »Dubrovački “Liber de meleficis”»: 210. Izrečena kazna odgovara statutarnoj odredbi broj III: „...Ako tko udari drugoga sabljom ili nekim sječivom ili željeznom toljagom pa ga okrvavi, neka za svaki udarac bude kažnjen globom od dvadeset pet perpera. (*Statut grada Dubrovnika 1272*. VI, 3.)

⁶² N. Lonza i Z. Janeković-Römer, »Dubrovački “Liber de meleficis”»: 193.

⁶³ N. Lonza i Z. Janeković-Römer, »Dubrovački “Liber de meleficis”»: 180.

⁶⁴ N. Lonza i Z. Janeković-Römer, »Dubrovački “Liber de meleficis”»:211.

⁶⁵ *Libri malefitorum* (dalje *LM*), serija 20. 1. DAD. Iz svezaka 5 i 6 objavljena je medicinska građa u: Tatjana Buklijaš, »Per relationem medicorum - povijesno medicinska građa u dubrovačkim kaznenim spisima iz 15.stoljeća (1421-1431).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 49-120. Rad ne sadrži podatak o ukupnom broju zapisanih slučajeva.

⁶⁶ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 65; *LM*, sv. 5, f. 186. Prema odlukama vijeća *magister Iohannes de Padua cirusicus* liječio je u Dubrovniku do 1435. godine, godišnja plaća mu je bila 225 dukata (675 perpera), spominje ga i Filip de Diversis kao boležljivog, a za svoje usluge dobivao je mirovinu od 150 perpera do svoje smrti u travnju 1438 godine (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture* II: 30).

⁶⁷ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 71; *LM*, sv. 5, f. 188.

godine *ciroicus*.⁶⁸ Jednako tako je *magister Thomas* u svim sudskim zapisnicima označen kao *medicus* ili *ciroycus*,⁶⁹ a u odlukama gradskih vijeća *phisicus*.⁷⁰ Može se uočiti, međutim, da kancelar ne propušta zapisati da je liječnik, koji dolazi na sud izreći svoje stručno mišljenje, državni službenik „plaćenik dubrovačke općine“ (*salariatus communis Ragusii*).

U prvom analiziranom razdoblju (1421/24) pred sudom vještače ⁷¹*Thomas de Ancona* (9 puta), *Iohannes de Ancona* (1), *Iohannes de Rechanato* (2) i *Iohannes de Padua* (5). Deset godina kasnije na sudu svjedoče *Thomas de Ancona* (5) i *Iohannes de Padua* (2). Njihova imena otkrivaju da su u Dubrovnik došli iz talijanskih gradova.⁷² Za posao sudskog medicinskog vještaka nije bio odabran jedan liječnik već su na sud pozivani slobodnim odabirom kneza (ili sudaca). Mogli bismo pretpostaviti da je liječnik *Thomas de Ancona*, koji je bio najčešće pozivan na sud, bio privilegiran kada bi postojao podatak da su liječnici za ovaj posao primali posebnu naknadu. U nešto mlađim podacima iz Knjige troškova Kneževa dvora (*Detta*),⁷³ međutim, nema takvih izdataka, što potvrđuje da je vještačenje na sudu bila obaveza obuhvaćena liječničkim ugovorom. Na češći odabir možda je utjecala trenutna raspoloživost. Magister Thomas je trajno boravio u Dubrovniku, arhivski dokumenti ga spominju kao liječnika u periodu od gotovo pedeset godina (od 1409. do 1458.).

⁶⁸ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 76; *LM*, sv. 5, f. 321.

⁶⁹ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 58-110.

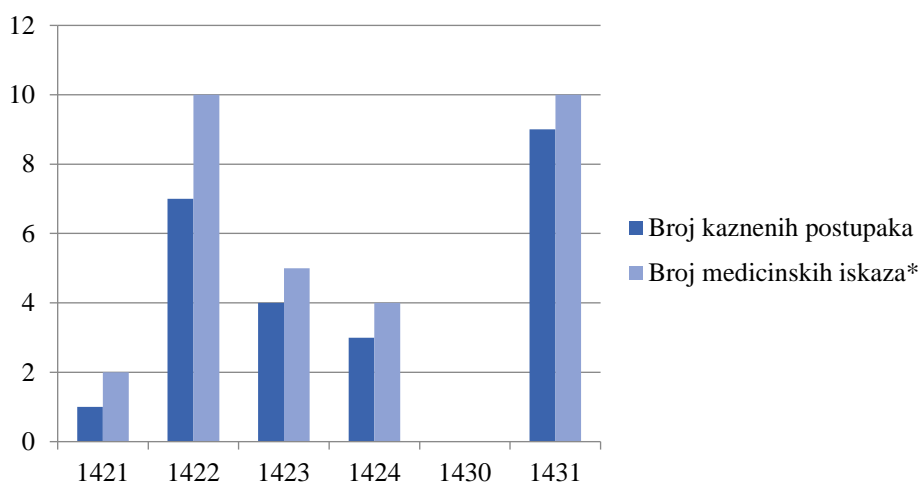
⁷⁰ Magistar *Thomas* je 1422. primljen u državnu službu na mjesto preminulog kirurga *Iohannesa de Ancona*, ali se i do tada bavio liječenjem prema podacima već od 1409. godine. Sin je dubrovačkog liječnika *Iohannesa de Papia*. Uz medicinu bavio se i trgovačkim i drugim poslovima o kojima postoje brojni dokumenti. U službi je bio do 1455. godine kada mu je dodijeljena mirovina od 200 perpera (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*: 26-27).

⁷¹ Uobičajeno su uz ime liječnika zapisini gradovi iz kojih su došli u Dubrovnik.

⁷² O liječnicima u Dubrovniku detaljnije v. u poglavlju 3.

⁷³ *Troškovi Kneževa dvora (Dicta Domini Rectoris, dalje Detta)*, ser. 29, DAD.

Grafikon 1. Broj kaznenih postupaka u kojima se pojavljuju liječnici bilo kao prijavitelji ili su kasnije u toku postupka iznosili svoje stručno mišljenje

Tablica 1. Broj kaznenih postupaka u kojima se pojavljuju liječnici bilo kao prijavitelji ili su kasnije u toku postupka iznosili svoje stručno mišljenje

Godina	1421	1422	1423	1424	1430	1431
Broj kaznenih postupaka	1	7	4	3	0	9
Broj medicinskih iskaza	2	10	5	4	0	10

Izvor: *Libri malefitorum* ser. 20. 1, sv. 5 i 6.

Broj postupaka različit je od broja iskaza jer su u više postupaka svjedočili isti liječnici dva puta, u dva postupka pozvana su pred knezom vještačiti po dva liječnika, a u nekim postupcima koje je prijavio jedan liječnik pozvan je na sud vještačiti drugi.

Svi zapisi u kojima se pojavljuju liječnici (ukupno 24) odnose se na kazneno djelo fizičkog napada, od toga je samo u jednom postupku fizički napad rezultirao smrtnom posljedicom. Apsolutne brojke pokazuju promjenljivu liječničku prisutnost u sudskim postupcima. Kako ne raspolazem podacima o ukupnom broju zapisanih kaznenih postupaka za kaznena djela fizičkog napada, ne mogu odrediti učestalost medicinskih vještačenja u tim postupcima.

Kazneni postupci u kojima se pojavljuje liječnik kao sudski vještak su u najvećem broju pokrenuti prijavom liječnika, manji broj je pokrenut prijavom treće osobe, a samo dva postupka

su pokrenuta privatnom tužbom (8%).⁷⁴ Nakon dojave ili privatne tužbe knez prvo ispituje oštećenika o događaju i počinitelju kaznenog djela. Kada je to potrebno, ako je oštećenik ozlijeđen tako da ne može pristupiti sudu, knez upućuje suce da ga ispituju u njegovom domu. Oštećenik navodi tko ga je, kako i kojim sredstvom ozlijedio, i predlaže svjedoke. Svjedoci pozvani na sud iznose što su vidjeli: tko je počinitelj, kojim sredstvom je ozljeda nanesena i anatomsku lokaciju ozljede. Time su utvrđene činjenice potrebne za pravilno suđenje i zaključen dokazni postupak.

Liječnik u pravilu biva pozvan na sud neposredno prije donošenja presude kako bi na temelju svog stručnog znanja dao mišljenje o ishodu i posljedicama nanesene povrede. Stoga je njegovo mišljenje nerijetko izraženo u samo jednoj šturoj rečenici u kojoj ne iznosi konkretan medicinski nalaz niti obrazloženje. Jedan takav primjer je zabilježen 28. rujna 1422. U postupku u kojem knez istražuje ranjavanje Radaka, „čovjeka“ (*homo*) Ivana Caboge, tri svjedoka izjavljaju da je Đivko (*Giuchus*) udario Radaka kamenom u glavu i opisuju ozljedu kao „ranu i obilno krvarenje“ (*cicatrice et sanguinis effusione*). *Magister Thomas de Ancona medicus* izvještava kneza samo da je „rečeni ranjenik izvan smrtne opasnosti uslijed te rane“ (*Magister Thomas de Ancona medicus retulit dicto domino rectori, quod predictus vulneratus est extra periculum mortis occasione dicte vulneris*). Isti dan suci donose presudu kojom počinitelj Đivko treba platiti kaznu od 12 perpera što je kazna propisana Statutom za udarac kamenom koji je izazvao krvarenje.⁷⁵

U drugom slučaju 23. srpnja 1421. ranjen je na Mljetu kamenom i nožem i pokraden Lovro (*Laurentius de Risa*). Iz izjava oštećenog i svjedoka doznaje se da su rane (*cicatrice*) na licu, nosu i vratu izazvale najjače krvarenje (*maxima effusione sanguinis*). Nakon saslušanja svjedoka pred kneza i suce pozvana su dvojica su kirurga, *Iohannes de Rechanetto* i *Iohannes Paruus de Anchona*. Zapisana je njihova zajednička izjava da ove ozljede na koje se Laurentius žali ne mogu izazvati bilo kakve druge bolesti i ako mu se nešto drugo dogodi to ne može biti uslijed tih rana (*...quantum est pro uulneribus de quibus hic in lamento fit mencio Laurentium ipsum et hoc ne si causa ultra si peruenta egritudinis et ex inde aliud sibi Laurentio contingeret p...ssit dictis uulneribus imputari*).⁷⁶

⁷⁴ Između 1402. i 1423. broj postupaka pokrenutih *ex officio* iznosio je svega 5% svih kaznenih postupaka i do kraja stoljeća je pao na 1%. (H. Baričević, R. Radoš i N. Lonza, »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti.«: 202.

⁷⁵ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 66; *LM*; sv. 5, f. 186. »...Onaj pak koji drugoga udari kamenom ili drvenom toljagom tako da dođe do prijeloma ili krvarenja ili modrice, neka se kazni s dvanaest perpera globe...“ (*Statut grada Dubrovnika 1272*. VI, 3).

⁷⁶ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 58; *LM*, sv. 5, f. 25.

U još jednom postupku u kojem je sredstvo zločina bilo nož svjedočila su dva kirurga. Dana 6. listopada 1422. u slučaju ranjavanja Dobrosava Bogavčića nožem po lijevoj ruci, koje je pratilo obilno krvarenje, nakon saslušanja svjedoka na sud su pozvani liječnici (*medici*) *Iohannes de Padua* i *Thomas de Ancona*. Pred knezom su izjavili da je ranjeni Dobrosav „izvan smrtno opasnosti uslijed rečene rane“ (*extra periculum mortis occaxione dicti vulneris*). Razlog pozivanja dva liječnika da svjedoče o prognozi ozljede nastale sječivom ili nožem koje su redovno praćene krvarenjem upućuje na zaključak da su smatrane opasnijima po život od onih koje su nastale udarcem ruke ili kamenom. Stoga su suci prije izricanja presude željeli znati koja se posljedica može očekivati po uobičajenom tijeku stvari.

Izrečenu prognozu pozvani medicinski vještaci potkrepljuju pozivanjem na prisegu, na ono što vide i što proklamira medicinska znanost (*supra suo sacramento deponuit testimonium et fidem, quod videri suo et secundum quod ars medicine indicat*).⁷⁷ Rijetka iznimka u kojoj kirurg (*cirouichus*) *Iohannes de Rechanate* obrazlaže svoje mišljenje medicinskim nalazom zapisana je 18. siječnja 1422. godine. Nakon što je pregledao ozlijeđenog Martina izvijestio je da „nikakva bolest od njegovih vanjskih ozljeda ne može nastupiti, ne vidi da bi bio u smrtnoj opasnosti jer ima dobar puls (*quod ipse habet bonum pulsum*)“.⁷⁸

U slučajevima povrede ekstremiteta liječnici procjenjuju posljedicu u odnosu na sposobnost za rad. Primjerice u postupku pokrenutom privatnom tužbom, u kojem trgovac Mihalj 6. lipnja 1422. godine tuži Bogavca Meletića iz Župe da ga je ranio sječivom po nozi i da je rana obilno krvarila, na sud pozvani *magister Thomas ciruichus* izjavljuje da rečena rana ne predstavlja opasnost po ozlijeđenog i neće prouzrokovati invalidnost noge (*dedit Migl supradictum extra periculum a cicatrice predicta et dixit dictum Migl esse omnino extra periculum et quod propter dictam cicatricem non sequitur aliqua gambe debilitatio*).⁷⁹ Isti liječnik *magister Thomas* (ovdje zapisan kao *medicus*) u postupku pokrenutom odlukom suda 15. rujna 1422. godine, nakon što je prijavio da je ranjen nožem po lijevoj ruci Dobrosav Bogavčić, na pitanje kneza i sudaca da procijeni posljedicu ozljede odgovara da se prema njegovom sudu ruka oporavlja, ali je izgubila snagu čime gubi sposobnost za rad. Ovo je jedina zabilježena interakcija kneza i medicinskog vještaka. Kazneni se postupak nastavlja ispitivanjem svjedoka i okončava presudom počinitelju 13. siječnja 1423.⁸⁰ Može se uočiti da

⁷⁷ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 75; *LM*, sv. 5, f. 227v-228.

⁷⁸ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 60; *LM*, sv. 5, f. 78-78v.

⁷⁹ Postupak je prekinut iz nepoznatog razloga. T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 63; *LM*, sv. 5, f. 141v.

⁸⁰ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 69; *LM*, sv. 5, f. 187-187v.

se u oba slučaja pitanje gubitka sposobnosti za rad postavlja na početku kaznenog postupka, dok se pitanje prognoze opasnosti po život uvijek postavlja neposredno prije donošenja presude.

Medicinska vještačenja ne spominju mjesto i vrijeme pregleda povrijeđenog niti primijenjene medicinske postupke. Sredstvo počinjenja i anatomske smještaj povrede u kaznenim postupcima koji su obuhvaćeni ovom analizom mogu se saznati iz teksta prijave kaznenog djela, što nije uvijek slučaj, ili iz svjedočenja samog oštećenika i pozvanih svjedoka. U medicinski vještačenim slučajevima u prvom promatranom periodu (1421/4) sredstvo počinjenja je najčešće nož (5 postupaka), zatim kamen (3), drveni štap (3), strijela, (1), željezni čekić (1) i ruka (1). Godine 1431. zabilježena su sredstva izvršenja željezni čekić (3 postupka), mač (2), nož (1), kamen (1) i drveni štap (1). Najčešće u oba perioda su vještačene povrede glave (15 od 24), zatim ekstremiteta (5) i trupa (2).⁸¹ Ove analize pokazuju da su povrede nastale sječivima i željeznim predmetima smatrane opasnijima, stoga se za njihovu prognozu tražilo mišljenje stručne osobe. Jednako tako se sud odnosio prema povredama glave. Sve vještačene ozljede su bile praćene krvarenjem. Za usporedbu može poslužiti primjer zapisa privatne tužbe brijača Vlaha od 13. veljače 1422. godine. Blasius tuži brijača Miljena da ga je udario štapom po čelu i rukom po uhu. Ni tužitelj ni pozvani svjedoci ne spominju krvarenje. Prije donošenja presude na sud nije pozvan liječnik dati svoje mišljenje o posljedicama, a počinitelju je dosuđena novčana kazna od 6 perpera.⁸²

Novčane kazne za kaznena djela fizičkog nasilja određene Statutom nisu bile finije gradirane. Na visinu je utjecalo samo sredstvo ozljeđivanja, anatomske smještaj i prisutnost krvarenja. Stoga ne čudi da u toku kaznenih postupaka liječnici ne obavještavaju sud o stanju pacijenta, da li je moguće ozdravio ili mu se stanje pogoršalo. Medicinsko vještačenje treba osigurati samo da zločinac ne izbjegne odgovarajućoj kazni ukoliko bi ozlijeđeni umro od zadobivene ozljede. Da su liječnici također vodili računa o pravičnoj presudi svjedoči zabilježba u postupku pokrenutom 3. veljače 1424. godine prijavom da je ranjen u glavu Ljubisav Jagodić. Dana 11. veljače zapisano je da knez i suci „imaju informaciju od liječnika u dubrovačkoj službi“ (*habita informationem a medicis salariatis Ragusii*)⁸³ da se ozlijeđeni

⁸¹ Podaci su preuzeti iz T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 54-55.

⁸² T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 84, *LM*, sv. 5, f. 380. Izrečena kazna odgovara statutarnoj odluci, „...Onaj pak koji drugoga udari kamenom ili drvenom toljagom tako da dođe do prijeloma ili krvarenja ili modrice, neka se kazni s dvanaest perpera globe, ali ako ne dođe do prijeloma ni krvarenja ni modrice, neka se kazni sa šest perpera globe, a ako ih ne uzmogne platiti, neka se išiba i obilježi pečatom. Onaj pak koji drugoga udari rukom, neka se kazni sa šest perpera globe, a ako ne uzmogne platiti, neka se išiba...“ (*Statut grada Dubrovnika 1272*. VI, 3).

⁸³ Liječnik nije imenovan.

Glubissaus „odbija liječiti i pije vino što su mu liječnici zabranili, a k tome i izlazi na trg, nek bude rečeno da ako kojim slučajem umre, to će biti ne zbog posljedica rane, već vlastitom krivnjom jer se ne čuva“ (*non dedit sed recusavit sibi mederi bibendo vinum quod sibi vetitum erat per medicos predictos. Et etiam considerato quod ipse vadit per plateam, dictum et determinatum fuit quod si aliquo casu ipse moriretur, non habeantur nec intelligatur morisse culpa et occaxionis dicte vulnerationis sed culpa et mala custodia sui*).⁸⁴

Na kraju dovršenih postupaka zapisana je presuda počinitelju. Tekst presude uobičajeno ne sadrži obrazloženje sudačke odluke, odnosno činjenice na temelju kojih je donesena odluka ostaju nepoznate. Jedan rijedak suprotni primjer pokazuje da su se kazneni suci oslonili na činjenice koje je iznio pred sudom pozvani liječnik. U postupku pokrenutom odlukom suda 24. veljače 1423. godine nakon prijave teškog ranjavanja Biloja Pohvalića suci ispituju ozlijeđenog u njegovom domu gdje se uslijed teške bolesti nalazio u krevetu. Oštećenik i na sud pozvani svjedoci opisuju ozljedu glave s obilnim krvarenjem nastalu od udarca željeznim čekićem. Prije izricanja presude suci pozivaju liječnika *Thomasa* da procijeni njegovo stanje (*quid sibi videtur de vulnerato contascripto*). U tekstu presude se pozivaju na njegov sud (*visa examinationibus super inde factis et relatione magistri Thome medicis*) i dosuđuju počinitelju Živku Kasratu novčanu kaznu od 50 perpera, što je kazna predviđena za posebno teško ozljeđivanje.⁸⁵

Objavljeni zbirni podaci iz razdoblja 1401/38 (knjige 1-8) odnose se na struku medicinskih vještaka, broj prijava i broj medicinskih vještačenja, anatomske smještaj povrede i sredstvo ozljeđivanja.⁸⁶ U tom periodu zabilježeno je 36 medicinskih vještačenja na traženje suda (u 26 postupaka prijavitelj je bio medicinski stručnjak). Sva se medicinska vještačenja odnose na povrede nastale fizičkim napadom, od toga su tri sa smrtnom posljedicom. Najčešće vještačene povrede su povrede glave i vrata (27 od 56 ili 48%), a sredstvo ozljeđivanja sječiva i željezni čekić (26 od 48 ili 54%). Nije zabilježen niti jedan postupak u kojem se bilo kao prijavitelj ili vještak pred sudom pojavljuje brijač. Uz već ranije spomenute liječnike zapisano je jedno vještačenje kirurga *Iohannesa Mathiusa*⁸⁷ U dva sudska postupka na poziv suda dolazi

⁸⁴ Prijevod preuzet iz T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 55. Objavljen izvor u: T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 81-82; *LM*, sv. 5, f. 374v. Postupak je okončan presudom počinitelju od 12 perpera što je odgovarajuća kazna za udarac drvenim štapom i prolijevanje krvi.

⁸⁵ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum«: 75; *LM*, sv. 5, f. 227v-228.

⁸⁶ T. Buklijaš i S. Fatović-Ferenčić. »Medico-legal Practices«: 222. Nema podatka o načinu pokretanja kaznenog postupka u ostalih 10 slučajeva, da li je zločin prijavila treća osoba ili je postupak pokrenut privatnom tužbom.

⁸⁷ *Magister Iohannes Mathias de Reginis, de Feltro* stigao je u Dubrovnik 1436. i ostao do smrti 1454. (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*: 32).

iznijeti svoje stručno mišljenje o uzrocima smrti fizik *Bartolus de Plombino*.⁸⁸ U prvom postupku pozvan je odrediti da li je uzrok smrti svirača flaute Benka prirodna ili je umro od rane koju mu je nanio drugi svirač Jurko. Na sudu je izjavio da je Bencus umro prirodnom smrću zbog neprimjerenog života, isključujući mogućnost smrti od rane (*Dictus Bencus iacebat ex infirmitate eis occursa naturaliter ex qua et proper ineptitudinem vite sue defunctus est, et non prope aliqua illate vulnera*). Njegov je sud zapisan jednostavnom rečenicom bez medicinskog obrazloženja takvog mišljenja. U drugom postupku zajedno s dva kirurga, *Iohannesom de Papia* i *Iohannesom de Ancona* potvrđuje da je žena *Daniela de Putio* umrla od zadobivenih ozljeda. Oba su vještačenja izuzetno važna jer je za počinitelja ubojstva dubrovačkim Statutom bila predviđena smrtna kazna.⁸⁹

U usporedbi sa sudsko medicinskom praksom tog vremena u talijanskim gradovima dubrovačka medicinska vještačenja su bila relativno jednostavna. Veliki trgovački i sveučilišni centri poput Venecije, Padove i Bolonje imali su, uz razvijene statutarne norme o provođenju sudsko medicinskih istraga, na raspolaganju veliki broj medicinskih stručnjaka. Obdukcije u svrhu otkrivanja uzroka smrti bile su odobrene u Bolonji već sredinom 13. stoljeća, a podaci iz Venecije iz 14. stoljeća govore o redovnom provođenju ovog postupka u slučajevima nasilne smrti ili ako je uzrok smrti bio nepoznat.⁹⁰ U dubrovačkim kaznenim spisima nema zabilježenih takvih dokaznih postupaka.

2. 3. Kontrola nasilja obvezom prijave zločina

Prve objavljene primjere liječničkih prijava nasilja sadrže kazneni zapisnici *Libri malefitorum* s početka 15. stoljeća.⁹¹ Najraniji poznati postupak pokrenut prijavom liječnika fizika *Iohannesa de Padua* je s nadnevkom 8. rujna 1422. godine. „Na znanje plemenitom i mudrom mužu gospodinu Nikoli Petrovom Poza, časnom knezu dubrovačkom, dolazi od stručnjaka magistra Ivana iz Padove, fizika na plaći dubrovačkoj kako je Radak čovjek gospodina Ivana Caboge bio ranjen u svoju glavu, stoga navedeni gospodin knez nad tim namjerava pokrenuti istragu.“ (*Ad audientiam nobilis et sapientis viri ser Nicole Petri de Poza, honorabilis rectoris Ragusii, venit a perito viro magistro Iohanne de Padua phisicho salariato Ragusii qualiter*

⁸⁸ Za njega se sa sigurnošću može reći da je bio fizik. Njegova je plaća iznosila 1200 perpera (400 dukata), što je gotovo dvostruko više od plaće kirurga (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture* II: 24).

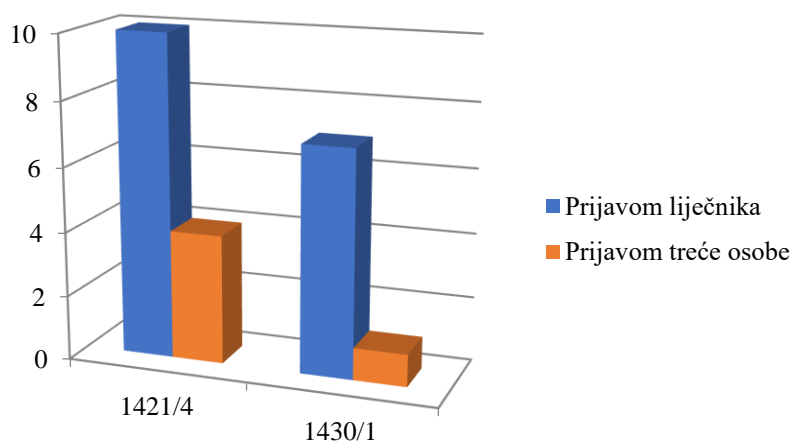
⁸⁹ T. Buklijaš i S. Fatović-Ferenčić. »Medico-legal Practices«: 222, prema *Liber de maleficiis*, sv. 2, f. 225 i sv. 3, f. 99-100. ovi svesci obuhvaćaju razdoblje između 1407. i 1414. godine. Autorice smatraju da su čak tri vještaka u slučaju ubojstva supruge pozvana zbog činjenice da je počinitelj bio ugledni dubrovački građanin.

⁹⁰ K. D. Watson, *Forensic Medicine*: 34-35.

⁹¹ *Libri malefitorum* ser. 20. 1, sv. 5 i 6. objavljeni u: T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 57-120.

Radach homo ser Iohannis de Caboga vulneratus fuit in eius capite, uero predictus dominus rector supra hac inquisitionem intenditur procedere.)⁹² Prijava liječnika sadrži samo ime ozlijeđenog, anatomsku lokalizaciju i vrstu povrede, nema opisa povrede niti procjene posljedice. Istraga se nastavlja ispitivanjem svjedoka koji opisuju ranu na glavi praćenu krvarenjem (*cum cicatrice et sanguinis effusione*) i identificiraju počinitelja. Prije donošenja presude na sud je pozvan *magister Thomas de Ancona medicus*. Na pitanje kneza odgovara da se ranjenik ne nalazi u smrtnoj opasnosti uslijed “rečene rane” (*extra periculum mortis occasione dicte vulneris*). Počinitelju je dosuđena kazna od 12 perpera. U drugim zapisanim kaznenim postupcima je isti liječnik prijavitelj i kasnije pozvani vještak, stoga ovaj slučaj možemo smatrati iznimkom do koje je moguće došlo uslijed nedostupnosti prijavitelja ili čega drugoga.⁹³

Grafikon 2. Broj kaznenih postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti u kojima se pojavljuju liječnici, bilo kao prijavitelji ili pozvani vještaci, prema osobi prijavitelja (tablica 2)

Tablica 2: Broj kaznenih postupaka u kojima se pojavljuju liječnici, bilo kao prijavitelji ili pozvani vještaci, prema načinu pokretanja postupka

Razdoblje	Broj kaznenih postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti		Broj kaznenih postupaka pokrenutih privatnom tužbom
	Prijavom liječnika	Prijavom treće osobe	
1421/4	10	4	1
1430/1	7	1	1

Izvor: *Libri malefitorum* ser. 20. 1, sv. 5 i 6.

⁹² T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 65; *LM*, sv. 5, f. 186.

⁹³ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 65; *LM*, sv. 5, f. 186.

Kao i u slučaju medicinskih vještačenja kancelar u tekstu prijave zapisuje da je prijavitelj liječnik (nekada *ciroychus*, ali najčešće općenito *medicus*) i državni službenik (*salaritatus Ragusii*), ali isto tako da je stručnjak (*peritus*). U sljedećem zapisu prijave ranjavanja 14. rujna iste godine, što više, uz ime prijavitelja magistra *Thomasa* zapisano je da je „izvrstan stručnjak“ (*egregius et peritus*) čime je kancelar naglasio vrijednost prijave.⁹⁴ Činjenica da je prijavitelj „stručan“ nije bila uvijek dovoljna za pokretanje kaznenog postupka. Primjerice, nakon prijave liječnika *Thomasa* 1. prosinca 1423. godine da je Pavao, sin Antuna Butko ranjen po licu suci ne pokreću istragu, kao niti nakon prijave liječnika *Iohannesa* 2. srpnja 1431. godine da je ranjena jedna služavka. Njena je ozljeda opisana kao „rana na glavi s otkrivenom kosti glave“ (*in capite vno vulnere cum discopertura ossis capitis*) što svakako predstavlja tešku povredu.⁹⁵

Najviše zabilježenih liječničkih prijava ranjavanja u promatranim razdobljima na sudu je iznio magistar *Thomas*, ukupno je zapisano 6 njegovih prijava. U 6 postupaka prijavitelj je magistar *Iohannes de Padua*, a u dva postupka prijavitelj ranjavanja nije imenovan, već je samo zabilježeno da je prijava „*per relationem medicorum*“.⁹⁶ U slučaju ranjavanja Glubise Iagodicha prijavu podnose brat ozlijeđenog i oba liječnika, *Thomas i Iohannes*.⁹⁷ Jedna prijava liječnika *Thomasa* se odnosi na slučaj ubojstva.

Tekst liječničke prijave ne slijedi uvijek isti obrazac, već je zapisan vrlo šaroliko. Dana 21. listopada 1422. godine zapisana je formulacija “od strane magistra *Iohannesa* liječnika na plaći Dubrovnika” (*per relationem magistri Iohannes medici salariati Ragusii*).⁹⁸ Pasivni oblik susrećemo i u narednim prijavama, negdje je izraz *per relationem* zamijenjen s izrazom “prema prijavi” (*ad denuntiationem*)⁹⁹ ili “dobivena je informacija od” (*habita informationem a*).¹⁰⁰ U prijavama iz 1431. godine zapisano je jednostavno da je liječnik „izvijestio“ (*retulit*) o ranjavanju.¹⁰¹ Uobičajeno liječnik kneza obavještava o ranjavanju navodeći pri tom generalizirano anatomske smještaj (na pr. rana na nozi, rana na glavi, rana na lijevoj ruci), samo rijetko navodi sredstvo ozljeđivanja (nož, strijela) i trenutno stanje ozlijeđenog ako se isti nalazi

⁹⁴ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 66; *LM*, sv. 5, f. 187.

⁹⁵ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 98; *LM*, sv. 6, f. 204. Razlozi nepokretanja kaznenog postupka mogu biti različiti. Kako nisu zabilježeni ostaju nepoznati.

⁹⁶ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 82, 110; *LM*, sv. 5, f. 378, *LM*, sv. 6, f. 308.

⁹⁷ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 80, *LM*, sv. 5, f. 374.

⁹⁸ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 71; *LM*, sv. 5, f. 195.

⁹⁹ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 76; *LM*, sv. 5, f. 374.

¹⁰⁰ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 81; *LM*, sv. 5, f. 374v.

¹⁰¹ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 98; *LM*, sv. 6, f. 199.

„u krevetu“. To je važna informacija za suce koji tada odlaze oštećenika saslušati u njegovoj kući.

Liječničke prijave ranjavanja zapisane 1431. godine bitno se razlikuju od onih iz razdoblja 1421/4. godine iako su prijavitelji isti: *Thomas de Ancona* i *Iohannes de Padua*. Da li su oni sami odlučili umjesto jednostavnog iskaza dati stručno mišljenje ili su to tražili suci, knez ili članovi Malog vijeća, nema poznatog pisanog traga.¹⁰² Ove su prijave napisane stručno, povrede su opisane detaljno a na kraju iznose i prognozu posljedice. Jedan takav primjer je prijava liječnika *Iohannesa de Padua* s nadnevkom „posljednjeg dana“ srpnja 1431. godine. *Magister Iohannes de Padua, medicus ciroychus salariatus communis Ragusii* izvještava kneza da je *Colle* iz Kotora, ranjen na tjemenu s ogoljenom kosti, udaren po desnoj sljepoočnici i bubrezima bez krvarenja i nalazi se u opasnosti da umre (*vulnerato super capite in sumitate capitis, cum dischopertura ossis et vna alia percussione in tempore dextro et vna alia percussione in renibus sine sanguine ex quibus dixit fore in periculo mortis*). Suci odlaze ispitati ranjenika u njegovoj kući. On opisuje događaj, tko ga je ranio i navodi kao sredstvo ozljeđivanja željezni čekić. Presuda izrečena 30. kolovoza iste godine oslanja se na liječnički izvještaj podnesen prilikom prijave i navodi kao obrazloženje kazne počinitelju utvrđene tri povrede, dvije na glavi i jednu na leđima (*visis denuntiam...tribus vulneribus videlicet duobus super capite et alio vulnere in schena*).¹⁰³

Prijave magistra *Thomasa* iste godine također detaljnije opisuju nanesene povrede u odnosu na raniji period. Tako 27. lipnja 1431. godine pred knezom izjavljuje da je Radan Kutrić „ozlijeđen po vratu velikom ozljedom blizu donje strane glave s velikom kontuzijom“ (*percusso vna percussione magna super collum prope de subtus caput (!) cum magna contusione*). Kancelar je u nastavku još zapisao „on je rekao.....nema opasnosti da umre“ (*quem dixit ... non fore in periculo mortis*).¹⁰⁴ Sadržaj ovakvih prijava je sucima dostatan da donesu presudu bez dodatnog poziva na sud nekom od liječnika kao što je to bilo uobičajeno 10 godina ranije.

Liječnička prijava jedinog zabilježenog ubojstva sadrži sve elemente medicinskog vještačenja. Dana 27. lipnja 1431. godine liječnik *Thomas* prijavljuje knezu da je „jučer navečer liječio zlatara Ivana Kranisalića koji je imao ubodnu penetrativnu ranu u bedru. Od te je rane umro. Prije smrti, upitan tko ga je ranio, odgovorio je da ga je ranio *Matchus Pripchouich*.“ (*Magister Thomas, medicus salariatus communis Ragusii, coram domino rectore ser Petro de*

¹⁰² Malo je vjerojatno da bi to bio knez jer je njegova vladavina trajala samo mjesec dana, a ni suci koji su birani iz redova vijećnika jer nisu imali nikakvu medicinsku (a neki ni drugu višu naobrazbu).

¹⁰³ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 105-106; *LM*, sv. 6, f. 238v.

¹⁰⁴ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 100; *LM*, sv. 6, f. 222v.

Sorgo denuntiauit, qualiter heri sero ipse medicauit Iuan Cramslich aurificem, vulneratum vno vulnere de puncta in corpore penetratiuo in femore, ex quo uulnere dictus Iuan mortuus fuit et est. Interogatus si dictus Iuan antequam moriretur pandit eum qui ipsum vulnerauit, dixit quod dixerat Matchus Pripchouich fuit ille qui ipsum uulnerauerat). Prijava uz detaljan opis povrede potvrđuje da je opisana rana uzrokovala smrt što je sucima dovoljno da donesu presudu kojom počinitelja, kojeg su identificirali svjedoci, osude u odsutnosti za ubojstvo.¹⁰⁵

Zaključak

Medicinska vještačenja se prvo javljaju u postupcima inkvizicijskog tipa jer se oni obično i tako odnose na najteže zločine, jer je u njima sud od samog početka aktivan, pa će prije pozvati liječnika-komunalnog službenika da iznese svoje mišljenje i jer je obaveza prijavljivanja ranjavanja i sumnjive smrti bila dio ugovorne obaveze dubrovačkih komunalnih liječnika već od početka 14. stoljeća. Liječničke prijave u pravilu ne sadrže vještačenje, već najčešće samo informaciju o postojanju ozljede i anatomski smještaj. Kaznena djela u kojima je prisutno medicinsko vještačenje su bez iznimke djela fizičkog napada. Smrtni ishod je zabilježen u 4 od 38 postupaka (11%). Samo u dva postupka pokrenuta privatnom tužbom (od ukupno 38 ili 5%) medicinsko vještačenje je provedeno na zahtjev suda. Početkom 14. stoljeća učestalost vještačenja u kaznenim postupcima iznosi 3,5%.

Medicinski vještak svoje stručno mišljenje iznosi na poziv suda neposredno prije donošenje presude. Njegova procjena opasnosti ozljede po život oštećenika otvara sucima mogućnost da pričekaju s donošenjem presude ako je ozlijeđeni životno ugrožen. Smrtni ishod bi doveo do prekvalifikacije kaznenog djela fizičkog napada u ubojstvo za koje je predviđena najstroža kazna. Najčešće su vještačene ozljede glave, a prema sredstvu počinjenja one koje su nastale sječivima i željeznim predmetima. Sve vještačene povrede su bile praćene krvarenjem. Takve su ozljede očigledno smatrane opasnijima i njihov ishod neizvjesnijim. Vještačenje posljedice koju je ozljeda izazvala u obliku nesposobnosti za rad pomaže sucima da oštećenom dosude pravednu naknadu izgubljenih dnevnica. Sredstvo ozljeđivanja i prisutnost krvarenja - činjenice potrebne za određivanje visine novčane kazne - utvrđivane su, međutim, uvidom suda i saslušanjem ozlijeđenog i prisutnih svjedoka. Nema dokaza o interakciji između kneza i sudaca na ročištu i medicinskih vještaka.

¹⁰⁵ T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 93; *LM*, sv. 6, f. 194. Za ubojstvo se izricala smrtna kazna (Statut Grada Dubrovnika, »O ubojstvima«, Knjiga šesta, I). Počinitelji su se obično spašavali bijegom izvan teritorija Republike.

Pozivani vještaci su bili u najvećem broju kirurzi, rjeđe fiziци, što nije povezano s vrstom ozljede, već vjerojatnije s njihovom dostupnošću. Nije zabilježena niti jedna prijava brijača, niti su bili pozivani vještačiti na sudu.

Medicinska vještačenja u Dubrovniku u 14. i 15. stoljeću, iako malobrojna i zabilježena jednostavnim rječnikom koji ne ostavlja mogućnost procjene medicinskog znanja, pokazuju da su se suci u donošenju presuda oslanjali na prognoze o preživljavanju i procjenu nesposobnosti za rad pozvanih stručnjaka kada se radilo o težim ozljedama. Provedena su nalogom suda ili su sastavni dio obavezne liječničke prijave. Da su se dubrovački komunalni liječnici pridržavali odredbe koja ih je na to obvezivala potvrđuje odnos broja liječničkih prijava i onih nepoznatog prijavitelja (17: 5) u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti za kaznena djela teškog ranjavanja i ubojstva.

Iako je specifičnost dubrovačkog kaznenog postupka favoriziranje privatne odluke o kaznenom progonu, pa je najveći broj postupaka pokrenut privatnom tužbom, u objavljenim zapisnicima kaznenog suda u Dubrovniku u 14. i 15. stoljeću nema pisanog dokaza da je privatni tužitelj u svrhu dokaza priložio mišljenje medicinskog vještaka. Tome nasuprot, u kaznenim postupcima u 18. stoljeću najveći broj medicinskih izvještaja zapsan je uz privatne tužbe kao dokaz o postojanju tjelesne ozljede.

3. MEDICINSKI VJEŠTACI

Uvod

Dubrovačka Republika je zahvaljujući usponu gospodarstva temeljenog na snažnoj pomorskoj i kopnoj trgovini, brodogradnji i drugim obrtima poput zlatarstva i prerade tkanina, već od 14. stoljeća, a posebno u 15. i 16. stoljeću, bila u mogućnosti izdvajati velike svote za plaće komunalnih liječnika, fizika i kirurga. Izvrsni liječnici, najviše iz Italije, ali i iz Španjolske i Grčke, dolazili su u Dubrovnik privučeni dobrom plaćom na preporuku Dubrovčana koji su kao poslanici boravili u inozemstvu ili odlazili tamo radi trgovine.¹⁰⁶ Između Republike i tako dovedenih liječnika zaključivani su ugovori na rok od jedne do dvije godine, a stupanju u komunalnu službu prethodilo je ceremonijalno polaganje prisege.¹⁰⁷ Ugovorom su bili usuglašeni godišnja plaća, nekada i stan te obaveza besplatnog liječenja svih stanovnika Republike. Neki ugovori sačuvani su u notarskim knjigama, a o drugima se može posredno zaključiti iz odluka donesenih u vijećima Republike. Dovođenjem potrebnih zdravstvenih djelatnika u Dubrovnik, a kasnije stipendiranjem medicinskog školovanja Dubrovčana na sveučilištima talijanskih gradova, organizirana je i zakonima regulirana komunalna liječnička služba. Najčešće su istovremeno bila zaposlena po dva fizika i dva kirurga, te po nekoliko brijača-ranarnika. U Republici su djelovali i privatni liječnici koji nisu radili za državnu plaću,¹⁰⁸ a imućniji Dubrovčani sklapali su ponekad ugovore o liječenju s liječnicima izvan Republike.¹⁰⁹ Također su u Dubrovniku nalazili utočište proganjani židovski liječnici od kojih su neki primani u državnu službu.¹¹⁰

Gospodarski uspon Republike zaustavljen je u 17. stoljeću. S jedne strane su Mlečani pokušavali nametanjem visokih carina za plovidbu Jadranom, pljenidbom dubrovačke robe, ometanjem prometa pa čak i vojnim prijetnjama, onemogućiti dubrovačku trgovinu. S druge

¹⁰⁶ Plaće fizika kretale su se oko 400 dukata godišnje, a kirurga dvostruko manje, 200 dukata. Za usporedbu, godišnja plaća kancelara iznosila je 50 dukata. Ovi se iznosi nisu mijenjali sve do kraja 18. stoljeća. O plaćama dubrovačkih liječnika u 14. i 15. stoljeću detaljno u: Z. Blažina Tomić, *Kacamorti i kuga*: 50-55.

¹⁰⁷ *Ceremoniale*, ser. 14. 1, sv. 8. 1. DAD, (ranija serija 21).

¹⁰⁸ Privatna praksa je regulirana tek 1691. godine odlukom Senata da liječnici ne mogu obavljati praksu bez dozvole Malog vijeća (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, sv. 2: 70).

¹⁰⁹ Tako je 1330. godine sklopljen ugovor kojim se liječnik (*medicus*) Menče iz Antibara (*Antibaranus*, danas Bar u Crnoj Gori) obavezao dubrovačkom zlataru Martolu liječiti kćerku sve dok potpuno ne ozdravi. (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, sv. 2: 11-12).

¹¹⁰ Od 1324. do 1617. u Dubrovniku je radilo 14 židovskih liječnika. (Vesna Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 24). Primjerice fizik *Leo Cabiglius* 1607. sklopio je ugovor s Republikom na dvije godine s godišnjom plaćom od 400 dukata, što je bilo jednako plaći drugih fizika.

strane, Francuzi preuzimaju političku prevlast u Europi nad dubrovačkim saveznicima Španjolskom i Austrijom i stječu prvenstvo u trgovačkim poslovima Zapada s Osmanskim Carstvom. Dubrovčani su bili prisiljeni smanjiti broj svojih velikih trgovačkih brodova na trećinu (100 -120 brodova) i okrenuti se posredničkoj trgovini s talijanskim gradovima koristeći se pritom manjim brodovima što im je donijelo značajnu korist posebno za vrijeme tursko-mletačkog Kandijskog rata (1645-1669).

Kratkotrajni period poboljšanja gospodarskih prilika zaustavljen je ponovno velikim potresom 1667. godine. Slijedila je ne samo obnova Grada, već i borba za opstanak Republike. Postojala je realna opasnost da Mlečani ili Turci, koji su još uvijek međusobno ratovali, iskoriste priliku i zauzmu potresom oslabljen i razrušen Grad. Pomoć Dubrovčanima u nastojanjima da se obrane stigla je u hrani, oružju i stručnom osoblju za utvrđivanje i ratovanje od Španjolske, Napulja i Papinske Države. Papa Inocent XI. je također posredovao u rimskim i napuljskim bankama kako bi se Dubrovčanima isplatio njihov tamo pohranjeni novac. Veliki potres 1667., stalni ratovi na granicama i epidemije, naročito kuge 1691., znatno su smanjili broj stanovnika Republike.

U 18. stoljeće Republika ulazi s tek nešto više od 25 000 stanovnika, što je upola manje od broja stanovnika na početku 17. stoljeća. Brojčano opadanje praćeno je siromašenjem stanovništva, kako na selu tako i među gradskim pukom. Pravodobno stvorenim zalihama u hrani i novcu dubrovačke su vlasti uspjele izbjeći glad i socijalne nemire, a vještim i brojnim diplomatskim aktivnostima u Beču i Carigradu vratiti na svoje granice Osmanlije umjesto Mlečana, koji su im sve do 1721. godine blokirali kopnenu trgovinu.¹¹¹ Zbog propasti kopnene trgovine, a naročito zbog pada trgovine soli uslijed mletačke okupacije neretvanskog teritorija, Dubrovčani su sav kapital uložili u nabavu novih brodova i do sredine stoljeća povećali broj svojih jedrenjaka s 40, koliko ih je bilo na početku 18. stoljeća, na 150. Prihod od pomorstva dolazio je u najvećoj mjeri od iznajmljivanja broskog prostora (poslova brodarskog prijevoza), a manjim dijelom je dolazio od pomorske trgovine. Ulaganje u proširenje flote nastavilo se sve do kraja 18. stoljeća kada je u broskom registru bilo upisano 278 brodova, a na Sredozemlju ponovno otvoreno 80-ak dubrovačkih konzulata.¹¹² Porast državnih prihoda od uspješnog iznajmljivanja broskog prostora i pomorske trgovine utjecao je na dobrobit svih stanovnika

¹¹¹ Za vrijeme Morejskog rata (1684-1699) Mlečani su uspjeli preoteti Osmanlijama pojas uzduž dubrovačke granice od Neretve do Herceg Novog i uspostaviti blokadu Dubrovnika s kopna i s mora.

¹¹² Pomorstvo je u 18. stoljeću pretežno bilo u rukama građana, dok je plemstvo koje je bilo na vlasti propisivalo i kontroliralo državne prihode.

Republike, time i na društvene procese. Nakon stalnog pada broja stanovnika, u prvim desetljećima 18. stoljeća njihov se broj kretao oko 23 000, tridesetih godina počeo je proces demografske tranzicije, smanjena je stopa smrtnosti, a ukupan broj stanovnika se počeo povećavati i do kraja stoljeća dosegao približno 32 000 stanovnika.¹¹³

Zamah prosvjetiteljskih ideja koje su se počele širiti Europom nije zaobišao ni Dubrovnik. Prosvjetiteljska literatura bila je prisutna u dubrovačkim privatnim knjižnicama, a postojanje prosvjetiteljske klime u posljednjoj dekadi 18. stoljeća potvrđuje osnivanje Domoljubnog društva (Akademije Miha Sorkočevića) na poticaj Tome Basiljevića.¹¹⁴ Društvo je okupljalo malen krug dubrovačkih intelektualaca. Iz sačuvanih dokumenata vidljivo je da je namjera osnivanja Društva bila „okupiti napredne pojedince, kako plemiće tako i građane, koji će pratiti napredak znanosti u svijetu i prenositi njene stečevine u mali i zaostali i Dubrovnik, zalagati se za boljitak, uzdizanje prosvjete i privrede i napredno zakonodavstvo.“¹¹⁵ Neki članovi Društva bili su integrirani u državne institucije, poput Mara Martellinija, podtajnika Republike, komunalnog kirurga Michelangela Roini i fizika Luke Stullija.¹¹⁶

Ova politička, ekonomska i demografska situacija čini kontekst moga istraživanja djelovanja pojedinih medicinskih profesija u službi Republike i njihov doprinos u razjašnjavanju medicinskih pitanja u postupcima kaznenog suda u Dubrovniku u 18. stoljeću. Raspodjelu njihovih uloga u medicinskim vještačenjima pojedinih vrsta zločina u tri promatrana razdoblja analizirala sam sa stanovišta struke. Zanimalo me je kako su promjene političkih, gospodarskih i socijalnih prilika, a moguće i prosvjetiteljskih ideja, od početka prema kraju stoljeća utjecale na odabir i djelovanje medicinskih vještaka. U pregledanim kaznenim spisima iz tri promatrana razdoblja s početka, sredine i kraja 18. stoljeća, bilo da se radi o obavezi prijave saznanja o mogućem kaznenom djelu s ciljem kontrole nasilja ili medicinskom vještačenju po nalogu suda ili na zahtjev oštećene strane, najčešće se od

¹¹³ O političkoj i gospodarskoj povijesti Dubrovnika u 17. i 18. korišteni su podaci iz Stjepan Ćosić i Nenad Vekarić, »Hrvatski jug: Dubrovačka Republika i Boka kotorska« u: *Hrvatska i Europa kultura, znanost i umjetnost*, III - *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, ur. Ivan Golub. Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2005: 79-93.

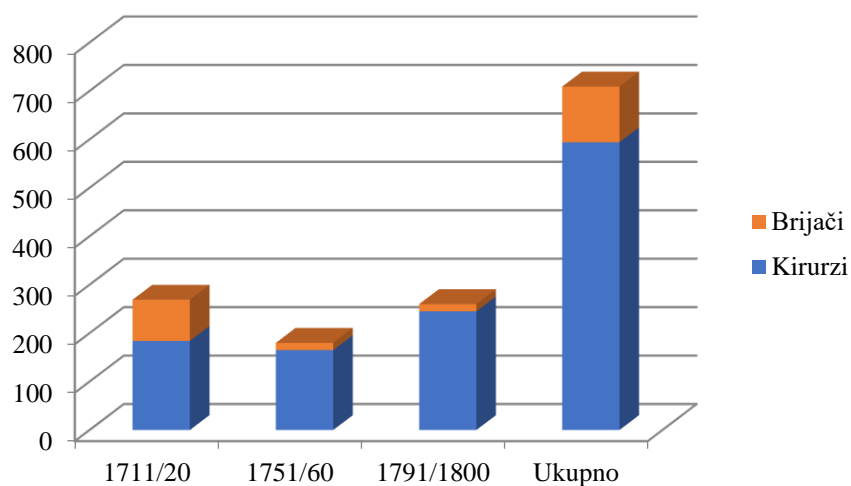
¹¹⁴ Tomo Basiljević (Bassegli) bio je liberalni plemić, dubrovački senator, gospodarski i socijalni pisac i esejist. Smatra se jednim od vodećih južnih hrvatskih prosvjetitelja. Miho Sorkočević (Sorgo) je bio Basiljevićev bratić. Studirao na Sveučilištu u Bologni, gdje je pohađao predavanja iz filozofije, retorike i prava. Djelovao je kao hrvatski pisac, prevoditelj, biograf i diplomat u službi Republike (Žarko Muljačić, *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2006: 122-123).

¹¹⁵ Citirano iz: Ž. Muljačić, *Iz dubrovačke prošlosti*: 122.

¹¹⁶ Istaknuti članovi društva su bili još i Francesco Maria Appendini, svećenik iz reda pijarista, koji je pisao pjesme, životopise, govore i nekrologe te biobibliografske i historiografske prinose, i Alberto Fortis, teolog, prirodoslovac i putopisac (Ž. Muljačić, *Iz dubrovačke prošlosti*: 130).

medicinskih stručnjaka pojavljuju kirurzi, zatim brijači, a samo u vrlo malom broju slučajeva fiziци i primalje.¹¹⁷

Grafikon 1. Distribucija vještačenja prema struci vještaka

Tablica 1: Distribucija medicinskih vještačenja prema struci vještaka po razdobljima

Razdoblje	Broj medicinskih vještačenja	Kirurzi		Brijači		Liječnici		Primalje	
		Broj	Udio %	Broj	Udio %	Broj	Udio %	Broj	Udio %
1711/20	274	184	67,15	85	31,02	4	1,46	1	0,36
1751/60	186	165	88,70	15	8,06	3	1,61	3	1,61
1791/1800	261	245	93,87	15	5,75	1	0,38	0	0
Ukupno*	721	594	82,38	115	15,95	8	1,11	4	0,55

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

*Ukupan broj je veći od broja vještačenja jer je u nekim postupcima vještačilo više vještaka

¹¹⁷ Radi se o uzorku od 9349 postupaka u kojem je zabilježeno 707 medicinskih izvještaja.

3. 1. Brijači ranarnici

Srednjovjekovni liječnici-fizici nisu se bavili kirurgijom. To je otvorilo prostor putujućim zanatlijama: herniotomima, litotomima, bodačima katarakte, dentifrazima, koji su na teritorij Republike dolazili najčešće iz Epira i Tesalije.¹¹⁸ Kao i u drugim dijelovima tadašnje Europe, kirurgijom su se uz brijačke poslove u dalmatinskim gradovima, pa tako i u Dubrovniku bavili brijači. Nazivali su ih *barberius*, *barbatonsor*, a ponekad uz njihovo ime stoji *barberius et chirurgus*, pa čak i *barberius et medicus*. O njima ima mnogo podataka u dubrovačkim notarskim i kancelarijskim spisima, kao i u knjigama odluka dubrovačkih vijeća.¹¹⁹ Brijačku radnju su nazivali *apotheca*, *statio* ili *botega*, a uz brijanje i šišanje, bila je mjesto medicinske pomoći u zbrinjavanju rana i drugih sitnijih kirurških poslova, posebice puštanja krvi i vađenja zuba. Radnje su se nalazile na Placi i oko crkve Sv. Vlaha u prizemljima vlasteoskih kuća. U nekima od njih je, što više, postojala posebna prostorija za kirurški posao.¹²⁰ Oprema brijačke radnje sastojala se od klupa, stolica, šalica i mangale, a od pribora se spominju, uz britvu i nožice, zavoji, rupci, rote, lancete za puštanje krvi i kupice.¹²¹ Mnogi zapisi pokazuju da su dubrovački brijači poznavali propise u borbi protiv kužnih bolesti.¹²² Ova su im znanja i vještine omogućavala različite državne poslove, od bavljenja kirurgijom u bolnici i nahodištu, preko sudskih vještačenja do skrbi za zdravlje poklisara harača i osmanskih dužnosnika. Zapošljavanje brijača kao brodskih liječnika potpomoglo je uspješnosti pomorske trgovine koja je bila važna karika u lancu dubrovačkog ekonomskog prosperiteta.¹²³

¹¹⁸ Lavoslav Glesinger, »Povijest kirurgije u Hrvatskoj do sredine XIX stoljeća«. *Acta Chirurgica Iugoslavica* 14 (1967): 124. Gradski kirurg u Dubrovniku 1527.-1532. Mariano Santo zagovarao je kod gradskih vlasti uklanjanje ovakvih empirika iz grada (Nancy Siriasi, G. *Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago i London: The University of Chicago Press, 1990: 137).

¹¹⁹ Prema odlukama dubrovačkih vijeća Bačić navodi imena više brijača primljenih u državnu službu u razdoblju od 1345. do 1391. Najčešće se spominje Petar kome Malo vijeće daje trgovinu solju na dvije godine pod uvjetom da se udruži s brijačem Bomartinom (J. Bačić, *Stazama medicine*: 73).

¹²⁰ Prema ugovoru o prodaji radnje Bože Budisalića Tomu Petrovu (Đuro Orlić, »Zdravstveni pomoćnici u srednjovjekovnom Dubrovniku.« *Acta historiae, medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 2 (1962): 27-28).

¹²¹ *Diversa notariae*, sv. 77, f. 90.

¹²² Za vrijeme epidemije kuge 1363. općinski brijač Petar primio je za svoj trud posebnu nagradu od 20 perpera. (J. Bačić, *Stazama medicine starog Dubrovnika*: 74-75).

¹²³ Tadić, Jorjo. »O pomorstvu Dubrovnika u 16. i 17. stoljeću«. *Dubrovačko pomorstvo*, Dubrovnik: Odbor za proslavu 100 godina nautičke škole u Dubrovniku (1952): 174.

Reguliranje brijačke profesije

Bratovština dubrovačkih brijača, osnovana je kao obavezna udruga za članove te struke u 15. stoljeću. Na srebrnim koricama matrikule, knjige u kojoj su uz statut bratovštine zapisani i podaci o članovima te odluke koje su se donosile tijekom godina, nalazili su se likovi svetaca zaštitnika braće Kuzme i Damjana „odjevenih po običaju liječnika onoga doba“.¹²⁴ Tekst matrikule koji je stupio na snagu prihvaćanjem u Malom vijeću 19. listopada 1452. zapisao je i objavio u listopadu iste godine prisegnuti notar i kancelar dubrovačke komune, *Johannes de Uguzonibus de Arimino*.¹²⁵ Iz matrikule, kao i iz sačuvanih knjižica bratovštine iz 18. stoljeća, saznajemo kojih su se pravila bratimi morali pridržavati.¹²⁶ Brijačku profesiju mogli su obavljati samo članovi udruge. Uz čuvanje staleških interesa, glavni cilj bratovštine bio je međusobno pomaganje, osobito u slučajevima bolesti i smrti. Članovi su bili oslobođeni od stražarske dužnosti, a državi su se oduživali tako da su vršili obdukcije kada je bilo potrebno.¹²⁷

Među odlukama bratovštine u razdoblju od 1709. do 1811. godine nalazimo da je skupština birala svake godine dva brijača za otvaranje leševa. Razlozi otvaranja leševa su bili različiti. Sumnjiva smrt je mogla biti posljedica kaznenog djela, ali i zaraznih bolesti, kojih su se Dubrovčani jednako pribojavali. Da se nije radilo o ugodnom zadatku svjedoči odbijanje izvršenja te dužnosti brijača Damjana Ivanovog 1709. godine. Kada mu je skupština bratovštine zaprijetila brisanjem iz bratovštine, morao se obavezati da će ovaj zadatak bez pogovora obavljati do kraja života.¹²⁸

Knjižica računa bratovštine otkriva da je 1728. godine 18 brijača platilo članarinu, a 1750. godine njih 23. Prema kraju stoljeća njihov broj se smanjuje na svega 14 koliko ih je bilo

¹²⁴ O bratovštini brijača vidi u: Rafo Ferri, »O korporaciji barbira-kirurga u bivšoj Dubrovačkoj Republici.«, *Acta historiae, medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 9/2 (1969): 54. prema rukopisnom zapisu iz 18. stoljeća pohranjenom u Biblioteci samostana Male braće u Dubrovniku (Ivan Marija Matijašević, *Zibaldone*). Matrikula, koju Matijašević opisuje i kaže da ju je držao u rukama, je izgubljena. Prijepis matrikule bratovštine brijača načinjen oko 1622. čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Za podatak o postojanju prijepisa zahvaljujem Nelli Lonza.

¹²⁵ *Matricula Barbitonsororum Ragusinorum*, NSK R-4072, f. 1.

¹²⁶ U Dubrovačkom arhivu čuvaju se dvije knjižice bratovštine iz 18. stoljeća. To su knjiga odluka *Capellani delle Parti senatori dei Barbieri*, ser. 48. 2, sv. 9. i u zajedničkom svesku na obrnutim stranama knjiga prihoda i rashoda bratovštine *Libretto Spese della Confraternita Barbieri i Libretto Entrata della Confraternita Barbieri*, ser. 48. 3, sv. 8.

¹²⁷ *Matricula Barbitonsororum Ragusinorum*, NSK R-4072, f. 1v-14v. Kosta Vojnović, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj*, II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1898: XXVI-XXVII.

¹²⁸ *Capellani delle Parti senatori dei Barbieri*, , sv. 9. f. 5. odluka bratovštine donesena 1724. godine kojom se majstoru Baboniću prijeti kaznom od pet perpera ako ne povede svoje naučnike kada bude pozvan otvarati leševa, kako bi se oni podučili. Što više, majstor je bio dužan s njima podijeliti tako stečeni prihod.

zapisano 1791. Međutim, od 1752. pojavlju se kao obveznici plaćanja članarine naučnici (*giovini d' Arte*). Njihov broj raste prema kraju stoljeća, 1791. zabilježeno ih je čak 15 što je pokazatelj da brijačka struka nije bila ugrožena.¹²⁹

O staleškom položaju brijača u Dubrovniku u drugoj polovici 18. stoljeća svjedoči predstavka njihove bratovštine upućena vladi 27. lipnja 1775. U njoj se brijači žale da su se u Dubrovniku pojavili doseljenici koji su u svojim radnjama samo brijali, šišali kose i pravili perike, što je oduzimalo posao onima koji se bave i liječništvom. Isto tako su neki drugi išli po kućama i puštali krv bolesnima, a koje nitko ne pozna, ni članovi bratstva, ni kirurzi, ni fizici, a niti - što smatraju najvažnijim - za njih ne znaju kazneni suci jer nisu položili uobičajenu prisegu.¹³⁰ Nekontroliran rad ovih „uljeza“ po njihovom mišljenju šteti ne samo zdravlju pacijenata nego i prihodu bratovštine, a slabljenje bratovštine onemogućilo bi odgajanje podmlatka, koje se pokazalo kao dobro i korisno za dubrovačku državu. Vlada je dubrovačke brijače uzela u zaštitu i donijela odluku da nitko ne može brijati u radnjama ako nije član bratovštine, pod prijetnjom kazne od dva mjeseca zatvora.¹³¹ Na taj su način dubrovački brijači uspjeli sačuvati svoju struku cjelovitom (brijački i kirurški poslovi) i spriječiti nelojalnu konkurenciju onih koji su pružali samo jednostavne usluge.

Brijači u državnoj službi

O ranom primanju brijača u državnu službu govore odluke dubrovačkih vijeća s početka 14. stoljeća. Za godišnju plaću između 30 i 50 perpera dolazili su brijači iz Italije (Bari, Napulj, Venecija). Nekima je od njih dodatno plaćano za stanarinu ili su dobivali stan i radnju na korištenje.¹³² Vlasti su nastojale imati zaposlena po dva brijača, a 1415. bila su čak trojica u državnoj službi. Iz dokumenata nije potpuno jasno kakva je bila njihova kvalifikacija, jer uz neka imena stoji zapisano samo *barberius*, dok uz druge stoji *medicus et barberius*¹³³ ili *cirugicus et barbatonsor*.¹³⁴ Dubrovačka bolnica *Domus Christi* uvijek je imala stalno zaposlenog jednog brijača. Odredba o zapošljavanju brijača sastavni je dio odluke o osnivanju

¹²⁹ *Libretto Entrata della Confraternita Barbieri*, ser. 48. 3, sv. 8.

¹³⁰ Nema podataka o kakvoj se prisezi radi.

¹³¹ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*:131.

¹³² R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 127-128.

¹³³ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 129. *Magister Novach de Lustiza, medicus et barberius* 1425. dobiva za stanarinu u Dubrovniku pomoć od 30 perpera. Luštica je mjesto u Crnogorskom primorju.

¹³⁴ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 128. *Magister Bogoe cirugicus et barbatonsor*.

bolnice koju je Veliko vijeće prihvatilo 17. ožujka 1540.¹³⁵ Dubrovačko nahodište je također zapošljavalo brijača koji je brinuo o zdravlju djece u svojstvu ranarnika.¹³⁶

Obrazovanju dubrovačkih brijača pogodovala je prisutnost stranih liječnika u Dubrovniku od kojih su mogli učiti. Sigurno radi veće plaće koja je pripadala kirurzima, a koja je u 18. stoljeću iznosila oko 200 dukata, ali i svijesti o vlastitom medicinskom (ne)znanju i potrebi za usavršavanjem, dubrovački brijači su u više navrata podnosili molbe Senatu za novčanu pomoć i odsustvo kako bi školovanjem unaprijedili svoje kirurške vještine. Tako je brijač Luka Andrije Nikei, čije ime nalazimo zapisano u matrikuli bratovštine 1718. godine, uz novčanu pomoć Republike tri godine studirao kirurgiju u Bolonji, od 1724. do 1727.¹³⁷ Štoviše, njegova oporuka iz 1770. potvrđuje da je kasnije završio i studij medicine.¹³⁸

Već od samog početka turske vlasti u Bosni Dubrovčani su slali svoje liječnike i lijekove za pojedine osmanlijske dužnosnike. Kada je 1706. bosanski paša zamolio Dubrovčane da mu pošalju jednog liječnika, oni su umjesto svog fizika, poslali brijača Marka Ferrija. To pokazuje koliko su brijači bili sposobni u liječenju, jer su mu dubrovačke vlasti povjerile zadatak koji je bio važan za odnose s Osmanlijama.¹³⁹

Obavljajući dužnost brodskih liječnika, osim sitnih kirurških zahvata brijači su morali poznavati i mjere za zaštitu od kužnih bolesti, a ploveći na dubrovačkim trgovačkim brodovima bili su u mogućnosti upoznati sanitarne i zdravstvene propise u svim većim primorskim gradovima Mediterana i Evrope.¹⁴⁰ To im je znanje osiguralo još jednu iznimno važnu ulogu pratitelja poklisara harača na njihovom pogibeljnom putu prema Istanbulu. U ceremonijalnom ispraćaju poklisara iz Dubrovnika na konjima s desne strane poklisara jahao je kapelan, a s lijeve brijač. Mjesečna plaća brijača bila je izjednačena s plaćom kapelana, koji je putovao u svojstvu dušebrižnika.¹⁴¹ Kako je dubrovački harač Osmanlijama bio ključan za opstanak

¹³⁵ Vidi u: R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 176.

¹³⁶ Rina Kralj-Brassard i Kristina Puljizević, »Porod iz nevolje: skrb o trudnicama i roditeljama pri dubrovačkom nahodištu u drugoj polovici 18. Stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/1 (2013): 372.

¹³⁷ R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*: 75-76.

¹³⁸ *Testamentum Doctoris Luca Nichei Medici Physici (Testamenta notariae, sv.81, f. 161-161v.)*

¹³⁹ Mirko Dražen Grmek, »Izvjestaji triju liječnika o putovanjima po Bosni u XVIII. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 6-7 (1959): 110.

¹⁴⁰ J. Tadić, »O pomorstvu Dubrovnika.«: 174. Godine 1453. mjesečna plaća brijača na brodu iznosila je 7 i pol perpera, jednako kao i plaća brodskog pisara, za koga Tadić piše da je uz kapetana najvažnija osoba na brodu. To je gotovo dvostruko više od godišnje plaće dubrovačkog komunalnog brijača Martina koja je 1349. godine iznosila 40 perpera (J. Bačić: *Stazama medicine*: 67).

¹⁴¹ Mjesečna plaća brijača u poslanstvu u Istanbul iznosila je od 4,5 na početku pa do 13 dukata na kraju 18. stoljeća (Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 30-31).

Dubrovačke Republike, to su siguran put i psihičko i tjelesno zdravlje poklisara bili presudni. Marojica Kaboga, poklisar harača, u svojim zapisima višekratno naziva brijača Pavla Ivanovog u svojoj pratnji *nostro medico*, pa čak i *nostro Fisicho*.¹⁴²

Medicinska vještačenja brijača

U objavljenim kaznenim zapisnicima 14. i 15. stoljeća ne spominju se brijači niti kao prijavitelji niti kao medicinski vještaci.¹⁴³

Međutim, u zapisnicima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću nalazimo brojne dokaze o toj njihovoj aktivnosti, posebno na početku stoljeća. U kasnijim razdobljima njihovo se učešće smanjuje i većinu vještačenja preuzimaju kirurzi. Analizom tekstova medicinskih izvještaja moguće je dobiti uvid u medicinsko znanje i kirurške vještine dubrovačkih brijača. Sudjelovanje zdravstvenih stručnjaka u kaznenim postupcima u Dubrovniku sukladno je dostupnim podacima o sudsko medicinskoj praksi u talijanskim gradovima.

Zdravstveni propisi u Bolonji, koje su donosili liječnički kolegiji, ali i pojedini kardinali, dozvoljavali su članovima udruženja brijača (*Compagnia de barbieri*) puštanje krvi i liječenje rana u skladu s njihovim znanjem i prema uputama “gospode liječnika” (*signori medici*). Samo dijelu licenciranih brijača kirurga bilo je dozvoljeno obrađivati složenije i prodorne rane.¹⁴⁴ Stroga pravila mogla su se zaobići samo kada je to zahtijevala hitnost situacije. Udruženje brijača je bilo odgovorno da njegovi članovi svoje aktivnosti provode prema zakonskim odredbama.¹⁴⁵

Statut bolonjske bolnice *S. Maria della Vita* iz 1726. u dijelu koji određuje uloge zaposlenih otkriva da su za obavještavanje bilo crkvenog ili svjetovnog suda o “opasnom” ranjavanju bili zaduženi brijači. Nasuprot tome statut bolonjske bolnice *S. Maria della Morte*

¹⁴² Marin Kaboga, *Zapisci plemenitog gospara Marina Marojice Kaboge izvanrednog poslanika Republike Dubrovačke na Carigrackom dvoru god. 1706. – 1707*, prir. Lujo Vojnović. Dubrovnik: Srpska dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1909: 4, 20.

¹⁴³ Nekoliko primjera brijačkih prijava s kraja 15. stoljeća navedeno je u: Đ. Orlić, »Zdravstveni pomoćnici u srednjovjekovnom Dubrovniku. «: 33. Vještačenje na sudu brijača Vincenca iz 1600. opisano je u: Risto Jeremić, *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja devetnaestog veka*, Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935: 95.

¹⁴⁴ Takvo odobrenje u Bolonji je krajem 17. stoljeća imalo oko jedne polovice licenciranih brijača kirurga (A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 105).

¹⁴⁵ Unatoč strogim propisima u stvarnosti je situacija u Bolonji, kao i u drugim talijanskim gradovima, bila bitno drugačija. Uz brijače liječenjem rana i drugih ozljeda bavili su se svećenici, redovnici, pa čak i neuke žene koje su smatrale da imaju sposobnost liječenja, što je s jedne strane ugrožavalo život pacijenata, a s druge narušavalo čast i ugled onih čiji je rad bio odobren (A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 106).

određuje da je za takve izvještaje odgovoran kirurg iz redova liječnika, a ne empiričara. U spisima bolonjskog kaznenog suda mogu se naći prijave ranjavanja od strane brijača koji nisu bili zaposleni u bolnicama već su imali svoje radnje u Bolonji i okolnom pripadajućem teritoriju. Uz izvještavanje o ranama na vanjskim dijelovima tijela, brijači su za potrebe suda, kada nije bilo vidljivih znakova uzroka smrti, otvarali leševe kako bi pregledali unutrašnje organe.¹⁴⁶ I u drugim talijanskim gradovima poput Venecije, Verone i Luke brijači su kaznenim sudovima podnosili izvještaje o ranjavanju.¹⁴⁷

Iz uvodne formule zapisa prijave kaznenog djela u knjigama tužbi Kaznenog suda u Dubrovniku, koja započinje pasivnim oblikom da je sudu stigla obavijest (*Essendo venuto a notitia...*), vidljivo je dolazi li dojava od strane brijača (*...come per la relatione del... barbieri*).¹⁴⁸ Ovakve prijave redovno sadrže i izvještaj o vrsti i broju ozljeda, anatomskom smještaju i prognozi posljedice po ozlijeđenog. Medicinske izvještaje brijača prilagali su i privatni tužitelji kao dokaz o postojanju kaznenog djela.

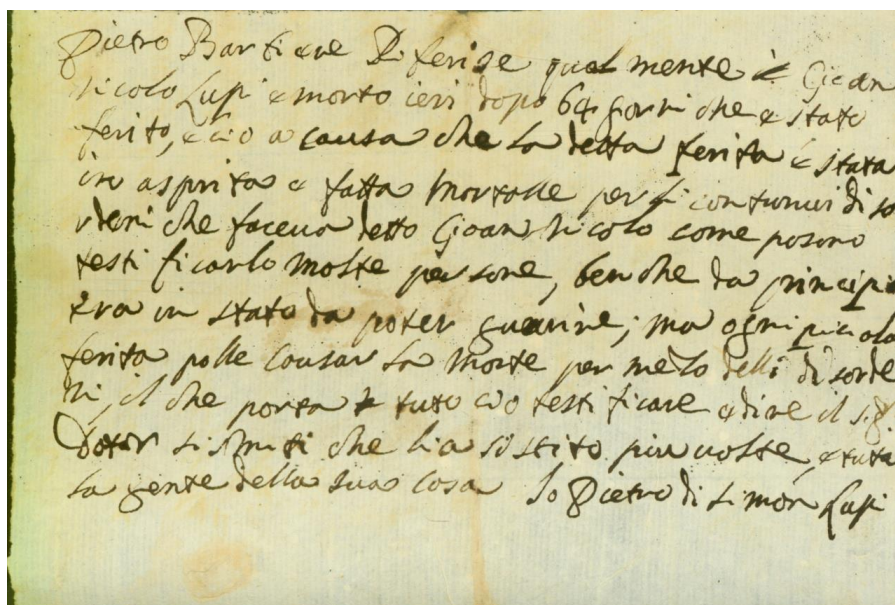
U knjigama tužbi ponekad nalazimo umetnute zapise, koje je kancelar prepisivao, što upućuje na to da se izvještaj donosio ili slao u pismenom obliku na sud, a govore o njihovoj pismenosti i poznavanju talijanskog jezika. Jedan takav vlastoručni zapis našla sam umetnut u knjigu tužbi i prepisan s nadnevkom 28. lipnja 1712. Brijač Petar Šimunov Lupi prijavljuje da je Ivan Nikolin Lupi umro 64 dana nakon ranjavanja, a smrt je nastupila uslijed rane koja se „pogoršala“, jer se pacijent nije ponašao po uputama, makar ga je liječnik više puta opominjao. On to može posvjedočiti, jer i mala rana može prouzročiti smrt, kako je naučio od doktora Sismita. (Slika 1).¹⁴⁹

¹⁴⁶ A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 107.

¹⁴⁷ A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 158, 183, 191. Opisani slučajevi odnose se na 17. stoljeće. U tekstovima se ne može uvijek razlučiti odnose li se na empiričare ili školovane kirurge, jer su nazivi pomiješani: nekada se nazivaju samo *barbieri*, a drugdje *cerusico ili barbieri-chirurgo*. U podacima iz Venecije pod naslovom „Prijave brijača“ (*denunce dei barbieri*) s početka 18. stoljeća (1724.) autor navodi da su 53 različita kirurga (*chirurgi*) prijavila 109 zločina s prolijevanjem krvi.

¹⁴⁸ Na primjer, brijač Nikola je izvijestio 24. ožujka 1712., da se Isak Papo nalazi u smrtnoj opasnosti u svom domu (*Lam Crim.* sv. 58, f. 193).

¹⁴⁹ *Lam Crim.* sv. 59, f. 49.

Slika 1. Pismena prijava brijča Petra Šimunovog Lupi (*Lam Crim.* sv. 59, uz f. 49.)

Ako dojava dolazi od treće osobe, a postoji saznanje da je brijčac medicinski zbrinuo ozlijeđenog, postupak se nastavlja pozivom da iznese pred sudom što je utvrdio. Tako 20. travnja 1711. nakon dojave nepoznate osobe da su Pavo Lovrov i Pavo Kotez iz Bosanke ranili u glavu Mihajla Savina, Vlaha, suci pozivaju brijčača Cvijeta. Cvijeto pred sudom iznosi da je pregledao laganu ranu na čelu žrtve, učinjenu kamenom, koja može biti opasna jer je na glavi, bez obzira na to što kost nije ozlijeđena.¹⁵⁰

Sud je prihvaćao i medicinski izvještaj brijčakih pomoćnika. Dana 4. veljače 1720. u postupku pokrenutom privatnom tužbom Sabata Tolentino protiv Vita Cugniano istog dana navodi se da „Nikola pomoćnik Cvijeta brijčača izvještava da je pregledao nagnječinu na lijevoj strani glave rečenog Sabata Židova učinjenu kamenom koja za sada ne predstavlja nikakvu opasnost po život.“ (*Nicolo servitore di Florio barbiere riferii haver oservato a detto Sabato Ebreo contusione sopra la testa dalla parte sinistra fattali con un sasso, ne per ora dimostra alcun pericolo di vita.*)¹⁵¹ U drugom postupku privatnoj tužbi od 8. rujna 1713. kojom Nikola Rak tuži sluškinju Barula Caligaro da mu je napala sina kamenom i tukla nogama, na sud je pozvan posvjedočiti o ozljedama brijčac Cvijeto, ali je zapisana izjava njegovog pomoćnika Nikole.¹⁵²

¹⁵⁰ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 136v.

¹⁵¹ *Lam. Crim.* sv. 72, f. 2.

¹⁵² *Lam. Crim.* sv. 60, f. 160.

Stupanj povjerenja sudaca u medicinsko znanje i vještinu brijača pokazuju primjeri u kojima oni u pratnji kancelara, ali i sami, odlaze obaviti očevid u slučajevima nasilne ili neprirodne smrti. Primjerice, 12. svibnja 1711. po dojavu da je Kata Matina nađena utopljena u cisterni na Konalu, suci šalju Mata brijača da s pažnjom (*con diligenza*) pregleda mrtvo tijelo ima li kakva rana ili drugi trag nasilja koji bi ukazivali na to da se radi o nasilnoj smrti i izvijesti ih o tome što je utvrdio. Suci se oslanjaju na njegov negativni nalaz i obustavljaju daljnju istragu.¹⁵³

Kada su smatrali da je to potrebno, suci su brijača upućivali da „otvori leš“ i ustanovi uzrok smrti. Taj nalog nije bio obvezujući i brijaču je ostavljena mogućnost slobodne procjene da učini što je potrebno. U nekim slučajevima žrtve su već bile pokopane ili su se otvaranju protivili ukućani i mjesni župnik. Takav primjer nalazim u postupku pokrenutom temeljem prijave jednog čovjeka iz Osojnika, da je Jele Burinova nađena mrtva u svojoj kući. Dana 23. rujna 1717. suci upućuju brijača Damjana da pregleda i otvori njezin leš te ustanovi uzrok smrti. Po povratku brijač izvještava sud da se istoga dana poslije ručka uputio u Osojnik sa službenikom zdravstvenog ureda Malakurom i tamo našao netom preminulu ženu od oko četrdeset godina, kojoj su oba obraza modra, a na usta joj izlazi malo pjene. Svukao ju je i pregledao ostale dijelove tijela, ali nije primijetio nikakav drugi znak. Povukao je za kosu i nešto malo kose se iščupalo. Od otvaranja leša ga je odvratio župnik don Stjepan Šuljaga, koji ga je uvjeravao da se Jela otrovala pogačom od raži i da je mačka kojoj su dali jesti te pogače smjesta uginula, a sumnjivi komad pogače je predan Malakuru, da ga podnese Kaznenom sudu.¹⁵⁴

Drugi primjer pokazuje da je do otvaranja leša na mjestu događaja ipak dolazilo. U slučaju iznenadne smrti Anice Tomašić sa Šipana, službenici zdravstvenog ureda su posumnjali na smrt od zarazne bolesti i uputili 15. travnja 1733. brijača Domenika da otvori leš i ustanovi o čemu se radi. Istovremeno je na kaznenom sudu pokrenut postupak po službenoj dužnosti na temelju anonimne prijave da je Anica umrla od batina. Pozvan na sud, brijač izjavljuje u zapisnik: „Gospodo, sumliam da me ste zvali za smart njeke žene aliti dijevojke za koju me su G.G. cazamorti bili poslali na Šipan u Suđurađ za prigledati je i otvoriti je bijući imali suspeta da nije umrla od sičije...Gospodo, po sa zapovijedi rečenijeh G.G. cazamorata otišao sam na

¹⁵³ Brijač odlazi na lice mjesta i po povratku izvještava u zapisnik da na tijelu nije pronašao nikakav trag nasilja, čime su potvrđene izjave svjedoka da je Kata počinila samoubojstvo (*Lam. Crim. sv. 57, f. 160v*).

¹⁵⁴ Otrovi u hrani dokazivao se davanjem sumnjive materije životinjama, najčešće psima lualicama (*Lam. Crim. sv. 68, f. 107*).

dan sami od Božića pasanoga u Suđurađ na Šipan zajedno sa Franom Vokativom njihovjem zdurom od oficija za otvoriti tu ženu i vidjeti da nije sičijava. Ma kako mi od nje ne rekoše imena nego samo onu martvicu koju Ti oni G. Knez od Šipana čini ukazati, ja sam kako rekoh otiš'ao u Suđurađ gdje kako sam došao i ja i rečeni zdur Vokativo samnom, našao sam G.G. Kneza Andra Pauli na rivi, koji me je poveo i on isti doš'ao samnom u kuću reč'ene žene aliti dijevojčice, koja se zvala Anica Tomašićeva, kako sam čuo od Kate Petrove, Kate Paskićeve i od Anice Šipanke koje su onada namjerile u tom kući rečene Anice Tomašićeve, koju najpre činio sam svući i našao sam jom po škini¹⁵⁵ nekoliko modrica, ma ne znam giusto i poznalo se da su modrice od bataa ma nijedna nije bila za pars debela, ma sa svijem tijem nijesam mogao doći u spoznanje čem su jom bile učinjene rečene modrice, koje modrice nijesu jom mogle ne samo uzrokovati smarti, ma ni manje acelerati jom je. Ukoliko i doli' niže bo bocima i svuda po tijelu bila je zdrava. Ma kad sam je otvorio našao sam, kako su se strašili da nije umrla od sičije,¹⁵⁶ sva pluća s obe strane ostrata¹⁵⁷ što jom je paka uzrokovalo smart. Ni drugo vam više tijega umijem rijeti.“¹⁵⁸ Izjava koja je dana i zapisana na narodnom jeziku upućuje na povjerenje koje su brijačima iskazivali službenici sanitarnog ureda, kao i kazneni suci, temeljeno na njihovom iskustvu u prepoznavanju posljedica fizičkog nasilja. Jednako tako potvrđuje njihovo patološko-anatomsko znanje o posljedicama bolesti kao što je tuberkuloza.

U posebno kompliciranim slučajevima u potrazi za nedvojbenim dokazima koji bi osigurali pravednu presudu, suci su nalagali brijačima otvaranje leševa u samoj bolnici, kako bi kirurzi i fizici mogli ustanoviti uzrok smrti. Jedan od takvih primjera je smrt Miha Ivanovog 19. svibnja 1716. u bolnici *Domus Christi*. Kao posljedica ranjavanja pojavio se osip u predjelu rebara, groznica i delirij. Suci, koji su se u bolnici zatekli u namjeri ispitivanja ozlijeđenog, odlučuju da se leš odmah otvori i nalažu doktorima fizicima Bogašinoviću i Sismitu, kirurgu Domenicu i neimenovanom brijaču da naprave ovu pretragu i obavijeste ih o rezultatu. Brijač leš otvora u dvorištu bolnice, ali o rani i uzrocima smrti izvještavaju kirurzi i fizik pojedinačno.¹⁵⁹

Može se uočiti pragmatični obrazac ponašanja kaznenih sudaca. U udaljena mjesta šalje se brijač sam, neovisno o vrsti zločina, prepuštajući mu da donese stručno mišljenje, a ako je

¹⁵⁵ Leđa.

¹⁵⁶ Sušica ili tuberkuloza.

¹⁵⁷ Oguljena.

¹⁵⁸ *Lam. Crim.* sv. 86, f. 2v-4. Tekst je prenesen kako je zapisan, bez ispravaka. Slučaj je opisan u: Nada Nedeljković, »Sudsko i medicinsko ispitivanje povodom jedne sumnjive smrti na području Dubrovačke Republike 1733. godine.« *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae* 2/1 (1962): 127-132.

¹⁵⁹ *Lam. Crim.* sv. 66, f. 77, 85v, 91-95v, 270; *Criminalia*, serija 16, sv. 6, f. 109v. Državni arhiv u Dubrovniku.

trebala obdukcija u dokaznom postupku u gradu, pozivaju se liječnici i kirurzi, a brijač ima samo sporednu ulogu incizora i kancelar ne zapisuje niti njegovo ime.

U nekim postupcima pokrenutim privatnom tužbom, kojoj je kao dokaz ozljeđivanja priložen izvještaj brijača, suci u toku istrage traže drugo mišljenje. Jedan je takav primjer zabilježen u postupku pokrenutom tužbom Ruže Stjepanove protiv Vlaha Mihe Krtice 13. svibnja 1714. zbog fizičkog napada. Ruža je napad opisala na slijedeći način: „Više puta me udario šakama u glavu, srušio na zemlju, vukao za kosu i više puta udario glavom o zid i tako me ozljedio na više mjesta“. Priložen je medicinski izvještaj brijača Paola da je pregledao tri nagnječena (*macature*) na čelu i druga dva na glavi te da nisu predstavljala ikakvu opasnost po život ozljeđene (*senza alcun pericolo di vita*). Budući da je u nastavku suđenja pozvani svjedok Baro Kulišić rekao da Ruža premlaćena leži u krevetu, suci se ne oslanjaju na prvo vještačenje brijača Paola da Ruža nije u životnoj opasnosti, već šalju drugog brijača Petra Šimunovog da provjeri u kakvom se stanju tužiteljica nalazi. Po povratku brijač Petar izvještava sud da je oštećenu zatekao u krevetu lica cijelog otečenog od udarca/kvrge na glavi. Na licu se pojavio osip. Uz to je pregledao jednu nagnječinu na stražnjici. Ozljede bi mogle biti opasne po život uslijed mogućeg pogoršanja osipa. (*Pietro al suo ritorno riferii d'haverla trovato á letto con la faccia tutta gonfiata e che á causa della botta in testa li sia venuta la risipella sopra la faccia e che habbia osservato una macatura sulle natiche e porta qualche pericolo di vita che la detta risipella potrebbe guastarsi*). Izvještaj poslanog brijača Petra je uvjerio suce da se radi o teškim povredama. Dana 31. listopada 1714. donesena je presuda kojom je optuženi Miho Krtica osuđen na kaznu od mjesec dana zatvora „od pučine“ (*de pelago*) koji se dosuđivao za dugotrajnije i teže kazne.¹⁶⁰

Drugo mišljenje, ovaj put kirurga, traženo je u postupku pokrenutom 29. svibnja 1718. prijavom brijača Petra Lupi da je ranjen nožem u predjelu pluća, životno ugrožen i prenesen u bolnicu Nikola Stjepanov Kisić iz Postranja. Suci žurno odlaze u bolnicu ispitati ozljeđenog, ali i kirurga Domenica, iako već imaju izvještaj brijača koji potvrđuje da je rana opasna po život radi moguće ozljede unutrašnjih organa (*viscere*).¹⁶¹ Izrečena kazna počinitelju Paskoju Stjepanovom od 2 mjeseca zatvora „od pučine“, u kojem su posebno loši uvjeti, primjerena je za teško ranjavanje.¹⁶²

¹⁶⁰ Lam. Crim. sv. 62, f. 36. Crim. sv. 6, f. 70-70v. O kaznama zatočenja i dubrovačkim zatvorima u: N.Lonza, *Pod plaštem pravde*: 165-169.

¹⁶¹ Lam. Crim. sv. 69, f. 5v.

¹⁶² Crim. sv. 6, f. 106v.

Medicinska vještačenja brijača sadrže informacije o postupcima liječenja koje su provodili. Najčešće se spominje postupak puštanja krvi, kojim brijači u svim promatranim razdobljima sve do kraja stoljeća potvrđuju postojanje i ozbiljnost ozljede. Primjerice, 30. travnja 1793. ozlijeđena je u Dubrovniku kamenjem Pavla, žena Mata Lučića. Brijač *Girolamo* svjedoči na sudu da oštećena ima modrice u području slabina nastale tupim predmetom, te da joj je stoga pustio krv. Suci izjavu prihvaćaju kao dokaz i nakon saslušanja svjedoka izriču dvojici Brgaćana kazne zatvora od 15 i 10 dana.¹⁶³

Uz puštanje krvi, pri liječenju modrica, oteklina i nagnječenja bilo je uobičajeno i stavljanje obloga. Primjerice, 15. studenog 1797. brijač Marko Bračević je u svojoj radnji (*botegi*) pustio krv, namazao bademovim uljem i stavio oblog preko rebara Luki Sabliću.¹⁶⁴ Kada su se žalili na bolove, ozlijeđenima su brijači prepisivali lijekove (*medicamenti*), ali u tekstu nema podataka o kojim se lijekovima radi. Tako je 9. siječnja 1711. brijač Andrija pregledao tužitelja koji se žalio na bolove u prsima uslijed udarca kamenom, pustio mu krv i prepisao lijek.¹⁶⁵

O brijačkom poznavanju protuotrova svjedoči jedan slučaj pokušaja trovanja hranom. Dana 21. listopada 1754. Vlahuša Petrov Mordin u privatnoj tužbi protiv Jelke, žene Nikole Dadović i Petra, njenog sina iz Smokovljana, navodi pozitivan učinak protuotrova koji je dobio od brijača iz Stona. Vlahuša je, naime, pošao naplatiti dug i kod tuženih je večerao meso i vino, no pozlilo mu je odmah poslije večere, povraćao je i izbacivao krv na usta, imao je jake bolove i osjećao vrtoglavicu. Nakon što je popio protuotrov (*lincorno*) krvarenje se odmah zaustavilo, prestali su i bolovi, samo je ostala slabost. Vlahuša dodaje da je i test s kosom koji je napravio brijač, pokazao da se „ona nije čvrsto držala”.¹⁶⁶

U prvom promatranom desetljeću (1711/20.) na sudu u ulozi vještaka u 84 postupka izmjenjuje se više brijača, različito zapisanih imena, bez određenog redoslijeda. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi kada se radi o istoj, a kada o različitim osobama. Imena su zapisana kako slijedi: *Andrea, Andrea Nichei, Damiano, Florio, Giovanni, Luca, Matco, Matheo, Mateo Potenza, Michele, Miho, Nicola, Paolo Babouich, Paolo di Paoli, Pietro, Pietro Chuscin, Pietro*

¹⁶³ *Lam. Crim.* sv. 200, f. 135.

¹⁶⁴ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 49v.

¹⁶⁵ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 18v.

¹⁶⁶ *Lincorno ili unicorno*, protuotrov za koji je puk smatrao da potječe od roga neobične životinje. (*Lam. Crim.* sv. 123, f. 141v). O dokazivanju otrova bit će opširno razloženo u poglavlju 7.

di Simone, Pietro Lupi, Simone, Vicenco.¹⁶⁷ Udio vještačenja brijaca u odnosu na kirurge u ovom razdoblju je visok (32%).

Najčešće se pojavljivao, u 29 postupaka, brijač Cvijeto (*Florio*) koji je stupio u bratovštinu brijaca 1683.¹⁶⁸ Dana 1. travnja 1698. postavljen je za brijaca-ranarnika koji je brinuo o zdravlju djece u dubrovačkom nahodištu s godišnjom plaćom od 20 perpera.¹⁶⁹ Plaća je bila mala jer se posao obavljao prema potrebi i uz njega je mogao imati i druge poslove. Godine 1717. zamjenjivao je kirurga u bolnici *Domus Christi*. Njegova je plaća tada iznosila 6 dinara po danu, što je bilo tri puta manje od plaće kirurga. U ovom radu uvršten je u brijace jer je uz njegovo ime u promatranoj dekadi s početka stoljeća kancelar uvijek zapisivao *barbiere*. Cvijeto je kasnije zamjenjivao i druge kirurge s plaćom od 12 dukata mjesečno (36 perpera), a 1734. izabran je za gradskog kirurga.¹⁷⁰ Nema podataka da se u međuvremenu negdje školovao, vjerojatnije je da je kirurško znanje stjecao praksom u dubrovačkoj bolnici.

Sredinom stoljeća uloga brijaca je u odnosu na prvo promatrano desetljeće bitno drugačija. U 15 postupaka izvještava 9 brijaca, od toga u 13 izvještaja zapisana uz privatne tužbe svjedoče da su ozlijeđenom stavljali oblog, pustili krv ili prepisali lijek. To su: Ivan Andrijin, Antun Sivrić, Nikola Pervani, Šimo Božov, Vlaho Kulišić, Mato Milković, Ivo Bunić, Petar Balbi i Antun Bjelica.¹⁷¹ Njihovo učešće u ukupnom broju vještačenih slučajeva u ovom razdoblju pada na 8,5%.

Udio brijaca u broju vještačenja u posljednjem desetljeću 18. stoljeća nastavlja se smanjivati na 6%. U 15 postupaka izvještava šest brijaca: Ivan Bona, Nikola Restaver, Jerolim Mitrović, Marko Bračević, Ivan Luić i Matteo Ferri. S izuzetkom izvještaja o jednom pokušaju trovanja,¹⁷² svi ostali izvještaji opisuju ozljede zbog kojih su puštali krv ozlijeđenima u njihovoj kući ili u svojoj radnji.¹⁷³

¹⁶⁷ Za ovo razdoblje nemamo podataka o članovima bratovštine kako bismo mogli utvrditi točna imena. Knjiga računa bratovštine brijaca sadrži podatke od 1728. do 1810. (*Libretto Entrata della Confraternita Barbieri*, serija 22, 3., sv. 8, DAD).

¹⁶⁸ *Matricula barbitonsororum*, NSK R-4072. f. 23r.

¹⁶⁹ Kralj-Brassard, Rina. *Djeca milosrđa. Napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013: 79, 85. Tri perpere su vrijedile 1 dukat.

¹⁷⁰ 40 dinara je vrijedilo 1 dukat. 6 dinara dnevno iznosilo bi oko 55 dukata na godinu. Jeremić i Tadić su ga uvrstili među kirurge, jer je kasnije zamjenjivao druge kirurge s plaćom od 12 dukata mjesečno, a 1734. izabran je za gradskog kirurga. (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 73).

¹⁷¹ Imena se podudaraju s imenima upisanim u knjigu računa bratovštine. (*Entrata della Confr. Barb.*).

¹⁷² Brijač Nikola poslan je u Luku Šipansku nakon dojave da je otrovan hranom svećenik (*Lam. Crim.* sv. 204, f. 118v).

¹⁷³ Brijač Ivan Bunić posjetio je u njenoj kući Mariju, ženu poručnika Karla Magri (*Lam. Crim.* sv. 198, f. 183v). Brijač Marko Bračević je u svojoj radnji pustio krv ozlijeđenom Sabljiću (*Lam. Crim.* sv.210, f. 49v).

Visoki udio vještačenja brijača na početku stoljeća je vjerojatna posljedica činjenice da je broj dostupnih brijača u odnosu na samo jednog komunalnog kirurga u tom razdoblju bio visok.¹⁷⁴ Moguće je da se suci nisu bili skloni slati iz grada jedinog kirurga koji im je u tom razdoblju bio na raspolaganju, već su radije slali nekog od brojnih brijača. Brijač Cvijeto, stalni zaposlenik bolnice *Domus Christi*, povremeno je zamjenjivao kirurga i prijavljivao teška ranjavanja. Učešće brijača sredinom stoljeća smanjeno je uslijed smanjenog obima posla s jedne strane, a s druge povećan je broj kirurga u gradu. Ukupan broj medicinskih vještačenja u ovom razdoblju u odnosu na razdoblje s početka stoljeća je manji za jednu trećinu, što je omogućilo da većinu posla obave kirurzi, kojih je sredinom stoljeća bilo tri. Vjerojatno je i sud okolišao da brijačima povjeri vještačenja, smatrajući da im je stručno znanje nedostatno što je potvrđeno podatkom da u ovom razdoblju, a niti kasnije, sve do kraja stoljeća, nije zabilježeno da bi vještačenje na mjestu zločina, bez obzira na udaljenost, prilikom očevida bilo povjereno brijaču.

3. 2. Liječnici kirurzi

Prvi kirurzi su u Dubrovnik dolazili iz drugih zemalja po preporuci Dubrovčana koji su tamo živjeli ili odlazili poslom. Pisani dokazi o njihovoj prisutnosti potječu s kraja 13. stoljeća, a prvi ugovori kojima se stavljaju u službu Republike i odluke o reguliranju liječničke prakse s početka 14. stoljeća.¹⁷⁵ Područje rada kirurga bilo je vrlo široko: zbrinjavali su rane, puštali krv, namještali iščašenja i lomove kostiju, otvarali apscese, vršili trepanacije, za vrijeme kužnih epidemija incizirali su bubone, pomagali kod porođaja, a liječili su i sifilis.¹⁷⁶ Nosili su naziv *magister medicus plagarum*, *magister medicus cirologus*, *magister medicus chirurgus* ili samo *chirurgus*, *cirologus* i *cerusicus*.¹⁷⁷

Različitost struka fizika i kirurga bila je prepoznata od dubrovačkih vlasti od najranijih dana, ali su te dvije struke u pisanim dokumentima često bile pomiješane, iz čega se može zaključiti da su se kirurzi bavili i liječenjem, a fizici kirurgijom.¹⁷⁸ Razloge treba potražiti u

¹⁷⁴ Kirurg Antun Liepopili.

¹⁷⁵ O liječničkim ugovorima i odlukama dubrovačkih vijeća ima mnogo podataka u: Jurica Bačić, *Magistri medicine srednjovjekovnog Dubrovnika (14. i 15. stoljeće)*. Zagreb: Medicinska naklada, 1997. i J. Bačić, *Stazama medicine*.

¹⁷⁶ Da je liječenje sifilisa posao kirurga svjedoči pritužba Luke Stullija protiv odluke Senata da pregleda „donne publiche“ s obzirom na to da je to posao kirurga, a ne fizika (Jurica Bačić, »Odluka dubrovačke Vlade o održavanju liječničkog konzilija iz 1873.« *Saopćenja – Pliva* 3 (1974): 191).

¹⁷⁷ O kirurzima u Dubrovniku za vrijeme Republike poimenično u: R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju II: 7-88*; O povijesnom razvoju dubrovačke kirurgije podrobno u: Ivo Mlinarić, *Povijest kirurških struka u Hrvatskoj*, Zagreb: Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, 2002.

¹⁷⁸ R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju II: 138*.

malom broju kirurga i fizika (po dva na približno 25.000 stanovnika na pr. u 14. stoljeću) i teškoćama koje su pratile njihov pokušaje vlasti da ih dovedu u Dubrovnik, osobito za vrijeme kužnih epideija. Da su dubrovačke vlasti dozvoljavale takvu praksu vidljivo je iz ugovora sklopljenog 17. kolovoza 1305. kojim se *magister Marcus çirologus* obavezuje da neće naplaćivati liječenje svojim umijećem kirurga (*ars çirogica*) niti ako bude pozvan dati savjet o liječenju u umijeću fizika (*ars phisice*). Od 1301. do 1550. u arhivskim zapisima je zabilježeno 55 kirurga.¹⁷⁹ U Dubrovnik stižu strani kirurzi iz Ankone, Verone, Padove, iz Katanije, Napulja, Firenze, Salerno, s Krete, ili pak Hrvati iz drugih dijelova Dalmacije, poput Ivana iz Trogira.¹⁸⁰

Nastojanja vlasti da u gradu budu uvijek prisutna barem dva školovana kirurga nisu uvijek bila uspješna. Nedostatak kirurga nadomještavan je zapošljavanjem iskusnijih brijača i školovanjem mladih Dubrovčana uz novčane potpore obitelji ili Republike.¹⁸¹ Tako dobivena sredstva morala su se vratiti radom za manju plaću ili nekom drugom službom Republici.¹⁸² Brojne odluke vijeća odnose se na odobrenje sredstava za odlazak u talijanske gradove Padovu, Bolonju, Napulj, Rim ili u Mletke. Školovanje kirurga u Italiji sastojalo se uglavnom od naukovanja u bolnicama i najčešće nije podrazumijevalo sveučilišnu naobrazbu.¹⁸³

Ceremonijalni nastup službe

Nastup kirurga u komunalnu službu bio je popraćen ceremonijalnom prisegom u dvorani Malog vijeća u prizemlju Kneževog dvora. U Knjizi ceremonijala Republike nalaze se dva primjera iz 18. stoljeća. Uz ime novopridošlog kirurga zapisana su imena uglednih dubrovačkih građana koji su ga preporučili. Kirurg je bio upozoren da svim građanima Republike u skladu sa svojom profesijom treba služiti jednako, posebno siromašnima i onima koji se ne nalaze u bolnici.¹⁸⁴ Tekst prenosim u cijelosti kako je zapisan:

„Kirurzi. Kako je primljen novi kirurg u preuzvišenom Malom vijeću kada je isti prisegnuo 2. srpnja 1715. Kirurg gospodin Domenico iz Napulja poslan od oca Miha Mondegai

¹⁷⁹ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 49. Njihov se broj s godinama smanjivao ali im se boravak u Dubrovniku produžavao.

¹⁸⁰ R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju II*: 8-60.

¹⁸¹ Već spomenuti primjer brijača i kasnije kirurga Cvijeta Flori.

¹⁸² Primjerice, odlaskom u druge krajeve liječiti turske velikaše. Opis takvih putovanja v. u: Mirko Dražen Grmek, »Izvjestaji triju liječnika«: 103-115.

¹⁸³ Jedan je primjer takvog naukovanja boravak dubrovačkog kirurga Cattafija u *Ospedale della Nunziata* u Napulju (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju II*: 81) U pismima iz Napulja se obraća Senatu s molbom za novčanu pomoć (*Acta et diplomata*, ser. 7, 3. 8. sv. 162, Lettere ad varii Medici Fisici: 3204, 27-31.

¹⁸⁴ Ugovorna obaveza je bila bolesnike u bolnici obilaziti dva puta dnevno, dok su vanjske pacijente obilazili prema svojoj savjesti.

Isusovca iz Dubrovnika na javni zahtjev, danas je primljen prvi puta pred Malo vijeće i stajao je iza stupića. Gospodin knez Ivan Karlo Sorgo mu je rekao da ga je Republika angažirala da služi svima jednako prema svojoj profesiji. Knez se još uzdaje u njegovu vrlinu, požrtvovnost i točnost kada god bude zvan, a posebno od siromašnih, koji mu se posebno preporučuju, kao i bolnica. Odgovorio je da će tako učiniti, tada je odgovorilo njegova uzvišenost neka prisegne, kancelar mu je predao zaklopljenu Knjigu¹⁸⁵ i tamo iza stupova gdje je stajao je prisegnuo i odmah je otpušten.“ (*Delli Chirurghi. Come vien ricevuto il nuovo Chirurgo nell'Ecc.mo Minor Consiglio quando il medesimo è giurato. Adì 2. Luglio 1715. Il Chirurgo Signore Domenico da Napoli mandato dal P. Michel Mondegai Gesuita Raguseo a Pubblica richiesta colla condotta, quest'oggi fù ricevuto la prima volta nell'Ecc.mo Minore Consiglio e stiede dietro le Colonette. Era Rettore Ser Giovanni Carlo Sorgo, che li disse che dalla Repubblica era condotto per servire a tutti nella sua Professione egualmente. E che il Principe sperava dalla sua virtù, applicazione, e puntualità, dovunque verrà chiamato, e specialmente dai poveri, che se li raccomandavano con specialità oltre l' Ospedale. Rispose che tanto averebbe eseguito, allora replicò Sua Eccellenza che giuri, et il Secretario li porse il Libro serrato, e giurò dietro le Colonette, dove stava, e subito fù licenziato.*)¹⁸⁶

Opis primanja u službu novog kirurga 1737. dodatno opisuje ulazak u dvoranu Malog vijeća. Po preporuci Petra Bianchija, porijeklom Dubrovčana, koji je u Beču bio dvorski liječnik carice Amalije, na prijem u službu dolazi novi kirurg *Venceslao Buzzati*. Dočekao ga je zamjenik kneza Miho Lukin Buna jer aktualni knez Ivan Marinov Bonda „nije sišao“. Zamjenik kneza nosio je kneževski crveni plašt,¹⁸⁷ a kirurg mač, štap i bodež koje je ostavio na vratima dvorane, mač i štap u ruke kapetana, a bodež u ruke zdura. U dvorani se odvijalo sve kako je prije opisano.(*Adi 4. Aprile 1737. Anche questa mattina il nuovo Chirurgo mandato da Vienna dal signore Dottor Pietro Bianchi Medico Sopranumerario dell'Imperatrice Amalia, e nostro Nazionale è stato ammesso all' udienza nell' Ecc.mo Minore Consiglio. Il detto nuovo Chirurgo si chiama Venceslao Buzatti di Nazione ... d' età d' anni ... incirca. Fece la funzione Ser Michel Luca di Bona di ViceRettore, non essendo calato giù il signore Rettore attuale, che era Ser Giovanni Marino di Bonda. Si vestì però nella Toga il Signore ViceRettore, et il Chirurgo depose la Spada, il Bastone, et anche il Copenaghen alle porte dell'Ecc.mo Minore Consiglio*

¹⁸⁵ Nije prezizno napisano o kakvoj se Knjigi radi, moguće je da je to bila Biblija, ali isto tako knjiga Statuta ili Ceremonijalna knjiga u koju je prisega zapisana.

¹⁸⁶ *Ceremoniale*, ser. 21. 1, sv. 8. 1, f. 133-133v. Za podatak i pomoć pri transkripciji zahvaljujem Nelli Lonza.

¹⁸⁷ Plašt (ogrtič, toga) kneza bio je crvene boje, ostali plemići su nosili crne ogrtice.

- *la Spada, et il Bastone in mano del Capitano, et il Copenaghen da un Riviere, e dentro fu trattato appunto come nella funzione retroscritta etc.*).¹⁸⁸

Odluka dubrovačke Vlade o održavanju liječničkog konzilija

Za razliku od brijača, dubrovački kirurzi nisu imali svoje stručne udruge, možda i zbog njihova malog broja. Jedino poznato udruživanje kirurga i fizika za vrijeme Republike u Dubrovniku dogodilo se nalogom Malog vijeća tek 1783. Tih godina mnogo stanovnika Republike bolovalo je od endemskog sifilisa koji je u Republiku prodro s turskog područja. Osim toga, u Bosni je harala žestoka epidemija kuge, a Dubrovačkim primorjem se proširila epidemija crijevne bolesti. Malo vijeće, zabrinuto za zdravlje stanovnika, 27. lipnja donosi odluku o obaveznom sastajanju i razmjeni informacija svih liječnika. „Odlučeno je da svi naši liječnici fizici i kirurzi u državnoj službi moraju svakog zadnjeg dana u mjesecu sastati se i održati sjednicu u kući našeg protomedika koji bude u to vrijeme. I tu svako od njih mora čitati dnevnik koji je napravio, odnosno povijest bolesti i metode liječenja primijenjene u tom mjesecu. Taj dnevnik mora svaki pojedinac praviti i imati, a preuzvišeno Malo vijeće mora pod obavezom zakletve bdjeti nad izvršenjem te odluke. Najmlađi od gospode vijećnika preuzvišenog Malog vijeća koji bude u to vrijeme, mora pod zakletvom, posebno bdjeti, a zatim obavijestiti preuzvišeno malo vijeće da se pravilno izvršuje ova odluka.“¹⁸⁹

Odluka o obaveznoj suradnji i izmjeni informacija, znanja i iskustva između kirurga i fizika povezana je s odlukom istog vijeća koja je prethodila dan ranije, 26. lipnja. Tom se odlukom određuje da kirurzi za prijema u Malom vijeću ne smiju sjediti u dvorani Vijeća, a fizicima se to dozvoljava.¹⁹⁰ Ona pokazuje da su fizici bili više cijenjeni od kirurga, dubrovački je ceremonijal koristio ove pozicije da istakne razliku u rangu svojih službenika.

Medicinska vještačenja kirurga

Kirurzi su u svim razdobljima obavili najveći broj medicinskih vještačenja jer su se kazneni postupci u kojima se tražila stručna pomoć liječničkog osoblja uglavnom odnosili na kaznena

¹⁸⁸ Tekst ne otkriva njegovu nacionalnost ni dob. Odluke Senata spominju ga do 1747. kada je otpušten iz dubrovačke službe. Za potrebe bolnice Domus Christi dopremio je iz Beča kirurške instrumente koje je trebao platiti prihodima bolnice (R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju* II: 77).

¹⁸⁹ Prijevod Odluke preuzet iz: J. Bačić, »Odluka dubrovačke Vlade«: 191.

¹⁹⁰ Sjedenje na klupici pored kneza za vrijeme prijema kojom je dubrovačkim liječnicima iskazivana posebna počast opisao je Filip de Diversis 1440. (Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*. Prir. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 93).

djela ubojstva i fizičkog napada. Uz „krvne zločine“ u postupcima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću kirurzi su pozivani vještačiti nasilno oduzimanje nevinosti i uzroke trovanja.¹⁹¹

Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda nastalih kao posljedica fizičkog napada sadržavala su podatke o vrsti ozljede, anatomskom smještaju, mogućem sredstvu ozljeđivanja i prognozu posljedice. Prilikom očevida kirurg je donosio prosudbu o uzroku smrti. Stručno utvrđene činjenice sucima su davala smjernice za provođenje ili obustavu daljnje istrage i određivanje pravične kazne.¹⁹²

Od 1711. do 1715. sud izvještava kirurg Antun Liepopili.¹⁹³ O njegovom porijeklu mogu zaključiti na osnovi svjedočenja koje je iznio u jednom kaznenom postupku na hrvatskom jeziku. Antun Liepopili izjavljuje da je šetao sa svojim bratom kada je došlo do tučnjave na Pilama ispred “hospitola ubogieh”.¹⁹⁴ Njegove izvještaje nalazimo u 83 kaznena postupka. Svi se izvještaji odnose na rane i ozljede nastale fizičkim napadom. Sud ga je uputio na očevid samo jednom, vjerojatno jer se ubojstvo dogodilo u gradu.¹⁹⁵

Dana 11. siječnja 1714. stupa u gradsku službu za plaću od 150 dukata *Doctor Donatus Gioseffi, medicus phisicus et chirurgus*. Već slijedećeg dana prijavljuje ranjavanje Marije Ivanove iz Trstena puškom u desnu ruku.¹⁹⁶ O njemu ne nalazim niti jedan drugi podatak. Nije poznato je li možda napustio Dubrovnik nezadovoljan plaćom ili čime drugim.¹⁹⁷

Kirurg Domenico pojavljuje se u zapisnicima Kaznenog suda od srpnja 1715. do kraja prvog promatranog razdoblja 1720. u 79 postupaka.¹⁹⁸ O njegovom nastupu u službu gradskog kirurga 2. srpnja 1715. svjedoči zapis u Ceremonijalnoj knjizi iz kojeg je vidljivo njegovo napuljsko porijeklo.¹⁹⁹ U potrazi za nedvojbjenim dokazima u dva slučaja koji bi mogli biti

¹⁹¹ U ranijim razdobljima kirurzi vještače samo u krvnim zločinima. Njihovo sudjelovanje u vještačenjima uzroka trovanja opisano je u poglavlju 7.

¹⁹² Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda i vještačenja u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti detaljno su analizirana u poglavljima 5. i 6.

¹⁹³ Nemamo informacija od kada i do kada je obavljao kiruršku praksu, niti gdje se školovao.

¹⁹⁴ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 88v. Postupak je pokrenut prijavom brijača Luke 19. ožujka 1718.

¹⁹⁵ *Lam. Crim.* sv. 59, 102v.

¹⁹⁶ *Lam. Crim.* sv. 61, f. 49.

¹⁹⁷ Plaće kirurga su se na početku 18. stoljeća kretale od 150-200 dukata godišnje. Plaće liječnika fizika bile su dvostruko više. (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 72-88).

¹⁹⁸ Dana 8. srpnja 1715. izvještava da je u bolnici pregledao Nikolu Đukesa koji je ranjem mačem. Ustanovio je ozljedu peritoneuma i ranu ocjenjuje opasnom po život. *Lam. Crim.* sv. 64, f. 39v. Kancelar u ovom razdoblju u nekim slučajevima izostavlja ime i upisuje samo *Chirurgo*. Primjere v. u: *Lam. Crim.* sv. 67, f. 61v; *Lam. Crim.* sv. 68, f. 100.

¹⁹⁹ *Ceremoniale*, ser. 21.1, sv. 8. 1, f. 133v (DAD).

kvalificirani kao ubojstvo sudačko vijeće ne prihvaća mišljenje kirurga već određuje obdukciju u prisustvu kirurga i dva fizika.

Prvi slučaj se odnosi na smrt Miha Ivanovog 19. svibnja 1716. u bolnici *Domus Christi*. Postupak protiv Antuna Ivanovog Bana je dan ranije pokrenula u Mihovo ime njegova žena Kata. Prema izjavi koju je toga dana dao kirurg,²⁰⁰ tužitelj se nalazi u bolnici *Domus Christi*. Rana na lijevom ramenu „može nekada biti opasna po život jer je nož probio mišić (*penetrante li muscoli*)“. Sljedećeg dana kirurg prijavljuje da se stanje ozlijeđenog Mihe pogoršalo. Kao posljedica ranjavanja pojavio se osip u predjelu rebara, groznica i delirij i postoji opasnost da Miho umre. Dva suca i kancelar odmah nakon dojave odlaze u bolnicu ispitati ozlijeđenog Miha. Na vratima bolnice svećenik ih obavještava da je Miho upravo preminuo. Suci odlučuju da se leš odmah otvori kako bi se prepoznalo od kojeg „zla“ je umro. Nalažu fizicima, kirurgu i brijaču (kancelar nije zapisao imena) da naprave ovu pretragu i obavijeste ih. Doktor Bogašinović²⁰¹ izvještava da je rana duboka četiri prsta ispod kože i da nije bila opasna, a oko rane je opazio osip za koji smatra da ne potječe od rane, a koji je uzrokovao smrt. Kirurg Domenico mijenja svoj prethodni iskaz. Nakon što je otvoren leš, ne nalazi da je rana duboka i konstatira da nema ozljeda iza rebara. Po njegovu mišljenju smrt nije prouzročio osip nastao kao posljedica ranjavanja već se radi o osipu (*risipella*) nastalom uslijed uvjeta klime i prostora bolnice zbog čega su već mnogi umrli (...*clima et dall' ambiente dell' Hospedale nel quale... sono morti molti...*). Doktor Sismit²⁰² se u potpunosti slaže s tim iskazom i dodaje da se osip prouzročen ranjavanjem ne može razviti u tako kratkom vremenu. Presuda donesena 30. prosinca 1719. počinitelju Antunu Ivanovom Ban na kaznu veslanja na galiji u trajanju od tri godine pokazuje da su suci uvažili mišljenje vještaka i slučaj kvalificirali kao teško ranjavanje, a ne ubojstvo.²⁰³

U drugom postupku, ozlijeđeni zidar Nikola biva otpušten iz bolnice 3. travnja 1718. nakon ozdravljenja rane nastale ubodom igle u leđa.²⁰⁴ Dva tjedna nakon otpuštanja iz bolnice sudu stiže obavijest kirurga da je Nikola ponovo primljen u bolnicu uslijed groznice. Nikola

²⁰⁰ Ovo je jedan od slučajeva u kojima kancelar ispušta ime kirurga.

²⁰¹ *Doctor Thomas Bogascini, medicus phisicus*, Dubrovčanin iz porodice Bogašinovića. Kao gradski fizik radio je gotovo 60 godina, od 1690.-1748. (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 69).

²⁰² *Doctor Joannes Dionisius Seisensmith, medicus phisicus* u Dubrovniku od 1706., porijeklom je iz Dalmacije, odakle je bio protjeran, a imanje mu je zaplijenjeno. Čini se da je imao tešku narav, jer je upravo on pretukao prije spomenutu Madu. U dva navrata je bio poslan liječiti bosanskog pašu u Hercegovinu. (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 72).

²⁰³ *Lam. Crim*, sv. 66, f. 77, 85v, 91-95v, 270; *Crim*. sv. 6, f. 109v.

²⁰⁴ *Lam. Crim*, sv. 69, f. 93v-95v. Izvještaj kirurga Domenica. Vjerojatno se radi o šilu.

umire u bolnici, pa suci pozivaju fizike Bogašinovićovića i Serafina Rigoli,²⁰⁵ i kirurga Domenica i određuju otvaranje leša kako bi se ustanovio uzrok smrti. Leš je otvorio brijač u dvorištu bolnice *Domus Christi*. Kancelar zapisuje da su nakon pregleda rane, za koju su ustanovili da nije bila probojna i da je dobro sanirana, liječnici (*medici*) zaključili da je uzrok smrti upala porebrice (*pleuritido*) i pluća.²⁰⁶ Presudom od 31. svibnja 1718. počinitelj rane na leđima postolar Cvjetko Car osuđen je na svega tri mjeseca zatvora.²⁰⁷

U desetljeću od 1751.-1760. u 123 postupka medicinski je vještak kirurg Cattafio. Kirurgiju je izučio radeći u Napulju kao pomoćni kirurg u *Ospedale della Nunziata* i odlazeći na praktične vježbe u *Ospedalle dell' incurabili*. Godine 1734. Senat mu je odobrio stipendiju za studij medicine na molbu oca koji je bio rodom iz Napulja, a živio u Dubrovniku. Cattafio je primljen u službu dubrovačkog kirurga 1741. s godišnjom plaćom od 120 dukata. Relativno mala plaća je vjerojatna posljedica stipendiranja, jer mu je 1748. plaća povećana na 230 dukata. Novčana pomoć za jednogodišnje usavršavanje kirurgije u Bolonji odobrena mu je 1761. godine.²⁰⁸ Kirurg Cattafio obavlja sva vještačenja mrtvog tijela u ovom promatranom razdoblju. Samo u jednom slučaju suci određuju da očevid s njim izvrši i gradski fizik Pagani, kada je 3. travnja 1755. stigla obavijest da je mrtva Mada kći Mate Andrijaševića stara četiri i pol godine.²⁰⁹ Po povratku s očevida fizik i kirurg su izvijestili da je dijete bilo lividno po čitavoj periferiji tijela, iz čega su zaključili da je nastupio sveopći izljev krvi iz krvnih sudova (*stravasamento di sangue*), koji je izazvao smrt. To je mogao izazvati ili neki narkotički otrov ili što slično, poput neumjerenog ispijanja vina ili rakije. Ispitivanjem svjedoka sud je utvrdio da se radi o nesretnom slučaju. Mala Mada je neopaženo popila pola kutla (4 dcl) rakije.²¹⁰

U tri slučaja tužbe zbog defloracije 1753. suci određuje da vještačenju uz kirurga Cattafija prisustvuju primalje Kata Lazareva i Marija, žena Marka Šuljage. Ne znamo kakva je konkretno bila njihova uloga u postupku vještačenja. U sva tri slučaja izvještaj podnosi kirurg, no može se uočiti da je tekst zapisan u množini pa je sigurno tako i izrečen.²¹¹ U postupku

²⁰⁵ *Doctor Seraphinus Rigoli, olium medicinae practicae proffesor, medicus phisicus* bio je u dubrovačkoj službi od 1702. do 1722. (R. Jeremić i, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 72).

²⁰⁶ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 95v, nastavak f. 164 i dalje.

²⁰⁷ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 93v-95v, 164-168v, 170v; *Crim.* sv. 6, 103v.

²⁰⁸ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 77.

²⁰⁹ Fizik *Johannes Baptista Pagani*, studirao medicinu u Italiji, a u Dubrovniku je bio od 1745. do smrti 1805. (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 78-79).

²¹⁰ *Lam. Crim.* sv. 124, f. 64v-68v. O otrovima u Dubrovačkoj Republici opširno je pisao Zdravko Šundrica v. Zdravko Šundrica, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva*, II. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 153-232. U ovom slučaju smatra da je izjava o mogućem trovanju alkoholom pod utjecajem svjedoka prisutnih pri pregledu tijela (Z. Šundrica, *Tajna kutija II*: 227).

²¹¹ *Lam. Crim.* sv.119, f. 105; *Lam. Crim.* sv. 120, f.7v.; *Lam. Crim.* sv. 121, f. 13.

istrage u privatnoj tužbi protiv Vicka Boškova 20. srpnja 1753. zbog silovanja Marije, kćeri Klare Vlahove, djevojčice u dobi od 7-8 godina suci određuju da kirurg Cattafio i primalja Kata Lazareva pažljivo pregledaju djevojčicu i ustanove da li je došlo do defloracije. Po povratku izvještavaju da su pronašli proširenu vaginu, rastrgane i natopljene krvlju male usne i djevičnjak i na temelju toga prosuđuju da je djevojčica nasilno deflorirana. (*Habiamo ritrovato la vagina glargata, le ninfe e le caruncoli squarciate e grondanti di sangue, da tutto questo giudichiamo, che la medesima sia stata deflorata.*)²¹² Sud prihvaća dokaz i nakon saslušanja djevojčice i svjedokinje Marije Matkove 30. listopada iste godine Vicka Boškova osuđuje u odsutnosti na kaznu veslanja na galiji kroz 10 godina i vječni izgon.²¹³

Dubrovčanin, kirurg Ivan Perović, koji 1759.-1760. vještači u 34 postupka. Studirao je kirurgiju u Rimu, također uz državnu potporu. U jednom medicinskom uvjerenju iz 1772. sam sebe naziva *publico professore di chirurgia*.²¹⁴ Provodi vještačenja i u razdoblju na kraju stoljeća, sve do svoje smrti 1798. Iz njegove oporuke saznajemo da mu je supruga bila kći dubrovačkog brijača Nikole Pervani.²¹⁵

U dva slučaja teškog ranjavanja 1756. i 1757. godine u Stonu i Vručici Gornjoj izvještava kirurg Mato Sivrić. Sivrić je bio doseljenik iz Hercegovine, rođen najvjerojatnije u Mostaru, kao najstariji sin trgovca Stjepana Sivrića.²¹⁶ Njegovo ime višekratno nalazimo upisano u knjizi prihoda bratovštine dubrovačkih brijača, počevš od 1729. Ne znamo da li se i gdje školovao za kirurga. U oporuci prve žene Ane uz njegovo ime nalazimo zapisano *barberius*, a u kasnijim dokumentima *chirurgus Stagni* (stonski kirurg). Njegov brat Antun je također bio brijač, vlasnik brijačke radnje u Dubrovniku.²¹⁷

U desetljeću s kraja stoljeća(1791.-1800.) medicinska vještačenja na sudu provode kirurzi Lorenzo Giromella, Michele Angelo Roini, Vincenzo d'Alessandro i već navedeni Ivan Perović(51 postupak) i Cattafio (jedan postupak).

²¹² *Lam.Crim.* sv. 120, f. 7v.

²¹³ *Crim.* sv. 7, f. 20r.

²¹⁴ R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 80.

²¹⁵ *Testamenta notariae*, ser. 10. 1(dalje T.N.), sv. 88, f. 103v-104, DAD. Jedan od epitropa je dubrovački fizik Ivan Buč.

²¹⁶ Marijan Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808.* Mostar: Biskupski ordinarijat, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2003: 97.

²¹⁷ Popis prihoda iz 1728. godine (*Entrata della Confr. Barb.*, stranice nisu obilježene). Vlasnici radnje plaćali su jedan dukat kao godišnji doprinos bratovštini.

Kirurg Lorenzo Giromella zaposlen je u Dubrovniku 1772., a 1780. dodjeljeno mu je dubrovačko državljanstvo.²¹⁸ Radio je i pod francuskom upravom, gotovo do svoje smrti 1811.²¹⁹ Njegove izvještaje nalazimo u 39 postupaka. Osim u kaznenim postupcima, u knjizi presuda (*Criminalia*) nalazim da je prema njegovom liječničkom uvjerenju o bolesti zatvorenik Ivan Rudenjak Barjaktar prebačen iz zatvora u bolnicu.²²⁰

U 40 postupaka izvijestio je sud kirurg Michele Angelo Roini, također talijanskog porijekla. Za vrijeme studija primao je novčanu pomoć od dubrovačke vlade, a kasnije je dobio i dubrovačko državljanstvo. U državnoj službi je od 1791.²²¹

Najzastupljeniji su izvještaji Vincenza d' Alessandro, koji je vještačio u 102 sudska postupka. Teorijsko i praktično znanje iz kirurgije je stjecao na sveučilištu u Napulju, a dubrovačka vlada mu je dodijelila novčanu pomoć da nastavi naobrazbu u bolnici *Santa Maria* u Firenci. Zaposlen je kao gradski kirurg u Dubrovniku od 1782., s plaćom od 350 dukata.²²²

Iz ovog razdoblja posebno je zanimljiv postupak pred Kaznenim sudom pokrenut je 31. svibnja 1791. anonimnom dojavom da je Stjepan Kosovac ranio Matka Miletića. Kako je i Stjepan u napadu ozlijeđen, oba su prenesena u bolnicu. Kirurzi Ivan Perović i Vincenzo d' Alessandro zajedno izvještavaju da su pregledali ozlijeđene, detaljno opisuju rane i prosuđuju da je Miletić životno ugrožen, dok su rane Kosovca bezopasne. No, želeći Kosovca pritvoriti, sud želi preciznije i pouzdanije mišljenje o njegovom zdravstvenom stanju. Slijedeći dan pozivaju kirurge Ivana Perovića, Vincenza d' Alessandro i Michelea Roini i svakog posebno ispituju istim pitanjima kako bi saznali da li je Kosovac sposoban za prebacivanje u zatvor i hoće li to ugroziti njegovo ozdravljenje. Kirurzi odgovaraju identično da su zajedno obavili pregled i zaključili da se Kosovac može prebaciti u zatvor pod uvjetom da ga se prilikom prijevoza pokrije, te da zatvor ne bude vlažan i da ima dovoljno zraka.²²³

Medicinski izvještaji kirurga iz promatranih razdoblja pokazuju da su njihov broj i djelovanje ovisili o ekonomskim i socijalnim prilikama. Na početku stoljeća u gradu je samo

²¹⁸ *Doctor Laurentius Giromella, chirurgus* (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 81-82)..

²¹⁹ *Testamenta notariae*, DAD, ser. 12. 1. sv. 91, f. 91-92. Univerzalne nasljednice su njegove dvije služavke iz Konavala, Anica i Marija. Oporučno određuje da se školuje dječak Stefano, moguće nezakoniti sin, koji se nalazi u njegovoj kući u Zlatnom Potoku..

²²⁰ *Crim.* sv. 9, f. 20v.

²²¹ *Michele (Michel-Angelo) Roini, chirurgo* (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 85-86).

²²² Jeremić i Tadić misle da je identičan s *Vincenzo di Bari, chirurgo*, koji se spominje u Dubrovniku od 1776. (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 82-83). Povećana plaće kirurga nije pokazatelj da su postali više cijenjeni već posljedica inflacije koja je zahvatila Republiku na kraju 18. stoljeća.

²²³ *Lam. Crim.* sv. 195, f. 18v, 21-23v.

jedan kirurg, a kada je odsutan, zamijenjuje ga brijač. Već od sredine stoljeća, kada su to ekonomske prilike dozvoljavale, u gradu rade tri kirurga koji od brijača preuzimaju gotovo u potpunosti medicinska vještačenja „krvnih zločina“, ali i primalja u slučajevima nasilne defloracije. Broj kirurga se povećava krajem stoljeća na šest, svi su školovani u talijanskim bolnicama i spremni odgovoriti na sva sudsko medicinska pitanja. S druge strane suci se odlučuju za stručnost kirurga ne samo zbog njihove raspoloživosti već i svijesti i želje za pravednijim suđenjem. Unatoč propisanoj štedljivosti spremni su izdvojiti ne male svote za troškove vještačenja prilikom očevida u udaljenim mjestima. Ti su troškove zapisani u knjizi troškova dvora *Detta*, a govore o nosiljkama kojima su kirurzi prenošeni do Gruža i barkama kojima su prevoženi u udaljena mjesta poput Slanog.²²⁴

3. 3. Liječnici fizici

Medicina se počela odvajati od kirurgije, postajući više teorijskom znanosti, nakon osnivanja medicinskih fakulteta na sveučilištima u 13. i 14. stoljeću u Salernu, Bolonji i Parizu. Studij se sastojao od proučavanja filozofije, logike i astronomije, a tek nakon toga se nastavljao proučavanjem klasičnih pisaca teorijske medicine Hipokrata, Galena i Avicene. Nakon obavezne šestomjesečne prakse u bolnici i ispita pred posebnim komisijama stjecala se dozvola za samostalno liječenje bolesnika.²²⁵ Područje djelovanja liječnika fizika odgovara današnjoj internoj medicini. Dužnost im je bila pregledati bolesnika, postaviti dijagnozu i prepisati lijekove. U dubrovačkim spisima nazivani su *physicus*, *medicus physicus*, *doctor artis medicinae*, *doctor in medicinis*, *doctor in physica*, *doctor artium et medicinae* ili samo *doctor*.²²⁶

Želja dubrovačkih vlasti da svojim građanima osiguraju kvalitetnu zdravstvenu skrb očitovale se u nastojanju za zapošljavanjem sveučilišno obrazovanih liječnika fizika. Ta je želja dokumentirana u mnogim odlukama dubrovačkih vijeća od početka 14. stoljeća. Jedna takva odluka donesena u Velikom vijeću 22. svibnja 1304. daje slobodu knezu i Malom vijeću da potraže i nađu „bilo gdje“ dobrog liječnika fizika. To je rezultiralo zapošljavanjem Nikole,

²²⁴ *Detta*, sv. 84. f. 139; sv. 84. f. 122v.

²²⁵ Nancy G. Siriasi, *Medieval & Early Renaissance Medicine*: 71.

²²⁶ R. Jeremić i J. Tadić: *Prilozi za istoriju II*: 137.

fizika iz Marche u kolovozu iste godine.²²⁷ U gradu je već radio fizik Rikard iz Salerna s kojim je Republika sklopila prvi poznati ugovor o besplatnom liječenju svih stanovnika.²²⁸

Kako su u odlukama vijeća često ugovorni liječnici nazivani izrazom *medicus*, njihovu stručnost možemo razlikovati prema plaći koja im je dodjeljivana. Plaće fizika u 14. i 15. stoljeću bile su u pravilu dvostruko više od plaća kirurga²²⁹ i iznosile su krajem 15. stoljeća 400 dukata godišnje.²³⁰ Pokazujući odgovornost u skrbi za dobrobit stanovnika, gradske vlasti su više puta, nezadovoljne radom pojedinih liječnika, intervenirale odlukama o otpuštanju iz službe, zabrani rada, pa čak i protjerivanju s teritorija Republike.²³¹ Dana 12. veljače 1331. godine glasanjem u Velikom vijeću s 40 glasova za i 34 protiv otpušten je iz službe fizik Antonije. Vjerojatni razlog je bilo bavljenje ovog liječnika trgovinom i udruživanje s ljekarnicima, jer je odluku Vijeća o ponovnom primanju u komunalnu službu 23. ožujka iste godine slijedila odluka kojom se liječnicima, fizicima i kirurzima, zabranjuje baviti trgovačkim poslovima u Dubrovniku i udruživanje s ljekarnicima pod prijetnjom kazne gubitka godišnje plaće i službe. Ulaganje novaca u trgovinu bilo im je dozvoljeno izvan Dubrovnika.²³² Neprimjerena ponašanja navela su vlasti da 1460. narede svojim poslanicima u Mlecima da nađu “dobra fizika, potkovana i u praksi i u teoriji, ukrašena vrlinama kako to priliči njegovom staležu”.²³³

Fizike redovno nalazimo u kaznenim zapisnicima već od 14. stoljeća. U istragama zločina pozivani su dati svoje stručno mišljenje, nekada i nakon što je na sudu svjedočio kirurg, posebno kada je trebalo odrediti uzrok smrti. Takav je bio slučaj istrage koju je proveo knez 31. listopada 1375. nakon saznanja da je Stjepko, sin Vlaha Gradića, umro od posljedica ozljede što je potvrdio kirurg (*ciroycus*) *magister Iohannes*. Pred kneza i suce su pozvana neovisno jedan od drugoga dva fizika. *Magister Christoforus* pregledao je Stjepka za života, nije primijetio nikakvu ozljedu jer je bio prekriven, samo je ustanovio povišenu temperaturu. Sutradan je temperatura narasla, pojavile su se na tijelu *pistule nigre* i *rasura intestinorum* što

²²⁷ J. Bačić: *Stazama medicine*: 44.

²²⁸ Ceremonijalna knjiga spominje samo kirurge i ne otkriva je li istu proceduru slijedio i nastup fizika u komunalnu službu.

²²⁹ Z. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 49. Na str. 50-56 u knjizi se nalazi popis svih fizika i kirurga s podacima o plaćama i boravku u Dubrovniku od 1301. do 1550.

²³⁰ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 140.

²³¹ Slučaj sudskog procesa koji je završio protjerivanjem s teritorija Republike kužnog liječnika Jacobusa Rizo 1527. godine spomenut je u: J. Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga*: 66, prema *Cons. Rog.* sv. 38, f. 262v, 276.

²³² Jurica Bačić, *Stazama medicine starog Dubrovnika*: 39.

²³³ R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 140.

je uzrokovalo smrt, a ne ozljeda. *Magister Petrus* također nije vidio ozljedu. Stjepko je imao vrućicu i dizenteriju što je uzrokovalo smrt.²³⁴

U Dubrovniku je tijekom stoljeća službovalo mnogo uglednih liječnika. Jedno medicinsko vještačenje pred dubrovačkim sudom zabilježio je Amatus Lusitanus, portugalski liječnik i medicinski pisac, koji je u neprestanom bijegu pred progonima Židova od proljeća 1556. do potkraj 1558. godine radio kao privatni liječnik u Dubrovniku. U svom najvažnijem djelu *Sedam centurija o medicinskome liječenju*, zbirci 700 slučajeva iz njegove prakse, u 87. primjeru liječenja iz šeste centurije zabilježio je da je bio pozvan iznijeti svoje medicinsko mišljenje pred dubrovačkim sudom u postupku koji je pokrenut tužbom mladog dubrovačkog plemića. Jedna djevojka, optužena da je čaranjem izazvala gluhoću mladića je utaminičena, iako nije priznavala zločin. Liječnik Amatus Lusitanus je nakon obavljenog pregleda oštećenika izvijestio sud da ne postoji nikakva mogućnost nastanka fizičkog oštećenja putem čarolije i obrazložio da je bolest, koja se postepeno razvijala, nastala kao posljedica nedovoljno izliječenog sifilisa. Svoje racionalno znanstveno vještačenje temeljio je na anatomsko-fiziološkom razmatranju međusobnog funkcioniranja slušnih košćica. Suci su prihvatili njegovo obrazloženje i djevojku presudom oslobodili.²³⁵

Vještačenja fizika u promatranim razdobljima 18. stoljeća su rijetka. Od 707 kaznenih postupaka fizici su vještačili u samo osam (1,1%). Uz slučajeve trovanja kada su trebali prepoznati otrovne supstance, pozivani su kada se radilo o indikacijama iz njihovog područja poput povraćanja i visoke temperature,²³⁶ kada su rađene obdukcije u gradu, a slani su na očevid jedino u slučajevima sumnjive smrti djece.²³⁷

U već spomenutom slučaju trovanja Jele Burinove i njenog sina pogačom od raži suci se pouzdaju u to da gradski fizici imaju više medicinskog i toksikološkog znanja od brijača, koji je poslan pregledati otrovane, ili bolničkog kirurga. Stoga određuju da dijete otrovane majke pregleda u bolnici doktor Serafin i da prisustvuje pokusu sa psom koji je trebao dokazati postojanje otrova u ostatku pogače.²³⁸

²³⁴ R. Jeremić, *Zdravstvene prilike*: 95.

²³⁵ R. Jeremić i J. Tadić. *Prilozi za istoriju II*: 105. Četiri godine kasnije Fallopio je na isti način opisao funkciju slušnog organa (S. Fatović: »Uvod u povijest sudske medicine.«: 4).

²³⁶ *Lam. Crim.* sv. 124, f. 40v.; *Lam. Crim.* sv. 119, f. 3.

²³⁷ *Lam. Crim.* sv. 65, f. 129.

²³⁸ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 107-110.

U slučaju tužbe koju je 9. veljače 1716. podnio Jakob Lučin s Kalamote protiv nepoznatog počinitelja zbog sumnjive smrti djeteta starog 13 dana, poslana su dvojica liječnika, doktor Sismet i doktor Bogašinović, da pregledaju leš i utvrde uzrok smrti dojenčeta. Dijete je nađeno mrtvo u kolijevci s modricama na leđima i stražnjici. Otac navodi da su mu ranije umrla i druga djeca. Doktor Bogašinović izvještava da su pregledali modrice na tijelu bebe i da se radi o modricama koje se pojavljuju na mrtvom tijelu kao znakovi smrti. Nije našao niti jedan drugi znak koji bi ukazivao na nasilje niti da bi smrt mogla biti djelo vještice (*opera delle streghe*). Zaključuje da je dijete umrlo prirodnom smrću.²³⁹

Na sud je u jednom slučaju pozvan svjedočiti fizik Claudio.²⁴⁰ Nakon što brijač Nikola nije mogao pomoći otrovanom Isaku Papi, obitelj je pozvala fizika Claudia. Sud ga je ispitivao o razgovoru s umirućim.²⁴¹

Izvan promatranih razdoblja u kaznenim zapisnicima nalazimo tri vještačenja fizika Marka Florija u slučajevima trovanja.²⁴² Bio je sin brijača i kirurga Cvijeta Florija što mu je pomoglo u dobivanju stipendije za studij medicine u Padovi. Radio je kao gradski fizik od 1722. sve do svoje smrti 1756.²⁴³ Jedno njegovo pismo objavljeno je u Parolinijevoj knjizi o stanju europske medicine u 18 stoljeću. U tekstu ne opisuje dubrovačke zdravstvene prilike već svoja zapažanja s jednog putovanja po Bosni kamo je putovao liječiti pašu u Travniku.²⁴⁴ Čini se da je stekao ugled upravo zbog tog pisma, na koje su se referirali mnogi povjesničari medicine, jer nema drugih objavljenih radova. (Prilog 3).

Marko Flori, zajedno s fizikom Paganijem i kirurgom Cattafijem bio je pozvan dati mišljenje o sposobnosti nastavka provođenja postupka torture 9. travnja 1750. Prilikom podizanja na koloturu optuženika Stjepana Đure Lazarinovića iz Čajkovice puknuo je konop i Stjepan je sa „stropa“ (*soffito*) pao na leđa te se ozlijedio. Liječnici su nakon pregleda ozlijeđenog bili mišljenja da su ozljede takve da se istražni postupak ne može nastaviti. Nakon

²³⁹ *Lam. Crim.* sv. 65, f. 129. Mrtvačke modrice (pjege) nastaju slijeganjem krvi u najniže dijelove tijela uslijed gravitacije, ali i uslijed povećane postmortalne propusnosti krvnih žila i postmortalnog zgrušavanja krvi. O sudskom postupku vođenom protiv grupe žena sa Pelješca optuženih za neprirodnu smrt petorice mladića u: Nella Lonza, »Posljednje vještice pred dubrovačkim sudom (1742. – 1743.)«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, ur. Lovorka Čoralić i sur. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016: 671-677.

²⁴⁰ *Doctor Claudius Foresti, medicus phisicus*, u Dubrovniku od 1697 do 1715. (R. Jeremić, J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 70).

²⁴¹ *Lam. Crim.*, sv. 58, f. 193. Slučaj je detaljnije opisan u poglavlju 7.

²⁴² Ta su vještačenja opisana u 7. poglavlju.

²⁴³ Oporuka je zapisana u kodeks 26. 3. 1756. (T.N. sv. f. 100-101).

²⁴⁴ Francisco Roncalli Parolino, *Europae medicina a sapientibus illustrata et a comite Francisco Roncalli Parolino observationibus adaucta*, Brixiae, 1747: 472-474).

<http://skupnikatalog.nsk.hr/Record/nsk.NSK01000198163>. Prijevod teksta donosim u cijelosti u Prilogu 3.

16 dana poslani su u zatvor pregledati optuženika.²⁴⁵ Zapisnik ne bilježi njihov nalaz, ali iz nastavka postupka zaključujem da je Stjepan ozdravio.

Fizik Pagani u razdoblju iz sredine stoljeća vještači u tri postupka. U jednom od njih 1753. je pozvan u kuću djevojke koja je jako povraćala. Sudu je prijavio da se nalazi u opasnosti da umre.²⁴⁶ U drugom slučaju kirurg Cattafio 5. ožujka 1755. prijavljuje da se Ivan Tonkov nalazi u bolnici ranjen oštrim predmetom na desnoj strani prsa. Kirurg ozljedu procjenjuje opasnom po život. Fizik Pagani, nakon što je u bolnici pregledao ozlijeđenog, izvještava sud da se ranjenik nalazi u smrtnoj opasnosti, ali ne od rane opisane u prijavi kirurga, već od trajne vrućice koja potječe od bolesti pluća.²⁴⁷

U samo jednom slučaju od 1. siječnja 1800. na sud je pozvan fizik Miho Grgurević.²⁴⁸ U slučaju ozljede oka sačmom, a nakon što se stanje ozlijeđenog oka pogoršalo, na poziv kirurga Giromelle fizik Grgurević je došao u dom ozlijeđenog pregledati ga. Na sudu je potvrdio da je kirurg Giromella ispravno liječio ozlijeđenog.²⁴⁹

3. 4. Primalje

Uz komunalne liječnike, fizike, kirurge i brijače, liječenjem su se u Dubrovniku, a posebno u njegovoj okolini, bavile i pučke vidarice „bahorice“ i babice.²⁵⁰ Njihovo iskustvo u ozdravljanju pripremljanjem raznih ljekarija od trava, liječenju neplodnosti, održavanju (ali i prekidu) trudnoće i pomaganje pri porodu prenosilo se često obiteljskom tradicijom.

Iako dubrovačke primalje do kraja 18. stoljeća nisu bile primane u javnu službu, niti su imale mogućnost formalne naobrazbe, a nisu postojali ni propisi kojima bi se reguliralo njihovo djelovanje, o njihovim aktivnostima u službi Republike svjedoče brojni dokumenti poput

²⁴⁵ *Lam. Crim.* sv. 114, f. 606 i dalje. Podatak o postupku N. Lonza: *Pod plaštem pravde*: 236. Više o primjeni torture u dubrovačkim kaznenim postupcima v. u: N. Lonza: *Pod plaštem pravde*: 232-238.

²⁴⁶ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 3.

²⁴⁷ *Lam. Crim.* sv. 124, f. 40v. Treći slučaj se odnosi na kazneno djelo trovanja i opisan je u poglavlju 7.

²⁴⁸ O njemu u: R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju* II: 85.

²⁴⁹ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 193. Svjedoci, ali i sam ozlijeđeni, izjavili su da je do pogoršanja došlo nakon intervencije jedne žene koja je stavljala na ozlijeđeno oko „slezenu“, Iva Ninova koji je na oko stavljao „nekakvu vodu“ i „nekoga Vlaha iz Trebinja koji ne liječi čeljad već nego konje i volove i ostale živine“ koji je na oko stavljao pijavice, rezao britvom i na čelu puštao krv.

²⁵⁰ O bobicama i bahoricama opširnije v. u: Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevnici Dubrovnika (1600.-1815.)*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU. 2003: 175-183. Djelovanje primalja u Dubrovniku, osobito u kasnijem razdoblju, analizirano je u: Kristina Puljizević, *U ženskim rukama. Primalje i porođaj u Dubrovniku (1815-1918)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2016.

Poslovne knjige dubrovačkog nahodišta Hospitla milosrđa.²⁵¹ Iz blagajne hospitla plaćalo se uzdržavanje siromašnih trudnica i roditelja u kući primalja, primalje su pomagale pri porodu u rodilištu, krstile novorođenčad koja su bila životno ugrožena i njegovale bolesnu djecu.²⁵² Na temelju njihovih iskaza o nedostatnoj laktaciji župnici su tražili od Hospitla milosrđa novčanu pomoć za plaćanje dojilje svojim siromašnim župljankama.²⁵³

U dubrovačkim kaznenim spisima primalje se pojavljuju kao stručne osobe u dokaznim postupcima za kaznena djela čedomorstva i silovanja što je uključivalo određivanje dobi i uzrok smrti mrtvog novorođenčeta i potvrđivanje ili odsutnost trudnoće i laktacijskog perioda osumnjičene i pregled žrtve silovanja u potrazi za tragovima nasilja i izgubljene nevinosti.

U promatranim razdobljima zabilježeno je sudjelovanje primalja u samo 4 postupka. U jednom postupku s početka stoljeća pokrenutom prijavom sumnje na čedomorstvo na Lopudu, knez je poslao pregledati mrtvo novorođenče neimenovanu *mamanu*. Po povratku je izvijestila kneza da se radi o djetetu rođenom „nakon 9 mjeseci” koje je u trenutku utapljanja bilo staro oko dva mjeseca. Tekst nam ne otkriva po kojim znakovima je primalja izvela zaključak o donesenosti ploda i starosti djeteta. Primalja opisuje da je dijete imalo modrice po rukama i iščašena ramena i cijelo mu je tijelo bilo „slomljeno”.²⁵⁴ U tri već opisana slučaja nasilne defloracije primalje su pratile kirurga Cattafija 1753. prilikom pregleda djevojčica.

Mali broj slučajeva obrađenih u literaturu u kojima dubrovački suci pozivaju primalje da svjedoče ili ih šalju da pregledaju osumnjičene žene ili žrtve potječu iz 17. i prvih dekada 18. stoljeća. Podaci od sredine prema kraju stoljeća pokazuju da ulogu primalja preuzimaju kirurzi kojima se suci obraćaju kada im je potrebno stručno medicinsko mišljenje u domeni porodništva i ženske spolnosti.²⁵⁵

²⁵¹ Rina Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 92-102.

²⁵² R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 134, 136, 198, 211.

²⁵³ R. Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa*: 109.

²⁵⁴ *Lam. Crim.* sv. 64, f. 24v.

²⁵⁵ O kaznenom djelu čedomorstva u Dubrovniku u 18. stoljeću pisali su: Vekarić, Nenad. »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667-1806).« *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 95-155; Nella Lonza, »Two Souls Lost: Infanticide in the Republic of Dubrovnik (1667-1808).« *Dubrovnik Annals* 6 (2002):67-107; o čedomorstvu i silovanju: Darija Stanić, Ivana Mrđen i Rina Kralj-Brassard, »Nasilje prema djeci i maloljetnički kriminal u Dubrovniku u 18. stoljeću.« *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53/1 (2015): 241-264. O sudjelovanju primalja i njihovoj kompetenciji prilikom medicinskih vještačenja u slučajevima čedomorstva i seksualnih delikata u Bolonji, Veneciji i Švicarskoj Lombardiji opširno v. A. Pastore: *Il medico in tribunale*: 89-90, 132-144, 161-173, 230-236. Svi primjeri se odnose na 17 stoljeće.

Zaključak

Ekonomске i socijalne prilike u Dubrovniku u 18. stoljeću mijenjale su se pod utjecajem političkih i gospodarskih promjena. Gospodarska kriza praćena osiromašenjem stanovništva i padom njihovog broja, koja je zahvatila Republiku u 17. stoljeću, nastavila se u prvim dekadama 18. stoljeća. Nesigurna vremena uslijed stalnih ratova, epidemija zaraznih bolesti i nedostatak novca u državnoj blagajni imali su za posljedicu da je u to vrijeme istovremeno bio zaposlen samo jedan komunalni kirurg. Stoga su medicinska vještačenja u jednoj trećini postupaka bila povjerena brijačima. Može se uočiti pragmatični obrazac ponašanja kaznenih sudaca. Brijači su upućivani pregledati ranjene ili otrovane osobe, a vršili su i obdukcije u udaljenim mjestima u potrazi za uzrocima smrti. Ako se zločin dogodio u gradu, medicinsko vještačenje provode kirurzi. Obdukcijama u gradu prisustvuju fizici, a zadatak brijača je samo otvaranje leša.

Sredinom stoljeća započeo je gospodarski oporavak. Dubrovčani odlaze na studij kirurgije i medicine u talijanske gradove potpomognuti državnim stipendijama. Kada su se sa studija vratili dubrovački stipendisti Cattafio i Perović, a kirurgom u Stonu bio imenovan Mato Sivrić, preuzeli su većinu medicinskih vještačenja neovisno o vrsti zločina, uključujući i vještačenja prilikom očevida. Takva praksa zadržala se do kraja stoljeća, kada je u Dubrovniku istovremeno bilo zaposleno čak šest kirurga. Brijačka je struka tada potpuno marginalizirana, t.j. mali broj njihovih vještačenja na sudu priložen je privatnim tužbama kao dokaz o postojanju kaznenog djela i u većini slučajeva ne vještači ozljede već opisuje postupke liječenja koje je proveo. Fizici se na sudu pojavljuju općenito rijetko, s time što je njihovo učešće veće na početku stoljeća kada su pozivani identificirati otrove, prisustvovati i dati svoje mišljenje pri obdukcijama ili ustanoviti uzrok nejasne smrti. Prema kraju stoljeća prestaje potreba za njihovim stručnim znanjem jer su brijače i kirurge empiričare zamijenili školovani kirurzi kompetentni vještačiti u svim vrstama kaznenih djela.

U dubrovačkim kaznenim postupcima primalje sudjeluju kao stručne osobe u dokaznim postupcima za kaznena djela čedomorstva i silovanja, što je uključivalo određivanje dobi i uzrok smrti mrtvog novorođenčeta i potvrđivanje ili odsutnost trudnoće i laktacijskog perioda osumnjičene i pregled žrtve silovanja u potrazi za tragovima nasilja i izgubljene nevinosti, izvan promatranih razdoblja u prvim dekadama 18. stoljeća. U promatranim razdobljima samo su četiri takva primjera. Već od sredine stoljeća kirurzi preuzimaju i vještačenja u slučajevima sumnje na čedomorstvo i nasilno razdjevičenje.

Kako su suci birani iz redova vlastele i sudjelovali u donošenju odluka dubrovačkih vijeća o zapošljavanju i stipendiranju medicinskih stručnjaka, bili su upoznati s vrijednostima pojedine medicinske struke. Raspodjela medicinskih vještaka jasno pokazuje da je ekonomski i socijalni napredak Dubrovačke Republike u 18. stoljeću oblikovao medicinsko sudsku praksu na Kaznenom sudu u Dubrovniku. Pragmatičnost i štedljivost s početka stoljeća zamijenjena je već sredinom stoljeća odabirom najstručnije osobe koja im je bila na raspolaganju. To je, općenito govoreći, pridonosilo i kvalitetnijim presudama, koje su se mogle oslanjati na stručno medicinsko mišljenje o nekim bitnim elementima za odluku o krivnji i kazni.

4. ULOGA MEDICINSKIH VJEŠTAKA U KONTROLI NASILJA U DUBROVNIKU U 18. STOLJEĆU

Uvod

Kontrola nasilja u Dubrovačkoj Republici bila je odgovornost svih građana, ali posebno izabranih plemića, koji su u pratnji stražara obavljali noćnu ophodnju po gradu (*domini noctis*), knezova i kapetana u teritorijalnim jedinicama i seoskih glavara (*kaznaca*).²⁵⁶ Prijaviti teška ranjavanja i sumnjive smrti bili su obavezni i dubrovački komunalni liječnici.²⁵⁷ Premda je „dubrovački pravni sustav favorizirao privatnu odluku o progonu (i odustanku od njega), ne postavljajući nikakve zapreke izvansudskim rješavanjima sukoba“,²⁵⁸ u slučajevima kada je do suda stigla obavijest o počinjenju teškog kaznenog djela, sud je pokretao postupak i vlastitom inicijativom, tj. „po službenoj dužnosti“ (*ex officio*).

U talijanskim gradovima prijave liječnika upisivane su u posebne registre koji nisu sačuvani u cijelosti, stoga su izostala šira kvantitativna istraživanja. Objavljeni podaci i iz Venecije, Bolonje, Verone i Luce odnose se na izdvojene slučajeve. Prijavitelji su i kirurzi i brijači, a sadržaj prijava obuhvaća sve osnovne elemente medicinskog izvještaja: ime prijavitelja, ime ozlijeđenog, vrstu i lokalizaciju ozljede i prognozu ishoda. Kvantitativne analize iz Venecije i Luce iz 17. i početka 18. stoljeća na malim uzorcima ispituju ritam „krvnih“ zločina (*fatti di sangue*). Dvije analize iz Venecije odnose se na početak 18. stoljeća i ne sadrže podatke koji bi bili usporedivi s mojim istraživanjima.²⁵⁹

U Dubrovniku su, međutim, sve prijave, bilo od strane službene osobe ili neimenovanog podnositelja, upisivane u iste kancelarijske knjige zajedno s privatnim tužbama, što je vjerojatno doprinijelo dobroj očuvanosti ovog materijala.

Prvi primjeri liječničkih prijava nasilja u Dubrovniku u kaznenim zapisnicima s početka 15. stoljeća ne sadrže elemente medicinskog izvještaja. Liječnik izvještava sud samo o postojanju ozljede. U pravilu knez, nakon što je saslušao svjedoke, poziva medicinskog vještaka, bez obzira je li on to djelo prijavio ili ne, da iznese svoje stručno mišljenje o mogućoj

²⁵⁶ O sudsko medicinskoj praksi i kontroli nasilja u Dubrovniku u 15. st. u: T. Buklijaš i S. Fatović-Ferenčić, »Medico-legal Practices«: 220-225.

²⁵⁷ Više o odluci v. u poglavlju 2.

²⁵⁸ Citirano iz: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 209.

²⁵⁹ A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 105-121, 158-161, 175-200.

posljedici.²⁶⁰ Tridesetih godina 15. stoljeća liječničke prijave mijenjaju sadržaj. Ozljede se detaljnije opisuju anatomskim smještajem, a prijava sadrži i prognozu posljedice, što čini ponovni dolazak nekog od vještaka na sud nepotrebnim. Dok se ne provedu istraživanja za 16. i 17. stoljeće nemoguće je reći da li je ovaj trend nastavljen ili je bilo oscilacija u sadržaju liječničkih prijava.

U zapisnicima kaznenog suda u Dubrovniku u 18. stoljeću medicinska vještačenja u postupcima koje je pokretao sud po službenoj dužnosti (*ex officio*)²⁶¹ su redovno sastavni dio prijave ranjavanja i sumnjive smrti kada prijava dolazi od strane brijacha ili kirurga.²⁶²

Nakon dojave o smrtnom ishodu, bilo da se radi o sumnji na ubojstvo, samoubojstvo ili slučajnu smrt, suci su mogli odlučiti provesti očevid na mjestu događaja. U dubrovačkoj sudskoj praksi tom procesnom radnjom je upravljao kancelar. Njegova je uloga bila opisati mjesto i položaj umrloga kao i odjeću u kojoj su ga zatekli. Istodobno bi zabilježio izvještaj medicinskog vještaka, ako je isti na očevid bio upućen, i izjave prisutnih svjedoka. Takav medicinski izvještaj sadržavao je činjenice relevantne za utvrđivanje uzroka smrti: prisutnost ili odsustvo ozljeda, detaljan opis ozljeda (ako su pronađene), te prosudbu da li se radi o nasilnoj smrti ili nesretnom slučaju. Samo nekada na mjesto zločina odlaze suci, lokalni kapetani i knezovi, a u pratnji mogu još biti zdur, knežak i vojnici čija je zadaća bila osiguranje mirnog provođenja istražnih radnji.²⁶³ Postupak očevida završavao je obrednim dijelom u kojem bi kancelar tri puta umrloga pitao tko ga je ubio te zaključio da ovaj zbog smrti nije odgovorio.²⁶⁴

Podaci kojima raspolazem o broju vještaka prilikom očevida su različiti i teško ih je interpretirati. U sudsko medicinskoj praksi u Bolonji s kraja 17. stoljeća prilikom očevida obavezno su nazočna dva kirurga koji su „kvalificirani svjedoci“ kaznenog suda. Praksa odlaska dva vještaka na očevid se provodila i u njemačkom kaznenom postupku. Očevidu u slučajevima utapanja i sumnje na samoubojstvo u 18. stoljeću u Ženevi prisustvuje samo jedan medicinski

²⁶⁰ U postupku pokrenutom 1422. prijavitelj nasilja je fizik *Iohannes de Padua*, a medicinsko mišljenje pred knezom, koji je u to vrijeme imao ulogu suca, iznosi *magister Thomas de Ancona* (T. Buklijaš, »Per relationem medicorum.«: 65-66). O ovoj i drugim liječničkim prijavama u 14. i 15. stoljeću u Dubrovniku detaljno sam pisala u poglavlju 2.

²⁶¹ O pokretanju kaznenih postupaka pred Kaznenim sudom u Dubrovniku opširno u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 209 i H. Baričević, R. Radoš i N. Lonza. »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj «: 195-240.

²⁶² Provjerom prvih knjiga serije *Lamenta de Criminali post terraemotum* iz 1667. došla sam do istog nalaza.

²⁶³ O zdurima, knežacima i vojnicima u kaznenom postupku v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 93-99.

²⁶⁴ O očevidu v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 229.

vještak (kirurg ili fizik).²⁶⁵ Broj upućenih vještaka mogao je pokazivati veće vrednovanje medicine kao elementa kaznenog postupka, ali i manjak povjerenja u vještačenje pojedinca. Moguće je, međutim, da je negdje bilo manje liječnika ili su bili zaokupljeni svojom privatnom praksom pa su se nerado odazivali na poziv suda.

Učinkovitost kontrole nasilja djelovanjem zdravstvenih stručnjaka u 18. stoljeću provjerila sam analizom sadržaja, učestalosti i raspodjelom prijava prema struci i primjerima njihovog sudjelovanja prilikom očevida na mjestu zločina. Na primjerima iz tri promatrana razdoblja istražila sam da li je liječnička prijava bila obvezujuća inicijativa za pokretanje sudskog postupka i u kojoj je mjeri autoritet medicinskih vještaka utjecao na tok i ishod kaznenih postupaka. Bilo da se radi o liječničkoj prijavi ili medicinskom izvještaju s mjesta zločina, stručno znanje liječnika moglo je utjecati na kazneni proces od samih početaka ako se sud oslanjao na njihovu početnu procjenu prilikom kategorizacije smrtnih slučajeva u samoubojstva, slučajne smrti ili pak ubojstva. U tekstu izvještaja potražila sam odgovore o sudsko medicinskoj praksi utvrđivanja uzroka smrti i ulogama kancelara i lokalnih knezova i kapetana u tom procesu.

4. 1. Učestalost medicinskih vještačenja u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti

Za izračun učestalosti medicinskih vještačenja (Tablica 1) koristila sam podatke o ukupnom broju postupaka i broju postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti na temelju svih prijava. Pritom sam izdvojila samo postupke pokrenute za kaznena djela koja bi mogla biti predmetom medicinskog vještačenja (ubojstvo, samoubojstvo, slučajna smrt, samoranjavanje, nesretan slučaj, silovanje, trovanje i fizički napad).²⁶⁶

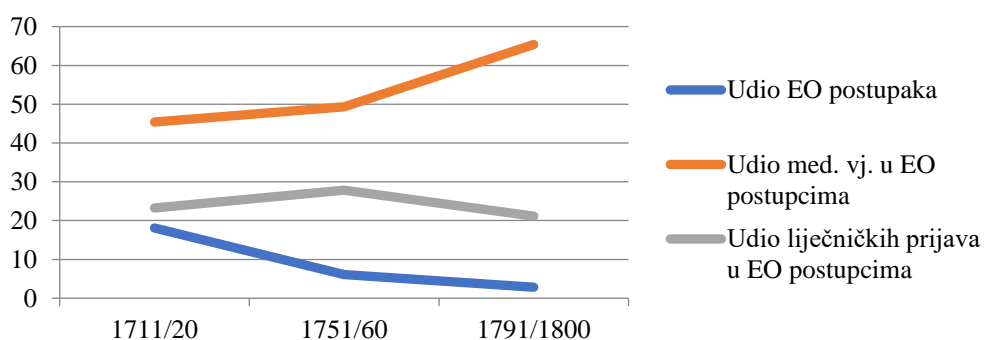
Udio postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti smanjuje od početka prema sredini stoljeća na trećinu, a na kraju stoljeća iznosi samo jednu šestinu početnih vrijednosti. Udio liječničkih prijava u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti je u prva dva promatrana razdoblja približan, u svakom četvrtom postupku pokrenutom po službenoj dužnosti prijavitelj je zdravstveni stručnjak, s trendom smanjenja prema kraju stoljeća kada je to slučaj u svakom petom postupku.

²⁶⁵ Za Bolonju v.: A. Pastore, *Il medico in tribunale*: 85-87; za njemačke zemlje: V. Bayer, *Kazneno procesno pravo* II: 96; za Ženevu: M. Porret, *Sul luogo del delitto*: 133-218. Niti jedan autor ne objašnjava razloge upućivanja jednog ili više vještaka na mjesto zločina.

²⁶⁶ Podaci o broju postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti iz zajedničkog istraživanja objavljeni su u: H. Baričević, R. Radoš i N. Lonza, »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti.«: 206.

Udio medicinski vještačenih postupaka u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti (pokazuje drugačiji trend. Na početku stoljeća polovica svih postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti sadrži medicinsko vještačenje, lagano povećanje nastupa sredinom stoljeća, da bi na kraju stoljeća bilo zapisano (kao sastavni dio prijave ili na poziv suda) u dvije trećine svih postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti. Ove brojke kazuju da se broj težih kaznenih djela kod kojih je postojala obveza prijave prema kraju stoljeća smanjivao, ali su se suci, s druge strane, sve češće oslanjali na medicinsku procjenu radi donošenja pravednije presude.

Grafikon 1. Udio medicinskih vještačenja i liječničkih prijava u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti

Tablica 1. Udio medicinskih vještačenja i liječničkih prijava u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti

	Razdoblje			
	1711/20	1751/60	1791/1800	Ukupno
Broj svih kaznenih postupaka A	1022	1299	1833	4154
Broj EO* postupaka B	185	79	52	316
Udio B u A (%)	18,10	6,08	2,84	7,61
Broj vj. u EO postupcima C	84	39	34	157
Udio C u B (%)	45,40	49,35	65,38	49,68
Broj prijava med. vještaka D	43	22	11	76
Udio D u B (%)	23,24	27,84	21,15	24,05

Izvor: Lam. Crim. sv. 57-72, 115-135, 195-215.

* EO (*Ex officio*), postupci pokrenuti po službenoj dužnosti

4. 2. Medicinski izvještaji u kaznenim postupcima pokrenutim prijavom zdravstvenih stručnjaka

Dubrovački kazneni sud držao se načela skrivanja identiteta prijavitelja. Kada bi do suda pristigla obavijest da je počinjen zločin, kancelar prijavu u kazneni zapisnik započinje uobičajenim obrascem „budući da su gospoda kazneni suci saznali...“ (*essendo venuto a notizia*) koji samo rijetko govori o tome tko je prijavu podnio.²⁶⁷ U slučajevima kada je prijavitelj brijač, kirurg ili fizik, kancelar se koristi izrazima „na temelju izvješća“ (*per la relatione*)²⁶⁸ ili „kako je izvijestio“ (*come per la rifferita*)²⁶⁹ gospodin kirurg...brijač ...ili liječnik fizik...(u nastavku je navedeno njegovo ime). Kancelarov zapis se u tim slučajevima uvijek nastavlja medicinskim izvještajem. Na primjer, 24. listopada 1711. u prijavi kirurga jasno je naznačeno tko je prijavu podnio, „Budući da je Gospodi kaznenim sucima stigla obavijest na temelju izvješća gospodina Antuna kirurga da Mada Matkova služavka u bolnici *Domus Christi* ima više ozljeda po cijelom tijelu koje su prouzrokovale vrućicu, pokreće se ovaj postupak“. (*Essendo venuto a notizia alli SS. Giudici del Criminale come per la relatione del S. Antonio chirurgo che Mada Matchova servante nell' hospedale Domus Christi ha piu contusioni per la vita e che si a sopragionta la febre, onde si forma il presente processo.*) (Slika 3) Nakon uvodne formule koju je sročio kancelar zapis se nastavlja izjavom kirurga o vrsti ozljeda i procjeni posljedica: „Gore navedeni gospodin Antun izvještava da je pregledao nagnječenja na lijevom boku, krsnoj kosti i prednjem dijelu rodnice navedene Made, jer je Mada rekla da je udarena nogom i što više da je krvarila iz navedene rodnice što je moguće opasno po život izljeva krvi i pojave vrućice i tako je izvijestio.“ (*S. Antonio soprascritto riferii haver osservato á sudetta Madda la contusioni nel fianco sinistro e su l'osso sacro e nella natura d'avanti, qual Madda disse esserli dato con i calci e di piu differisse che gli e stato detto da sudetta Madda esserli uscito di sangue dalla sudetta natura e questo e con qualche pericolo di vita per esserli uscito della sangue, a sopragiontali la febre, e tanto rifferii.*)²⁷⁰.

²⁶⁷ O podnositeljima prijave zločina i razlozima anonimnosti u Dubrovniku u 18. stoljeću u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 210- 211. Običan puk je iz materijalnih ili moralnih pobuda bio izvor informacija o nedoličnom ponašanju. Brojne odredbe Statuta jamčile su nagrade za prijavljivanje nezakonitosti, što je sigurno bio jedan od glavnih motiva brojnih prokazivača. S druge strane jamčile su tajnost potkazivača da ga ne bi izložili osveti optuženika ili preziru njegove sredine. Prijave su se mogle podnijeti usmenim ili pismenim putem, a ako je prijavitelj želio biti potpuno siguran u anonimnost ubaciti u posebni sandučić *casettina delle denuntie*.

²⁶⁸ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 31v.

²⁶⁹ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 193.

²⁷⁰ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 31v. Objavljeno u: Neda Kovačić, »Kirurzi i brijači: vještaci u postupcima dubrovačkog Kaznenog suda u 18. stoljeću. « *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53 (2015): 266.

Prijava i svjedočenje o teškoj ozljedi opasnoj po život, unatoč tome što dolazi od stručne osobe, nisu garancija provođenja sudskog postupka, jer je na to utjecao čitav niz drugih faktora, od eventualne nagodbe počinitelja i oštećenika, do nemara suda. Iako je u uvodu formalno napisano da se „pokreće postupak“ u ovom postupku nema nastavka.

Ad. ca. 1311

Chendo veniva i Roma alli d. Giudice
del Crim. come a relazione del
Antonio Cirrugo che Madda
Matkova servente nell' Ospedale
Sancti Spiritus ha più contusioni y la
vita e che li è sopravvenuta la febre
Orde l. prima il più presto

Antonio Cirrugo riferisce. Ricorrevo
vato a suo Madda la contusioni
nel fianco sinistro, e su l'osso
sacro e nella natura d'urina,
qual Madda disse esserli stato con
i calui e di più risposta che gli è
stato detto da suo Madda esserli
uscito di sangue dalla sua natura
e go' i un qualche grado di vita
y esserli uscito detto sangue,

Slika 1. Prijava kirurga Antuna Liepopili o teškom ranjavanju Made Matkove (Lam. Crim. sv. 58, f. 31v.)

Iznimno nakon prijave neimenovanog kirurga 28. travnja 1713. koja je zapisana riječima „Gospodi sucima kriminala stigla je obavijest kirurga da je jučer kasno donesena u bolnicu Domus Christi Kata pokojnog Miha Kulišića iz Gruža s prijelomom u lijevom bedru.“ u nastavku nema prepisanog medicinskog izvještaja. Slijedi bilješka o nastavku procesne radnje odlaskom suca i kancelara u bolnicu kako bi ispitali djevojčicu. Tamo ih kirurg Antun Liepopili izvještava da je zbrinuo prijelom bedrene kosti koja je bila zdrobljena (*una fractura sfarinata*); pri tom je bilo nužno napraviti veliki rez te je moguće da je ozljeda opasna po život.²⁷¹

Primjer prijave brijača s upisanim imenom podnositelja, datiran 2. siječnja 1717. glasi ovako: „Gospodi kaznenim sucima stigla je obavijest na temelju izvješća brijača Petra Lupi da je ranjen nožem Nikola Stjepanov Kisić iz Postranja“. (*Essendo venuto a notizia alli SS. Giudici del Criminale come per la relatione di Pietro Lupi barbiere che sia stato ferito con il coltello Nicola Stiepanov Chisich di Postragne*). Slijedi izvještaj brijača Petra da je prodorna rana na leđima ispod pluća opasna po život.²⁷²

Na pomisao da je i u drugim postupcima prijavu podnio kirurg, brijač ili fizik, ali to kancelar u uvodnoj formuli nije zabilježio, navode brojni primjeri prijave koje se nastavljaju medicinskim izvještajem. Oni daju uvid u učestalost liječničkih prijava, ali pokazuju da je prijava liječnika na formalnome planu izjednačena s prijavom trećih osoba.

Jedan takav primjer zapisan je 19. srpnja 1720. Kancelar bilježi da je sudu stigla obavijest o ranjavanju sluge gospodina Marina Pavla Gučetića. Slijedi izvještaj brijača Cvijeta da je pregledao jednu ranu na glavi s ozljedom kosti koja može biti opasna po život. U ovom slučaju, što više, nema drugih bilježaka niti nastavka postupka što upućuje na to da je brijač Cvijeto podnositelj ove prijave.²⁷³

U drugom primjeru od 20. siječnja 1759., u nastavku nakon uvodne formule u kojoj se ne imenuje prijavitelj, kancelar bilježi izvještaj kirurga Cattafija da je jučer u bolnici pregledao ozlijeđenog Nikolu. Kirurg opisuje jednu veliku kontuziju nastalu tupim predmetom i frakturu lijeve bedrene kosti. Ni ovaj se postupak ne nastavlja.²⁷⁴

²⁷¹ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 32. Ovo je jedini takav uočeni primjer izostanka medicinskog izvještaja u liječničkoj prijavi.

²⁷² *Lam. Crim.* sv. 69, f. 5v. Nikola je prenesen u bolnicu, gdje su ga ispitali suci o okolnostima ranjavanja. Dodatno je priložen i izvještaj kirurga Domenica koji potvrđuje da je rana opasna po život zbog moguće ozljede unutrašnjih organa.

²⁷³ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 159v.

²⁷⁴ *Lam. Crim.* sv. 132, f. 18v.

Zapis u knjizi tužbi s nadnevkom od 20. lipnja iste godine se u nastavku, nakon uvodnog obrasca koji sadrži informaciju o tome da se Stjepan zidar nalazi teško ozlijeđen u bolnici, nastavlja medicinskim izvještajem kirurga Cattafija. Kako se radi o vrlo teškim, po život opasnim ozljedama, suci u pratnji kancelara i zdura odlaze u bolnicu ispitati ozlijeđenog.²⁷⁵

Da je kirurg prijavitelj upućuje također isti rukopis kojim je zabilježena prijava ranjavanja 5. studenog 1753. (Slika 4)

59

del. 5. Nov. 1753.

Cattafij Egendo uavuto a notizia alli S.^{ti} Giud. et Giud. qualunq. iari è stato ferito gravem^{te}. Vlahu-
sia Stepanou Galjup. di Cuggari di Breno
con un' archibugiata tirata da Nicola
Mija di Celopaska. Bida q uavir in
cognizione dha uavità p^{er} formar il grande
Processo, Amimo f

del. 5.

S.^{to} Cattafio Chirurgo difari l'aver appurato al Sp^{to}
a sud: Vlahusia una ferita quattro dita
traquara da sotto la spola sinistra vicino
la spina penetrante fatta a cuspide da
arma da foco, e la spina paricolosa,
K tantum letaliss.

del. 5. Nov. 1753.

Vireno Stepano Aceviria di Petraccia di
Breno fatto venire cona f. sopra, et sopra
due dei S.^{ti} Giudici del Crim. am.^{to} giu.
di interog. sopra la sud. notizia
Dise. Gospodo jao drugo vize tege notizie
ne mieva propovriet, hego samo
da nafada miefez dana in zira

Cottafio

Slika 2. Prijava kirurga Cattafia o ranjavanju Vlahuše Galjupa (Lam.Crim. sv. 121, f. 54.)

²⁷⁵ Lam.Crim. sv. 119, f. 163v.

„Gospodi sucima kriminala stigla je obavijest da je teško ranjen Vlahuša Stjepanov Galjup iz Kupara iz Župe puškom koju je potegnuo Nikola Majka iz Čelopeka. Radi saznanja istine pokreće se ovaj postupak“ (*Essendo venuto a notizia alli SS. Giudici del Criminale qualmente è stato ferito gravamente Vlahuscia Stiepanov Gagliuo di Cuppari di Breno con un' archibugiata tirata li da Nicolla Maica di Celopeche. Onde per venir in cognizione della verita si forma il presente Proccesso*). Medicinski izvještaj je zapisan istim rukopisom ispod formalnog teksta prijave, tj. unio ga je isti kancelar. Kirurg Cattafio izvještava da je u bolnici pregledao jednu poprečnu prodornu ranu ispod lijeve lopatice blizu kralježnice veličine četiri prsta, nastalu vatrenim oružjem, koju smatra opasnom (*Cattafio Chirurgo riferi hauer osservato al ospedale a sudeto Vlahuscia una ferita quatro ditta trasversa da sotto la scapola sinistra vicino là spina penetrante fatta e causata da arma da foco, la stimo pericolosa*). Nastavak postupka ispitivanjem svjedoka mjesec dana kasnije, 3.prosinca iste godine, zapisan je drugim rukopisom.²⁷⁶

Za razliku od gore opisanih primjera, u postupcima koji sadrže medicinsko vještačenje, a koji su nedvojbeno pokrenuti po službenoj dužnosti nakon prijave treće osobe, zapis se ne nastavlja medicinskim izvještajem s nadnevkom istog dana, već nekom od procesnih radnji, a medicinski izvještaj ili svjedočenje medicinskog vještaka slijedi kasnije u toku postupka, ako su suci smatrali da je iskaz vještaka potreban.

Primjerice 20. travnja 1711. nakon dojave nepoznate osobe da su Pavo Lovrov i Pavo Kortez iz Bosanke ranili u glavu Mihajla Savina, Vlaha, suci određuju da se na Bosanku pošalju barabanti i dovedu napadače. Brijač Cvijeto dva dana kasnije, 22. travnja, izvještava sud da je pregledao jednu malu ranu učinjenu kamenom, bez ozljede kosti, na čelu Vlaha Mihajla, koja može biti opasna jer se radi o rani na glavi.²⁷⁷ Jednako tako u slučaju prijave od 19. veljače 1759. da je istučena šakama i nogama Anica Magnatutto suci isti dan pozivaju svjedoke, a vještačenje kirurga Perovića o ozljedama je datirano 20. veljače, tri dana nakon prijave.²⁷⁸

Samo neke prijave o hospitalizaciji ozlijeđenih mogu se pripisati kirurzima ili brijačima, što se vidi iz sljedećih primjera. Prijava da se u bolnici, uslijed ranjavanja pištoljem, nalazi vojnik Boško Živac, podnesena sudu 30. lipnja 1795, nastavlja se izvještajem kirurga Vincenza

²⁷⁶ *Lam.Crim.* sv. 121, f. 54. Počinitelj je za teško ranjavanje osuđen na 4 mjeseca zatvora „od pučine“ (*Crim.* sv. 7, f. 23v)

²⁷⁷ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 136v.

²⁷⁸ *Lam. Crim.* sv. 132, f. 49.

d'Alessandro. Boška je maloprije pregledao u bolnici Domus Christi. Ranu od vatrenog oružja u području trbuha bez naznake ozljede crijeva procjenjuje opasnom.²⁷⁹ Ovu je prijavu nedvojbeno podnio navedeni kirurg.

U cijelom nizu slučajeva, posebno u razdoblju pri kraju stoljeća, u uvodnom dijelu prijave zapisano je da se ozlijeđeni nalazi u bolnici, ali zapisnik ne sadrži medicinski izvještaj što ukazuje na to da su prijave podnijele treće osobe. Tako u slučaju koji je pokrenuo sud 16. svibnja 1800. nakon prijave neimenovane osobe da se u bolnici nalazi Ivan Kordić iz Konavala kojeg je „teško“ ozlijedio Jozo Baldov Franković iz Ponikava nema priložene izjave medicinskog vještaka.²⁸⁰ Možda je prijava u tim slučajeva došla iz bolnice.

U slučajevima u kojima je bilo više ozlijeđenih pojavljuje se ponekad i više liječnika - prijavitelja. 29. svibnja 1791. sudu stiže obavijest da su u tučnjavi ranjeni od istog počinitelja Nikola Dender i Luka Divizić. Slijede izvještaji dva kirurga. Kirurg *Roini* izvještava iz bolnice *Domus Christi* da je Nikola ranjen oštrim predmetom. Rana na lijevom bedru nije opasna. Kirurg *Vincenzo d'Allesandro* prijavljuje da je pregledao u Gružu Luku Divizića čija je rana u području trbuha opasna po život.²⁸¹

Iako se obaveza prijavljivanja odnosila samo na teške ozljede, u dubrovačkoj sudskoj praksi postoje i drugačiji primjeri. Dana 7. svibnja 1711. brijač Cvijeto prijavljuje da je pregledao modrice na leđima Nikole Ivana Gučetića „*ucigniene dobriem prutom*“ koje procjenjuje bezopasnim.²⁸²

Da je obaveza prijave saznanja o zločinu ispunjavala svrhu održavanja javnog reda i mira jasno pokazuje slučaj tučnjave ispred hospitala siromašnih na Pilama. Dana 19. ožujka 1718. brijač Luka Nichei obavještava sud da je *Francesco Napolitano* ranio Mata Ivoša, stanovnika Pila. Ranu s ozljedom kosti na lijevoj strani lica ispod oka učinjenu kamenom procjenjuje opasnom po život. Suci pokreću postupak i ispitivanjem svjedoka dolaze do saznanja da je Ivoš ranjen u tučnjavi u kojoj je kamen namijenjen *Francescu* bacio Ivo, sin žrtve. Otac sigurno ne bi prijavio sina radi nehotičnog ranjavanja i izložio ga mogućoj kazni. Iz presude donesene 31. svibnja iste godine saznajemo da je *Francesco Napolitano* osuđen na

²⁷⁹ *Lam. Crim.* sv. 206, f. 60v.

²⁸⁰ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 105.

²⁸¹ *Lam. Crim.* sv. 195, f. 8v.

²⁸² *Lam. Crim.* sv. 57, f. 159v.

kaznu od 10 dana, a Ivo 20 dana zatvora. Uz to Ivo mora naknaditi troškove liječenja svog oca Mata Ivoša u bolnici *Domus Christi*.²⁸³

I u primjeru postupka pokrenutog 23. srpnja 1717. dojavom brijača Cvijeta da je u bolnicu donesen Vuk Kovačević, počinitelj nije izbjegao kazni, a inače bi vjerojatno prošao nekažnjeno. Rana od metka na desnoj nozi uzrokovala je lom kosti. Brijač ozljedu procjenjuje kao opasnu po život. Suci odlaze u bolnicu ispitati ozlijeđenog i saznaju da je Kovačević već pristao na izvansudsku novčanu odštetu: „...molio me da ne idem ni da ga davam na pravdu, a da mi će platit sve spenze i ja sam se tako kontento i obećo mu budući da je bio pjan.“ Mimo volje oštećenika Ivan Miletić je, zbog prijave, osuđen 30. prosinca 1717. na tromjesečnu kaznu zatvora.²⁸⁴

Distribucija prijava prema struci medicinskih vještaka

U sva tri promatrana razdoblja prijavitelji su najčešće kirurzi, samo u prvom analiziranom razdoblju značajan je udio brijača. Ovi su brojevi usporedivi s kretanjem distribucije svih medicinskih vještačenja prema struci medicinskog vještaka u promatranim razdobljima. Učešće brijača smanjuje se prema kraju stoljeća, što je pokazatelj bolje organizirane zdravstvene službe u Dubrovniku dolaskom većeg broja školovanih kirurga.²⁸⁵

Fizici se kao prijavitelji pojavljuju u slučajevima kada su ozljede praćene medicinskim problemima iz njihove sfere djelovanja. Tako 7. siječnja 1753. Ivan Batista Pagani prijavljuje sudu da je, pozvan u kućnu posjetu, zatekao Luciju, sluškinju Pavla Scigli, kako povraća krv i usprkos lijekovima trpi jake bolove u donjem dijelu trbuha. Stoga se nalazi u neposrednoj opasnosti smrti. (*D'haverla trovata col vomito di sangue e dolore grandissimo nel basso ventre, nonostante i dovuti rimedi questa si trova in imminente pericolo della morte.*)²⁸⁶

Podjela unutar medicinske struke može se uočiti u prijavi od 5. ožujka 1755. da se u bolnici nalazi ranjen Ivan Tonkov. Kirurg Cattafio izvještava o rani na prsima iznad lažnih rebara učinjenoj oštrim predmetom za koju ocjenjuje da je bezopasna (...*una ferita verso la*

²⁸³ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 78v; *Crim.* sv. 6, f. 101v. U ovom je postupku o događaju svjedočio kirurg Antun Liepopili.

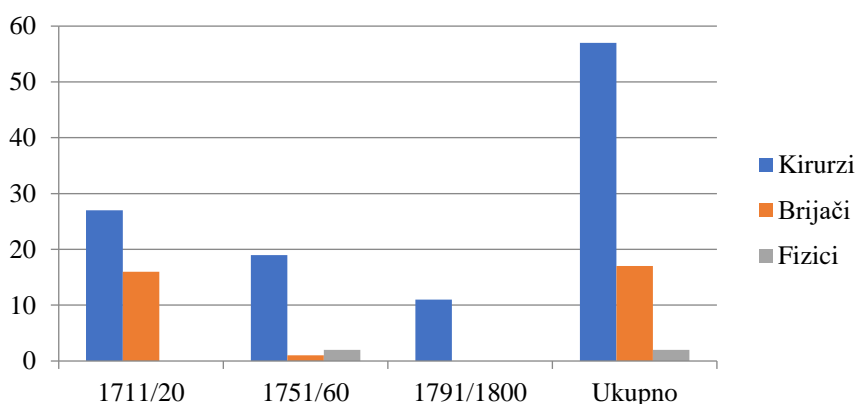
²⁸⁴ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 85-86, 171-174; *Crim.* sv. 6, f. 97v-98r. Slučaj je opisan i u: H. Baričević, R. Radoš i N. Lonza, »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti.«: 233.

²⁸⁵ Na kraju 18. stoljeća u Dubrovniku je bilo istovremeno zaposleno pet kirurga, za razliku od samo jednog kirurga na početku stoljeća. O organizaciji zdravstvene službe u Dubrovniku i trendu zapošljavanja pojedinih liječničkih profesija vidi u poglavlju 3.

²⁸⁶ *Lam.Crim.* sv. 119, f. 3v. Uzorak je premali, da bi se mogli donijeti zaključci o eventualnim socijalnim razlozima raspodjele prijava prema struci vještaka, t. j. da su brijači bili pozivani kod siromašnijeg puka, a kirurzi kod imućnijih građana.

parte laterale del petto apropiamente sopra le coste spurie fatta e causata da un istromente pungente e tagliente senza pericolo). U nastavku fizik Pagani izvještava da se taj isti Ivan, o kome je svjedočio kirurg, nalazi u opasnosti da umre jer ima trajnu vrućicu koja potječe od bolesti pluća, a nije uzrokovana opisanom ranom (S. Dottore Giovanni Batista Pagani riferi d'haver fatto osservazione medesimo a sudeto Ivan sicome... ha fatto il sudeto S. chirurgo, con questo pero que il sudeto Ivan si trova in prossimo pericolo di morte per cagioone... d'una febre lenta da longo tempo sofferta et acompagnato da una Tifi polmonale, ma che cio non provenga dalla deta ferita, et tantum retulit).²⁸⁷

Grafikon 2. Raspodjela prijava prema struci medicinskih vještaka

Tablica 2. Distribucija prijava prema struci medicinskih vještaka

Medicinski vještaci	Razdoblje							
	1711/20		1751/60		1791/1800		Ukupno	
	Broj prijava	Udio (%)	Broj prijava	Udio (%)	Broj prijava	Udio (%)	Broj prijava	Udio (%)
Kirurzi	27	62,79	19	86,36	11	100	57	75
Brijači	16	37,21	1	4,55	0	0	17	22,37
Fizici	0	0	2	9,09	0	0	2	2,63
Ukupno	43	100	22	100	11	100	76	100

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

²⁸⁷ *Lam.Crim.* sv. 124, f. 40v.

Kazneni postupci koji su započinjali liječničkom prijavom smrti nikada nisu nastavljeni istragom na mjestu zločina, jer su suci smatrali utvrđenim činjenice navedene u medicinskom izvještaju, koji je bio sastavni dio prijave.

4. 3. Medicinska vještačenja na mjestu zločina

U slučajevima sumnje na ubojstvo, samoubojstvo ili slučajnu smrt suci mogu odlučiti provesti očevid na mjestu događaja. U dubrovačkoj sudskoj praksi tom procesnom radnjom je upravljao kancelar Kaznenog suda (*Canceliere al Criminale*). Na očevid u udaljena mjesta mogli su biti upućeni i njegovi pomoćnici.²⁸⁸ Uobičajeno je kancelar ,zapisnik vodio u prvom licu. Njegova je uloga bila opisati mjesto i položaj umrloga kao i odjeću u kojoj su ga zatekli. Istodobno bi zapisivao izvještaj medicinskog vještaka, ako je isti na očevid bio upućen, i izjave prisutnih svjedoka. Samo su nekada na mjesto zločina odlazili suci, lokalni kapetani i knezovi, a u pratnji su mogli biti zdur, knežak i vojnici.²⁸⁹ Očevid je završavao „obrednim dijelom“ u kojem bi suci, ili kancelar, ako oni nisu bili prisutni, tri puta umrloga pitali tko ga je ubio. Nakon izostanka odgovora kancelar bi konstatirao da je nastupila smrt. Ovakav postupak potvrde smrti dozivanjem duha pokojnika i pružanje mogućnosti da svjedoči nije zabilježen u praksi drugih europskih kaznenih sudišta.²⁹⁰

U sudskim zapisnicima pronađena su mnoga odstupanja od redovite procedure. Očevid na mjestu zločina i pregled leša nekad obavljaju, bez medicinskog vještaka, suci i kancelar, samo kancelar, lokalni knez, primalja po nalogu lokalnog kneza, jedan ili dva medicinska vještaka bez kancelara, sami ili u pratnji zdura. U slučajevima sumnje na trovanje na očevid se upućuje i službenik zdravstvenog ureda. Troškovi izlaska sudaca, kancelara, medicinskih vještaka i pratnje zapisani su u Knjizi troškova dvora (*Detta*). Iznos tih troškova iznosio je za

²⁸⁸ Kancelarov pomoćnik za provođenje postupka jednog kaznenog procesa na Mljetu 1785. dobiva naknadu od 20 groša dnevno (*Detta*, sv. 83, f. 93). O tome podatak u fusnoti: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 89.

²⁸⁹ Zdur je gradski službenik koji knezu i vijećima pomaže u izvršenju akata javne vlasti. Knežak je pripadnik oružane pratnje kneza. Pri obavljanju službenih radnji imao je pravo na slobodni ulazak u kuće. Zadaća vojnika je bila osigurati mirno provođenje istražnih radnji. O zdurima, knežacima i vojnicima u kaznenom postupku v. N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 93-99.

²⁹⁰ Citirano iz N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 229. Cjeloviti izvor za upoznavanje postupka očevida je kancelarijski priručnik stonskog kancelara *Esemplari diversi* (DAD, *Leges et instructiones*, ser. 14. 1, sv 32. f. 81). Pod naslovom „Postupanje nad tijelom zločina“ (*Constituto sopra il corpo del delitto*) donosi opis očevida koji treba poslužiti kao obrazac. Podatak o priručniku u fusnoti: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 229. Jedini trag sličnog postupka trešnje i bacanja pokojnika tri puta da bi dozvali njegov duh pronašla sam u: Attilio Andreini, »La morte nella cultura della Cina classica.«, u: *Storia della definizione di morte*, ur. Francesco Paolo di Ceglie, Milano: Franco Angeli, 2014: 81. Ovaj kineski postupak nije bio povezan sa sudsko medicinskom praksom.

kancelara tri do pet perpera ovisno da li se radi o gradu ili udaljenom mjestu.²⁹¹ Kirurg je u pravilu dobivao dvije perpere.²⁹² U nekim slučajevima su zabilježeni samo ukupni iznosi koji su uz trošak pratnje pokrivali i troškove za barke, nosiljke i nosače kojima su suci, kancelar i kirurg odlazili na mjesto događaja.²⁹³

Tablica 3: Broj medicinskih vještačenja na mjestu događaja i raspodjela prema vrsti kaznenog djela i struci medicinskog vještaka

Vrsta kaznenog djela	Razdoblje													Ukupno očevida	Ukupno kaznenih djela
	1711/20				1751/60				1791/1800						
	K	B	F	P	K	B	F	P	K	B	F	P			
Ubojstvo	3	4			2	1			5				15	94	
Samoubojstvo	1	1							1				3	7	
Slučajna smrt	2	4	2		7		1		8				22*	33	
Čedomorstvo				1	1				1				3	9	
Ukupno	6	9	2	1	10	1	1		15				43*	147	

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

K= kirurg, B= brijač, F= fizik, P =primalja

*broj se razlikuje od sume jer su na dva očevida izašla po dva vještaka.

Usporedbom broja vještačenja obavljenih na mjestu zločina s ukupnim brojem pojedinih kaznenih djela i uspoređujući s time sadržaj prijave koje su prethodile očevidu, može se doći do zaključaka o obrascu ponašanja sudaca i promjenama koje su nastupile od početka prema kraju stoljeća. Medicinsko vještačenje prilikom očevida provedeno je tek u svakom šestom kaznenom djela ubojstva, za razliku od postupaka s negativnim ishodom (u kojima je ustanovljena slučajna smrt uslijed nesretnog slučaja, bolesti ili je smrt nastupila prirodnim putem) u kojima je vještačenje prisutno u dva od tri postupka. To znači da vještačenje treba promatrati iz konteksta cijelog dokaznog postupka. U slučajevima ubojstava prijave su u pravilu opisivale mjesto događaja, tko je ubijen i kako, a često i tko je ubojica, stoga nije bilo potrebno stručno znanje, već je bilo dovoljno utvrditi činjenice, bilo očevidom koji je proveo sam kancelar, bilo ispitivanjem svjedoka. S druge strane, medicinski je vještak upućivan na očevid

²⁹¹ *Detta*, sv. 87, f. 4, 160v.

²⁹² *Detta*, sv. 84, f. 130; *Detta*, sv. 87, f. 34.

²⁹³ *Detta*, sv. 84, f. 139.

nakon dojava o nepoznatom počinitelju, jer je tada opis smrtnih ozljeda mogao pomoći u istrazi, a posebno kada je trebalo razlučiti nasilnu smrt od nesretnog slučaja ili je uzrok smrti bio nepoznat.

Raspodjela prema struci govori o promjeni preferencija u odabiru medicinskog vještaka sredinom stoljeća. Na početku stoljeća čak dvije trećine vještačenja prilikom očevida provode brijaići, a jednu trećinu kirurzi. U kasnijim razdobljima odlazak na očevid je gotovo isključivo povjeravan kirurzima. Takav odabir omogućen je većim brojem komunalnih kirurga u Dubrovniku od sredine prema kraju stoljeća.²⁹⁴

Mrtvo tijelo često je bilo premještanost s mjesta događaja, a nekada već i pokopano do dolaska vještaka. U promatranome razdoblju nema zabilježenog postupka obdukcije na mjestu događaja, ali u 18. stoljeću postoje izvori koji o tome govore. Primjerice, brijaić Domenico Paduano otišao je 15. travnja 1733. na Šipan s nalogom da „otvori leš“ Anice Tomašić i ustanovi uzrok smrti.²⁹⁵ U drugom primjeru neimenovanom je brijaiću 30. svibnja 1789. plaćeno 6 perpera da prema odluci sudaca kriminala otvori leš pokojnog Bratoše u Konavlima.²⁹⁶

Medicinski izvještaj s mjesta zločina sadržavao je činjenice relevantne za utvrđivanje uzroka smrti (prisutnost ili odsustvo ozljeda) te prosudbu da li se radi o nasilnoj smrti ili nesretnom slučaju. Ove su činjenice utjecale na daljnji tijek postupka koji je bio nastavljen ispitivanjem svjedoka u slučajevima nasilne smrti ili je mogao biti prekinut ako je ishod očevida bio negativan. Prekid postupka kod negativnog ishoda vještačenja pokazatelj je sudačkog povjerenja u medicinski nalaz.

Utvrđivanje nasilne smrti

Primjeri utvrđivanja nasilne smrti pokazuju da u pravilu prvo kancelar pristupa umrlom, otkriva tijelo i konstatira postojanje ozljede. Nakon njega tijelo pregledava medicinski vještak. Njegova je uloga bila odrediti smrtnost utvrđenih ozljeda i moguće sredstvo ozljeđivanja. O tome govore slijedeći primjeri:

Dana 24. rujna 1712. na sud je stigla obavijest da je Frano Vokativo ubio svoju ženu Mariju. Tri suca, kancelar i kirurg Antun odlaze na mjesto zločina, pred postolarsku radnju

²⁹⁴ O medicinskim vještacima i raspodjeli medicinskih vještačenja prema struci detaljno v. u poglavlju 3.

²⁹⁵ *Lam Crim.* sv. 86, f. 2v-4.

²⁹⁶ *Detta*, sv. 84, f. 55v.

Đura Vlahovog, nasuprot crkvi Sv. Franje, gdje se nalazi tijelo (*corpus delicti*).²⁹⁷ Kancelar opisuje da je golo tijelo u cijelosti prekriveno plahtom. Kirurg je nakon „pažljivog“ pregleda tijela izjavio, a kancelar zabilježio, da se vidi rana od bodeža ili mača u području lijeve dojke ispod klavikule. Rana je očito uzrokovala smrt. Kancelar postavlja ubijenoj tri puta pitanje: „Tko te je ranio?“. Kako nije bilo odgovora, kancelar zapisuje da je osoba mrtva. Slijedeći informaciju prisutne Marije, sestre počinitelja, da je ubijena bila gravidna, kirurg još jednom pregledava leš i potvrđuje trudnoću između 5 i 6 mjeseci. Sudski postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka i utvrđivanjem počinitelja. Zbog okrutnog ubojstva svoje trudne žene Frano Vokativo je 30. prosinca 1712. osuđen u odsutnosti na kaznu smrti vješanjem.²⁹⁸ Ovaj postupak pokazuje da je medicinski vještak imao slobodu na licu mjesta provesti sve preglede koje je smatrao potencijalno relevantnim, a ne samo smrtonosnu ozljedu. Utvrđivanje trudnoće, međutim, u ovom slučaju nije utjecalo na presudu, jer se za zločin ubojstva izricala smrtna kazna.

U drugom slučaju, nakon dojave kaznaca iz Komolca da su dva Brgaćana ubila Petra Alamata, 10. ožujka 1720. godine na očevid odlaze dva kaznena suca, kancelar i brijač u pratnji osam vojnika. Leš ubijenog, koji je u međuvremenu prenesen u crkvu, pregledava brijač Nikola. Kancelar bilježi da je brijač izvijestio o tri rane od noža na tijelu umrloga. Dvije rane na lijevom boku i ispod lijeve dojke koje potječu od noža koji ima užu oštricu (*piu stretto*) uzrokovale su smrt, dok treća rana u području rebra potječe od drugog noža i nije bila opasna po život jer nije bila prodorna. Ovakvo vještačenje je sucima omogućilo da ispitivanjem svjedoka ustanove koji je od počinitelja nanio smrtnu ozljedu, t.j. bacilo je svjetlo na najteže pravno pitanje o individualnoj krivnji kada je u počinjenju kaznenog djela učestvovalo više osoba. Kao glavni počinitelj osuđen je iz ogluhe Vicko Savinović na kaznu vješanja, a Kristo Bezubov kao suučesnik na godinu dana tamnice „od pučine“.²⁹⁹

Dana 24. siječnja 1791. na sud je stigla pismena prijava kneza iz Župe Frana Matovog Gradi da je u tučnjavi između više osoba u kući Ilije Lukinog Alapina u Brašini upucana puškom u predio trbuha Ilijina žena Mada. Suci određuju da se kancelar, kirurg Giromella i zdur Ivan upute u Brašinu, u kuću Ilije Lukinog Alapina, pregledati „il corpo del delitto“. Madu pronalaze mrtvu na postelji obučenu u košulju i prekrivenu prslukom (*morta sopra il letto*

²⁹⁷ *Lam.Crim.* sv 67, f. 114. I u drugim slučajevima suci izlaze iz sudnice, na pr. odlaze u bolnicu ispiti ozlijeđene (*Lam.Crim.* sv. 66, f. 77) ili ih ispituju u njihovom domu (*Lam.Crim.* sv 69, f. 93v).

²⁹⁸ *Lam.Crim.* sv. 59, f. 102v. *Crim.* sv. 6, f. 46v.

²⁹⁹ *Lam. Crim.* sv. 72, f. 29v. *Crim.* sv. 6, f. 112.

vestita nella propria camiscia coperta con un coret). Kancelar joj je podigao košulju, vidio da su ispala crijeva na desnoj strani trbuha i osjetio smrad (*un fetore*). Nakon kancelara leš je pregledao kirurg i izvijestio o rani te čime je nanesena (*una ferita con sortita degl' intestini fatta è causata da un istromento perforante, che li causò la morte*).³⁰⁰ Nakon ispitivanja svjedoka presudom u odsutnosti od 30. prosinca 1791. počinitelj Stjepan, sin Made i Ilije Alapina, osuđen je na 8 godina veslanja na galiji i vječni izgon.³⁰¹

Čedomorstva

Za razliku od običnog ubojstva kod kojeg je vještačenje trebalo potvrditi uzrok smrti, medicinsko vještačenje u slučajevima čedomorstva trebalo je odgovoriti na tri pitanja: je li dijete bilo živo rođeno, je li bilo sposobno preživjeti i je li umrlo iz prirodnih razloga ili zbog nasilja.³⁰² Od ukupno 9 prijavljenih slučajeva sumnje na kazneno djelo čedomorstva, u tri slučaja određen je očevid, po jedan u svakom promatranom razdoblju.

Posredno, iz pisma koje je sudu poslao lopudski knez 22. lipnja 1716., saznajemo da je pri utvrđivanju čedomorstva sudjelovala primalja. Po saznanju da je pronađeno mrtvo dijete utopljeno u cisterni u vinogradu, knez je odredio da se na mjesto događaja odmah pošalje primalja (*mamana*). Po povratku je izvijestila kneza da se radi o djetetu rođenom „nakon 9 mjeseci” koje je u trenutku utapljanja bilo staro oko dva mjeseca. Tekst nam ne otkriva po kojim je znakovima primalja izvela zaključak o donesenosti ploda i starosti djeteta. Dijete je imalo modrice po rukama i iščašena ramena i cijelo mu je tijelo bilo „slomljeno“ što je ukazivalo na nasilnu smrt. Postupak je nastavljen ispitivanjem svjedoka koji su prijavili počiniteljicu, no ona je na vrijeme izbjegla kaznu bijegom.³⁰³

Nepoznati prijavitelj je 23. veljače 1757. obavijestio sud da je u more u Kolorinji jedna žena bacila u košu „jedno biće“ (*una creatura*), koje je poslije nađeno na obali. Dva suca, kancelar, kirurg Cattafio i zdur Antun Kutlešić odlaze u Kolorinju u vrt obitelji Pelicarić u koji je preneseno mrtvo tijelo djeteta. Tijelo se nalazilo u košu potpuno nago. Nakon što ga je pregledao, kirurg je izjavio da se radi o ženskom djetetu koje je donešeno i svježe rođeno (*parto maturo di fresco nata*). Pažljivim pregledom „malog tijela“ kirurg nalazi ozljede nastale oštrim i tupim predmetom (*lacerante et contundente*) za koje procjenjuje da su nastale nakon prirodnog poroda živog djeteta jer su vidljive modrice i krvarenje iz ogrebotina te zaključuje da su te ozljede uzrokovale smrt djeteta. Svjedok koji je vidio ženu kako baca nešto u more i kasnije

³⁰⁰ *Lam. Crim. sv. 196, f. 36 -36v.*

³⁰¹ *Crim. sv. 8, 232v-233r.*

³⁰² N. Lonza, »Two Souls Lost«: 101

³⁰³ *Lam. Crim. sv. 64, f. 24v..*

našao koš s djetetom na stijenama opisuje da je bila obučena „u župici kolura na ruzmarin, a u koretu brunu, omotane glave bijelijem...“. Pozvani su i drugi svjedoci ali bez rezultata, počiniteljica je ostala nepoznata.³⁰⁴

Dana 24. ožujka 1791. suci su primili obavijest da su nađene dva mrtva bića iza ograde vrta Orsata Savina Ranjine s istočne strane na mjestu Tri crkve (*due creature morte si trovano dietro una meghiera, che corrisponde dalla parte d'oriente al giardino di Orsato Savino di Ragnina posto alle tre chiese*). Na rečeno mjesto odlaze pregledati *il corpo del delitto* sudac, kancelar, kirurg Giromella i zdur Antun Domić. Kancelar opisuje da su našli dva mrtva bića svježe rođena naga prekrita s bijelom maramom koja je bila krvava na više mjesta, no kada je podigao maramu na njima nije našao nikakvih ozljeda, ni nagnječenja ni rana (*Ove gionti furono ritrovate due creature morte di fresco nate scoperte con un fazzoletto bianco insanguinato in diversi luoghi, a fatto levare il detto fazzoletto non si trovo sopra le dette creature alcuna muchia o contusione o ferita*). Nakon kancelara je pregled obavio kirurg. Izvijestio je da su bića svježe pobačena Radi se o muškim blizancima koji su napunili pet mjeseci, na njima nije pronašao rane, nagnječenja ni modrice, smrt je uzrokovana pobačajem (*...previo il suo giuramente riferi d'aver osservato le dette creature essere di fresco abortite. Dette due creature siano di cinque mesi scorti, gemelli di sesso mascolino senza alcuna ferita, contusione o lividura sulla stesse a che il detto aborto l'abbia cagionato la morte*). Postupak je obustavljen.³⁰⁵

Kako se radi o vrlo malom uzorku uočenu promjenu u odabiru medicinskog vještaka sredinom i krajem stoljeća potvrdila sam pregledom objavljenih podataka o čedomorstvima u Dubrovniku u 18. stoljeću izvan promatranih razdoblja. Na početku stoljeća vještačenja u postupcima u kojima se utvrđivalo čedomorstvo bila su povjerena primaljama koje su odlazile na očevid u udaljena mjesta i u kuće optuženih čedomorki u potrazi za tragovima trudnoće i nedavnog poroda na njihovom tijelu.³⁰⁶ Od sredine stoljeća pozivani su vještačiti na mjestu događaja isključivo kirurzi. Utvrđivanje uzroka smrti novorođenčeta provedeno je samo vanjskim pregledom. Nema naznaka da su provodili druge opite poput plovnosti pluća, kojim se dokazivalo izvanmaternično disanje, što je potvrđivalo da je dijete rođeno živo.³⁰⁷

³⁰⁴ *Lam. Crim.* sv. 128, f. 38. Kolorinja ili Kolorina je izvangradski predio sa strane Pila.

³⁰⁵ *Lam. Crim.* sv. 109, f. 100 v. Ulica Tri crkve nalazi se pokraj groblja Boninovo zapadno od Grada.

³⁰⁶ O vještačenjima primalja v. poglavlje 3, str. 62.

³⁰⁷ Pieter Spierenburg, *A History of Murder*, Cambridge: Polity Press, 2008: 163-166.

Primjerice, godine 1764. kirurzi Cattafio i Perović pregledali su leš tek rođenog ženskog djeteta. Imalo je dvije male rane na glavi za koje su posvjedočili da nisu mogle uzrokovati smrt. Da je dijete rođeno živo potvrđuje prisutnost krvarenja. Zaključili su da je smrt nastupila uslijed hladnoće na kojoj je djetesce bilo ostavljeno.³⁰⁸ U drugom slučaju, 1772. kirurzi Milošević i Perović poslani su na očevid u Slano. Pregledavajući tijelo dozrelog dječaka, nisu našli vanjske znakove ranjavanja. Zaključili su da je dijete ili umrlo prije izlaska iz majčine utrobe ili je ugušeno nakon što je rođeno živo.³⁰⁹

Samoubojstvo

Medicinsko vještačenje na mjestu samoubojstva trebalo je potvrditi uzrok smrti i/ili nepostojanje ozljeda koje bi ukazivale na nasilnu smrt. Od ukupno 7 prijavljenih samoubojstava u promatranome razdoblju, medicinsko vještačenje je provedeno u tri postupka.

Dana 12. svibnja 1711. po dojavi da se Kata Matina utopila na Konalu, suci šalju samo Mata brijača da „s pažnjom (*con diligenze*) pregleda mrtvo tijelo ima li kakva rana ili drugi trag nasilja koji bi ukazivali na to da se radi o nasilnoj smrti. “ Brijač odlazi na lice mjesta i po povratku izvještava da na tijelu nije pronašao nikakav trag nasilja. Na temelju onoga što su mu rekli okupljeni građani, da je Kata više puta govorila da će se ubiti jer je bila bolesna, izvještava sud da se dogodilo samoubojstvo utapanjem u cisterni.³¹⁰ Ovaj primjer pokazuje da je brijač, osim pregleda tijela, prikupljao i obavijesti od osoba koje su imale saznanja o relevantnim činjenicama. Ta mu dužnost vjerojatno nije povjerena formalno, nego se smatralo prirodnom dopunom informacija koje se mogu prikupiti na licu mjesta.

U slučaju samoubojstva barabanta Marka, koji je 29. siječnja 1719. skočio kroz prozor svoje kuće kod Revelina, na očevid je poslan brijač Miho. S pažnjom je pregledao cijelo tijelo, no nije našao nikakve rane koja bi uzrokovala nasilnu smrt.³¹¹

Vojnik Mato Butijer objesio se konopom 28. studenoga 1774. Vještačenje je proveo kirurg Vicko Aleksandrov koji je potvrdio uzrok smrti ozljedama na vratu i nepostojanjem drugih ozljeda.³¹²

³⁰⁸ *Lam. Crim.* sv. 142, f. 26v-27v, 29r-29v. Kristina Puljizević, *Porođaj u Dubrovniku 1815. – 1918*, Doktorski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2015: 23.

³⁰⁹ *Lam. Crim.* sv. 157, f. 91-91v, 95v-96v.

³¹⁰ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 160v.

³¹¹ *Lam. Crim.* sv. 70, f. 147v. Barabanti su bili plaćeni vojnici porijeklom iz drugih država.

³¹² *Lam. Crim.* sv. 204, f. 54.

Slučajna smrt

Očevidi su se također provodili u postupcima u kojima se postavilo pitanje je li smrt nastupila nasilno ili nesretnim slučajem. Negativan ishod očevida (nema dokaza o nasilju) u najvećem broju (7 postupaka) se javlja nakon prijave smrti utapanjem u moru, cisterni ili jami s vapnom. Očevid na mjestu događaja provode kirurzi i brijači vanjskim pregledom tijela u potrazi za ozljedama koje bi ukazivale da se ne radi o nesretnom slučaju. Niti u jednom postupku takvi dokazi nisu pronađeni. Druge dokazne radnje, tu u prvom redu mislim na obdukciju, koje bi opovrgnule ili potvrdile slučajnu smrt nisu provođene.³¹³ Ovdje navodim dva karakteristična primjera s početka i kraja stoljeća.

Dana 11. srpnja 1720, nakon prijave da je u moru ispod Sv. Jakova nađen mrtav mladić u dobi od 18 godina, na očevid odlaze dva suca, kancelar i brijač Pavo Babonić. Na mrtvom tijelu, koje je u međuvremenu preneseno u crkvu, brijač ne nalazi nikakvog znaka koji bi ukazivao na nasilni uzrok smrti i zaključuje da se dječak utopio jer „mu je trbuh pun vode“ (*esserli stato peno il ventre al aqua*).³¹⁴ Istražni postupak se nakon očevida ne nastavlja.

Drugi primjer očevida proveden je 17. srpnja 1791 nakon dojave da se utopio u moru Petar, sluga Joze Đurica krznara, i da je prenesen u crkvu Sv. Đurđa u Pilama. Na očevid u pratnji zdura odlaze sudac, kancelar i kirurg Michele Roini. Kancelar opisuje da je leš prenesen s mjesta na kojem je pronađen uz crkvu, da se nalazi na nosilima, bez odjeće, pokriven ogrtačem, zatvorenih očiju i otvorenih usta. Kirurg brižljivo pregledava Petra i izjavljuje da je nagnječenje na desnoj strani prsa nastalo na mjestu gdje je ležao u moru jer se „ugušio u vodi“, za koju se utvrdilo da je morska (*Dalla chiesa dal luogo immune, fu trasportata fuori del luogo immune, il qual cadavere fu ritrovato giacente in detto Cattaletto nudo coperto colla schiavina, cogl' ochi sochiusi, colla Bocca aperta, con una contusione sotto il petto, e d' indi d'ordine... diligente ispezione dottore signore chirurgo quale previo il suo giuramento riferi d'aver osservato a sudeto Petter una contusione nella regione destra del petto, ed essendo stato soffocato dall aqua, parte della quale e stata cavata, l'abbia cagionato da marre*).³¹⁵ I u ovom slučaju nema nastavka postupka. Vještačenje kirurga potvrdilo je da se radi o nesretnom slučaju jer na tijelu nisu pronađene druge ozljede.

³¹³ U Ženevi se u 18. stoljeću redovno provodila obdukcija utopljenika koja je trebala potvrditi da je bio „živ u trenutku kada je dospio u vodu“. O simptomima koji to potvrđuju v. detaljno u M. Porret, *Sul luogo del delitto*: 210-216.

³¹⁴ *Lam. Crim.*, sv. 72, f. 116v. Isto obrazloženje mišljenja „da je stomak pun mora“ upotrebio je i brijač Pavo 30. listopada 1718. nakon pregleda utopljene sedamdesetogodišnje Đive Dragojeve (*Lam. Crim.*, sv. 70, f. 40).

³¹⁵ *Lam. Crim.*, sv. 195, f. 44v.

Kategorija slučajne smrti uz nehotična utapanja (6 slučajeva) obuhvaća još različite nesretne padove sa zvonika, prozora, zgrade prilikom gradnje ili tvrđave za vrijeme noćne straže, zatim smrt uslijed bolesti, nenamjerno trovanje, a zabilježen je i jedan slučaj prijave natprirodnog uzroka smrti.

Primjer nesretnog pada prijavljen je 23. veljače 1753. Kaznenim sucima stiže obavijest da je vojnik Vicko pao s tvrđave (*sopra la forteza del Molo*) tijekom noći za vrijeme straže i slomio vrat. Suci određuju da se unesrećeni prenese u prostor ispod mosta. Dva suca i kancelar, kirurg Cattafio i zdur Antun Kutlešić odlaze na mjesto događaja obaviti očevid. Tijelo nalaze odjeveno kako je propisano i pokriveno ogrtačem. Kirurg pažljivo pregledava tijelo i detaljno opisuje brojne rane, prijelome, kontuzije i modrice nastale tupim predmetom, koje su uzrokovale smrt. Kirurg ne objašnjava da li su ozljede mogle nastati uslijed nesretnog pada ili to kancelar nije zapisao. Suci Vicku postavljaju tri puta pitanje „Tko te je ubio“. Kancelar zaključuje da je mrtav jer nije ništa odgovorio. Time je slučaj zaključen. Nema nastavka kaznenog postupka.³¹⁶

Nenadana smrt prijavljena je 14. studenog 1759. Neimenovani prijavitelj obaviještava sud da je Mara, žena Petra Ilijinog iz Orašca nađena u lokvi vode (*Essendo venuto a notizia alli signori giudici del Criminale qualmente Margarita moglie di Petar Iliin di Valdinoce sia si ritrovata in un locanetto d'aqua. Onde per venire...*). Kancelar, kirurg Cattafio i zdur Antun Kutlešić odlaze u Orašac po nalogu suda ispitati što se dogodilo. U kući pokojne našli su mrtvu Margaretu kako leži na stolu obučena u odgovarajuću odjeću, prekrivenog lica. Bilježi da je na glavi vidio jedno nagnječenje, a u nosnicama krv. Naredio je da se ženu svuče kako bi je pažljivo pregledao prisutni kirurg. Tako je učinjeno. Kirurg Cattafio je nakon pažljivog pregleda cijelog tijela izjavio da nije našao niti jedan znak vanjskog nasilja koji bi mogao uzrokovati smrt. Malo nagnječenje i modrica na lijevom obrazu nastale su tupim predmetom za života, jer da nije bilo tako ne bi bilo krvarenja. Kirurg je ustvrdio da je umrla imala moždani udar (*accidente apoplettico*) koji je izazvao smrt. Pala je licem na zemlju i tako su nastale ozljede. Kancelar je postavio tri puta pitanje „Margarita, tko je uzrokovao tvoju smrt i na koga se tužiš?“ Kako nije bilo odgovora, zapisao je da je mrtva. Time je postupak bio završen.³¹⁷

³¹⁶ *Lam. Crim.*, sv. 119, f. 37.

³¹⁷ *Lam. Crim.*, sv. 133, f. 102.

U promatranim razdobljima samo u dva kaznena postupka radi utvrđivanja uzroka smrti na očevid su upućeni fizici. U jednom slučaju se radilo o prijavi neprirodne smrti dojenčeta, a u drugom o nenadanoj smrti djeteta u dobi od 4 godine.

Slijedom prijave nepoznatog počinitelja, koju je 9. veljače 1716. podnio Jakov Lukin s Kalamote zbog sumnjive smrti djeteta starog 13 dana, doktor Sismet i doktor Bogašinović poslani su da pregledaju leš i utvrde uzrok smrti dojenčeta. Dijete je nađeno mrtvo u kolijevci s modricama na leđima i stražnjici. Otac navodi da su mu ranije umrla i druga djeca. Doktor Bogašinović izvještava da su pregledali modrice na tijelu bebe i da se radi o modricama koje se pojavljuju na mrtvom tijelu kao znakovi smrti. Nije našao niti jedan drugi znak koji bi ukazivao na nasilje niti da bi smrt mogla biti djelo vještice (*opera delle streghe*). Zaključuje da je dijete umrlo prirodnom smrću.³¹⁸

Kada je 3. travnja 1755. stigla obavijest da je mrtva Mada kći Mate Andrijaševića stara četiri i pol godine, suci određuju da se upute fizik Pagani i kirurg Cattafio pregledati mrtvo dijete i ustanoviti od čega je umrlo. Po povratku su izvijestili da je dijete bilo modro po čitavoj periferiji tijela, iz čega su zaključili da je nastupio sveopći izljev krvi iz krvnih sudova (*stravasamento di sangue*), koji je izazvao smrt.³¹⁹ To je mogao izazvati ili neki narkotički otrov ili što slično, poput neumjerenog ispijanja vina ili rakije. Ispitivanjem svjedoka sud je utvrdio da se radi o nesretnom slučaju. Mala Mada je neopažena popila pola kutla (4 dl) rakije.

4. 4. Uloga lokalnih knezova i kapetana

U 18. stoljeću Dubrovačka Republika se uz gradski teritorij prostirala na jedanaest izvangradskih jedinica, tri kapetanije i osam knežija, kojima su upravljali lokalni kapetani odnosno knezovi (Slika 3, Prilog 4). Sudbena nadležnost lokalnih knezova i kapetana nije se razlikovala. U kaznenim predmetima bili su ovlašteni donositi presude za sva kaznena djela izuzev onih najtežih za koje je predviđena smrtna kazna, izgon ili sakaćenje. Za teška kaznena djela poput ubojstva, lokalni knezovi nisu samo inicirali postupak prijavom kaznenom sudu u Dubrovniku već su provodili opsežne dokazne postupke koji su uključivali očevid.³²⁰ Pri tom

³¹⁸Lam. Crim. sv. 65, f. 129. Mrtvačke modrice (pjege) nastaju slijeganjem krvi u najniže dijelove tijela uslijed gravitacije, ali i uslijed povećane postmortalne propusnosti krvnih žila i postmortalnog zgrušavanja krvi.

³¹⁹ Kancelar je izvještaj zapisao kao zajedničku izjavu. Uzrok smrti djeteta utvrđen ispitivanjem svjedoka je neopaženo ispijanje veće količine rakije (Lam. Crim. sv. 124, f. 64v-68v)..

³²⁰ O lokalnim knezovima i kapetanima u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću opširno u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 57-63.

su, odlazeći na očevid bez medicinskog vještaka, u mnogim slučajevima izvještavali o broju i položaju rana i drugih ozljeda, a nerijetko su iznosili i zaključke o njihovoj smrtnosti.

Slika 3. Mapa teritorija Dubrovačke Republike, autor *Miho Pešić*, izrađena 1746. godine³²¹

Dobar primjer takve prakse u kojoj knez u cijelosti zamjenjuje medicinskog stručnjaka zabilježen je u pismu kneza Konavala upućenom Kaznenom sudu 27. travnja 1711. kojim se prijavljuje da je Luciju služavku gospodina Savina Ranjine iz Vitaljine ranio na više mjesta Rado Hidža iz istog mjesta. Nakon saznanja o zločinu knez je otišao pregledati ranjenu Luciju i zabilježio da je jedna rana na čelu, a dvije na glavi i da su sve tri opasne po život. Osim toga Lucija je istučena po cijelom tijelu i pljuje krv (*ho visto una ferita su la fronte, et altre due sopra la testa, e gia tutte tre sono di pericolo della vita; oltre di questo è per tutta la vita pestata e sputa sangue*). Njegov se izvještaj nimalo ne razlikuje od izvještaja brijača, pa čak niti od izvještaja kirurga iz ovog razdoblja s početka stoljeća. Dana 1. srpnja knez pismom obavještava sud da je Lucija болоvala 48 dana i da je u potpunosti ozdravila.³²² Presudom od 30. prosinca 1711. počinitelj je osuđen na 4 mjeseca zatvora „od pučine“ koji se dosuđivao za teška kaznena djela. Luciji mora nadoknaditi troškove dnevnica, brijača i lijekova i „sve drugo kako je utvrđeno od sudaca kriminala i zapisano u kaznenom zapisniku iz 1711. na foliji 143“.³²³ Iz presude je vidljivo da je brijač liječio ozlijeđenu Luciju, ali u kaznenom zapisniku nema njegovog izvještaja. Opažanja kneza bila su sucima dovoljna za pokretanje postupka i donošenje presude.

³²¹ Mapa se nalazi na zidu čitaonice Dubrovačkog arhiva, a scan mape objavljujem s odobrenjem institucije. Uvećani primjerak v. Prilog 4.

³²² *Lam. Crim.* sv. 57 f 143, 143v, 146. Zaključak ovaj put ne donosi pregledom ozljeda već konstatira da je u nedjelju bila na misi.

³²³ *Crim.* sv. 6, 38v.

Zaključak

Doprinos zdravstvenih stručnjaka: kirurga, brijacha, fizika i primalja u učinkovitoj kontroli nasilja dokumentiran je u kaznenim postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti prijavama i sudjelovanjem u istražnom postupku očevida. Analizirani primjeri upućuju na zaključak da liječnička prijava nije obavezivala suce da pokrenu istražni postupak. Broj prijava medicinskih vještaka nije moguće utvrditi sa sigurnošću, no sigurno je znatno manji od ukupnog broja postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti u kojima nalazimo zapisana medicinska vještačenja. Sud je i naknadno angažirao vještake, ako bi osjetio potrebu za njihovim stručnim znanjem u prosudbi zdravstvenog stanja žrtve ili načina počinjenja kaznenog djela. U slučajevima u kojima je bilo više ozlijeđenih pojavljuje se ponekad i više prijavitelja. Samo u razdoblju s početka stoljeća svaka treća prijava je potjecala od brijacha, a u kasnijim razdobljima prijavitelji su bili samo kirurzi, što se podudara s uočenim trendom sudjelovanja ovih stručnjaka u medicinskim vještačenjima općenito - neovisno o načinu pokretanja postupka. Smanjenje udjela liječničkih prijava nasilja od početka prema kraju stoljeća prati smanjenje udjela ukupnog broja postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti i posljedica je opadanja udjela teških kaznenih djela od početka prema kraju stoljeća.

Udio medicinskih vještačenja u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti pokazuje drugačiji trend. Povećana učestalost medicinskih vještačenja u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti u kasnijim razdobljima potvrđuje ne samo lakšu dostupnost medicinskih vještaka, jer je sucima prema kraju stoljeća bilo na raspolaganju više zdravstvenih stručnjaka, prvenstveno školovanih kirurga, već i promjenu obrasca ponašanja sudaca koji se češće oslanjaju na stručno mišljenje. Stručno znanje liječnika utjecalo je na kazneni proces od samih početaka kategorizacijom kaznenog djela, koju su suci redovno prihvaćali, i na temelju toga obustavljali kazneni proces ili istražne radnje. Kazneni postupci koji su započinjali liječničkom prijavom smrti nikada nisu nastavljeni istragom na mjestu zločina što dokazuje da je sud navedene činjenice već smatrao utvrđenima. Ako je prijava zločina dolazila od treće osobe, suci su mogli odlučiti obaviti očevid na mjestu zločina. Pri tom su u prvom promatranom razdoblju pokazivali izrazitu pragmatičnost i štedljivost. U udaljena mjesta slani su brijachi i primalje ili su očevid obavljali lokalni knezovi i kapetani. U kasnijim razdobljima medicinsko vještačenje prilikom očevida povjeravano je kirurzima. Broj medicinskih vještačenja na mjestu zločina se smanjuje prema kraju stoljeća a češće su se provodili u nejasnim slučajevima smrti izazvane nesretnim padovima, utapanjem ili uslijed bolesti.

5. MEDICINSKI IZVJEŠTAJI U ZAPISNICIMA KAZNENOG SUDA U DUBROVNIKU U 18. STOLJEĆU

Uvod

Kontinentalna kazneno-sudska praksa na kojoj je u najvećoj mjeri počivalo kazneno sudstvo Dubrovačke Republike obilježena je procjenom sudaca o krivnji ili nevinosti na snazi prikupljenih dokaza. Potreba sudaca za utvrđivanjem činjenica dovela je do traženja relevantnih informacija, ne samo od mogućih svjedoka već i stručnih osoba. U slučajevima kaznenih djela protiv života i tijela traženi su izvještaji od medicinskih stručnjaka. Medicinski izvještaji iz ranih razdoblja, 14. i 15. stoljeća, u najvećem broju potječu iz postupaka pokrenutih odlukom suda. U dubrovačkim kaznenim spisima s početka 14. stoljeća zapisana su samo dva medicinska izvještaja općinskog liječnika *Mernuzace* u slučajevima kaznenih djela ranjavanja. Tekst tih izvještaja otkriva da je liječnik pozvan na sud pred knezom usmeno izvijestiti o stanju ozlijeđenog. Kazneni zapisnici iz 15. stoljeća također jasno kazuju da su medicinska vještačenja zabilježena prema usmenom izlaganju medicinskih vještaka pozvanih na sud da iznesu svoje stručno mišljenje ili potječu iz usmenih prijava liječnika.³²⁴ Budući da istraživanja za 16. i 17. stoljeća još nisu provedena, ostaje nepoznato - kao izazov u budućem radu - kada su se pojavili prvi pisani medicinski izvještaji na kaznenom sudu u Dubrovniku.

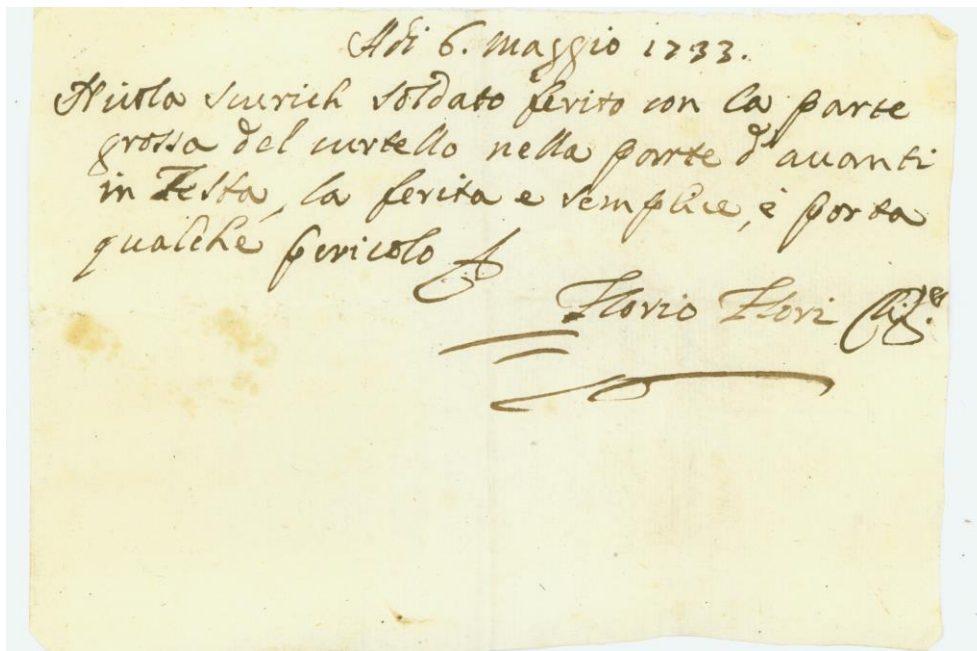
Već prvi uvid u kaznene zapisnike 18. stoljeća, međutim, ukazuje da je veći dio medicinskih izvještaja dolazio na sud u pisanom obliku. Donosili su ga podnositelji privatnih tužbi kao dokaz postojanja tjelesne povrede.³²⁵ To potvrđuje analiza teksta tužbi, ali i medicinski izvještaji koji su sačuvani na komadima papira među listovima knjiga tužbi. Primjer takvog izvještaja kirurga Cvijeta Flori nalazi se umetnut u knjizi tužbi kao dokaz ranjavanja u postupku tužitelja Nikole Skurić protiv braće Petra i Luke Kraljevića zbog uvrede i fizičkog napada: „Dne 6. svibnja 1733. Nikola Skurić vojnik ranjen je drškom noža na prednjem dijelu glave. Rana je jednostavna, ali može biti opasna. Cvijeto Flori kirurg.“ (*Adi 6 maggio 1733.*

³²⁴ O tome podrobno v. u poglavlju 2. ovog rada prema N. Lonza i Z. Janeković-Römer, Dubrovački “Liber de meleficis”: 194, 210; T. Buklijaš, *Per relationem medicorum*: 49-120. i T. Buklijaš i S. Fatović-Ferenčić.

»*Medico-legal Practices*: 220-225.

³²⁵ Nije poznato da li su ovakve izvještaje medicinski vještaci posebno naplaćivali.

*Nicola Scurich soldato ferito con la parte grossa del curtello nella parte d'avanti in testa, la ferita e semplice e porta qualche pericolo. Florio Flori Chirurgo).*³²⁶

Slika 1. Medicinski izvještaj kirurga Cvijeta Flori na komadu papira (*Lam. Crim.*, sv. 86, između f. 17v i 18.)

Kako bi ispunili obavezu prijavljivanja sumnje na počinjenje kaznenog djela, ovakve pisane izvještaje kirurzi i brijači su također samoinicijativno slali ili donosili osobno na sud. Na temelju njihovih prijava sud je odlučivao o pokretanju kaznenog postupka po službenoj dužnosti.

Manji broj medicinskih izvještaja su medicinski vještaci iznosili usmenim putem. Kada bi kazneni suci u toku postupka saznali da je oštećenik medicinski zbrinut ili su željeli dobiti stručno medicinsko mišljenje u nekom predmetu, pozivali su medicinske vještake u sudnicu da o tome daju iskaz. Po nalogu suda, medicinski vještaci su zajedno sa sucima i kancelarom, a nekada i sami, odlazili pregledati umrle ili ozlijeđene osobe koje nisu mogle zbog prirode ozljede pristupiti sudu. Kancelar je na mjestu događaja zapisivao usmeno medicinsko vještačenje, zajedno sa svojim zapažanjima. Ako kancelar nije bio prisutan, vještaci su mu

³²⁶ *Lam. Crim.*, sv. 86, između f. 17v i 18.

izvještaj podnosili usmeno u njegovoj kancelariji odmah po povratku, a kancelar ga je tada zapisivao u knjigu tužbi.³²⁷

Istražila sam učestalost medicinskih vještačenja u kaznenim djelima protiv života i tijela i raspodjelu prema vrsti kaznenog djela i prema načinu pokretanja postupka u tri odabrane dekade s početka, sredine i kraja 18. stoljeća (1711/20, 1751/60 i 1791/1800). Izračun učestalosti medicinskih vještačenja i raspodjele prema vrsti kaznenog djela i prema načinu pokretanja kaznenog postupka pruža odgovore na pitanja o medicinsko sudskoj praksi i promjenama koje su nastupile kroz promatrana razdoblja. Učestalost medicinskih vještačenja u dovršenim postupcima pokazuje utjecaj vještačenja na donošenje presude. Analizirala sam oblik i sadržaj medicinskih vještačenja, kao i ulogu kancelara kao zapisničara. Iz sadržaja sam izdvojila podatke o vremenu i mjestu pregleda oštećenika i medicinskoj praksi tog vremena.³²⁸ Posebnu pažnju sam posvetila izvještajima koji su opisivali bolničko liječenje.

5. 1. Učestalost i raspodjela medicinskih vještačenja

Za izračun učestalost medicinskih vještačenja koristila sam podatke iz zajedničkog istraživanja kriminaliteta u Dubrovniku u 18. stoljeću o broju upisanih kaznenih postupaka u kojima je prisutan neki oblik fizičkog nasilja koji bi mogao biti predmetom medicinskog vještačenja. To su kaznena djela protiv života i tijela (fizički napad, ubojstvo, čedomorstvo, silovanje i trovanje) i postupci s negativnim ishodom dokaznog postupka (slučajna smrt, slučajno ranjavanje, samoozljeđivanje, nedokazano ubojstvo i samoubojstvo).³²⁹

U prvom analiziranom razdoblju početkom 18. stoljeća (1711/20) medicinsko vještačenje prisutno je u svakom četvrtom upisanom postupku koji se odnosi na kazneno djelo koje bi moglo biti predmetom medicinskog vještačenja. Sredinom stoljeća (1751/60) frekvencija se smanjuje na polovicu, medicinsko vještačenje nalazimo tek u svakom osmom upisu. Frekvencija medicinskih vještačenja na toj se razini zadržava do kraja stoljeća (1791/1800). Istovremeno se broj kaznenih postupaka povećava od početka prema kraju stoljeća (za 80%). Smanjenje udjela medicinskih vještačenja u neskladu s povećanim brojem

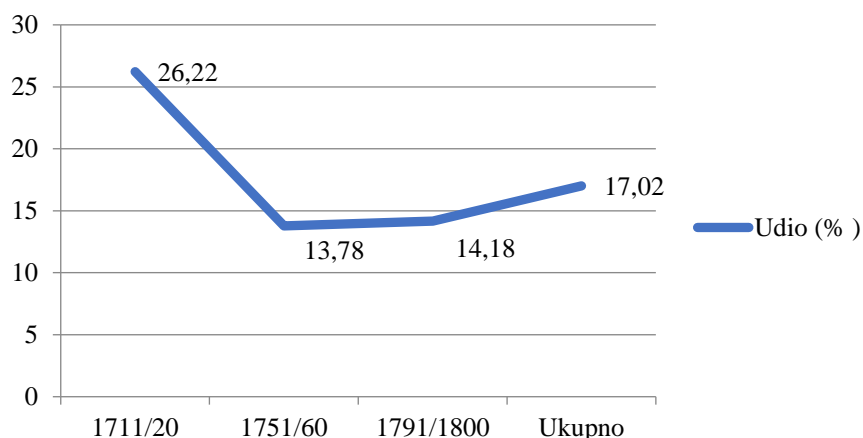
³²⁷ Troškovi odlaska medicinskog vještaka na mjesto događaja zabilježeni su u knjizi troškova Kneževa dvora (*Dicta Domini Rectoris*, dalje *Detta*), DAD, ser. 29.

³²⁸ Ostali elementi medicinskog izvještaja poput opisa ozljede, sredstva kojim je zločin počinjen i prognoze posljedice bit će podrobnije analizirani u poglavljima 6. i 7.

³²⁹ Podaci su objavljeni u: Ivana Mrđen, Ana Prohaska i Nenad Vekarić, »Ritam zločina: godišnja i mjesečna distribucija kaznenih djela u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51 (2013): 273-316.

kaznenih postupaka potvrđuje pretpostavku promjene u obliku i intenzitetu fizičkog nasilja, što je posljedično utjecalo na smanjenu potrebu medicinskog vještačenja u kaznenim postupcima koji su se sve češće pokretali za sitnije stvari (lakše povrede i sl.).³³⁰

Grafikon 1. Kretanje udjela medicinski vještačenih postupaka

Tablica 1. Učestalost medicinskih vještačenja u kaznenim postupcima u kojima je prisutan neki oblik fizičkog nasilja

Razdoblje	Ukupni broj kaznenih postupaka za nasilje	Medicinska vještačenja	
		Broj vještačenja	Udio (%)
1711/20	1.022	268	26,22
1751/60	1.299	179	13,78
1791/1800	1.833	260	14,18
Ukupno	4.154	707	17,02

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

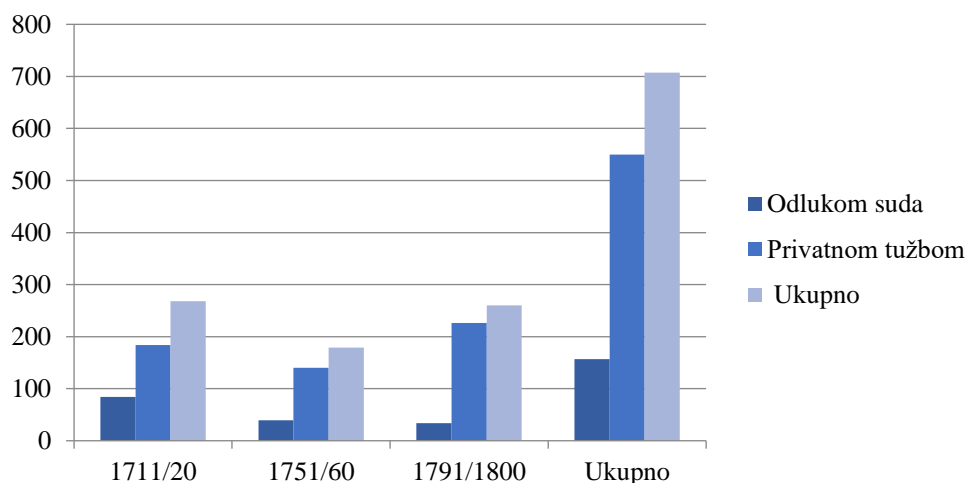
³³⁰ Trend smanjenja nasilja u Dubrovniku u drugoj polovici 18. stoljeća biti će diskutiran u 6. poglavlju. O trendu su pisali N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 108. i Nenad Vekarić, »Ubojstva među srođnicima u Dubrovačkoj Republici (1667-1806).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 98-99.

Udio medicinskih vještačenja prema načinu pokretanja kaznenog postupka

Udio postupaka kaznenih djela fizičkog napada pokrenutih tužbom oštećenika u ukupnom broju zapisanih kaznenih postupaka koji sadrže medicinsko vještačenje u odnosu na postupke pokrenute odlukom suda pokazuje uzlazni trend i na kraju 18. stoljeća iznosi više od tri četvrtine svih postupaka. Primjećuje se bitna razlika u odnosu na najranija razdoblja, analizirana u 2. poglavlju, kada su se samo rijetko vještačile ozljede u kaznenim postupcima pokrenutim privatnom tužbom, to jest u razdoblju od deset godina (1421. do 1431.) zabilježena su samo dva takva postupka od ukupno 24 kaznena postupka.³³¹

*

Grafikon 1. Raspodjela medicinskih vještačenja prema načinu pokretanja kaznenog postupka

Tablica 7. Raspodjela medicinskih vještačenja prema načinu pokretanja kaznenog postupka

Način pokretanja kaznenog postupka	Razdoblje							
	1711/20		1751/60		1791/1800		Ukupno	
	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)
Odlukom suda	84	31,34	39	21,79	34	13,08	157	22,21
Tužbom oštećenika	184	68,66	140	78,21	226	86,92	550	77,79
Ukupno	268	100	179	100	260	100	707	100

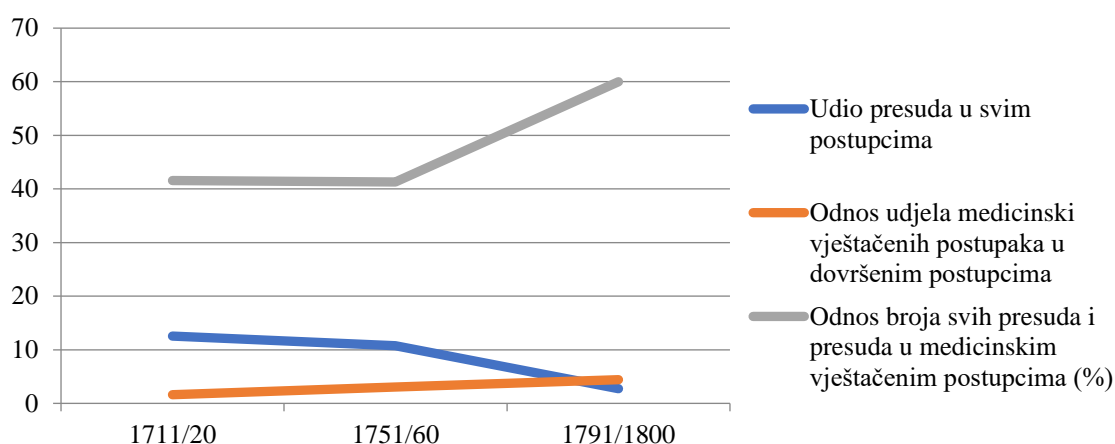
Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

³³¹ V. poglavlje 2.

Učestalost medicinskih vještačenja u dovršenim postupcima

Za izračun učestalosti medicinskih vještačenja u dovršenim postupcima koristila sam za kaznena djela protiv života i tijela u kojima je prisutan neki oblik fizičkog nasilja koje može biti predmet medicinskog vještačenja (fizički napad, ubojstvo, čedomorstvo, trovanje i silovanje) umanjene za broj slučajeva u kojima presuda nije moguća (samoubojstvo, slučajno ranjavanje, slučajna smrt i samoozljeđivanje).³³²

Grafikon 2. Kretanje udjela presuda u svim kaznenim postupcima i odnosa udjela medicinski vještačenih postupaka u dovršenim postupcima (Tablica 2)

Tablica 2. Učestalost medicinskih vještačenja u dovršenim postupcima kaznenih djela protiv života i tijela.

Razdoblje	Kaznena djela protiv života i tijela			Medicinska vještačenja			Odnos udjela (a) i (b)	Odnos broja presuda (%)
	Broj postupaka	Broj presuda	Udio (%) (a)	Broj med. vještačenja	Broj presuda u medicinski vještačenim slučajevima	Udio (%) (b)		
1711/20	996	125	12,55	255	52	20,39	1,62	41,60
1751/60	1.281	138	10,77	172	57	33,14	3,08	41,30
1791/1800	1.822	50	2,74	248	30	12,10	4,42	60,00
Ukupno	4.099	313	7,64	675	137	20,30	2,65	43,77

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215; *Crim.* sv.6, 7, 9.

³³² Broj dovršenih postupaka u promatranim razdobljima izračunat je prema podacima iz zajedničkog istraživanja kriminaliteta objavljenim u: Goran Cvjetinović, Ruža Radoš i Nella Lonza. »Tempo suđenja i trajanje dubrovačkih kaznenih postupaka u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50/1 (2103): 317-357.

Brojke dobivene ovom analizom ukazuju na tri puta veću učestalost presuda u postupcima u kojima je provedeno medicinsko vještačenje u odnosu na sve postupke (prosjek odnosa a i b) i pokazuju trend rasta prema kraju stoljeća. Usporedba apsolutnih brojeva presuda daje još uvjerljiviji rezultat, do sredine stoljeća 40% svih dovršenih postupaka sadrži medicinsko vještačenje, a na kraju stoljeća taj se broj penje na 60%. Zapisnici presuda Kaznenog suda nikada ne sadrže sudačka obrazloženja, stoga ne možemo znati na temelju kojih činjenica ustanovljenih u sudskom postupku je presuda donesena i koje su okolnosti utjecale na odluku o vrsti i težini kazne. Kako je medicinsko vještačenje utjecalo na tijek suđenja i presuđenu kaznu moguće je sa sigurnošću utvrditi samo u izdvojenim slučajevima.

Jedan od takvih primjera je kazneni postupak pokrenut po službenoj dužnosti 17. siječnja 1791. nakon anonimne prijave da su u Cavtatu napadnute štapom u svojoj kući Domenika, žena Jera Tebana i njena kćer Mare, a kao počinitelji se imenuju Antun Miljan, Luca, žena Ivana Škobrnje i Ana, žena Ivana Skurića, Domenikina sluškinja. Suci odmah šalju „osam Brgaćana“ da dovedu počinitelje.³³³ Istog dana Luca i Ana bivaju zatvorene u tvrđavu Revelin, dok je Antun uspio pobjeći. Kirurg Vincenzo d'Allessandro izvještava sud da je jučer pregledao ozlijeđenu Domeniku u Cavtatu i opisuje njene ozljede „jedna velika modrica na lijevoj ruci, jedna mala na desnoj dojci i ostale najmanje na ramenu, tamnih kolutova oko oba oka, desno jače otečeno, sve potječu od tupog predmeta, prosuđujem da zasada nisu opasne i da te modrice ne mogu uzrokovati smrt (*una grossa lividura sul braccio sinistro, ed un' altra piccola sulla mamella destra, e delle altre piccolissime sulle spalle, e nel' contorno di tutti li due occhi, e nel' destro con più qualita alquanto fumetato, il tutto causato da istromenti contundenti, e che giudica al presente senza pericolo, nè le dette lividure li possono causare la morte*)“. Nakon njegove prognoze suci određuju da se pritvorene puste iz tamnice.³³⁴ Tjedan dana kasnije na sud dolazi pismo kapetana iz Cavtata da se Domenika potpuno oporavila kako je potvrdio liječnik (*espendosi totalmente Domenica, come comparisce per attestato del medico*). Suci 5. kolovoza donose presudu kojom se određuje za Antuna Miljana kazna zatvora od 20 dana ili novčana kazna od 7 dukata i obveza naknade oštećenju za izgubljene nadnice i ostalu štetu.³³⁵

³³³ Brgaćani u ovom slučaju označavaju vojnike s Brgata, koje je sud povremeno koristio za provođenje prisilnih mjera.

³³⁴ O razlozima određivanja pritvora i njegovoj primjeni u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 213-217.

³³⁵ *Lam. Crim.* sv. 196, f. 20; *Crim.* sv. 8, f. 226v. Više primjera povezanosti presude i vještačenja bit će opisano u poglavljima 3, 5, 6 i 7.

Učestalost i raspodjela medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela

U sva tri analizirana razdoblja najveći broj medicinskih vještačenja se očekivano odnosi na rane i druge ozljede nastale kao posljedica kaznenog djela fizičkog napada (629 ili 89%), jer je tih kaznenih djela u skupini kaznenih djela protiv života i tijela bilo daleko najviše (96%). Stoga je i njihov utjecaj na izračun prosječne učestalosti medicinskih vještačenja najveći. Slijede vještačenja u istragama ubojstva (36) i slučajne smrti (19). Zabilježena su još vještačenja u slučajevima samoubojstva (5), silovanja (5), trovanja (4), slučajnog ranjavanja (4), čedomorstva (3) i samoozljeđivanja (2). Udio medicinskih vještačenja u ukupnom broju postupaka u kojima je priloženo mišljenje medicinskog stručnjaka najmanji je u slučajevima fizičkog napada, posljedice kojih variraju od najlakših prema težim ozljedama, a najveći u nejasnim slučajevima sa smrtnom posljedicom. (Tablica 3)

Tablica 3. Distribucija medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka i frekvencija medicinskih vještačenja u postupcima za pojedinu vrstu djela (za sva tri razdoblja)

Vrsta djela	Broj postupaka (a)	Udio u (a) %	Broj vještačenja (b)	Udio u (b) %	Udio (b) u (a) %
Fizički napad	3.977	95,74	629	88,97	15,82
Ubojstvo	94	2,26	36	5,10	38,30
Čedomorstvo	9	0,22	3	0,42	33,33
Trovanje	4	0,10	4	0,57	100
Silovanje	15	0,36	5	0,71	33,33
Slučajna smrt	33	0,80	19	2,69	57,58
Slučajno ranjavanje	13	0,31	4	0,57	30,77
Samoozljeđivanje	2	0,01	2	0,28	100
Samoubojstvo	7	0,17	5	0,71	71,43
Ukupno	4.154	100	707	100	17,02

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

Tablica 4. Distribucija kaznenih postupaka prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka za razdoblje 1711/20 i frekvencija medicinskih vještačenja u pojedinoj vrsti djela

Vrsta djela	Broj Postupaka (a)	Udio %	Broj vještačenja (b)	Udio %	Udio (b) u (a) %
Fizički napad	927	90,70	234	87,31	25,24
Ubojstvo	58	5,68	19	7,09	32,76
Čedomorstvo	5	0,49	1	0,37	20
Trovanje	2	0,20	2	0,75	100
Silovanje	4	0,39	1	0,37	25
Slučajna smrt	13	1,27	7	2,61	53,85
Slučajno ranjavanje	8	0,78	1	0,37	12,50
Samoozljeđivanje	0	0	0	0	0
Samoubojstvo	5	0,49	4	1,49	80
Ukupno	1022	100	268	100	26,22

Izvor: *Lam. Crim. sv. 57-72*

Tablica 5. Distribucija medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka za razdoblje 1751/60 i frekvencija medicinskih vještačenja u pojedinoj vrsti djela

Vrsta djela	Broj postupaka (a)	Udio u a (%)	Broj medicinskih vještačenja(b)	Udio u b (%)	Udio b u a %
Fizički napad	1246	95,92	155	86,59	12,44
Ubojstvo	25	1,92	11	6,15	44
Čedomorstvo	2	0,15	1	0,56	50
Trovanje	1	0,08	1	0,56	100
Silovanje	7	0,54	4	2,23	57,14
Slučajna smrt	13	1,00	5	2,79	38,46
Slučajno ranjavanje	3	0,23	2	1,12	66,67
Samoozljeđivanje	1	0,08	1	0,56	100
Samoubojstvo	1	0,08	0	0	0
Ukupno	1299	100	179	100	13,78

Izvor: *Lam. Crim. sv. 115-135.*

Tablica 6. Distribucija medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka za razdoblje 1791/1800 i frekvencija medicinskih vještačenja u pojedinoj vrsti djela

Vrsta djela	Broj postupaka (a)	Udio u a (%)	Broj medicinskih vještačenja (b)	Udio u b (%)	Udio (b) u (a) %
Fizički napad	1804	98,42	240	92,31	13,30
Ubojstvo	11	0,60	6	2,31	54,55
Čedomorstvo	2	0,11	1	0,38	50
Trovanje	1	0,05	1	0,38	100
Silovanje	4	0,22	0	0	0
Slučajna smrt	7	0,38	7	2,70	100
Slučajno ranjavanje	2	0,11	1	0,38	50
Samoozljeđivanje	1	0,05	1	0,38	100
Samoubojstvo	1	0,05	1	0,38	100
Ukupno	1833	100	260	100	14,18

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 195-215.

Analiza distribucije medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka kroz tri razdoblja pokazuje postupno smanjenje broja postupaka za kaznena djela ubojstva, samoubojstva i slučajne smrti i istovremeno povećanje učestalosti medicinskih vještačenja u takvim postupcima. (Tablice 4-6) Objašnjenje za trend porasta kod vještačenja treba potražiti u promjenama ekonomskih i posljedično socijalnih prilika. Opći napredak omogućio je prema kraju stoljeća više dostupnih medicinskih vještaka, posebice školovanih kirurga. Mirno razdoblje i porast općeg blagostanja utjecali su na porast socijalne osjetljivosti i osjećajnosti.³³⁶ Istraga kaznenih djela sa smrtnom posljedicom je bilo manje, ali je potreba za pravednim ishodom istrage rasla. To se posebno vidi na primjerima istraga s negativnim ishodom. U posljednjem promatranom razdoblju u svih sedam postupaka u kojima je utvrđena smrt uslijed nesretnih okolnosti bio je pozvan medicinski vještak radi utvrđivanja činjenica.

³³⁶ Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 109. prema: Norbert Elias, *The Civilizing Process, I - The History of Manners*. Oxford: Blackwell, 1969.

5. 2. Oblik i sadržaj medicinskih izvještaja

Očekivano najčešći oblik medicinskog vještačenja zapisan je kao dokaz neposredno nakon uvodne formule i popisa predloženih svjedoka u postupcima kaznenih djela fizičkog napada pokrenutih tužbom oštećenika jer u ukupnom broju zapisanih kaznenih postupaka koji sadrže medicinsko vještačenje udio postupaka pokrenutih privatnom tužbom iznosi više od tri četvrtine svih postupaka.

Jezik kojim su medicinska vještačenja zabilježena u knjigama tužbi je u pravilu talijanski. Rijetke iznimke su pojedina vještačenja zapisana narodnim jezikom koja su u sva tri promatrana razdoblja na sudu usmeno iznosili brijači.³³⁷ Oblikom i sadržajem medicinski izvještaji u postupcima pokrenutim odlukom suda ne razlikuju se od onih u postupcima pokrenutim privatnom tužbom, a oblik pismenog izvješća nije se tijekom 18. stoljeća promijenio.

Tekst medicinskog vještačenja sadrži niz konstantnih elemenata koji gotovo da pretpostavljaju postojanje unaprijed pripremljenog obrasca: datum izvještaja, ime i zvanje vještaka, ime (samo rijetko i zanimanje) pregledane osobe, broj i opis rana i ozljeda, anatomska lokacija i prognoza posljedice ili procjena opasnosti po život. U nekim od izvještaja zabilježeno je još i sredstvo kojim je djelo učinjeno, mjesto i vrijeme pregleda ozlijeđenog i podatak o postupku medicinskog zbrinjavanja, a samo iznimno i način liječenja. Medicinski izvještaji u pravilu ne sadrže podatke o starosnoj dobi ozlijeđenog, izuzev slučajeva u kojima su oštećenici djeca.³³⁸

Kao primjer zapisa kakvog najčešće nalazimo u sva tri razdoblja može poslužiti zapisnik postupka pokrenutog privatnom tužbom 10. listopada 1794. godine. (Slika 2) Vojnik Vidoje Majčica tuži vojnika Simu Becića da ga je prošle nedjelje ranio nožem po glavi i iz tog razloga se nalazi u bolnici“ (*Vidoje Maiciza soldato fa querella contro Simo Becich soldato dicendo qualmente Domenica prossima pasata il detto querelato me hà ferito col Coltello sopra la testa à motivo di che mi trovo all' Ospedale*). Navedeni su svjedoci vojnici Marko Roso, Ilija Kravić, Antun Raičević i „drugi“. U nastavku je, prije ispitivanja svjedoka, zapisan medicinski izvještaj: „Gospodin Vincenzo D'Alesandro kirurg izvještava da je pregledao u bolnici Domus

³³⁷ Takav je primjer vještačenje brijača u slučaju pokušaja trovanja svećenika u Luci Šipanskoj. (*Lam. Crim.* sv. 204, 118v-121.)

³³⁸ Jedan takav primjer je istražni postupak nesretnog slučaja trovanja alkoholom djevojčice Made, navedena je dob od četiri i pol godine (*Lam. Crim.* sv.124,f.64v-68v.).

Christi 9. dana tekućeg mjeseca ranu na glavi rečenog Vidoja tri prsta poprečno na čelu lijevo učinjenu i prouzročenu tupim predmetom koju u ovome času prosuđuje bez opasnosti. I tako je rekao.“ (S. Vincenzo D'Alesandro Chirurgo riferi d'aver osservato all'ospedale Domus Christi sotto li 9 dal corrente mesi al sudeto Vidoje una ferita tre dita trasversa sul frontale sinistro fatta e causata da un istromento contundente che al punto giudico senza pericolo. Et tantum retulit.)³³⁹

30

Vidoje Majčica Solo. q. e. Lino Becich di
Solo. dicendo, qualmente Domenico pro.
D. ha il d. q. rivelato m. ha ferito col Coltello
sopra la testa à motivo di che mi trovo all'
ospite P. D. J.

Marco Rovic
Ilia Rovic Solo.
Anton Rovic

Galtori

Dici 14 Ottobre 1797

Vincenzo D'Alesandro Chirurgo riferi
d'aver osservato all'ospite Domus Christi
sotto li 9 dal corrente mese al sudeto Vidoje
una ferita tre dita trasversa sul frontale
sinistro fatta e causata da un istromento
contundente che al punto giudico senza
pericolo. Et tantum retulit. Et sic &c.

Slika 2. Zapisnik privatne tužbe Vidoja Majčice (Lam. Crim. sv. 210, f. 30.)

³³⁹ Lam. Crim. sv. 210, f. 30.

U toku kaznenih postupaka, kada postoji saznanje o kaznenom djelu tjelesnog ozljeđivanja, suci radi utvrđivanja relevantnih činjenica šalju medicinskog vještaka da pregleda ozljeđenu osobu u njenom domu ili drugdje i po povratku podnesu usmeni izvještaj kancelaru, koji ga zapisuje u knjigu tužbi. Ovi izvještaji su nešto opširniji, sadrže dodatne opisne elemente o zatečenom stanju oštećene osobe i u pravilu završavaju sa rečenicom: „I tako je izvijestio.“ (*Et tantum retulit*).

Primjerice u postupku pokrenutom tužbom Ruže Stjepanove protiv Vlaha Mihe Krtice 13. svibnja 1714. zbog fizičkog napada pozvani svjedok Baro Kulišić navodi da Ruža leži premlaćena u krevetu. Suci određuju da brijač Petar Šimunov posjeti ozljeđenu Ružu i provjeri u kakvom se stanju tužiteljica nalazi. Po povratku Petar izvještava sud da je Ružu zatekao u krevetu lica cijelog otečenog od udarca/kvrge na glavi i da joj se na licu pojavio osip. Uz to je pregledao jedno nagnječenje na stražnjici. Za ozljede smatra da bi mogle biti opasne po život uslijed mogućeg pogoršanja osipa. (*Pietro al suo ritorno riferii d'haverla trovato a letto con la faccia tutta gonfiata e che a causa della botta in testa li sia venuta la risipella sopra la faccia e che habbia osservato una macatura sulle natiche e porta qualche pericolo di vita che la detta risipella potrebbe guastarsi*). Brijačev izvještaj uvjerio je suce da se radi o teškim povredama. Dana 31. listopada 1714. donesena je presuda kojom je optuženi Miho Krtica osuđen na kaznu od mjesec dana zatvora „od pučine“ (*de pelago*).³⁴⁰ Ovaj se zatvor nalazio u dijelu Dvora okrenutog moru, stoga je bio neugodniji zbog vlage i hladnoće pa se dosuđivao za dugotrajnije i teže kazne.³⁴¹

Navedu li tužitelji ili svjedoci da je oštećenik bio medicinski zbrinut ili suci žele dobiti stručno mišljenje o nekom predmetu, kirurg ili brijač je pozivan da o tome svjedoči na sudu. U tim postupcima kancelar u zapisnik bilježi da mu suci postavljaju uobičajeno pitanje, jednako kao i bilo kojem drugom svjedoku: „Znate li ili pretpostavljate iz kojeg razloga ste pozvani da pred nama govorite?“. (*Sapete o se potete presuponne per qual motivo siete stato chiamato d'innanzi a noi?*). Takvo pitanje, uobičajeno u dubrovačkoj sudskoj praksi pri ispitivanju optuženika i svjedoka, imalo je za cilj dobiti neposredan i slobodan iskaz, slobodan od sugestije suda.³⁴² Postavljanje ovako oblikovanog pitanja, naprotiv, pozvanom medicinskom vještaku

³⁴⁰ *Lam. Crim. sv. 62, f. 36. Crim. sv. 6, f. 70-70v.*

³⁴¹ O kaznama zatočenja i dubrovačkim zatvorima u: N.Lonza, *Pod plaštem pravde*: 165-169.

³⁴² O svjedocima i svjedočenju v. u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 226.

ne može biti smisleno. Ono pokazuje do koje je mjere vođenje kaznenih postupaka od strane sudaca bilo strogo formalno. Iskaz vještaka je oblikovan po uzoru na iskaz svjedoka.

Na takvo razmišljanje upućuju primjeri poput svjedočenja medicinskog vještaka zapisanog u postupku pokrenutom odlukom suda 1. siječnja 1800. nakon dojava da je puškom ranjen u glavu Ivan Đuran. Na sud 28. listopada 1800. dolazi kirurg Giromella i na standardno pitanje odgovara da pretpostavlja da je pozvan pred suce kriminala zbog Ivana Đurana kojeg je liječio prošle godine.³⁴³ Mala je vjerojatnost da bi pozvani kirurg točno znao o kojem njegovom pacijentu se radi ako o tome nije bio prethodno obaviješten. Kirurg svjedočenje nastavlja opisom ozljeda i odgovara na sudačka pitanja iznošenjem okolnosti u kojima se liječenje odvijalo i prognoze posljedice. Pri tom se pripovjedačkom strukturom teksta ne gube bitni elementi medicinskog izvještaja: mjesto i vrijeme pregleda, opis posljedice kaznenog djela i prognoza ishoda. Zapisnici ovih svjedočenja završavaju napomenom: „I tako je rekao.“ (*Et tantum dixit.*), što potvrđuje da se radilo o usmenom svjedočenju pred sudom.

Vrijeme pregleda oštećene osobe

Raspon vremena pregleda oštećenika, u onim slučajevima kada je vrijeme navedeno, proteže se od malo prije, ovog jutra, jučer, prije pet dana, pa sve do više mjeseci prije izvještavanja sudu.

Primjerice 11. veljače 1794. kirurg Vincenzo d'Alessandro izvještava da je malo prije (*poco fa*) u bolnici Domus Christi pregledao ozlijeđenog Peru i da rane, modrice i nagnječenja na lubanji i laktu učinjene oštrim i tupim predmetima ne predstavljaju opasnost po život ozlijeđenog.³⁴⁴

Isti kirurg 17. srpnja 1794. izvještava da je jutros (*questa mattina*) pregledao u bolnici ozlijeđenog Ivana. Za pet rana na glavi učinjenih tupim i oštrim predmetom smatra da su bezopasne.³⁴⁵

Kirurg Perović izvještava da je jučer (*ieri*) u bolnici Domus Christi pregledao ozlijeđenog Vlaha. Za dvije male rane i kontuzija na čelu, pokraj uha i na ramenu učinjene oštrim i tupim sredstvima izvještava da su bez opasnosti.³⁴⁶

³⁴³ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 193-193v.

³⁴⁴ *Lam. Crim.* sv. 203, f. 24v.

³⁴⁵ *Lam. Crim.* sv. 207, f. 127.

³⁴⁶ *Lam. Crim.* sv. 209, f. 40v.

Kirurg Vincenzo d'Alessandro 14. listopada 1797. izvještava da je 9. ovog mjeseca, prije pet dana, u bolnici Domus Christi pregledao jednu ranu na čelu rečenoga Vidoja.³⁴⁷ Isti kirurg 27. prosinca 1797. izvještava da je ozlijeđenu Stanu pregledao u rujnu (prije tri mjeseca) u bolnici Domus Christi i ustanovio da modrice i kontuzije na lijevoj ruci koje potječu od tupog predmeta nisu opasne.³⁴⁸

Najduži period od pregleda oštećenika do davanja iskaza vještaka pronašla sam u postupku pokrenutom odlukom suda 1. siječnja 1800. nakon dojave nepoznatog prijavitelja da je Ivan Đuran ranjen puškom u glavu. Kirurg Giromella 28. listopada 1800. na sudu izjavljuje da je ozlijeđenog Đurana liječio „prošle godine“.³⁴⁹ Ovako dugi period od pregleda do davanja iskaza za pozvanog kirurga nije trebao predstavljati problem, jer su dubrovački kirurzi i fizici bili obavezni voditi bilješke o pacijentima odlukom Malog vijeća iz 1783. godine,³⁵⁰ a možda su to običavali i ranije.

Vrijeme pregleda oštećenika trebalo bi potvrditi ili opovrgnuti vrijeme počinjenja kaznenog djela koje navode tužitelji i svjedoci.³⁵¹ Od posebnog značaja je u onim sudskim postupcima u kojima se presudom dosuđuje naknada izgubljenih dnevnica uslijed pretrpljene nesposobnosti za rad.

Mjesto pregleda/ medicinskog vještačenja

Ponekad su ozlijeđeni u trenutku vještakova pregleda nalazili u bolnici. U tom ih je slučaju i sam sud jednostavno mogao saslušati o okolnostima zločina.

Takav je bio slučaj teškog ranjavanja nožem, kojeg je 29. lipnja 1711. prijavio brijač Cvijeto. Suci u bolnici Domus Christi ispituju ozlijeđenog Ivana. Istovremeno na licu mjesta traže dodatno ekspertno mišljenje prisutnog kirurga Antuna. Budući da je rana na lijevoj strani stražnjice učinjena nožem duboka jedan prst ispod kože, kirurg procjenjuje da može biti opasna po život.³⁵²

³⁴⁷ *Lam. Crim.* 210, f. 30.

³⁴⁸ *Lam. Crim.* 210, f. 68v.

³⁴⁹ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 193-193v.

³⁵⁰ *Cons. Minor* 106, f. 223v-224v. O odluci detaljnije v. 3. 1. ovog rada.

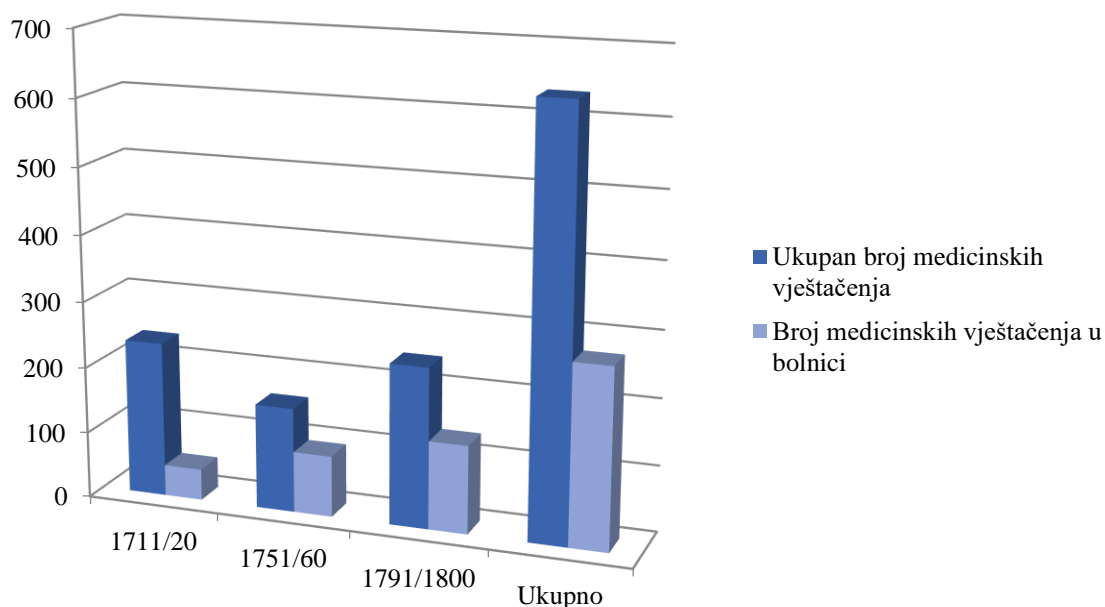
³⁵¹ U promatranim razdobljima nije zabilježen niti jedan primjer neslaganja.

³⁵² *Lam. Crim.* sv. 57, f. 184v. 3. siječnja 1712. dosuđuje se počinitelju Ivanu Antunovom kazna od 2 mjeseca zatvora. (*Crim.* sv. 6, f. 39v.)

Jednako tako, boravak u bolnici omogućava praćenje stanja oštećenog, o čemu kirurg ili brijač višekratno izvještavaju sud. Sadržaj ovih zabilježaka je vrlo raznolik: od jednostavne obavijesti da je ozlijeđeni otpušten iz bolnice, da je ozdravio, otpušten iz bolnice na kućnu njegu, napustio bolnicu bez dozvole kirurga,³⁵³ do obavijesti da se stanje žrtve pogoršalo ili da je preminula (*sia passata a miglior vita*).³⁵⁴

U nekim slučajevima zapisano je da je pregled obavljen u „bolnici“ (*ospedale*), a u drugim „u bolnici Domus Christi“ ili samo „u Domus Christi“. U prvom promatranom razdoblju (1711/20) tek je svako šesto vještačenje obavljeno u bolnici. Broj pregleda u bolnici raste i u razdoblju (1751/60) svako drugo vještačenje je obavljeno u bolnici. Ta se razina zadržava do kraja stoljeća.

Grafikon 2. Udio pregleda rana i drugih ozljeda nastalih kao posljedice fizičkog napada, slučajnog ranjavanja i samoozljeđivanja koje su medicinski vještaci obavili u bolnici

³⁵³ Kirurg Domenico obavještava sud da je Ivan Lovrov Miletić napustio bolnicu bez njegove dozvole 26. ožujka 1718. (*Lam. Crim.* sv. 69 f. 65v).

³⁵⁴ Ovu frazu najčešće susrećemo u dojavama o smrti, jedan od primjera je dojava o smrti djevojčice Kate u bolnici (*Lam. Crim.* sv. 60, f. 31v.).

Tablica 8. Udio pregleda rana i drugih ozljeda nastalih kao posljedice fizičkog napada, slučajnog ranjavanja i samoozljeđivanja koje su medicinski vještaci obavili u bolnici

Razdoblje	Broj medicinskih vještačenja	Broj medicinskih vještačenja obavljenih u bolnici	Udio medicinskih vještačenja obavljenih u bolnici (%)
1711/20	235	47	20,00
1751/60	158	92	58,23
1791/1800	242	133	54,96
Ukupno	635	272	42,83

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

Porast broja pregleda u bolnicama pokazuje da je više ozlijeđenih tražilo pomoć u bolnici. Preuranjena bi, međutim, bila tvrdnja da su ozljede u kasnijim razdobljima radi svoje težine zahtijevale više hospitalizacija. Vjerojatnije je da su tužitelji pregledom i eventualnim ostankom u bolnici željeli osigurati snažniji dokaz svoje tjelesne povrede. Ovi podaci mogu upućivati i na promjenu percepcije bolnice koja se iz ubožnice transformirala u mjesto kvalitetne medicinske skrbi.³⁵⁵ Samo u onim slučajevima kada se u daljnjem tekstu zapisnika navode podaci o boravku ili otpustu iz bolnice možemo sa sigurnošću ustvrditi da je ozlijeđeni bio hospitaliziran.

Podaci o hospitalizaciji i oporavku mogu utjecati na tijek suđenja i visinu dosuđene kazne, a svakako su relevantni u dosuđenoj kazni naknade troškova liječenja. Dobar primjer je kazneni postupak pokrenut privatnom tužbom Vicka Nikole Ljuboja iz Šumeta protiv Tonka Pavlovog Kusice iz Knežice. Vicko je primljen u bolnicu 12. ožujka. 1711. s ranom iznad lijevog oka i ozljedom kosti glave, koju kirurg Antun kvalificira kao opasnu po život pojašnjavajući da je to stoga što se rana nalazi na glavi.³⁵⁶ Takva se prognoza, međutim, nije ostvarila. Mjesec dana kasnije, 12. travnja, isti kirurg izvještava sud da je ozlijeđenog Vicka otpustio iz bolnice (*licentiato dall' hospedale*). U međuvremenu o ranjavanju tužitelja Vicka kamenom u glavu suci ispituju pozvane svjedoke. Presudom od 30. travnja 1711. počinitelj je

³⁵⁵ O transformaciji dubrovačkih hospitala v. Tatjana Buklijaš i Irena Benyovsky Latin. »Domus Christi in late-medieval Dubrovnik: A Therapy for the Body and Soul.« *Dubrovnik Annals* 8 (2004): 81-107.

³⁵⁶ O procjeni ozljeda i njihovoj prognozi u sudskoj medicini 18. stoljeća opširnije u Esther Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht, Gerichtmedizin von der Renaissance bis zur Aufklärung*. Bern: Verlag Hans Huber, 1983: 293-312.

osuđen na 3 mjeseca zatvorske kazne, pet mjeseci rada na crkvi Sv. Vlaha i naknadu troškova boravka u bolnici Domus Christi.³⁵⁷

Prema datumu kada je pacijent, ozlijeđen u tjelesnom napadu, primljen i otpušten iz bolnice moguće je izračunati pojedinačno duljinu boravka bolnici i staviti u korelaciju s vrstom i težinom ozljede. Nemali broj ovakvih podataka pruža mogućnost izračuna prosječnog boravka u bolnici medicinski vještačenih pacijenata.

U prvom promatranom razdoblju taj prosjek iznosi sedamnaest dana. Najduže je u bolnici boravio Vlaho Ilijin iz Gabrila u Konavlima kojeg je nožem ranio Đuro Petrov iz istog mjesta. Dana 23. svibnja 1719. kirurg Domenico izvještava sud da je u bolnici pregledao ozlijeđenog Vlaha i da je rana od noža ispod četvrtog rebra opasna po život. Postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka. U međuvremenu 2. lipnja kirurg obavještava sud o stanju ozlijeđenog. Ozlijeđeni Vlaho je febrilan i rana još krvari. Otpust iz bolnice prijavljen je 25. srpnja, šezdeset tri dana od primitka.³⁵⁸

U razdoblju 1751/60 prosjek boravka u bolnici pacijenata za koje imamo podatke iznosi dvanaest dana. Frana, žena Krista Tonkovog iz mjesta Čelopeci u Župi Dubrovačkoj, boravila je prema podacima o prijemu i otpustu iz bolnice najduže, četrdeset tri dana. Iz privatne tužbe od 18. ožujka 1751. vidljivo je da ju je napao kamenjem i istukao šakama i nogama Ilija Marinov Beusan iz istog mjesta. Kirurg Catafio potvrđuje da se ozlijeđena Frana nalazi u bolnici zbog kontuzija po cijelom tijelu. Ozljede nisu opasne po život. Presudom od 28. svibnja iste godine počinitelj je osuđen platiti Frani za troškove liječenja i izgubljene dnevnice dva dukata i dvadeset groša.³⁵⁹

Prosjek boravka u bolnici ozlijeđenih u tjelesnom napadu, za koje imamo izvještaj medicinskog vještaka o primitku i otpustu, u razdoblju s kraja stoljeća iznosi dvadeset četiri dana. Radi ozljede ruke najduže je u bolnici proveo Đuro Savlan iz Đurinića. Prema obavijesti kirurga Perovića o otpustu iz bolnice 6. lipnja 1791. hospitalizacija je trajala dva mjeseca.³⁶⁰

Ako je ozlijeđeni samovoljno napustio bolnicu, o tome se također obavještavalo sud, jer je njegov postupak mogao utjecati na negativan ishod oporavka, pa je to trebalo uzeti u obzir

³⁵⁷ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 91.; *Crim.* sv.6, f. 35r. Visina naknade nam ostaje nepoznata.

³⁵⁸ U prvom promatranom razdoblju tek svaki peti vještačeni slučaj je završen.

³⁵⁹ *Lam. Crim.* sv. 115, f. 43v; *Crim.* sv. 7, f- 2r.

³⁶⁰ *Lam. Crim.* sv. 196, f. 196v. Postupak je pokrenut 7. travnja 1791. privatnom tužbom kojom Đuro Savlan iz Đurinića u Konavlima tuži Pavu Memeda iz Vodovađe zbog fizičkog napada „manarom“.

pri donošenju presude i odluke o kazni. U bolnici od 20. veljače 1718. boravio je Ivan Lovrov Miletić i kirurg Domenico izvijestio je sud da ga je pregledao. Utvrdio je da su dvije rane nastale sječivom, jedna na glavi iznad petroznog dijela temporalne kosti s ozljedom kosti lubanje i druga ispod desnog ramena s ozljedom rebrenih mišića i prodorom plućne maramice, opasne po život ozlijeđenog (*S. Domenico chirurgo rifferii che detto Ivan e stato condotto all'Ospedale e lui haverli osservato due ferite fatte del strumento tagliente, una in testa sopra l'osso petroso con la scopertura del cranio, e un'altra sotto la spalla destra con esserli scoperti li muscoli intercostali e penetra sopra la pleura di dette coste, a le dette ferite portano pericolo della vita*). No, 26. ožujka kirurg Domenico obaviještava sud da je Ivan bez njegove dozvole napustio bolnicu. Postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka.³⁶¹

Prijava smrti u bolnici sadrži podatak o vremenu i uzroku smrti. U prvom analiziranom razdoblju zabilježeno je osam takvih prijava, u drugom samo dvije, dok u razdoblju s kraja stoljeća nije prijavljena niti jedna smrt u bolnici pacijenta zbog čijeg se ozljeđivanja provodi kazneni postupak.

Obavijest o smrti u bolnici dovodi do prekvalifikacije kaznenog djela fizičkog napada u ubojstvo ako se pokaže da je smrt uzrokovana ozljeđivanjem. Dana 13. travnja 1711. Petar Markov Vlašić iz Osojnika tuži Matka Stjepanovog iz Mokošice da ga je jučer navečer pogodio kamenom u glavu. Brijač Mato izvještava da je ozlijeđenog Petra pregledao u bolnici Domus Christi i da rana na glavi s ozljedom kosti učinjena kamenom predstavlja opasnost po život ozlijeđenog. Petnaest dana kasnije kirurg Liepopili javlja sudu da je Petar prošle noći umro u bolnici. Suci izdaju nalog da se ubojica Matko Stjepanov javi u roku osam dana. Presuda iz ogluhe na smrt vješanjem od 28. studenog 1711. potvrđuje da je počinjeno kazneno djelo kvalificirano kao ubojstvo, a ne kao ranjavanje.³⁶²

Nakon prijave smrti u bolnici suci su mogli odrediti obdukciju radi utvrđivanja uzroka. U postupku pokrenutom 17. svibnja 1716. nakon prijave da je ozlijeđeni Miho umro u bolnici, suci nalažu fizicima, kirurgu i brijaču (kancelar nije zapisao imena) da „otvore“ tijelo umrloga i izvijeste ih o nalazu. Nakon što je leš otvoren u dvorištu bolnice, doktor Bogašinović izvještava da rana duboka četiri prsta ispod kože nije bila opasna, ali je oko rane opazio osip za koji smatra da ne potječe od rane (*piagha*), već se radi o osipu koji se proširio po cijelom gradu

³⁶¹ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 54v, 65. Sud je ispitivanjem svjedoka ustanovio dva počinitelja koji su presudom od 31. ožujka 1718. osuđena na novčanu globu od 4 odnosno 2 dukata. (*Crim.* sv. 6, f. 101v-102r).

³⁶² *Lam. Crim.* sv. 57, f. 127v; *Crim.* sv. 6, f. 34v. H. Baričević, R. Radoš i N. Lonza, Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti: 225.

i na one koji nisu bili ranjeni. Kirurg Domenico ne nalazi da je rana duboka i konstatira da nema ozljede iza rebara. Po njegovu mišljenju smrt nije prouzročio osip nastao kao posljedica ranjavanja već se radi o osipu (*risipella flegmanosa*) nastalom uslijed uvjeta klime i prostora bolnice „zbog čega su mnogi umrli“ (...*clima et dall' ambiente dell' Hospedale nel quale.... sono morti molti...*). Doktor Simit se u potpunosti slaže s tim iskazom i dodaje da se osip prouzročen ranjavanjem ne može razviti u tako kratkom vremenu. Postupak se ne nastavlja.³⁶³

Izvan bolnice pregledi su obavljani u kućama kirurga, u radnjama brijača, u domovima ozlijeđenih, u ljekarni, pa čak i u zatvoru. O tome se može saznati u sljedećim primjerima:

Dana 6. veljače 1792. kirurg Vicko Aleksandrov je u svojoj kući pregledao Brgaćana Mihi. U izvještaju sudu zapisao je da je rana na lijevoj ruci učinjena oštrim predmetom bez opasnosti.³⁶⁴

Dana 26. siječnja 1715. kirurg Antun izvještava sud da je Nikolu Alamata pregledao u njegovoj kući u Zastolju. Kao posljedica ranjavanja puškom razvila se upala na bedru lijeve noge i kirurg procjenjuje da je ozljeda opasna po život.³⁶⁵

Brijač Ivan Bunić izvijestio je sud 19. srpnja 1792. da je Mariji, koju je posjetio u njenoj kući u Dubrovniku, pustio krv (*fatto un salasso*) jer je imala povišenu temperaturu i modrice po čitavom tijelu.³⁶⁶

Dana 15. studenog.1797. brijač Marko Brakijević izjavljuje da je u svojoj radnji (*botegi*) pustio krv, namazao bademovim uljem i stavio oblog preko ozlijeđenih rebara Luki Sabliću.³⁶⁷

Dana 8. kolovoza 1795. kirurg Lorenzo Giromella izvještava sud da je ozlijeđenog Stjepana iz Postranja pregledao u ljekarni (*speciarii*). Mala rana i kontuzija na lijevoj ruci nastale tupim predmetom ne predstavljaju opasnost.³⁶⁸

U postupku pokrenutom privatnom tužbom Ivana Arbulića iz Čilipa dana 17. prosinca 1753. da ga je pokrao i fizički napao Ivo Miličević iz Močića, suci određuju da se Ivo pod pratnjom dovede u zatvor. Nakon ispitivanja tužitelja, kako bi potvrdili identitet napadača, suci

³⁶³ *Lam. Crim.* sv. 66, f. 77, 85v, 91-95v, 270.

³⁶⁴ *Lam. Crim.* sv.63, f. 39v.

³⁶⁵ *Lam. Crim.* sv.63, f. 87v.

³⁶⁶ *Lam. Crim.* sv. 198, f. 183.

³⁶⁷ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 49v.

³⁶⁸ *Lam. Crim.* sv. 206, f. 100v.

određuju da se kirurg Catafio pošalje u zatvor pregledati ruke tuženog Ive Miličevića, da li se na njima vide kakve ogrebotine. Kirurg po povratku iz zatvora izvještava sud da je pregledom utvrdio tri do četiri ogrebotine na lijevoj ruci učinjene oštrim predmetom poput trna, igle ili sličnog (*da un istromento acuto come sarebbe spina, ago e simili*).³⁶⁹

Primijenjeni medicinski postupci

Medicinska vještačenja ne sadrže mnogo informacija o primijenjenim medicinskim postupcima pri pregledu oštećenika. Najčešće upotrebljene formulacije kojima se opisuje postupak u medicinskim izvještajima su „pregledao“ (*osservato*) i „zbrinuo“ (*accomodato*) navedene ozljede, a samo nekada je zapisano da je proveden i postupak liječenja (*curato, medicato*).

Tako je zapisano da je kirurg Antun 5. lipnja 1711. pregledao brojne modrice na leđima i rukama ozlijeđene Anice,³⁷⁰ 23. lipnja iste godine prijavio je sudu da je liječio ranu od noža na leđima ozlijeđenog Ivana koja može biti opasna po život,³⁷¹ a tri dana kasnije, 26. lipnja, zbrinuo je četiri rane od štapa na glavi ozlijeđenog Petra.³⁷²

Najčešće zapisan postupak liječenja je postupak puštanja krvi (*il salasso, cavato di sangue*)³⁷³ koji se navodi kao dokaz kojim medicinski vještak, a nekada i sam oštećenik u tekstu tužbe,³⁷⁴ potvrđuje postojanje i ozbiljnost ozljede. Iz zapisa se ne može saznati kako je postupak izvođen, radi li se o venesekciji ili su korištene staklene kupice.³⁷⁵ U prvom promatranom razdoblju (1711/20) zapisano je šest, u drugom (1751/60) osam, a u trećem (1791/1800) dvadeset jedan medicinski postupak puštanja krvi. Postupak su provodili i kirurzi i brijači. Odluku o postupku puštanja krvi brijači su donosili samostalno ili po nalogu kirurga ili fizika. O tome govore sljedeći primjeri:

Kada je 30. travnja 1793. pokrenut postupak privatnom tužbom Pavle, žene Mata Lučića protiv dvojice Brgačćana koji su je napali i ozlijedili kamenjem, brijač *Girolamo* potvrđuje svojim iskazom da oštećena ima modrice u području slabina nastale tupim predmetom, te da joj

³⁶⁹ *Lam. Crim.* sv. 121, f. 94v. Postupak se ne nastavlja pa ne znamo kako je ovaj izvještaj utjecao na ishod suđenja.

³⁷⁰ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 174v.

³⁷¹ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 178. '

³⁷² *Lam. Crim.* sv. 57, f. 179.

³⁷³ Puštanje krvi je u skladu s naukom o uspostavljanju ravnoteže tjelesnih sokova.

³⁷⁴ Uočeno je više primjera, a posebno u posljednjim godinama promatranog stoljeća (1799. i 1800.) da tužitelj u tekstu tužbe kao dokaz da je bio ozlijeđen navodi da mu je puštena krv, ali nema potvrde medicinskog vještaka. Na pr. *Lam. Crim.* sv.214, f. 80, 81v, 110, 128v.

³⁷⁵ U inventarima brijačkih radnji nalazimo pribor za obje metode, v. poglavlje 3. 2. ovog rada.

je stoga pustio krv. Suci izjavu prihvaćaju kao dokaz i nakon saslušanja svjedoka izriču kazne zatvora od 15 i 10 dana.³⁷⁶

Dana 9. prosinca 1757. Ivan Karlo Anđelov tuži Kristofora Buća za ozljede nanesene u tjelesnom napadu. Tužba je potkrijepljena medicinskim izvještajima brijača i kirurga. Iako se nije radilo o težim ozljedama, očito je nastojanje tužitelja da se počinitelj privede pravdi. S nadnevkom istoga dana brijač *Antonio Bellezza* izvještava da je pustio krv tužitelju Ivanu po nalogu liječnika (*per ordine del medico*). U nastavku kirurg Catafio sljedećeg dana, 10. prosinca, izvještava da je pregledao modrice na Ivanovom tijelu nastale tupim predmetom i procjenjuje da su bez opasnosti (*senza pericolo*). Catafio dodatno navodi da je puštanje krvi i bademovo ulje prepisao doktor *Bratis*.³⁷⁷

Brijači su puštali krv i na zahtjev oštećenika i onda kada nije bilo vidljivih ozljeda. Dobre primjere takve prakse nalazimo u sljedećim postupcima:

Dana 18. travnja 1755. Anica udovica Miha Valjala tuži Jakoba sina Stjepana Kutlića da ju je udario motikom po leđima. Izvještaj brijača Mata potvrđuje da je Anici pustio krv jer se žalila na bolove iako nije bilo vidljive ozljede.³⁷⁸

Brijač Marko Brakijević 13. veljače 1797. potvrđuje da je pustio krv Jakovu sinu Matka Hrelića iz Brgata u sudskom postupku na temelju tužbe za fizički napad pokrenutom protiv Stjepana sina Paska Kikilja iz Gruža „jer mi je Jakov rekao da je bio napadnut i da ima bolove bez da sam primijetio na njegovom tijelu kakve kontuzije ili modrice ili drugo“.³⁷⁹

Uz puštanje krvi, u liječenju modrica, oteklina i nagnječenja bilo je uobičajeno stavljanje obloga. Dana 25. rujna 1711. kirurg Antun izvještava da je stavio oblog (*un cerotto*) na bok i koljeno ozlijeđenog Ivana. Kontuzija nastala udarcem kamena je „bez ikakvog značaja“ (*senza alcun consideratione*).³⁸⁰ U već ranije spomenutom slučaju od 15. studenog 1797. brijač Marko Brakijević je prije stavljanja obloga nagnječenje u području rebara namazao bademovim uljem.³⁸¹

³⁷⁶ *Lam.Crim.* sv. 200, f. 135.

³⁷⁷ *Lam.Crim.* sv. 129, f. 214. Ovaj zapis potvrđuje podjelu unutar medicinske struke ali i suradnju između liječnika fizika i kirurga. Za *doctora Matthaeusa Bratisa* nema podataka da je bio u službi Republike, ali se spominje u u Dubrovniku u drugim dokumentima (R. Jeremić i J. Tadić: Prilozi za istoriju II: 77).

³⁷⁸ *Lam.Crim.* sv. 124, f. 89.

³⁷⁹ *Lam.Crim.* sv. 209, f. 27.

³⁸⁰ *Lam.Crim.* sv. 58, f. 19.

³⁸¹ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 49v.

Kada su se žalili na bolove, ozlijeđenima su prepisivani lijekovi (*medicamenti*). Tako je brijač Andrija izjavio 9. siječnja 1711. da je pregledao tužitelja koji se žalio na bolove u prsima uslijed udarca kamenom, pustio mu je krv i prepisao lijek.³⁸²

Ipak, bilo je primjera, mada rijetkih, kada je vještak opširnije opisao cijeli tok liječenja. Takav je primjer nađen u postupku privatne tužbe kojom Anula Pavlova, služavka Anice Car, 27. svibnja 1713. tuži Nikolu Tomašića za fizički napad kamenom, šakama i nogama. Brijač Mate Potenza izvještava sud de je liječio nagnječenje na desnoj strani prsa rečene Anule „iz tog razloga joj je dva puta pustio krv, stavio oblog i dao lijek za čišćenje koji je bio potreban za njenu bolest i bila je bolesna dvadeset dana dok nije ozdravila“ (*Mateo Potenza barbierie rifferij hauer curato a sudeta Anuhla una macatura nell petto dalla parte destra, qual causa l'ho cavato due volte il sangue, applicato il cerotto, et era mio necessario di purgarla percio l'ho dato medicamenti a proposito dell suo male et e stata amalata per venti giorni doppo i quali e guarita*). Presuda od 28. lipnja iste godine pokazuje da je ovako sročeno vještačenje uvjerilo suce da je ozljeda bila ozbiljna. Stoga su počinitelja osudili na mjesec dana zatvora od pučine i „plaćanje ozlijeđenoj Anuli troškove brijača i lijekova, kao i sve druge u sudskom postupku utvrđene troškove“.³⁸³

Ozlijeđeni su se pokušavali liječiti i na druge načine mimo službene medicine. Postupke liječenja narodnih ljekara otkriva vještačenje kirurga *Giromelle* pred sudom u postupku privatne tužbe krznara Đurana kome je nesretnim slučajem u lovu Boško Marinović sačmom ozlijedio oči.³⁸⁴ „...liječio sam Đurana u njegovoj kući i dolazio svaki dan pregledati ga i primijeniti potrebne lijekove, našao sam jaku upalu na dva oka uzrokovanu sačmom, nakon deset dana rana je pokazala poboljšanje, ali se kasnije ponovo pogoršala. Ja to ne znam već mi je drugi rekao koji je sam vidio da je neki Vlah pustio krv iznad nosa, ali to mu nije moglo naštetiti. Nastavak upale je uzrok gubitka vida.“ (*...ho medicato il detto Giuran in Casa propria e venivo da lui ogni giorno per visitarlo e per applicare li medicamenti necessari, e l'ho trovato una infiammazione forte sopra li due occhi cagionatali dalli Ballini, e doppo dieci giorni dalla ferita principava qualche cosa a migliorare ma poi di nuovo ha peggiorato. Io non po se qualche d'uno altro l'abbia medicato ho veduto soltanto che un certo murlaco abbia fatto il*

³⁸² *Lam. Crim.*, sv 57, f. 18v.

³⁸³ *Lam. Crim.* sv.60, f. 66v; *Crim.* sv.6, f. 53r.

³⁸⁴ *Lam. Crim.*, sv. 214, f. 2v.

salasso sul dorso del naso, ma questo non lo poteva pregiudicare. Per la continuazione della infiammazione l'ha peggiorato la perdita della vista.)³⁸⁵

Zabilježena je i jedna amputacija. Kirurg Giromella prijavljuje sudu 17. ožujka 1794. da je u bolnici Domus Christi istog jutra amputirao ruku ozlijeđenog Vicka Marinovog s Brgata. Razlog amputacije je bila gangrena nastala kao posljedica ranjavanja kamenom.³⁸⁶

5. 3. Uloga kancelara kao zapisničara

Kazneni sud je donosio presudu u punom sastavu. Pri tome se moglo dati pročitati dijelove procesnog zapisnika, kako bi svi članovi vijeća bili upoznati s relevantnim procesnim rezultatima. Stoga je vođenje zapisnika bilo kao važan zadatak povjereno sudskom kancelaru. Kancelari, međutim, nisu uvijek brižljivo vodili sudske zapisnike. Kod upisivanja medicinskog vještaka u više navrata upisali su samo njegovo zvanje, bez imena. Takav nedostatak je čest u svescima *Lamenta Criminalia* 65-72. U tom je razdoblju (radi se o godinama od 1715. do 1720.) na sudu vještačio samo kirurg *Domenico*, stoga je moguće da je kancelar smatrao suvišnim upisivati i njegovo ime. Jedan od primjera je zapisan u postupku privatne tužbe Trojana Ivanova Škaprlenda protiv Vicka Kusije podnijete 23. siječnja 1716. u kojem „gospodin kirurg“ (*S. Chirurgo*) izvještava da ozlijeđeni Trojan ima ranu na glavi s ozljedom kosti učinjenu kamenom koja je opasna po život.³⁸⁷ U drugim slučajevima kada je vještačio kirurg Antun Liepopili, kancelar upisuje samo „gospodin Antun“ (*S. Antonio*), bez prezimena zvanja. Tako 16. ožujka 1711. gospodin Antun izvještava sud da je zbrinuo jednu ranu na glavi Pava s ozljedom kosti koja može biti opasna po život. Iz sadržaja teksta bez sumnje se radi o medicinskom izvještaju Antuna Liepopili, jedinog kirurga koji je tada bio u Dubrovniku.

U dva navrata u svescima iz 1754. i 1756. godine pronađeni su prazni prostori koji započinju riječima „Gospodin Catafio kirurg izvještava...“.³⁸⁸ Iz nepoznatog razloga kancelar je propustio zabilježiti tekst medicinskog izvještaja. To ujedno ukazuje da je kancelar vjerojatno pisao koncepte, s kojih je prepisivao „u čisto“ u zapisnik.

Prepisivanjem s koncepta može se objasniti da su medicinski izvještaji pogrešno zapisani u nepripadajući predmet. Primjerice 28. lipnja 1793. Mitar Tonkov Buratović iz

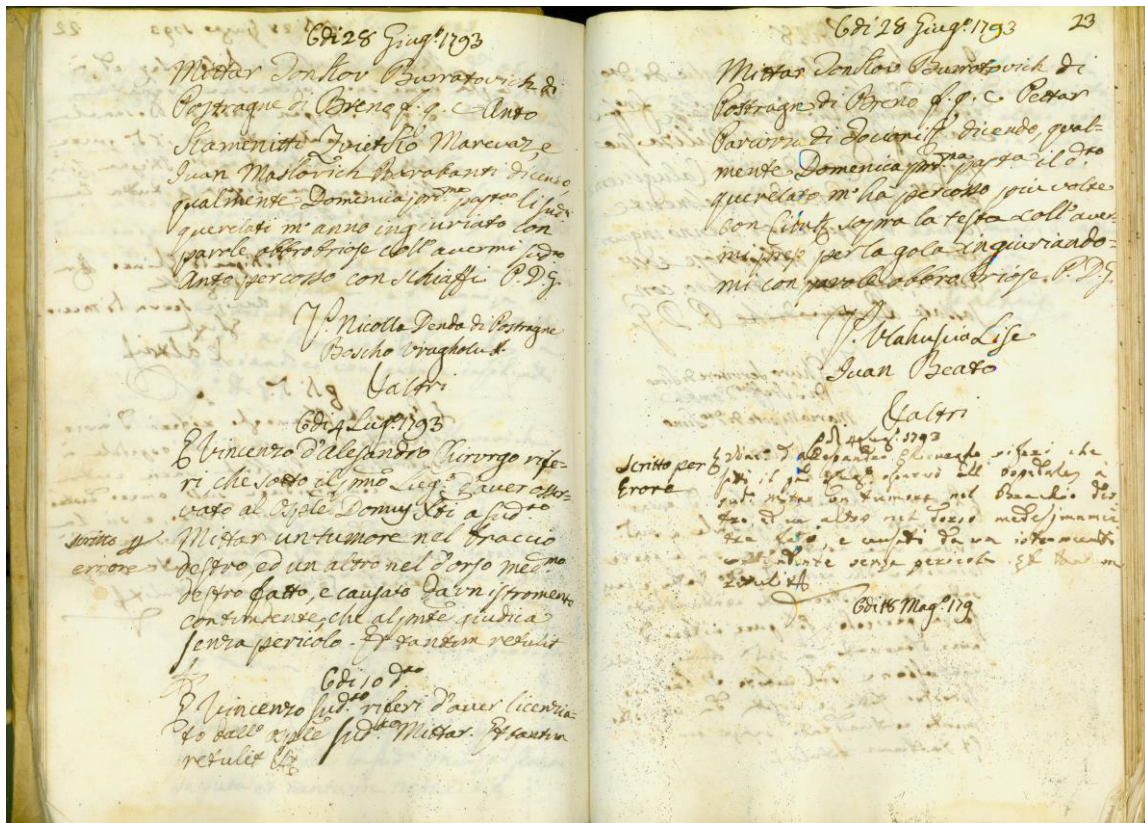
³⁸⁵ *Lam. Crim.* sv.214, f. 192.

³⁸⁶ *Lam. Crim.* sv. 203, f. 71v.

³⁸⁷ *Lam. Crim.* sv. 65, f. 113v.

³⁸⁸ *Lam. Crim.* sv. 122, f. 68; *Lam. Crim.* sv. 126, f. 120.

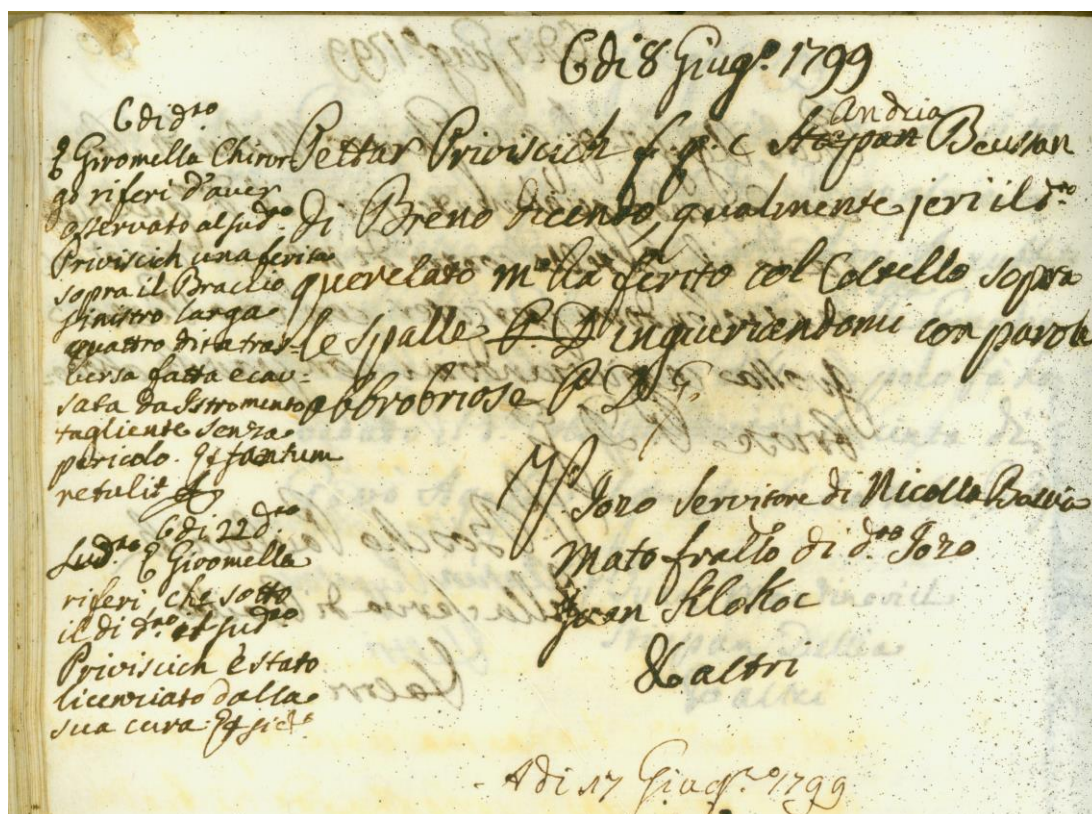
Postranja tuži trojicu barabanata za uvredu i fizički napad šakama. Isti dan tuži Petra Prvicu iz Točionika da ga je prošle nedjelje ozlijedio udarajući ga više puta čibukom po glavi, uhvatio za vrat i uvrijedio ružnim riječima.

Slika 3. Medicinski izvještaj kirurga Alessandra zapisan pogreškom (Lam. Crim. sv. 201, f. 23- 23v.)

S nadnevkom od 4. srpnja iste godine zapisan je u nastavku drugačijim rukopisom medicinski izvještaj kojim kirurg Vincenzo d'Alessandro opisuje da je u bolnici pregledao otekline na desnoj ruci i leđima rečenog Mitra nastale tupim predmetom koje ocjenjuje bez opasnosti. (*S. Vincenzo d'Alessandro Chirurgo riferi che sotto il primo Luglio d'aver osservato all' ospedale a sudetto Mittar un tumore nel braccio destro et un altro nel dorso medesimo destro fatto e causato da un istromento contundente senza pericolo.*) Opisane ozljede ne odgovaraju navodima tužitelja, pa ne iznenađuje opaska na margini da je „napisano greškom” (*scritto per errore*). Zašto je došlo do zabune otkriva prethodni folij. (Slika 3) Istog dana isti tužitelj tužio je i trojicu barabanata da su ga, također prošle nedjelje, vrijeđali i da ga je jedan od njih, Anto Kamenić, ozlijedio udarcima ruke. Ovdje je izvještaj kirurga Alessandra proširen informacijom da je Mitra pregledao u bolnici Domus Christi i širom formulacijom prosudbe o

opasnosti. (*S. Vincenzo d'Alessandro Chirurgo riferi che sotto il primo Luglio d'aver osservato al Ospedale Domus Christi a sudetto Mittar un tumore nel braccio destro et un altro nel dorso medesimo destro fatto e causato da un istromento contundente che al presente giudico senza pericolo.*) Iz različitog rukopisa vidljivo je da se radi o dva zapisničara. U nastavku je i bilješka da je Mitar otpušten iz bolnice 10. srpnja.³⁸⁹ Ovaj primjer najjasnije potvrđuje raniju pretpostavku da su neki medicinski izvještaji bili doneseni ili poslani na sud u pismenom obliku. (Slika 3)

Slika 4. Medicinski izvještaji kirurga Giromelle „stisnuti“ na margini (*Lam. Crim. sv. 213, f. 50v.*)

U nedostatku prostora, ako se već prešlo na saslušanje svjedoka, događalo se da kancelar medicinske izvještaje pristigle na sud zapisuje stisnute na margini stranice. To je, na primjer, slučaj s izvještajem kirurga Lorenza Giromelle da je 8. lipnja 1799. pregledao ranu na ruci dugu četiri prsta učinjenu oštrim predmetom. Rana je bez opasnosti po ozlijeđenog Privišića. Dana 22. lipnja iste godine, na istom se mjestu ispod prvog izvještaja, nastavlja bilješka kojom kirurg Giromella izvještava da je Privišić izliječen. (*Adi detto. S. Giromella Chirurgo riferi d'aver*

³⁸⁹ *Lam. Crim. sv. 201, f. 23- 23v.* Postupci nisu nastavljeni.

*osservato al sudeto Priviscich una ferita sopra il brachio sinistro larga quattro dita trasversa, fatta e causata da Istromento tagliente senza pericolo. Et tantum retulit. Adi 22 detto. Sudetto S. Giromella riferi che sotto il detto et sudetto Priviscich e stato licenziato dalla sua cura.)*³⁹⁰

Zapis na margini ne umanjuje značaj za vođenje i okončanje sudskog postupka. U postupku koji je pokrenut po nalogu suda nakon prijave kirurga *Catafia* 24. rujna 1753. da je Dragutin Vučetić iz Brgata teško ranio nožem Mihu Kolendića u vrat, kirurg ranu ocjenjuje opasnom po život. U nastavku postupka suci ispituju svjedoke, a na margini nalazimo još dva zapisa medicinskih izvještaja kirurga o stanju ozlijeđenog. Presudom od 29. prosinca iste godine Vučetić je osuđen na tri mjeseca zatvora „od pučine“.³⁹¹

Zaključak

Medicinski izvještaji u zapisnicima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću, za razliku od ranih razdoblja, u najvećem broju potječu iz kaznenih postupaka pokrenutih privatnom tužbom. Izračun učestalosti i distribucije medicinskih vještačenja pruža odgovore na pitanja o medicinsko sudskoj praksi i promjenama koje su nastupile kroz promatrana razdoblja. Nema objavljenih podataka s drugim kaznenim sudištima tog vremena, stoga se dubrovačka praksa ne može komparativno osvijetliti.

Učestalost medicinskih vještačenja smanjuje se od početka prema sredini 18. stoljeća na 50 % i na toj se razini zadržava do kraja stoljeća. Istovremeno se broj kaznenih postupaka za kaznena djela protiv života i tijela od početka prema kraju stoljeća povećava za 80%. Smanjenje udjela medicinskih vještačenja u neskladu s povećanim brojem kaznenih postupaka potvrđuje pretpostavku promjene u obliku i intenzitetu tjelesnog nasilja, koja se uklapa u europske trendove općeg smanjenja nasilja u tom razdoblju, što je posljedično utjecalo na smanjenu potrebu medicinskog vještačenja u kaznenim postupcima.

Usljed izostanka sudačkih obrazloženja, utjecaj medicinskog vještačenja na tijek suđenja i donošenje presude moguće je ustvrditi samo u izdvojenim slučajevima. Kvantitativna analiza ipak daje određene smjernice kod određivanja vrijednosti medicinskog vještačenja na ishod postupka. Učestalost presuda u medicinski vještačenim slučajevima je tri puta veća od učestalosti presuda u svim postupcima. *

³⁹⁰ *Lam. Crim.*, sv. 213, f. 50v.

³⁹¹ *Lam. Crim.*, sv. 121, f. 15v, 23; *Crim.*, sv. 7, f. 20v-21r.

Analiza distribucije medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka kroz tri razdoblja pokazuje postupno smanjenje broja postupaka za kaznena djela ubojstva, samoubojstva i slučajne smrti i istovremeno povećanje učestalosti medicinskih vještačenja u takvim postupcima. Objašnjenje treba potražiti u ekonomskim i posljedično socijalnim prilikama. Opći napredak omogućio je prema kraju stoljeća više dostupnih medicinskih vještaka, posebice školovanih kirurga. Mirno razdoblje i porast općeg blagostanja mogli su utjecati na porast socijalne osjetljivosti i osjećajnosti. U sva tri analizirana razdoblja najveći broj medicinskih vještačenja se očekivano odnosi na rane i druge ozljede nastale kao posljedica kaznenog djela fizičkog napada (629 ili 89%), jer je tih kaznenih djela u analiziranoj skupini bilo daleko najviše (96%).

U knjigama tužbi dubrovačkog kaznenog suda medicinsko vještačenje je zapisano redovno na talijanskom jeziku. Oblikom i sadržajem medicinski izvještaji u postupcima pokrenutim odlukom suda ne razlikuju se od onih u postupcima pokrenutim privatnom tužbom. Najčešći je koncizan medicinski izvještaj koji sadrži samo osnovne elemente: ime i struku vještaka, ime oštećenika, vrstu i lokalizaciju ozljede i prognozu posljedice. Nalazi se priložen ili privatnoj tužbi ili liječničkoj prijavi kaznenog djela. Medicinski izvještaj koji zapisuje kancelar prema usmenom izlaganju vještaka na ročištu pred sudom ima narativan karakter, opširniji je i sadrži informacije ne samo o stanju pacijenta nego i okolnostima u kojima je pacijent zatečen. Prilikom izlaganja stručnog mišljenja na poziv suda medicinski vještaci ne iznose uvijek sve elemente koji su već sadržani u pismenom ili usmenom izvještaju već usmeno odgovaraju samo na postavljena pitanja. Sitne nepreciznosti kancelara u zapisivanju medicinskih izvještaja nisu imale utjecaja na kazneni postupak.

Vrijeme i mjesto pregleda oštećenika i primijenjeni medicinski postupci nisu redovno zapisivani. Vrijeme pregleda moglo je potvrditi ili opovrgnuti vrijeme počinjenja kaznenog djela. Od posebnog je značaja u onim kaznenim postupcima u kojima se presudom određuje naknada izgubljenih dnevnica uslijed nesposobnosti za rad prouzročene odnosnim kaznenim djelom. Mjesto pregleda daje sucima informaciju gdje se ozlijeđeni nalazi u slučajevima kada ga žele ispitati. Dodatno pruža podatke o liječničkoj praksi u Dubrovniku u 18. stoljeću.

Porast broja pregleda u bolnicama već od sredine stoljeća upućuje na promjenu percepcije bolnice kao mjesta kvalitetne medicinske skrbi, ali i na želju privatnih tužitelja da osiguraju snažniji dokaz tjelesne povrede. Podaci o hospitalizaciji i oporavku utjecali su na tijek suđenja i visinu dosuđene kazne, a svakako su relevantni u dosuđenoj naknadi troškova

liječenja. Izvještaji iz bolnica potvrđuju da su u slučajevima smrti u bolnici, kada se uzrok nije mogao odrediti sa sigurnošću, suci određivali obdukciju. Incizor je u pravilu bio brijač, a vještačenje su provodili fizik i kirurg, koji su svoja mišljenja iznosili odvojeno.

Medicinski izvještaji ne sadrže mnogo informacija o medicinskim postupcima. U tekstu izvještaja zabilježeno je najčešće samo da je liječnik „pregledao“ ili „zbrinuo“ navedene ozljede. Od postupaka liječenja spominju se oblozi, lijekovi protiv bolova i sredstva za čišćenje. Uočeno je da, posebno u razdoblju na kraju stoljeća, raste broj zabilježenih postupaka puštanja krvi. Navođenje ovog postupka, koji je, što više, u nekoliko slučajeva proveden na zahtjev pacijenta i onda kada nije bilo vidljive ozljede, vjerojatno je trebalo suce uvjeriti u postojanje i ozbiljnost kaznenog djela.

6. MEDICINSKA VJEŠTAČENJA RANA I DRUGIH OZLJEDA

Uvod

Liječnička prosudba posljedica koje se mogu očekivati zbog fizičkog ozljeđivanja služila je od antičkih vremena ponajprije za pomoć i zaštitu liječnika u odnosu s pacijentom i njegovom rodbinom. Na samom početku svoje knjige o kirurgiji rimski medicinski autor *Aulus Cornelius Celsus* (oko 25 pr.n.e.–50.) naglašava: „Mudri liječnik smije odbiti neizlječivo ranjenog da ga ne bi proglasili krivim za smrt uslijed liječenja i proglasili nezalicom i varalicom“.³⁹²

S druge strane, u europskom srednjem vijeku prosudba ozljede nastale kaznenim djelom bila je jedan od najranijih sudsko medicinskih zadataka. Kirurška vještačenja rana u Bolonji na kraju 12. stoljeća sadržavala su broj rana, lokalizaciju i prognozu posljedice svake pojedine rane označavajući ih pridjevom „smrtonosan/nesmrtanosan“ (*mortale/non mortale*).³⁹³ Kao jednostavna pomoć srednjovjekovnim kirurzima za postavljanje prognoze služili su grafički prikazi „ranjenog čovjeka“ na kojima su različito lokalizirane rane podijeljene na izlječive i neizlječive, (*curabilis/incurabilis*).³⁹⁴

(Slika 1)

S razvojem anatomije, kirurgije i medicinske teorije općenito, mijenjali su se kriteriji prema kojima su u prosudbi prognoze ranjavanja uzimani u obzir ne samo lokalizacija ozljede, već i veličina rane (dužina i dubina) i moguće prodiranje u unutrašnje organe, što je izmijenilo sliku „ranjenog čovjeka“.³⁹⁵ Utjecaj povreda i nasilne smrti na unutrašnje organe u 16. stoljeću opisuje francuski kirurg Ambroise Paré. U traktatu, objavljenom prvi puta 1581. godine, Paré upozorava da kirurg koji je pozvan na sud radi prognoze ozljede mora obratiti pažnju na veličinu i izgled rane, da li je rana zahvatila unutarnje organe, osvrnuti se na prateće simptome ranjavanja i uvjete okoline u kojoj se ranjenik nalazi.³⁹⁶ Budući da suci nisu imali nikakve medicinske naobrazbe i na tom su području njihove odluke bile u potpunosti ovisne o medicinskom iskazu, Codronchi upozorava liječnike da dodatno obrate pažnju na okolnosti

³⁹² E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 293.

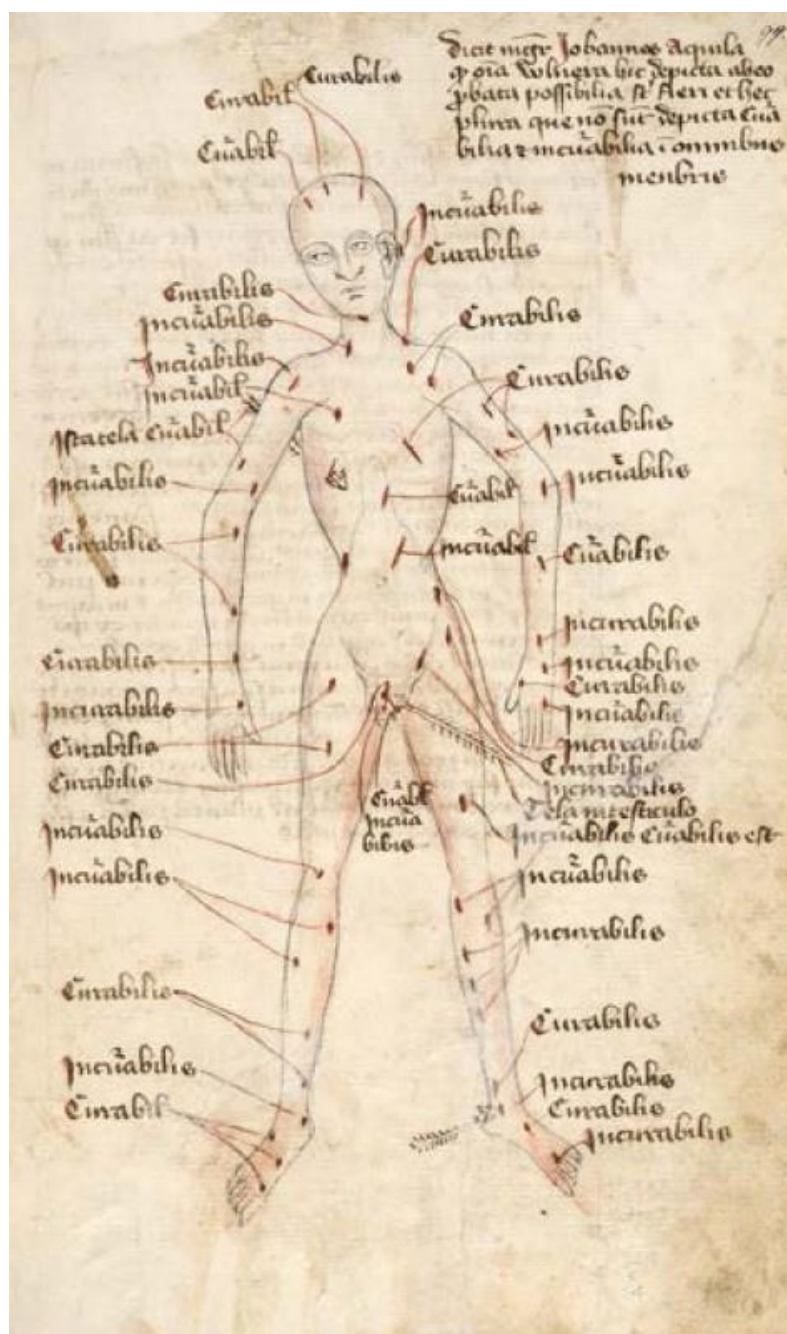
³⁹³ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht* : 31- 34.

³⁹⁴ A. Pastore: *Il medico in tribunale*: 68.

³⁹⁵ Naslovnica *Kirurgije* Hieronymusa Brunshwiga iz 1497. prikazuje „ranjenog čovjeka“ s otvorenom trbušnom i prsnom šupljinom (E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht* : 302).

³⁹⁶ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 42; O povijesnom razvoju prognostike rana: E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*:293-231.

poput lošeg općeg stanja ozlijeđenog, slabe ishrane, nepridržavanja uputa liječnika ili pogrešnog liječenja, koje mogu dovesti do nepovoljnog ishoda i nevinog učiniti krivcem.³⁹⁷

Slika 1. Crtež srednjovjekovnog „Ranjenog čovjeka“ s oznakama izlječivih i neizlječivih rana prema anatomskom smještaju Crtež tintom iz druge polovine 14. stoljeća, Južna Njemačka ili Češka, pohranjen u zbirki knjižnice Lobkowitz, Nelahozeves, Češka (Ms, VI.Fc 29, Bl. 97v).
(Preuzeto iz: E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 32).

³⁹⁷ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 295-296.

Naslovnica Fidelisovog djela *De Relationibus medicorum* iz 1674. godine, na kojoj su različite teme iz sudske medicine predstavljene slikama, kiruršku temu o smrtonosnim ranama stavlja u centralni dio. Prema potrebama dokaznog postupka i pravičnog presuđivanja, Fidelis je razlikovao prosudbu rana kod živih i mrtvih oštećenika. Kod živih oštećenika zanimala ga je u prvom redu posljedica na mišiće i zglobove u odnosu na rezultirajuću invalidnost. Kod mrtvih Fidelis naglašava da u istraživanju istine nije dovoljno samo procijeniti da li je pojedina rana smrtonosna, već je potrebno također procijeniti simptome od kojih ozlijeđeni umire. Uslijed važnosti pitanja ozlijeđenih organa, označava sekciju kao nezaobilaznu metodu, čime u okvir sudske medicinske prosudbe rana već u ranom razdoblju stavlja patološko-anatomska razmišljanja.³⁹⁸

Prema kraju 17. stoljeća se centri pravne medicine, a time i „učenje o ranama“,³⁹⁹ iz današnje Italije sele u njemačke zemlje. Procjena smrtnosti rane, kao najčešće pitanje koje se postavlja liječnicima u sudnici, proširuje se fiziološkim kriterijima. Medicinski vještak mora uzeti u obzir ne samo koji je organ ozlijeđen, već i koje će životne funkcije uslijed toga biti ugrožene.⁴⁰⁰

Dubrovačka Republika je „inzistirala na kontinuitetu pravnog sustava i središnjem mjestu statutarnog prava“.⁴⁰¹ Činjenica da se Statut iz 1272. u 18. stoljeću još uvijek prepisivao za potrebe državnih službenika potvrđuje njegovu nezaobilaznu primjenu u pravnoj praksi sve do pada Republike.⁴⁰²

Odredbe Statuta koje se odnose na kaznena djela sabrane su na početku Šeste knjige. Statutarna odredba broj III „O nanošenju udaraca oružjem“ govori o određivanju kazne za počinitelje kaznenog djela fizičkog napada: „Ako tko udari drugoga sabljom ili nekim sječivom ili željeznom toljagom pa ga okrvavi, neka za svaki udarac bude kažnjen globom od dvadeset pet perpera. Ako ga udari po udu pa udareni bude osakaćen, ili po licu, neka se za taj udarac kazni globom od pedeset perpera. Ako pak ne mogne platiti te perpere, neka mu se odsiječe desna ruka, a neka Općina bude zadužena liječiti“⁴⁰³ udarenoga bude li to udareni htio. Onaj pak

³⁹⁸ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 296-306. Fortunatus Fidelis (1550-1630).

³⁹⁹ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 311.

⁴⁰⁰ Traktat Johannes Bohna, tiskan u Leipzigu 1689. i 1710., E. Fischer-Homberger navodi kao najznačajniji rad o procjeni rana pred sudom u 18. stoljeću na njemačkom govornom području (E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 312-321).

⁴⁰¹ Citirano iz N.Lonza, *Pod plaštem pravde*: 13

⁴⁰² N.Lonza, *Pod plaštem pravde*: 17.

⁴⁰³ Ovo je jedini spomen liječenja u Statutu.

koji drugoga udari kamenom ili drvenom toljagom tako da dođe do prijeloma ili krvarenja ili modrice, neka se kazni s dvanaest perpera globe, ali ako ne dođe do prijeloma ni krvarenja ni modrice, neka se kazni sa šest perpera globe, a ako ih ne uzmogne platiti, neka se išiba i obilježi pečatom. Onaj pak koji drugoga udari rukom, neka se kazni sa šest perpera globe, a ako ne uzmogne platiti, neka se išiba...“⁴⁰⁴

Pri odmjeravanju kazne na dubrovačkom kaznenom sudu prema Statutu su uzimani, dakle, u obzir vrsta ozljede, anatomska lokacija, posljedica i sredstvo kojim je ozljeda učinjena. Visina kazne je valjani pokazatelj tadašnje percepcije težine kaznenog djela. Najtežim kaznenim djelom su smatrane ozljede koje su izazvale sakaćenje udova i ozljede lica. Ozljede koje krvare, modrice i prijelomi, posebno one učinjene sabljom, sječivom ili željeznom toljagom bile su strože kažnjavane od onih učinjenih drvenim predmetom, kamenom ili rukom. Novčane kazne postupno su se mijenjale i dijelom zamjenjivale s drugim kaznama poput tjelesnih kazni, kazni sramoćenja, prisilnog rada ili prisilnog veslanja te kaznama zatvora.⁴⁰⁵ U dokaznom postupku, kada sucima nije bilo moguće utvrditi broj i težinu ozljeda kako bi utvrdili postojanje kaznenog djela, a posebno onda kada nisu imali dovoljno znanja da sami procjene posljedicu ozljede po zdravlje i život ozlijeđenog radi pravičnog odmjeravanja kazne za počinitelja i dosuđivanja eventualne naknade oštećeniku, medicinsko vještačenje je trebalo stručno odgovoriti na ta pitanja.

Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda u spisima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću zapisana su u postupcima zbog kaznenih djela protiv života i tijela (fizički napad, ubojstvo i čedomorstvo), uključujući postupke s negativnim ishodom istražnog postupka (slučajna smrt, slučajno ranjavanje, samoozljeđivanje i samoubojstvo). Ovom analizom obuhvatila sam medicinske izvještaje u slučajevima fizičkog napada, slučajnog ranjavanja i samoozljeđivanja. Uvidom u veliki broj slučajeva istražila sam kako su sudu prezentirani oni elementi medicinskog izvještaja koji su mogli utjecati na tijek suđenja i donošenje pravične presude. Kvantitativne analize potkrijepile su teoriju o trendu smanjenja nasilja u Dubrovniku od početka prema kraju 18. stoljeća.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ .Statut grada Dubrovnika 1272. VI, 3.

⁴⁰⁵ O kaznama dosuđenim na Kaznenom sudu u Dubrovniku u 18. stoljeću vidi u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 139-206. Najčešće su bile izricane zatvorske kazne same ili u kombinaciji s novčanom kaznom.

⁴⁰⁶ Izrazitu korelaciju između društvenih i ekonomskih zbivanja i broja stanovnika i zločina u Dubrovačkoj Republici dokumentirao je Nenad Vekarić istražujući ubojstva među srođnicima. U predzadnjoj dekadi 17. stoljeća prosječno se događalo 9 ubojstava godišnje, na kraju 18. stoljeća samo jedno (Nenad Vekarić, »Ubojstva među srođnicima.«: 98-99).

5.1. Medicinsko vještačenje vrste i anatomske lokacije ozljede

Osnovni kriterij za određivanje težine ozljede prema Statutu - je li potekla krv ili nije - oslanja se na tadašnje medicinske spoznaje. Teorija, koja se razvila u antičko doba, da se ljudsko tijelo sastoji od četiri osnovna tjelesna *humora* (tekućine), dominirala je europskom, pa tako i dubrovačkom medicinom, sve do 19. stoljeća. Prolijevanje krvi, smatralo se, narušava ravnotežu tjelesnih tekućina te je stoga opasnije po zdravlje i život ozlijeđenog.⁴⁰⁷ U tekstu odredbe Statuta o nanošenju udarca oružjem vidljiva modrica, dakle unutarnje krvarenje bez narušavanja integriteta kože, izjednačena je visinom kazne s ranom.⁴⁰⁸

U samo malom broju slučajeva (sedam u razdoblju 1711/20 i po jedan u razdobljima 1751/60 i 1791/1800) analizirani medicinski izvještaji izrijekom potvrđuju da je ozljeda izazvala krvarenje. Pri tom su korišteni različiti izrazi poput: izljev krvi (*uscita*,⁴⁰⁹ *stravatione di sangue*⁴¹⁰), navala krvi (*flusione*),⁴¹¹ pripadajuće krvarenje (*congrumento di sangue*),⁴¹² pljuvanje krvi (*sputato*)⁴¹³ ili samo krvarenje (*emoragia*).⁴¹⁴ Je li prolivena krv ili nije, dodatno je objašnjeno u dva slučaja nagnječenja (*contusione*). Jedan primjer je medicinski izvještaj kirurga Catafia zapisan 20. siječnja 1760. U bolnici je pregledao nagnječenje s krvarenjem (*contusione con emoragia*) na čelu tužitelja Boška Kutlića iz Bosanke.⁴¹⁵ U drugom slučaju kirurg Perović 11. lipnja 1793. izvještava sud da je kontuzija na leđima ozlijeđenog Đure bez modrice (*contusione senza lividure*).⁴¹⁶

Svi ostali medicinski izvještaji ne spominju krvarenje već ozljedu imenuju nizom najrazličitijih izraza: iščašenje (*slogatura*),⁴¹⁷ lom (*fratura*),⁴¹⁸ modrica (*lividura*),⁴¹⁹

⁴⁰⁷ O teoriji humoralne medicine vidi u: N. G. Siriasi, *Medieval & Early Renaissance Medicine*: 104-106; Roy Porter, *The Greatest Benefit to Mankind, A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. London: Fontana Press, 1999: 56-58.

⁴⁰⁸ O isticanju vanjskog krvarenja u medicinskim vještačenjima u Dubrovniku u 15. stoljeću i opasnosti da nekažnjeno prođu zločini koji su izazvali ozljede s unutrašnjim krvarenjem diskutirano je u: T. Buklijaš i S. Fatović-Ferenčić, »Medico-legal Practices«: 223.

⁴⁰⁹ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 31v.

⁴¹⁰ *Lam. Crim.* sv. 59, f. 2v.

⁴¹¹ *Lam. Crim.* sv. 70, f. 32.

⁴¹² *Lam. Crim.* sv. 70, f. 22v.

⁴¹³ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 32v.

⁴¹⁴ *Lam. Crim.* sv. 134, f. 9.

⁴¹⁵ *Lam. Crim.* sv. 134, f. 9.

⁴¹⁶ *Lam. Crim.* sv. 200, f. 175v.

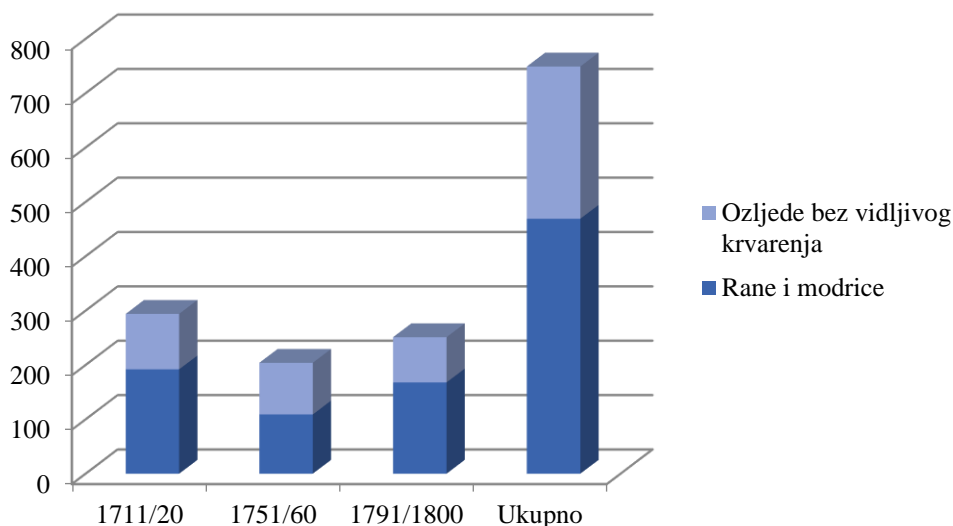
⁴¹⁷ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 20v.

⁴¹⁸ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 111v.

⁴¹⁹ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 1v.

nagnječenje (*contusione, macatura*),⁴²⁰ ogrebotina (*granfiatura*),⁴²¹ oderotina (*scorticatura*),⁴²² poderotina (*laceratione*),⁴²³ rana (*ferita, piaga*),⁴²⁴ otekline (*tumore, tumefazione*),⁴²⁵ ugriz (*morsicatura*),⁴²⁶ pretpostavljajući da suci imaju dovoljno znanja o kakvim se ozljedama radi. Dodatno se mogu pronaći u više izvještaja i opći izrazi za ozljedu nastalu udarcem (*offessa*,⁴²⁷ *percossa*⁴²⁸).

Grafikon 1. Udio vrsta ozljeda prema kriteriju da li je potekla krv

⁴²⁰ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 14v. Kirurg Antun navodi da je pregledao ozlijeđenog koji je imao macature i kontuzije po cijelom tijelu. U latinskom rječniku iz tog vremena nalazim da je macatura isto što i kontuzija (Pierre Carpentier, *Glossarium novum ad scriptores medii aevi. Vol 2*, Paris, 1766: <https://books.google.hr/books?id=Jf5YAAAACAAJ&dq=Glossarium%20novum%20ad%20scriptores%20medii%20aevi%20vol%202&pg=RA1-PA102#v=onepage&q=macatura&f=true>). Ostaje nepoznato kako je kirurg razlikovao ove dvije ozljede.

⁴²¹ *Lam. Crim.* sv. 72, f. 83.

⁴²² *Lam. Crim.* sv. 60, f. 73v.

⁴²³ *Lam. Crim.* sv. 67, f. 137v.

⁴²⁴ Najčešće je zapisano *ferita*, dok se naziv *piaga* nalazi samo iznimno, na pr. u : *Lam. Crim.* sv. 196, f. 28v.

⁴²⁵ *Lam. Crim.* sv. 199, f. 113v; *Lam. Crim.* sv. 199, f. 89v.

⁴²⁶ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 178v.

⁴²⁷ *Lam. Crim.* sv. 57, 1v.

⁴²⁸ *Lam. Crim.* sv. 59, f.41v; *Lam. Crim.* sv. 200, f. 32

Tablica 1. Raspodjela medicinskih vještačenja u postupcima kaznenog djela fizičkog napada, samoozljeđivanja i slučajnog ranjavanja prema vrsti ozljede

Predmet vještačenja	Razdoblje							
	1711/20		1751/60		1791/1800		Ukupno	
	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)	Broj	Udio (%)
Rane	153	51,69	71	34,47	132	52,59	356	47,21
Modrice	24	8,11	34	16,50	29	11,55	87	11,54
Ogrebotine	11	3,72	4	1,94	7	2,79	22	2,92
Posjekotine	2	0,68	0	0	0	0	2	0,27
Ugriz	2	0,68	0	0	0	0	2	0,27
Ukupno ozljeda koje krvare	192	64,88	109	52,91	168	66,93	469	62,28
Nagnječčenja	86	29,05	91	44,17	75	29,88	252	33,47
Lomovi	8	2,70	3	1,46	0	0	11	1,45
Iščašenja	2	0,68	0	0	0	0	2	0,27
Oteklina	6	2,03	1	0,48	8	3,19	15	1,99
Ukupno ozljeda bez vidljivog krvarenja	102	34,44	95	46,42	83	33,07	280	37,72
Ozljede od udarca*	2	0,68	2	0,97	0	0	4	0,53
Ukupno	296	100	206	100	251	100	753	100

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

*Nije specificirano o kakvoj se ozljedi radi.

Veličina ozljede je opisana pridjevima: najmanja (*picolissima*),⁴²⁹ mala (*picola*),⁴³⁰ veća (*maggiore*),⁴³¹ velika (*grande*),⁴³² ili je određena mjerom prsta (*dita*).⁴³³ Ozbiljnost ozljede označena je kao jednostavna (*simplice*),⁴³⁴ najlakša (*legierissima*),⁴³⁵ lagana (*legier*),⁴³⁶ jaka (*forti*),⁴³⁷ rastrgana (*lacerata*),⁴³⁸ prodorna (*penetrante*),⁴³⁹ a položaj na tijelu definiran je

⁴²⁹ *Lam. Crim.* sv. 201, f. 50.

⁴³⁰ *Lam. Crim.* sv. 196, f. 35.

⁴³¹ *Lam. Crim.* sv. 59, f. 169v.

⁴³² *Lam. Crim.* sv. 126, f. 11v.

⁴³³ *Lam. Crim.* sv. 213, f. 50v.

⁴³⁴ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 19.

⁴³⁵ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 172v.

⁴³⁶ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 101v.

⁴³⁷ *Lam. Crim.* sv. 195, f. 124.

⁴³⁸ *Lam. Crim.* sv. 204, f. 145v.

⁴³⁹ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 179v.

riječima: postrana (*laterale*),⁴⁴⁰ poprečna (*trasversa*)⁴⁴¹ ili prodorna/duboka (*profonda*).⁴⁴² Ozljede su ponekad pobrojane, a ponekad, ako su brojne se koriste izrazi: različite (*diverse*, *varie*)⁴⁴³ i mnoge (*molte*).⁴⁴⁴

Ukupan broj ozljeda veći je od broja vještačenja, jer su neki od ozlijeđenih imali više različitih ozljeda. U prvom i trećem promatranom razdoblju najveći je broj postupaka u kojima su vještačene rane,⁴⁴⁵ a ako se pribroje i druge ozljede koje su (gotovo) sigurno praćene krvarenjem (ogrebotine, posjekotine i modrice) na njih se odnosi gotovo dvije trećine svih medicinskih vještačenja. Samo u razdoblju iz sredine stoljeća najčešće su opisana nagnječenja, ali ukupan broj ozljeda koje krvare prelazi polovinu svih vještačenih ozljeda.

Tablica 2. Raspodjela medicinskih vještačenja u postupcima kaznenog djela fizičkog napada, samoozljeđivanja i slučajnog ranjavanja s obzirom na anatomsku lokaciju ozljede i frekvencija pojedinih ozljeda po razdobljima

Predmet vještačenja	Razdoblje							
	1711/20		1751/60		1791/1800		Ukupno	
	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)	Broj vještačenja	Udio (%)
Glava	152	47,50	67	40,61	110	41,20	329	43,75
Ruka, rame	60	18,75	30	18,18	78	29,21	168	22,34
Leđa, stražnjica	40	12,50	22	13,33	34	12,74	96	12,77
Prsa, rebra, trbuh	28	8,75	21	12,73	24	8,99	73	9,71
Noga	29	9,06	5	3,03	16	5,99	50	6,65
Cijelo tijelo	11	3,44	20	12,12	5	1,87	36	4,79
Ukupno	320	100	165	100	267	100	752	100

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

Analiza ozljeda prema anatomskej lokaciji u sva tri promatrana razdoblja pokazuje da su najčešće vještačene ozljede na glavi. To ne mora nužno značiti da je tih ozljeda bilo najviše, već upućuje na tadašnju percepciju ovisnosti opasnosti ozljede o njenom anatomskej

⁴⁴⁰ *Lam. Crim.* sv. 201, f. 92.

⁴⁴¹ *Lam. Crim.* sv. 215, f. 11v.

⁴⁴² *Lam. Crim.* sv. 62, f. 130.

⁴⁴³ *Lam. Crim.* sv. 213, f. 86; *Lam. Crim.* sv. 209, f. 145v.

⁴⁴⁴ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 136.

⁴⁴⁵ Zabilježen je broj ozlijeđenih, ne i ukupan broj pojedinih ozljeda koji bi bio mnogo veći jer su neki od ozlijeđenih imali dvije, tri, pa i više rana ili drugih ozljeda.

smještaju.⁴⁴⁶ Udio ozljeda na glavi sredinom stoljeća pokazuje blagi silazni trend, ali uz ponovni neznatan rast prema kraju stoljeća zadržava položaj najčešće vještačene anatomske lokacije.

Lokalizacija ozljede je redovno navedena, iako najčešće generalizirana, posebno u izvještajima s početka stoljeća. Vještaci navode koji su dijelovi tijela ozlijeđeni kao na pr. „rana na glavi“⁴⁴⁷ ili „nagnječenje na desnoj nozi“.⁴⁴⁸ Izvješća kirurga u pravilu sadrže više detalja no izvješća brijača. Tako kirurg Vincenzo d' Alessandro izvještava da je 19. travnja 1793. pregledao ranu Petra Milića dužine dva prsta koja se nalazila poprečno u visini trećeg i četvrtog lažnog rebra s lijeve strane prsa (*una ferita due vita trasversa fra la terza e quarta costola spuria nella parta sinistra dell petto*). I kirurg Lorenzo Giromella 17. ožujka 1794. opisuje lokalizaciju rane učinjenu oštrim predmetom vrlo detaljno: „obuhvaća od sljepoočnice do usjeka mandibule s gornje desne strane“ (*comprende dall'osso temporale fino a tulla la mandibula superiore della parte destra*).⁴⁴⁹

Detaljnija lokalizacija nije povezana s ozbiljnošću ozljede. Stječe se utisak da su vještaci takvim izvještavanjem demonstrirali pred sudom svoju stručnost neovisno o stvarnoj potrebi prikupljanja dokaza u sudskom postupku. Primjer detaljnog opisa lokaliteta ozljeda koje vještak kirurg označava bezopasnom zapisan je 12. rujna 1793. Kirurg Michele Roini izvještava o kontuziji nastaloj tupim predmetom u „lumbalnom predjelu, na lijevoj strani prsa bočno bez opasnosti“ (*regione lombare, parte laterale sinistra del petto senza pericolo*).⁴⁵⁰ Isti kirurg 14. rujna 1793. izvještava da je u bolnici pregledao ozlijeđenog Petra. Ranu učinjenu oštrim predmetom na stražnjoj strani desne ruke u predjelu zapešća (*sul dorso della mano destra nella parte corrispondente al metacarpo*) ocjenjuje bezopasnom.⁴⁵¹

Uz detaljnu anatomsku lokaciju medicinski izvještaji koji se odnose na teže ozljede sadrže i patološko-anatomske opis. Dobar je primjer izvještaj zapisan 13. svibnja 1752. u kojem kirurg Catafio opisuje dvije poprečne rane na glavi ozlijeđenog vojnika Antuna Valjala duljine četiri prsta bez ozljede lubanje, kontuziju kralježnice u predjelu vrata i vrlo veliku kontuziju u lumbalnom djelu kralježnice s oštećenjem leđne moždine (*...in testa due ferite da quattro dita trasverse di lunghezza senza offesa dal cranio, e l'altra contusione su la vertebre del collo, e*

⁴⁴⁶ E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht*: 295.

⁴⁴⁷ Vještačenje brijača Nikole (*Lam. Crim. sv. 64, 213v*).

⁴⁴⁸ Vještačenje kirurga Antuna Liepopili (*Lam. Crim. sv. 57, f. 101*).

⁴⁴⁹ *Lam. Crim. sv. 203, f. 58v*.

⁴⁵⁰ *Lam. Crim. sv. 201, f. 92*.

⁴⁵¹ *Lam. Crim. sv. 201, f. 96v*

un'altra ben grande su la vertebre de lombi con offesa della spinal medulla...) Ozljeđu kralježnice procjenjuje opasnom po život.⁴⁵²

Vještaci ne potvrđuju uvijek navode tužitelja o vrsti ozljede. Primjerice, 13. srpnja 1720. Cvjetko Vojnović tuži Lovru da ga je gurnuo tako da je slomio nogu. Usljed toga se „nalazi u krevetu u bolnici“. ⁴⁵³ Kirurg Domenico potvrđuje samo „jedno nagnječenje na nozi bez ikakve opasnosti po život“ (*una contusione sul piede senza alcun pericolo da vita*).⁴⁵⁴

5. 2. Prognoza ozbiljnosti i posljedica ozljede

Prognoza ozbiljnosti i posljedica ozljede izražavale su se nizom izraza koji predviđaju posljedicu po zdravlje i život ozlijeđenog; od procjene da je ozljeda bez značaja (*senza consideratione*),⁴⁵⁵ bez opasnosti (*senza pericolo*),⁴⁵⁶ da ne predstavlja nikakvu opasnost po život (*non porta alcun pericolo di vita*,⁴⁵⁷ *senza nessuno pericolo di vita*⁴⁵⁸), bez opasnosti po život (*senza pericolo di vita*)⁴⁵⁹, bez opasnosti od smrti (*senza pericolo di morte*)⁴⁶⁰, donekle opasna (*qualche pericolo*)⁴⁶¹, opasna (*pericolo*),⁴⁶² donekli opasna po život (*qualche pericolo di vita*)⁴⁶³, opasna po život (*pericolo di vita*)⁴⁶⁴, jako opasna po život (*pericolo grande di vita*,⁴⁶⁵ *grandissimo pericolo di vita*⁴⁶⁶), u neposrednoj opasnosti po život (*pericolo prossimo di vita*)⁴⁶⁷, do procjene da je ozljeda smrtna (*mortale*,⁴⁶⁸ *pericolo della morte*,⁴⁶⁹ *pericoloso di morte*,⁴⁷⁰ *pericolosissimo di morte*⁴⁷¹) i da je smrt neizbježna (*imminente di morire*).⁴⁷² Ovakva višeslojna gradacija, koja pokazuje u prvom redu znanje i iskustvo pojedinih medicinskih

⁴⁵² *Lam. Crim.* sv. 117, f. 118v.

⁴⁵³ U zapisniku je ostavljena praznina za druge podatke.

⁴⁵⁴ *Lam. Crim.* sv. 72, f. 118.

⁴⁵⁵ *Lam. Crim.* sv. 66, f. 116.

⁴⁵⁶ *Lam. Crim.* sv. 116, f. 100.

⁴⁵⁷ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 126.

⁴⁵⁸ *Lam. Crim.* sv. 71, 125v.

⁴⁵⁹ *Lam. Crim.* sv. 67, f. 26v.

⁴⁶⁰ *Lam. Crim.* sv. 125, f. 143.

⁴⁶¹ *Lam. Crim.* sv. 201, f. 133.

⁴⁶² *Lam. Crim.* sv. 121, f. 54.

⁴⁶³ *Lam. Crim.* sv. 66, f. 77.

⁴⁶⁴ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 130.

⁴⁶⁵ *Lam. Crim.* sv. 69, 205v.

⁴⁶⁶ *Lam. Crim.* sv. 71, f. 2.

⁴⁶⁷ *Lam. Crim.* sv. 199, f. 17.

⁴⁶⁸ *Lam. Crim.* sv. 124, f. 98.

⁴⁶⁹ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 3v.

⁴⁷⁰ *Lam. Crim.* sv. 65, f. 167v.

⁴⁷¹ *Lam. Crim.* sv. 115, f. 101.

⁴⁷² *Lam. Crim.* sv. 200, f. 99.

vještaka, može izgledati nepotrebna, čak pretjerana, ali ona ipak sucima daje važne smjernice u daljnjem vođenju postupka. To se može pratiti u brojnim postupcima u kojima suci žurno odlaze ispitati ozlijeđenog dok je još na životu. Dobar je primjer postupak pokrenut 20. lipnja 1753. Kirurg Catafio izvještava sud da se u bolnici nalazi Konavljanin Stjepan u smrtnoj opasnosti (*pericoloso di morte*). Kako nema informacija o nastanku ozljede, suci isti dan odlaze u bolnicu da ga ispituju.⁴⁷³ U drugim postupcima suci čekaju informacije o zdravstvenom stanju ozlijeđenog i donose presudu nakon što steknu saznanje o konačnom ishodu. Takav je bio tijekom kaznenog postupka pokrenutog 23. travnja 1712. prijavom kirurga Antuna koji je ozljedu glave Nikole Glamazala praćenu jakim krvarenjem procijenio opasnom po život (*pericolo di vita*). Šezdeset četiri dana nakon ranjavanja brijač Petar Lupi obavještava sud da je Nikola umro od posljedica ranjavanja. Dana 2. srpnja iste godine suci osuđuju u odsutnosti počinitelja Kristu Lalića na smrt odsijecanjem glave.⁴⁷⁴

Tablica 3. Prognoza ozljede prema prosudbi medicinskih vještaka u slučajevima fizičkog napada, samoozljeđivanja i slučajnog ranjavanja

Razdoblje	Ukupan broj vještačenja	Vještačenja u kojima su ozljede označene kao opasne po život	
		Broj vještačenja	Udio(%)
1711/20	235	88	37,45
1751/60	158	7	4,43
1791/1800	242	5	2,06

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

U prvom razdoblju u visokom postotku (37%) medicinskih izvještaja ozljeda je označena kao opasna po život, u sredini stoljeća taj postotak pada na 4% ozljeda, a na kraju stoljeća samo su 2% pregledanih ozljeda vještaci smatrali opasnim po život ozlijeđenog. U prvom promatranom razdoblju 56 puta je jasno označena životna opasnost, dok je u 32 slučaja upotrebljen manje određen izraz „donekle opasna po život“. Nemoguće je ustanoviti koliko su prognoze o smrtnoj posljedici bile točne. Za 13 osoba postoji pisani trag da su umrli od ozljeđivanja.

Svaka četvrta prognoza posljedice ozljede na početku stoljeća dopunjena je prilogom *qualche* koji prevodimo s „izvjesna opasnost“ ili „donekle opasna“ (63 ili 26,8%). Ovako česta

⁴⁷³ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 163v.

⁴⁷⁴ *Lam. Crim.* sv. 59, f. 1; *Crim.* sv. 6, f. 45v

formulacija koja ostavlja mogućnost lošijeg ishoda, neovisno o tome da li izvještava kirurg ili brijač, pokazuje određenu nesigurnost vještaka, koji nema dovoljno znanja i iskustva i time pokušava izbjeći pogrešnu procjenu. Nije poznato da li bi uslijed krive procjene medicinski vještak u to vrijeme u Dubrovniku mogao snositi neku odgovornost.

U kasnijim razdobljima neodređenu formulaciju za prognozu posljedice ozljede „izvjesna opasnost“ (*qualche pericolo*) nalazimo vrlo rijetko. U analiziranim godinama iz sredine 18. stoljeća (1751/60) primijenio ju je samo jednom kirurg Catafio (od ukupno 123 vještačenja), prijavljujući 2. ožujka 1753. da je rana na glavi Ivana Matijinog s ozljedom kosti lubanje „donekle opasna“.⁴⁷⁵ Kirurg Perović ovaj oblik koristi tri puta (od 34 vještačenja u tom razdoblju): za prognozu ozljede kralježnice praćenu brojnim kontuzijama,⁴⁷⁶ za prognozu rane na ruci nastalu vatrenim oružjem⁴⁷⁷ i za prognozu ozljeda „po cijelom tijelu“ nastalih bačenim kamenjem.⁴⁷⁸ U desetljeću 1791/1800. ovakav neodređeni oblik upotrebio je u vještačenjima samo dva puta kirurg Michele Angelo Roini (od 40 vještačenja). U oba slučaja radi se o ranama na glavi nastalim tupim predmetima (u tekstu postupka kao sredstvo počinjenja navode se toljaga i kundak puške).⁴⁷⁹

Svi medicinski izvještaji ne sadrže obrazloženje procjene opasnosti ozljede po život i zdravlje oštećenika. Stoga se može zaključiti da to nije bila obaveza, već slobodan izbor vještaka hoće li ili neće svoje mišljenje detaljnije objasniti. Ova su obrazloženja češća na početku stoljeća i u pravilu su povezana s neodređenom prognozom (upotrebljen je prilog *qualche*). I kada svoju prosudbu posljedice ozljede vještaci ne obrazlažu izrijekom, može se napraviti korelacija između opisa ozljede i percepcije opasnosti ozljede po život ozlijeđenog.

U prvom promatranom razdoblju najčešće obrazloženje s aspekta prognoze ozljede je prema anatomskoj lokalizaciji, a u većini slučajeva radi se o ozljedama glave. Ozljede glave s otkrivenom kosti, ozljedom kosti ili lomom kosti lubanje uvijek su smatrane opasnima po život. Ali i druge ozljede na glavi u tom su razdoblju proglašavane opasnima i tako su obrazložene. o čemu govore mnogi primjeri:

U postupku privatne tužbe za fizički napad Vicka Nikolinog Ljubojca iz Šumeta protiv Tonka Pavlovog Kusice iz Knežice pokrenutom 12. ožujka 1711. kirurg Antun Liepopili ranu

⁴⁷⁵ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 42v.

⁴⁷⁶ *Lam. Crim.* sv. 133, f. 74v.

⁴⁷⁷ *Lam. Crim.* sv. 132, f. 149.

⁴⁷⁸ *Lam. Crim.* sv. 133, f. 75v.

⁴⁷⁹ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 133; *Lam. Crim.* sv. 203, f. 172.

učinjenu kamenom procjenjuje opasnom po život objašnjenjem „jer je rana na glavi“ (*esser ferita in testa*).⁴⁸⁰ Posve neobično obrazloženje istog kirurga zapisano je 28. rujna 1713. Ozljedu glave tužitelja Boška smatra donekle opasnom „iako nema niti otkrivenu niti ozlijeđenu kost, jer je rana od štapa“.⁴⁸¹

Cvijeto brijač 7. siječnja 1718. u postupku tužbe Andrije Grbića iz Mlina protiv Antuna Antunovog Popova iz istog mjesta na isti način potvrđuje opasnost od rane učinjene kamenom. Ranu opisuje kao „jedna jednostavna rana“ (*una ferita simplice*), ali procjenjuje da može „donekle biti opasna po život“ (*qualche pericolo di vita*) jer je rana na glavi.⁴⁸²

Što više, 14. svibnja 1714. u postupku privatne tužbe brijač Miho opisujući ranu ozlijeđene Anice obrazlaže da i „najmanja rana“ (*minima ferita*), ako je na glavi, može biti opasna.⁴⁸³

Uz anatomsku lokaciju, vještaci opasnim smatraju ozljede s pratećim simptomima kao što su povišena temperatura, pojava osipa, povraćanje i krvarenje. To se vidi iz sljedećih primjera:

Dana 7. siječnja 1711. kirurg Antun ranu od udarca kamenom na čelu Andrije Batistinog Tamburina, bez da je otkrivena kost, smatra opasnom jer se razvio osip (*essende concorsa la risipella*).⁴⁸⁴

Dana 8. srpnja 1712. kirurg Antun u postupku privatne tužbe izvještava da su kontuzije po cijelom tijelu tužitelja Petra Paskovog nastale udarcem štapa popraćene vrućicom (*febra*) i stoga opasne po život.⁴⁸⁵

Dana 27. veljače 1716. kirurg Domenico ranu nastalu vatrenim oružjem na boku Petra Radovog Kovačevića ocjenjuje opasnom po život jer ozlijeđeni ima vrućicu. Budući da se radi o teškom ranjavanju, koje će moguće postati ubojstvo ako se ostvari prognoza kirurga, suci istog dana šalju barabante u selo Ljuta u Konavlima, da uhvate počinitelja Vlahušu Arbanasa,

⁴⁸⁰ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 91.

⁴⁸¹ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 175.

⁴⁸² *Lam. Crim.* sv. 69, f. 19.

⁴⁸³ *Lam. Crim.* sv. 62, f. 32.

⁴⁸⁴ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 18.

⁴⁸⁵ *Lam. Crim.* sv. 59, f. 54. U ovom je postupku zabilježeno da Petar traži od tuženika Petra Dadića 24 groša potrošenih na lijekove.

ali ga ne nalaze. Prognoza se pokazala točnom, jer nakon tri dana kirurg Domenico obavještava sud da je Petar umro.⁴⁸⁶

Dana 11. siječnja 1712. u postupku privatne tužbe, kojom Jakov Lukin Benko iz Kolovara tuži Vicka Vickovog i Ivana Matkovog iz istog mjesta za teško ranjavanje, kirurg Antun obrazlaže da je ozljeda glave učinjena kamenom opasna po život jer ozlijeđeni krvari iz uha i povraća.

Pljuvanje krvi (*sputato di sangue*) je prepoznato kao posebno opasan simptom.⁴⁸⁷ I kada on sam to nije vidio, 26. listopada 1711. kirurg Antun za kontuzije na leđima i lijevom bedru Marije Boškove smatra da mogu biti opasne po život, jer mu je ozlijeđena rekla da je „pljuvala krv“.⁴⁸⁸

Rijedak primjer s početka stoljeća u kojem svoju prosudbu medicinski vještak obrazlaže patološko-anatomskim opisom pokazuje u kojoj su mjeri medicinski izvještaji mogli utjecati na vođenje sudskog postupka. Dana 29. lipnja 1711. brijač Cvijeto prijavljuje sudu da je pregledao i poslao u bolnicu Ivana Ivanovog Vokativa koji se nalazi u smrtnoj opasnosti jer je rana od noža u području stražnjice lijevo „prodrla u crijevo“ (*penetrante nel'intestine*). Suci, u nadi da će ozlijeđenog zateći živog, odmah odlaze u bolnicu ispitati ga. Na temelju svjedočenja ozlijeđenog šalju barabante da dovedu počinitelja Ivana Ivanovog Bracu, ali ga ne nalaze kod kuće, jer se u međuvremenu sklonio u crkvu. Suci određuju da dva barabanta drže stražu ispred crkve kako ne bi pobjegao. Isti dan kirurg Antun ne spominje mogućnost ozljede crijeva, ali i on procjenjuje da rana može biti opasna po život obrazlažući to sredstvom počinjenja i opisom rane, jer je „rana od noža (*esser fatta con il coltello*) jedan prst ispod kože“. Dana 24. kolovoza isti kirurg ponovno obavještava sud da je rana „bolje, ali još uvijek nije izliječena“ (*sia migliorando ma che ancora non sia guarito*). Saznavši da je Ivan bolje, počinitelj Braco dobrovoljno izlazi iz crkve 26. kolovoza. Presudom od 30. prosinca Ivan Antunov Braco osuđen je na dva mjeseca u jednom od tri zatvora od pučine i naknadu izgubljenih dnevnica za vrijeme koje je Vokativo proveo u bolnici Domus Christi, četiri groša po danu, kao i plaćanje bolnici „svih prepisanih lijekova za liječenje“ (*tutti li medicamenti soministratili nella cura*).⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ *Lam. Crim.* sv. 65, f. 142.

⁴⁸⁷ Pljuvanje krvi može ukazivati na ozljede unutrašnjih organa, bilo da je krv potjecala iz dišnog ili probavnog trakta.

⁴⁸⁸ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 32v.

⁴⁸⁹ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 183, 184v. *Crim.* sv. 6, f. 39v

U kasnijim razdobljima je samo mali broj fizičkih ozljeda označen kao opasan po život. Takva procjena je u pravilu popraćena obrazloženjem, koje se nikada ne ograničava na anatomsku lokalizaciju. Primjerice 20. lipnja 1753. kirurg Catafio izvještava da je u smrtnoj opasnosti (*pericoloso di morte*) zidar Stjepan kojeg je pregledao u bolnici. Svoj sud obrazlaže paralizom vitalnih djelova: vrata mokraćnog mjehura i sfinktera anusa (*il collo della vesica e il sfinctere del ano*) uslijed ozljede leđne moždine.⁴⁹⁰ Isti kirurg 24. rujna 1753. prijavljuje da je pregledao ranu na vratnoj kralježnici s ozljedom živca (*nervi del Parvago*) koja kao posljedicu ima gubitak osjeta i paralizu ruku i nogu te je stoga opasna po život.⁴⁹¹ Ranu od noža na vratu Antuna Kutlešića, međutim, kirurg Catafio 8. studenog 1755. u postupku pokrenutom privatnom tužbom protiv Miha Skorsura procjenjuje da nije smrtna, obrazlažući svoj sud činjenicom da nema ozljede arterije.⁴⁹²

Ako ima više ozljeda, vještak svaku posebno opisuje i procjenjuje prema kriteriju opasnosti po život. Tako 30. listopada 1713. kirurg Antun opisuje dvije rane na glavi ozlijeđenog Lovre učinjene kamenom. Jedna je s otkrivenom kosti (*con scopertura dell'osso*) i stoga predstavlja opasnost po život, a druga ne otkriva kost te je stoga ne smatra opasnom.⁴⁹³ Nešto ranije, 8. travnja 1713. isti kirurg Antun opisuje da je u bolnici pregledao tri rane na tijelu Ivana Đuričića. Prva rana se nalazila na desnom ramenu, druga ispod lijeve lopatice, a treća koju procjenjuje smrtno opasnom ispod lijevog ramena. Sve su tri rane počinjene nožem. Nakon sedam dana kirurg šalje obavijest da je Ivan umro u bolnici od treće rane.⁴⁹⁴ Ovi podaci mogu biti od presudne važnosti u slučajevima u kojima se pojavljuje više počinitelja.

Bilo je i drugačijih primjera. Unatoč smrti u bolnici nakon ranjavanja kazneno djelo nije prekvalificirano u ubojstvo zahvaljujući provedenim medicinskim vještačenjima. U postupku pokrenutom 17. svibnja 1716. smrt nije nastupila uslijed ozljede već ju je uzrokovala infekcija rane u bolnici. Prema izjavi koju je dao kirurg,⁴⁹⁵ tužitelj Miho Ivanov se nalazi u bolnici Domus Christi. Rana na lijevom ramenu „može donekle biti opasna po život jer je nož probio mišić“ (*penetrante li muscoli*). Sljedećeg dana kirurg *Domenico* izvještava sud da se stanje ozlijeđenog Mihe pogoršalo. Kao posljedica ranjavanja pojavio se osip u predjelu rebara, groznica i delirij i postoji opasnost da Miho umre. Dva suca i kancelar odmah nakon dojave odlaze u bolnicu

⁴⁹⁰ *Lam. Crim.* sv. 119, 163v.

⁴⁹¹ *Lam. Crim.* sv. 121, f. 15v.

⁴⁹² *Lam. Crim.* sv. 125, f. 143.

⁴⁹³ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 188.

⁴⁹⁴ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 6.

⁴⁹⁵ Ovo je jedan od slučajeva u kojima kancelar ispušta ime kirurga. Iz kasnije zapisanog teksta saznajemo da se radi o kirurgu Domenicu.

ispitati ozlijeđenog Mihu. Na vratima bolnice susreću svećenika koji ih obavještava da je Miho upravo preminuo. Suci odlučuju da se leš odmah otvori kako bi se prepoznalo od kojeg „zla” je umro. Nalažu fizicima, kirurgu i brijaču (kancelar nije zapisao imena) da naprave ovu pretragu i obavijeste ih o rezultatu. Nakon što je leš otvoren, doktor Bogašinović izvještava da rana duboka četiri prsta ispod kože nije bila opasna, ali je oko rane opazio osip za koji smatra da ne potječe od rane (*piagha*), već se radi o osipu koji se proširio po cijelom gradu i na one koji nisu bili ranjeni. Kirurg *Domenico* mijenja svoj prethodni iskaz, ne nalazi da je rana duboka i konstatira da nema ozljede iza rebara. Po njegovu mišljenju smrt nije prouzročio osip nastao kao posljedica ranjavanja već se radi o osipu (*risipella flegmanosa*) nastalom uslijed uvjeta klime i prostora bolnice „zbog čega su mnogi umrli“ (*...clima et dall' ambiente dell' Hospedale nel quale.... sono morti molti...*). Doktor Simit se u potpunosti slaže s tim iskazom i dodaje da se osip prouzročio ranjavanjem ne može razviti u tako kratkom vremenu. Presuda donesena 30. prosinca 1719. počinitelju Antunu Ivanovom Ban na kaznu veslanja na galiji u trajanju od tri godine pokazuje da su suci uvažili mišljenje vještaka i slučaj kvalificirali kao teško ranjavanje, a ne ubojstvo.⁴⁹⁶

U drugom postupku, u kojem je također provedena obdukcija radi utvrđivanja uzroka smrti, ozlijeđeni zidar Nikola biva otpušten iz bolnice 3. travnja 1718, nakon ozdravljenja rane nastale ubodom šila u leđa.⁴⁹⁷ Dva tjedna nakon otpuštanja iz bolnice na sud stiže obavijest kirurga *Domenica* da je Nikola ponovo primljen u bolnicu zbog groznice. Pozvan na sud da o tome da izjavu kirurg *Domenico* navodi da groznica zbog koje je Nikola primljen u bolnicu nije posljedica rane (*non proceduta dalla ferita*) radi koje je bio prije u bolnici, jer je rana bila dobro sanirana i zarasla. No, 26. travnja na sud stiže obavijest da je Nikola umro u bolnici prošle noći oko osam sati. Da bi provjerili raniji iskaz kirurga *Domenica*, suci pozivaju fizike Bogašinovića i *Rigolija*⁴⁹⁸ i kirurga *Domenica* te određuju otvaranje leša kako bi se ustanovio uzrok smrti. Leš je otvorio neimenovani brijač u dvorištu bolnice *Domus Christi*. Kancelar zapisuje da su nakon pregleda rane, za koju su ustanovili da nije bila probodna i da je dobro sanirana, liječnici (*medici*) zaključili da uzrok smrti nije rana već upala porebrice i pluća (*un male pleuritide con la polmonia*). Presudom od 31. svibnja 1718. počinitelj rane na leđima, postolar Cvjetko,

⁴⁹⁶ *Lam. Crim.* sv. 66, f. 77, 85v, 91-95v, 270; *Crim.* sv. 6, f. 109v. „Iz oglehe“ je izraz kojim se označava nedostupnost počinitelja.

⁴⁹⁷ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 93v-95v. Izvještaj kirurga *Domenica*. Vjerojatno se radi o postolarskom šilu.

⁴⁹⁸ *Doctor Seraphinus Rigoli, olium medicinae practicae professor, medicus phisicus* bio je u dubrovačkoj službi od 1702. do 1722 (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika II*: 72).

osuđen je na tri mjeseca zatvora što pokazuje da je medicinsko vještačenje bilo od presudne važnosti u kvalifikaciji kaznenog djela.⁴⁹⁹

5. 3. Medicinsko vještačenje sredstva izvršenja

Prema već citiranoj statutarnoj odredbi, vrsta kazne za ranjavanje ovisna je o sredstvu izvršenja.⁵⁰⁰ Stručno mišljenje o mogućem sredstvu izvršenja u medicinskom izvještaju treba potvrditi tužiteljeve navode i navode svjedoka. Analiza ozljeda prema sredstvu izvršenja pokazuje da je najveći broj ozljeda u sva tri promatrana razdoblja nastao tupim predmetima (njihov je broj dva do dva i pol puta veći od broja ozljeda nastalih oštrim predmetima i povećava se prema kraju stoljeća).

Udio vještačenja ozljeda nastalih oštrim predmetima u sva tri razdoblja zadržava se na istoj razini, dok se prema kraju stoljeća povećava udio vještačenih ozljeda tupim predmetima. Broj vještačenja ozljeda nastalih vatrenim oružjem pokazuje trend smanjenja sredinom stoljeća, dok se na kraju stoljeća opet vraća na prvobitnu razinu. Tekst kaznenih postupaka otkriva da se ovaj porast može pripisati nehotičnim djelima nastalim lovačkim puškama, slučajnim ozljedama sačmom i nesretnim slučajevima nespretnog rukovanja.

Tablica 4. Analiza ozljeda nastalih kao posljedice fizičkog napada, slučajnog ranjavanja i samoozljeđivanja prema sredstvu izvršenja

Razdoblje	Ukupan broj vještačenja (a)	Vještačenja u kojima je specificirano sredstvo (b)		Ozljede oštrim predmetom		Specificirane ozljede tupim predmetom		Ozljede vatrenim oružjem	
		Broj	Udio (%) od a	Broj	Udio (%) od b	Broj	Udio (%) od b	Broj	Udio (%) od b
1711/20	235	124	52,77	40	32,26	76	62,29	8	6,45
1751/60	158	122	77,22	39	31,96	90	73,77	4	3,28
1791/1800	242	171	70,66	52	30,40	135	78,95	8	4,67
Ukupno	635	417	65,67	131	31,41	301	72,18	20	4,80

Izvor: *Lam. Crim. sv. 57-72, 115-135, 195-215.*

Prikazana kvantifikacija, iako metodološki ispravna, ne pokazuje stvarno stanje u dijelu koji se odnosi na ozljede nastale tupim predmetima. Pretpostavka da su medicinski vještaci

⁴⁹⁹ *Lam. Crim. sv. 69, f. 93v-95v, 164-168v, 170v; Crim. sv. 6, 103v. Za ubojstvo se izričala smrtna kazna.*

⁵⁰⁰ *Statut grada Dubrovnika 1272. VI, 3.*

uvijek navodili sredstvo ozljeđivanja ako se radi o oštricama, sječivima i sličnim metalnim predmetima, jer su za takva nedjela bile propisane strože kazne, dok su ispuštali navoditi kao moguće sredstvo tupe predmete, potvrđena je analizom podataka o sredstvu izvršenja kaznenog djela iz tužbe.⁵⁰¹ U svim slučajevima u kojima sredstvo u medicinskom izvještaju nije navedeno, prema tužbi se radi ili o udarcima rukom i nogom ili nekim od tupih predmeta poput kamena i komada drveta. Nije pronađen niti jedan slučaj u kojem tužitelj navodi neki od oštrih predmeta, a da vještak propušta navesti moguće sredstvo ozljeđivanja.

U prvom promatranom razdoblju s početka stoljeća (1711/20) u gotovo polovici izvještaja nije navedeno sredstvo izvršenja. Primjeri pokazuju da ova nedorečenost nije povezana s težinom ozljede. Tako kirurg Antonio 8. lipnja 1713. izvještava da je rana na čelu s prijelomom kosti lubanje ozlijeđenog Stjepana, za koju ne navodi kako je nastala, opasna po život, a iz teksta tužbe saznaje se da je sredstvo ranjavanja bio kamen.⁵⁰² Kada je sredstvo ozljeđivanja navedeno, pojavljuju se najrazličitiji predmeti: kamen, štap, biljica, ćulumac, motika, nož, sablja, bodež, mač, komad stakla, komad željeza, kandžija, šaka, noga, kundak, puška, pa čak i svijecnjak, ušica od motike i ključ. U tekstu izvještaja nema naznaka da je medicinski vještak o tome zaključio na temelju izgleda same povrede ili drugih mogućih tragova, a prema dijapazonu navedenih sredstava to ne bi ni bilo moguće, već je vjerojatnije da je potvrđivao što mu je rekao sam oštećenik ili netko od prisutnih prilikom pregleda.

U kasnijim razdobljima udio vještačenja u kojima je navedeno sredstvo izvršenja raste, u prosjeku u tri od četiri vještačenja zapisana su sredstva kojima je nanesena ozljeda. Medicinski vještaci za opis sredstva izvršenja redovno koriste opće izraze: tup (*contumendente*)⁵⁰³, prodoran (*lacerante*)⁵⁰⁴, oštar (*tagliante, pungente, incidente*)⁵⁰⁵ ili vatreno oružje (*arma di fuoco*),⁵⁰⁶ ostavljajući sucima da utvrde pojedinačno sredstvo kojim je ozljeda nanesena.

Navođenje porijekla ozljede sucima daje smjernice u utvrđivanju istine i mogućnost donošenja pravednije presude u slučajevima u kojima se javlja više počinitelja. Jasan primjer nalazimo u slučaju fizičkog napada na Anicu, sluškinju župnika iz Osojnika. Brijač Šimun Božov izvještava o kontuziji i poderotini na glavi nastalim oštrim i tupim predmetima koje

⁵⁰¹ Koristila sam podatke iz tablica zajedničkog istraživanja kriminaliteta u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću.

⁵⁰² *Lam. Crim.*, sv. 60, f. 74.

⁵⁰³ Na pr. *Lam. Crim.*, sv. 117, f. 142; *Lam. Crim.*, sv. 118, f. 35v.

⁵⁰⁴ *Lam. Crim.*, sv. 132, f. 46v.

⁵⁰⁵ *Lam. Crim.*, sv. 133, f. 90v.; *Lam. Crim.*, sv. 123, f. 180.

⁵⁰⁶ *Lam. Crim.*, sv. 121, f. 54.

procjenjuje „bez opasnosti“. Postupak se nastavlja izjavama svjedoka o zbivanjima toga dana. Svjedoci potvrđuju tko je od tuženih nanio koju ozljedu i kojim sredstvom. Presudom od 31. srpnja 1753. počiniteljima se dosuđuju različite kazne, svakome razmjerna ozljedi koju je nanio. Kazna zatvora u trajanju od 6 dana dosuđuje se Baru Violiću, a u trajanju od 4 dana Stjepanu Violiću.⁵⁰⁷

Vještačenje sredstva ozljeđivanja moglo je potvrditi, ali i pobiti izjavu tužitelja. Jedan takav primjer neslaganja zapsan je 8. srpnja 1793. Marko Luke Herendije iz Cavtata tuži Niku Klečaka iz Podlasta da ga je nožem ranio po licu. Kirurg Vincenzo d'Alessandro naprotiv izvještava da su rana i ogrebotina na licu nastale tupim (*contumdente*) predmetom.⁵⁰⁸ I u postupku već spomenute privatne tužbe Vidoja Majčice protiv Šime Bečića od 10. listopada 1794. tužitelj navodi da je ranjen nožem, a kirurg opisuje poprečnu ranu na čelu dugu tri prsta učinjenu tupim predmetom.⁵⁰⁹ Očigledno su tužitelji željeli naglasiti težinu ozljede i ishoditi strožu kaznu za počinitelja navodeći kao sredstvo ozljeđivanja nož. Ovi postupci nisu nastavljeni, pa se ne može utvrditi koliko je to moglo utjecati na ishod postupka.

5. 4. Procjena tjelesnih oštećenja i radne sposobnosti

Uz procjenu opasnosti po život, medicinskim vještačenjem utvrđuje se i posljedica ozljede na radnu sposobnost i stupanj tjelesnog oštećenja radi naknade štete. Ako je ozljeda takva da utječe na radnu sposobnost, medicinski vještak također procjenjuje koliko dugo će oštećeni biti nesposoban za posao. Primjerice, u slučaju privatne tužbe Tonka Nikolinog protiv Pava Kosura od 23. svibnja 1720. prema mišljenju kirurga iščašenje lijeve ruke u ramenu nastalo kao posljedica fizičkog napada uzrokovat će nesposobnost za rad u trajanju od 40 dana.⁵¹⁰

Iako zapisnici ne sadrže obrazloženja sudačkih odluka, iz sljedećih primjera se jasno vidi da je mišljenje medicinskog vještaka, uzeto kao dokaz o posljedicama, utjecalo na tijek suđenja i donesenu presudu:

Izvještaj kirurga Vincenza d' Alessandro zapsan 15. srpnja 1793. u postupku u kojem Đuro Brandolica tuži Samuela Tolentino da ga je ranio nožem, potvrđuje navode tužitelja o nesposobnosti za rad. Kirurg iznosi da je više puta posjetio tužitelja u njegovoj kući u Župi i da

⁵⁰⁷ *Lam. Crim.* sv. 119, f. 129; *Crim.* sv. 7, f. 15v.

⁵⁰⁸ *Lam. Crim.* sv. 201, f. 31.

⁵⁰⁹ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 30.

⁵¹⁰ Postupak nije okončan presudom. Na margini je zapis od 26. svibnja da je tužitelj obavijestio kancelara o nagodbi s počiniteljem. (*Lam. Crim.* sv. 72, f. 93v.). Kirurg nije imenovan.

je utvrdio da je, nakon što je rana u pregibu lijeve ruke zacijelila, trebalo još osam dana do potpunog izlječenja, pa ranjenik nije bio sposoban za posao ukupno dvadeset dana. Presudom donesenom 30. travnja 1794. presuđeno je da Tolentino mora platiti Brandolici šest dukata za dvadeset izgubljenih dnevnica, lijekove i druge troškove.⁵¹¹

Dana 28. travnja 1712. Mato Ivanov Korteziya iz Popovića tuži Stjepana Divizića iz Vinograda u Konavlima da ga je fizički napao i slomio mu desnu ruku. Brijač Ivan potvrđuje postojanje ozljede i nesposobnost rada rukom u trajanju od pola godine. Presudom od 31. ožujka 1713. Divizić treba Korteziyi platiti troškove liječenja i dnevnice za šest mjeseci, koliko je trajala nesposobnost za rad.⁵¹²

Dana 1. siječnja 1800. krznar Ivan Đuran tuži Boža Marinovića da ga je u lovu sačmom pogodio u lice. Ozljeda je izazvala obilno krvarenje. Istog dana kirurg Giromella izvještava da nema opasnosti po život ozlijeđenog, a ni za gubitak vida. Postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka i nije dovršen ni do 26. veljače 1801. kada kirurg izvještava da je vid ozlijeđenog oslabljen, da postoji nada za oporavak, ali je za sada nesposoban za posao. Iako se radilo o nesretnom slučaju, suci sigurno uzimaju u obzir zanimanje ozlijeđenog kome je dobar vid neophodan i na temelju medicinskog vještačenja donose presudu 12. lipnja 1801. kojom počinitelj Božo Marinović ima plaćati Ivanu Đuran 12 groša po danu počevši od dana kada ga je ozlijedio (31. listopada 1799.), do dana kada bude sposoban raditi. Uz to mu mora nadoknaditi troškove liječenja.⁵¹³

O stanju vida oštećenika s drugačijim ishodom kirurg Giromella svjedoči u postupku pokrenutom 9. rujna 1796. Nikola Mihočević iz Pridvorja tuži zidara Frana Glavovića da ga je ozlijedio bacivši mu žbuku u oči. Giromella izvještava sud da je pregledao jedno Mihočevićevo oko. Prosuđuje da nije došlo do potpunog gubitka vida (*non aver totalmente perduto la vista*). Kako kirurg nije utvrdio niti ozljedu oka, to je vjerojatni razlog što je istražni postupak nakon vještačenja obustavljen.⁵¹⁴

Primjer vještačenja u slučaju fizičkog osakaćenja zabilježen je 26. veljače 1716. u postupku koji je pokrenut odlukom suda na temelju prijave Marina Zlatarića iz Brgata da je Petar Kolić iz Čajkovice ozlijedio Mariju, kći Ilije Tonkovoga iz Šumeta.⁵¹⁵ Dva suca (Bona i

⁵¹¹ *Lam. Crim. sv. 199, f. 123.; Crim. sv. 9. F. 12v-13r.* Zabilježena je samo ukupna svota odštete bez specifikacije.

⁵¹² *Lam. Crim. sv. 59, f. 11, 16.; Crim. sv. 6, f. 49v.*

⁵¹³ *Lam. Crim. sv. 214, f. 7v.; Crim. sv. 9, f. 63v-64r.*

⁵¹⁴ *Lam. Crim. sv. 207, f. 219.*

⁵¹⁵ U prijavi je još zapisano da je počinitelj Petar Kolić pobjegao preko granice Turcima.

Gradi) i kancelar odlaze u bolnicu Domus Christi da bi ispitali ozlijeđenu Mariju. Kirurg Domenico ih izvještava da Marija ima „tri rane od noža, dvije iznad potiljka i treću kojom joj je odrezano uho. Sve rane su smrtno jer su prodorne i ozlijedile su živce“ (*tre ferite fatte con coltello, due sopra la nuca dell collo e la terza all'orechia con haver glielo tagliato, che tutta le dette ferite sono mortali per esser penetranti con offesa dei nervi*). Na margini prve stranice zapisa nalazi se bilješka kojom kirurg svjedoči da je Marija izliječena, ali je ostala bez uha. U bolnici je boravila 32 dana, a nakon osam dana od napuštanja bolnice bila je potpuno sposobna za rad. Presuda od 27. veljače 1717. ovakvo tjelesno sakaćenje posebno snažno kažnjava. Petar Kolić osuđen je na godinu i pol dana zatvora od pučine sa zatvorenim vratima, okovima na nogama, tri trzaja na koloturi na javnom trgu i plaćanje oštećenoj Mariji Ilije Tonkovog iz Šumeta izgubljenih „dnevnica i drugih troškova nastalih boravkom u bolnici Domus Christi za primljene lijekove i sve drugo...“ (*le sue giornate et altre spese occorseli et all' Hospedalle Domus Christi per li medicamenti somministratili il tutto tanto..*).⁵¹⁶

5. 5. Trend smanjenja nasilja

Istraživanje kriminaliteta u Dubrovniku u 18. stoljeću koje je provela grupa studenata doktorskog studija i znanstvenika iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU pokazalo je da od početka do kraja 18. stoljeća udio kaznenih djela protiv morala pred sudom raste, udio kaznenih djela iz koristoljublja pada, dok se udio kaznenih djela protiv života i tijela, s izuzetkom ubojstava, značajno ne mijenja.⁵¹⁷ Opća godišnja stopa kriminaliteta narasla je s 965 na 1.412 kaznenih djela (na 100.000 stanovnika) što je povećanje od 43%. Porast opće godišnje stope kriminaliteta prati porast godišnje stope kaznenog djela fizičkog napada od 403 na 601 (49%).⁵¹⁸

O naznakama u promjeni prirode nasilja u 18. stoljeću pisala je na primjeru dubrovačke kazneno sudske građe Nella Lonza.⁵¹⁹ Postavljajući pitanje „je li se fizičkim napadom našlo

⁵¹⁶ Lam. Crim. sv. 65, f. 151, 158-163v.; Crim. sv. 6, 93r-93v.

⁵¹⁷ I. Mrđen, A. Prohaska i N. Vekarić, »Ritam zločina«: 277. Korelaciju između društvenih i ekonomskih zbivanja i broja stanovnika i zločina u Dubrovačkoj Republici dokumentirao je Nenad Vekarić istražujući ubojstva među srodnicima. Na prijelazu između 17. i 18. stoljeća događalo se u prosjeku 9 ubojstava godišnje, u posljednjoj dekadi 18. stoljeća samo jedno (N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667-1806)«: 98-99).

⁵¹⁸ I. Mrđen, A. Prohaska, N. Vekarić, »Ritam zločina«: 290.

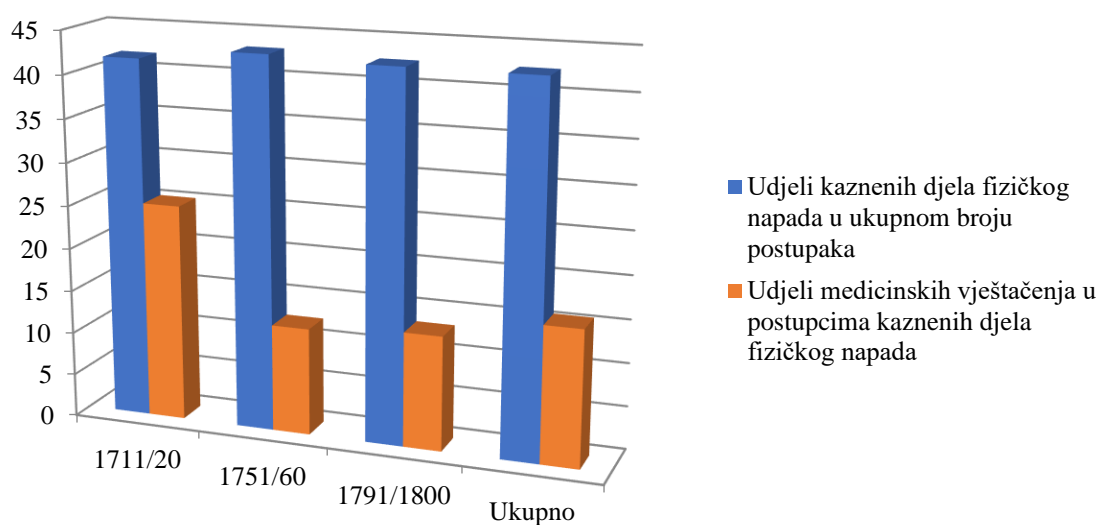
⁵¹⁹ N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 108. O teoriji promjene slike kriminaliteta u ranom modernom razdoblju prema kojoj je tjelesno nasilje uzimalo, a povećavao se udio imovinskih djela v. u: Jens Chr. Johansen i Henrik Stevensborg, »Hasard ou myopie. Réflexions autour de deux théories de l'histoire du droit.« *Annales: Economics, Societes, Civilisation* 41/3 (1986): 601-603.

žrtvinom tjelesnom integritetu ili je važnije bilo poniženje, a tijelo samo medij“, iz uzorka tužbi koji je obuhvatio svaku 10. godinu 18. stoljeća odvojila je lakše fizičke napade bez prolijevanja krvi od ranjavanja i ubojstva.⁵²⁰ Analiza je pokazala da među fizičkim napadima udio lakih oblika varira, s ponekim odstupanjem, u rastućem nizu od 53% 1710. do 82% 1800. Objašnjenje je potražila u dva smjera, promjeni mentaliteta i osjećajnosti na tragu teza Norberta Eliasa o povijesnom sužavanju prostora nasilja i institucionalizaciji reakcije na napadaj, odnosno utjecanju sudu kod onih djela koja su se ranije rješavala izvan sudskim nagodbama.⁵²¹

Kriterij prolijevanja krvi za razlikovanje težih od lakših tjelesnih ozljeda povezan je s već spomenutom statutarnom odredbom o kaznama, koje su bile više ako je došlo do krvarenja, ali je isključivao teške ozljede poput iščašenja, lomova ili ozljeda unutarnjih organa.

Kvantitativne i kvalitativne analize medicinskih vještačenja rana i drugih ozljeda pružaju precizniju sliku o oblicima i intenzitetu nasilja, kao i promjenama koje su nastupile od početka prema kraju 18. stoljeća.

Grafikon 2. Učestalost kaznenih djela fizičkog napada i medicinskih vještačenja u slučajevima fizičkog napada*

*U analizu nisu uključeni slučajevi sa smrtnom posljedicom

⁵²⁰ Citirano iz N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 108.

⁵²¹ Norbert Elias, *Il processo di civilizzazione*, Bologna, 1992: 339-355.

Tablica 5: Učestalost medicinskih vještačenja u slučajevima fizičkog napada*

Razdoblje	Ukupan broj postupaka (a)	Kaznena djela fizičkog napada (b)		Medicinska vještačenja (c)	
		Broj	% od a	Broj	% od b
1711/20	2220	927	41,76	234	25,24
1751/60	2892	1246	43,08	155	12,44
1791/1800	4237	1804	42,58	240	13,30
Ukupno	9349	3977	42,54	629	15,82

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

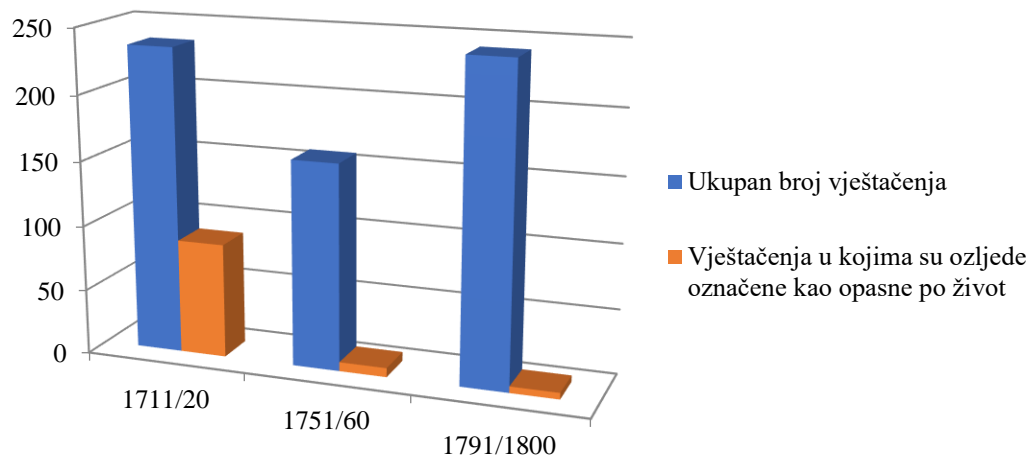
*U analizu nisu uključeni slučajevi sa smrtnom posljedicom

Udio slučajeva kaznenog djela fizičkog napada u odnosu na sve slučajeve koji su se našli pred Kaznenim sudom u Dubrovniku ne pokazuje statistički značajan pad. Udio medicinski vještačenih slučajeva, međutim, pokazuje bitno smanjenje. Na početku stoljeća vještačenje je prisutno u svakom četvrtom kaznenom postupku. Već sredinom stoljeća udio se smanjuje za gotovo 50%. Tek svaki osmi postupak sadrži medicinski izvještaj. Odnos suda prema vještačenjima nije se izmijenio, dapače, u Republici je bilo sve više stručnjaka koji su mogli obavljati vještačenja ozljeda. Stoga podatak o smanjenju učestalosti medicinskih vještačenja možemo uzeti kao siguran pokazatelj smanjenja intenziteta fizičkog napada već sredinom stoljeća. Odgovor na pitanje zašto do kraja stoljeća nije došlo do daljnjeg smanjenja udjela medicinskih vještačenja nalazi se u sve većem broju privatnih tužbi. Tužitelji medicinskim izvještajem potkrepljuju svoje tužbe tražeći češće medicinsku pomoć i tužeći se na bolove za neznatne pa čak i nepostojeće ozljede. Pokazatelji za ovu tvrdnju su povećani broj pregleda u bolnicama⁵²² i primjena medicinskog postupka puštanja krvi⁵²³ koji su obrnuto proporcionalni podacima o prognozi posljedice tjelesne ozljede.

⁵²² Na početku stoljeća tek je svako šesto vještačenje obavljeno u bolnici, a već sredinom stoljeća svako drugo, vidi poglavlje 5.

⁵²³ Na početku stoljeća zabilježeno je šest postupaka, sredinom stoljeća osam, u posljednjoj dekadi čak 21 postupak puštanja krvi, od kojih je u više slučajeva primijenjeno na zahtjev pacijenta iako liječnik nije mogao utvrditi postojanje ozljede. Vidi poglavlje 5.

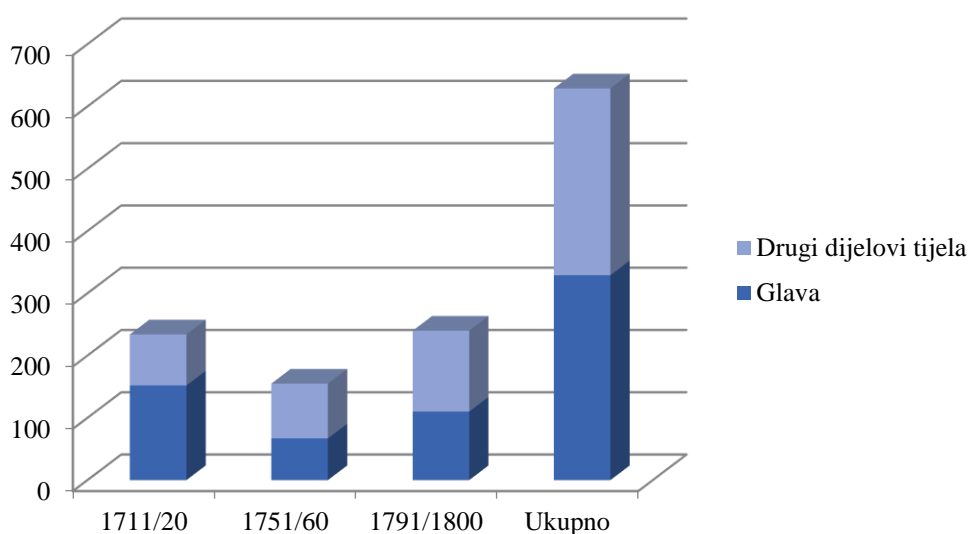
Grafikon 2. Prognoza medicinskog vještaka o posljedici tjelesne ozljede

U prvom promatranom razdoblju (1711/20) u visokom postotku medicinskih izvještaja (37%) ozljeda je označena kao opasna po život, u sredini stoljeća (1751/60) taj postotak pada na 4% ozljeda, a na kraju stoljeća (1791/1800) samo su 2% pregledanih ozljeda vještaci smatrali opasnim po život ozlijeđenog (Tablica 3). Ovako veliki pad udjela ozljeda koje prosudbom medicinskih vještaka predstavljaju opasnost po život ozlijeđenog može biti jednim dijelom posljedica promjene u znanju i iskustvu što posljedično utječe na sigurnost u prosudbi težine ozljeda dostupnih medicinskih vještaka. Na mjesto jednog kirurga praktičara i većeg broja brijača, koji su se pojavljivali pred dubrovačkim kaznenim sudom u ulozi medicinskih vještaka na početku stoljeća, sredinom stoljeća dolazi u Dubrovnik veći broj kirurga koji su školovani višegodišnjim radom u bolnicama talijanskih gradova.⁵²⁴ S druge strane, nadopunjujući ove podatke analizom tekstualnih opisa ozljeda, posebice ozljeda glave koje su bile najbrojnije, potvrđuje se teza da se intenzitet fizičkog nasilja smanjuje prema kraju stoljeća.

⁵²⁴ R. Jeremić i R. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 72-88.

Grafikon 3. Udio vještačenja ozljeda na glavi u ukupnom broju vještačenja

Tablica 6. Učestalost vještačenja ozljeda glave u odnosu na druge ozljede

Razdoblje	1711/20		1751/60		1791/1800		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Glava	152	64,96	67	43,23	110	45,83	300	47,69
Ostali dijelovi tijela	82	35,04	88	56,77	130	54,17	329	52,31
Ukupno	234	100	155	100	240	100	629	100

Izvor: *Lam. Crim.* sv. 57-72, 115-135, 195-215.

Prema anatomskom smještaju u sva su tri promatrana razdoblja očekivano najčešće vještačene ozljede glave, za koje su prema statutarnoj odredbi bile propisane strože kazne. Sredinom stoljeća njihov udio pada za jednu trećinu i, uz neznatan rast, zadržava se ispod polovice svih ozljeda. Odgovor na pitanje kakve su bile te ozljede potražila sam u opisu koji se nalazio u tekstu izvještaja. Tako su u prvom promatranom razdoblju rane na glavi u većini slučajeva popraćene opisom ozljede kosti lubanje: *con la scopertura del' osso, con offessa del' osso, con la frattura del cranio*. U razdoblju u sredini stoljeća samo je jedna rana na glavi opisana „s ozljedom kosti“. U trećem razdoblju takav opis ne nalazimo. Što više, u posljednjim godinama 18. stoljeća, dio rana na glavi je opisan kao male rane bez opasnosti (*picole ferite senza pericolo*). Tu nalazim objašnjenje velikog smanjenja udjela ozljeda koje su medicinski vještaci procijenili kao opasne po život. Udarci prilikom fizičkog napada rjeđe su pogađali

glavu, postajali su manje snažni i ozlijeđenom su nedvojbeno nanosili sve manje opasne ozljede. S druge strane, očito je da su oštećenici za takve sitnije tjelesne napade sve češće tražili zadovoljštinu na sudu.

Trend smanjenja nasilja potvrđuje i podatak o broju prijava smrti hospitaliziranih pacijenata. Na početku stoljeća sucima je prijavljeno da je umrlo osam pacijenata koji su primljeni u bolnicu radi ozljede nastale kaznenim djelom, sredinom stoljeća zabilježene su samo dvije takve prijave, a na kraju stoljeća niti jedna.⁵²⁵

Zaključak

Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda nastalih kao posljedica kaznenog djela fizičkog napada očekivano su najbrojnija medicinska vještačenja u promatranim razdobljima s početka, sredine i kraja 18. stoljeća. Podaci iz izvještaja o vrsti ozljede, lokalizaciji, sredstvu i prognozi posljedice pružaju sucima potrebne smjernice u dokaznom postupku i doprinose donošenju pravedne presude.

U sva tri promatrana razdoblja najveći je broj vještačenih ozljeda koje krvare, no pri tom medicinski vještak rijetko upotrebljava eksplicitni izraz „krvarenje“. Ozljede naziva različitim imenima, pretpostavljajući da bi suci trebali znati o kakvim se ozljedama radi. Jednako tako je širok dijapazon opisnih pridjeva koji bi trebali bliže opisati pojedine ozljede. Lokalizacija ozljede je najčešće generalizirana, a kada je navedena detaljna lokalizacija, to nije povezano s težinom ozljede već željom medicinskog vještaka da iskaže svoju stručnost pred sudom. Vještačenja najtežih ozljeda redovno sadrže patološko anatomske opis, a nekada i koje su životne funkcije ugrožene. Prognoze posljedice ozljeda nisu jednoznačno određene, već su zabilježene mnogobrojnim izrazima koji u prvom promatranom razdoblju često sadrže neodređenu formulaciju „neke“ ili „donekle“ (*qualche*), pružajući vještaku zaštitu od krive procjene. Obrazloženje prognoze nije uvijek prisutno, što govori o povjerenju sudaca u liječničku procjenu. Vještačenje sredstva izvršenja provodi se uvijek kada se radi o sječivima, jer je za takva djela predviđena stroža kazna. Kada je to bilo potrebno, medicinski vještaci su procjenjivali stupanj tjelesnih oštećenja i trajanje radne nesposobnosti, na temelju čega je oštećenom dosuđivana novčana odšteta.

⁵²⁵ Podaci su prezentirani u poglavlju 4.

Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda nastalih kaznenim djelom fizičkog napada svojim sadržajem i brojnošću predstavljaju vrijedan izvor za istraživanje povijesti nasilja. Podaci iz medicinskih izvještaja pružaju sigurne podatke o posljedicama fizičkog napada. Rezultati kvantitativne i kvalitativne analize potvrđuju da se pretpostavljena povijesna promjena u intenzitetu fizičkog nasilja dogodila sredinom stoljeća. Smanjena učestalost medicinskih vještačenja u slučajevima fizičkog nasilja u drugom promatranom razdoblju govori o manjem broju težih ozljeda za procjenu kojih je potrebno stručno mišljenje. Prognoze medicinskih vještaka o posljedicama po zdravlje i život ozlijeđenih i tekstualni opisi ozljeda jasno potvrđuju da su – općenito promatrano - udarci postajali manje snažni i ozlijeđenom nanosili manje opasne ozljede. Trend smanjenja intenziteta nasilja nastavljen je do kraja stoljeća.

7. DOKAZI ZLOČINA TROVANJA

Uvod

Zločin trovanja, koji se najčešće događa bez prisutnih svjedoka, iza zatvorenih vrata i unutar kuće žrtve, nije sličan zločinu nasilja s jasno vidljivim ozljedama na vanjskoj površini tijela i mogao je ostati neprepoznat. Dokazivanje kaznenog djela trovanja oduvijek je predstavljalo pravi izazov i „veliku temu u sudskoj medicini“.⁵²⁶ Kirurzi su se od najranijih dana bavili ranama nastalim otrovnim strelicama ili ugrizima otrovnih životinja, a primalje raznim abortivnim sredstvima, kontraceptivima i ljubavnim napicima. Unatoč tome, ni kirurzi niti primalje u pravilu nisu imali dovoljno znanja za prepoznavanje zločina trovanja. Paracelsus posvećuje trovanjima dva poglavlja svojih medicinskih rasprava i napominje da ova tema pripada školovanim liječnicima fizičima više nego kirurzima.⁵²⁷ Codronchi razlikuje otrove koji dolaze iz okoline (egzogene) i one koje stvari vlastito tijelo u bolesti (endogene otrove) i opisuje specifične znakove trovanja vanjskim otrovima. Fidelis i Zacchia postavljaju pitanje razlikovanja bolesti i trovanja. Dok Fidelis traži dokaze u erozivnom djelovanju otrova na unutrašnje organe, Zacchia upozorava da neka oboljenja mogu dati kliničku sliku vrlo sličnu onoj koja dolazi od trovanja i stoga treba tražiti simptome koji im ne odgovaraju, primjerice kombinacija povraćanja i crnih noktiju ne može biti znak dizenterije već je vjerojatnije da se radi o trovanju.⁵²⁸

Priroda zločina trovanja tražila je specifično znanje medicinskog vještaka koji je, uz postojanje kaznenog djela trovanja, trebao utvrditi i vrstu primijenjenog otrova kako bi u dokaznom postupku njegovim posjedovanjem ili nabavom mogli povezati počinitelja sa zločinom. Iako su u 18. stoljeću mnoga otkrića na području kemije pomogla objašnjenju fizioloških procesa, prvi kemijski testovi za dokazivanje otrovnih supstanci pojavili su se tek sredinom 19. stoljeća.⁵²⁹ Do tada su na sud pozivani medicinski stručnjaci koji su svoje iskaze temeljili na organoleptičkom pregledu (primjenom ljudskih osjetila) i biološkom testiranju sumnjive materije na životinjama. Testiranje potencijalno otrovne materije radi usporedbe znakova trovanja u sudskoj praksi talijanskih gradova izvođeno je najčešće na psima, ali su

⁵²⁶ Citat iz: E. Fischer-Homberger: *Medizin vor Gericht*: 353.

⁵²⁷ Paracelsus (1493-1541), švicarski liječnik, alkemičar, astrolog, znanstvenik, mistički filozof i okultist. Njegove medicinske rasprave tiskane su prvi puta 1536. (E. Fischer-Homberger: *Medizin vor Gericht* : 443).

⁵²⁸ O razlikovanju bolesti od trovanja u medicinskoj literaturi 16. i 17. stoljeća vidi u: E. Fischer-Homberger: *Medizin vor Gericht*: 387-390.

⁵²⁹ Najpoznatiji test je tzv. Marshova proba za dokazivanje tragova arsena (1836).

korištene i kokoši, golubovi, svinje, pa čak i mačke. Ti pokusi, međutim, nisu smatrani sigurnim dokazima zločina trovanja, već više „indicijom koja je trebala potvrditi pretpostavku da je otrov namjerno dodan hrani ili piću žrtve“.⁵³⁰

Upravljači Dubrovačke Republike branili su svoju vlast i slobodu svim raspoloživim sredstvima. Kadgod je njihova vlast dolazila u pitanje, ništa, pa ni primjena otrova kojima su uklanjani nasilnici i neprijatelji Republike, nije bilo nedozvoljeno.⁵³¹ Nasuprot tome, trovanja u privatnom životu oduvijek su smatrana zločinom za koji je bila predviđena najstroža kazna. Statut grada Dubrovnika samo na jednom mjestu izrijeком spominje otrov i to u IV. knjizi u glavi 23. Kao jedan od razloga kada otac ima pravo razbaštiniti djecu navodi se dokazani pokušaj ugroze njegovog ili majčinog života otrovom (*per venenum*).⁵³²

Sastavljači Statuta su predvidjeli da će zločin trovanja biti teško dokaziv i glavom 7 u VI. knjizi daju mogućnost knezu da provede postupak kojim bi se utvrdila nevinost ili krivnja. Odredba je naslovljena „O trovačima“ (*De herbariis*) i glasi: „Koja god osoba počini trovanje ili zlodjelo trovanja od kojeg bi netko mogao umrijeti ili sići s uma, a uzmogne se dokazati da je od trovanja umro ili sišao s uma, neka se spali, a ako taj ne bi umro ni sišao s uma, neka gospodin knez prosudi (kako će ga kazniti). A ako zlodjelo trovanja i ne bude dokazano, ali o njemu postoji sumnja, neka gospodin knez, po svom nahođenju, provede postupak o tom zlodjelu.“ (*Quecumque persona fecerit herbariam uel maleficium herbarie de quo aliquis posset mori uel perdere sensum et hoc possit probari, quod per ipsam herbariam sit mortuus uel amiserit sensum, comburatur, et si non moriretur, nec amiserit sensu domini comitis. Eciam si non probabitur maleficiam herbarie sed de eo suspicio habeatur, dominus comes, secundaum quod ei placet inquirat maleficium supradictum*).⁵³³ Iako je prevoditelj naslovio odredbu „O trovačima“, riječ *herbaria*, a time i ova odredba, odnosila se na pripravke od trava, koji nisu uvijek imali namjeru otrovati već se njima i liječilo ili su trebali ponuditelju dati određene moći

⁵³⁰ Primjere testiranja otrovane materije na domaćim životinjama u Italiji u 16. i 17. stoljeću vidi u: A. Pastore, *Veleno*: 199-205.

⁵³¹ O nabavljanju i upotrebi otrova u svrhu uklanjanja neprijatelja i obrane državnih interesa vidi u: Z. Šundrica, *Tajna kutija II*: 164-199. Tajne zapisnike Senata, koji su možda sadržavali više podataka o upotrebi otrova, uništavao je sam Senat u više navrata, ali je jedan dio iz 16. i 17. stoljeća sačuvan. (*Secreta rogatorum*, ser. 4, Državni arhiv u Dubrovniku)

⁵³² *Statut grada Dubrovnika 1272.*: 257.

⁵³³ *Statut grada Dubrovnika 1272*: 331.

nad onim tko ga konzumira.⁵³⁴ To je jasno označeno odvajanjem pojmova *herbaria* i *maleficium* (zločin) *herbarie*.

Najstariji podatak o istrazi provedenoj u slučaju trovanja na području Republike nalazimo u pismu stonskog kneza iz 1373. Optužena Radoslava je tortom sačinjenom od trava, prema izjavama svjedoka, otrovala četiri osobe. Da se radilo o trovanju knez je zaključio prema izjavama svjedoka o simptomima koje su imali svi koji su jeli tortu: odmah im je bilo zlo, tijekom noći nastupili su jaki bolovi u želucu i snažno povraćanje. U roku od dva dana svi su umrli, a nakon smrti pojavila se i nadutost. Radoslava, koja je bila noseća, u istrazi je priznala da je napravila tortu od trava, ali je poricala da ju je ona dala otrovanima da jedu.⁵³⁵

Humoralna medicina, koja je dominirala europskom, pa tako i dubrovačkom medicinom sve do 19. stoljeća, tumačila je trovanje, kao i bolest, poremećajem humoralne ravnoteže.⁵³⁶ Razlikovanje simptoma bolesti od trovanja bilo je ključno pitanje u određivanju uzroka smrti u dokaznim postupcima kaznenog djela trovanja na dubrovačkom kaznenom sudu. Postupak dokazivanja otežavalo je praznovjerje i siromašna opservacija svjedoka koji su simptome bolesti poput povraćanja, osipa i vrućice i redovni fenomen truljenja ljudskog tijela nakon smrti tumačili znakovima trovanja. Stoga su suci u dokaznom postupku nastojali dobiti mišljenje stručnjaka.

Najranije poznato sudjelovanje dubrovačkih medicinskih vještaka u istrazi sumnje na trovanje povodom prerane i nagle smrti mladog vlastelina Jera Martoličinog Ghetaldija zabilježeno je u dubrovačkim dokumentima 1640. godine. Sumnja da ga je otrovala pala je na njegovu sluškinju Marušu Nikolinu, koju je navodno tukao. U dugotrajnom postupku u kojem su svjedoci opisivali simptome trovanja kod umrloga poput crnih noktiju i kose koja se mogla lako iščupati, odlučnu riječ kojom je Maruša bila oslobođena krivnje imali su gradski fizici Lorenzo Agnelo, Giovanni Martino i Thomaso di Puca. Oni su pred sudom dali u odvojenim izjavama svoje mišljenje, temeljeno samo na simptomima bolesti, da je smrt nastupila uslijed

⁵³⁴ Lat. *herbaria*, f. – otrov od trava, otrovno piće, trovanje. Lat. *herbarius*, adi. – viračarski, trovateljski. Vidi: *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, I, ur. Marko Kostrenčić. Zagreb: JAZU, 1973: 537. O herbariji kao čarobnom napitku više u: Slavica Stojan. *Vjerenice i nevjernice*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2003:183-193.

⁵³⁵ Nije poznato koji je bio motiv i kakva je bila daljnja Radoslavina sudbina. Originalno pismo nalazi se na kraju *Lamenta de intus et de foris*, 1373.-74. (Z. Šundrica, *Tajna kutija* II: 201).

⁵³⁶ O teoriji humoralne medicine, koja se razvila u antičko doba, da se ljudsko tijelo sastoji od četiri osnovna tjelesna *humora* (soka) vidi u: N. G. Siriasi, *Medieval & Early Renaissance Medicine*: 104-106; R. Porter, *The Greatest Benefit to Mankind*: 56-58.

„prirodnog oboljenja, otrov nije bio uzet na usta već se razvio u tijelu oboljelog od naravnih sokova“. Fizik Agnelo je dodao da su „knjige pune takvih slučajeva“.⁵³⁷

U tri razdoblja koja su obuhvaćena zajedničkim istraživanjem kriminaliteta u 18. stoljeću od ukupno 9349 slučajeva samo je u 14 postupaka otrov naveden kao sredstvo kojim je počinjeno kazneno djelo. U prvoj analiziranoj dekadi (1711/20) zločin trovanja se spominje u sedam kaznenih postupaka. Sredinom stoljeća (1751/60), taj se broj smanjuje, u kaznenim zapisnicima se može pronaći pet postupaka, a na kraju stoljeća (u razdoblju 1791/1800) samo dva. U sedam privatnih tužbi četiri tužbe se odnose na trovanje životinja, jedna na prijetnju trovanja vode, a dvije na pokušaj trovanja osoba. U dokaznim postupcima pokrenutim privatnom tužbom nema zabilježenih medicinskih vještačenja. Svih sedam postupaka pokrenutih prijavom treće osobe odnose se na kazneno djelo trovanja osoba, od toga je pet slučajeva sa smrtnom posljedicom. U pet postupaka koje je pokrenuo sud po službenoj dužnosti na temelju prijave treće osobe sud upućuje medicinskog vještaka (brijača, fizika ili kirurga) da pregledaju otrovane osobe. Samo je jedna prijava prijava medicinskog praktičara (brijača). U dva postupka kada medicinski vještak nije poslan, osobe za koje se posumnjalo da su otrovane već su bile pokopane u času dojava.⁵³⁸

Mali broj slučajeva trovanja u privatnom životu stanovnika Republike ne bi trebalo povezati s teškoćama u nabavljanju otrovnih supstanci. Arsenik ili sičan,⁵³⁹ najčešće primjenjivan otrov - ne samo u ovom vremenu, već i u čitavoj povijesti ljudskog vijeka - mogao se u Dubrovniku nabaviti u ljekarnama, a - unatoč zabrani - i kod nekih trgovaca u dućanima, pa čak i na ulici. Dubrovački trgovci kupovali su ga u Veneciji i njime trgovali na Levantu. Arsenik su koristili zlatari u izradi zlatnih predmeta, dodavao se u razne ljekovite i kozmetičke pripravke, ali je najširu primjenu imao kao sredstvo za uništavanje miševa pa su ga pod imenom „salata za miša” prodavale čak i Vlahinje u Konavlima.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Z. Šundrica, *Tajna kutija* II: 217-218, citirajući Isprave i akti 17. st., br. 2238/10. Znanstvena knjižnica u Dubrovniku posjeduje značajnu zbirku medicinskih knjiga koje potječu iz privatnih knjižnica dubrovačkih liječnika.

⁵³⁸ Knez iz Konavala je pismom 2. kolovoza 1711. prijavio da je u Bačevom Dolu umrla Mara Ivanova. U selu se pronio glas da ju je otrovala svekrva jer su se stalno svađale. Mara je prije smrti jako povraćala i „išla joj je pjena na usta“ (*Lam. Crim.* sv. 58, f. 1v.). Vojnik Stjepan Marićev je 15. kolovoza 1716. prijavio sumnju na trovanje djevojčice Marije u Točioniku. Na sudu je izjavio da je djevojčica, koja je bila siročić, umrla naglo, a ukućani su naslijedili njenu imovinu koja joj je ostala od roditelja. Stjepan je pokušao zaustaviti pokop tražeći da „*valja Gospodu avizat da Gospoda vide od koje je nemoći diete umrlo*“, no to mu nije uspjelo (*Lam. Crim.* sv. 66, f. 183).

⁵³⁹ Arsen(III)-oksid. O primjeni arsenovih spojeva kao otrova u povijesti vidi u: Louis Lewin, *Die Gifte in der Weltgeschichte. Toxikologische allgemeinverständliche Untersuchungen der historischen Quellen*. Hildesheim: Gerstenberg, 1984: 157-166.

⁵⁴⁰ Z. Šundrica, *Tajna kutija* II: 210-211. Vlahinje su žene iz dubrovačkog zaleđa.

Kako bi cjelovitije rekonstruirala sudsko-medicinsku praksu u slučajevima sumnje na trovanje, analizirala sam sve poznate slučajeve trovanja u Dubrovniku u 18. stoljeću, uključujući i one izvan promatranih razdoblja, u kojima su svjedočili medicinski vještaci.⁵⁴¹

8.1. Medicinska vještačenja trovanja temeljena na simptomima

Svi poznati postupci u kojima je zabilježeno medicinsko vještačenje pokrenuti su po službenoj dužnosti. Samo u jednom kaznenom postupku pokrenutom privatnom tužbom Vlahuša Petrov Mordin iz Smokovljana 21. listopada 1754. protiv Jelke, žene Nikole Dadović i Petra, njenog sina, iz istog mjesta, radi pokušaja trovanja, tužitelj navodi kao dokaz pozitivan učinak protuotrova koji je dobio od brijača iz Stona. Vlahuša je, naime, pošao naplatiti dug i kod tuženih je večerao meso i vino, no pozlilo mu je odmah poslije večere, povraćao je i izbacivao krv na usta, imao je jake bolove i osjećao vrtoglavicu. Nakon što je popio protuotrov (*lincorno*)⁵⁴² krvarenje se odmah zaustavilo, prestali su i bolovi, samo je ostala slabost. I test s kosom koji je, prema izjavi tužitelja, napravio brijač, pokazao je da se „ona nije čvrsto držala”. Neimenovani brijač, međutim, nije pozvan na sud svjedočiti, a postupak nije nastavljen.⁵⁴³

Kada je do dubrovačkog kaznenog suda stigla dojava o sumnji na trovanje, suci su određivali da se uputi medicinski vještak (brijač, fizik ili kirurg) pregledati otrovane osobe. Po povratku, poslani vještak je podnosio kancelaru usmeni izvještaj narativnog karaktera u kome detaljno opisuje kada i kamo je išao, gdje je i u kakvom stanju zatekao žrtvu te nabraja simptome koje je sam opazio ili je o njima saznao od žrtve i drugih prisutnih osoba. Na kraju izvještaja donosi svoje mišljenje o tome da li utvrđeni simptomi mogu biti znakovi trovanja. Primjer takvog postupka zapisan je u knjizi tužbi 24. ožujka 1717. Kaznenom sudu stiže obavijest konavoskog kneza da su Petar Kalaš, njegova žena Stane i kćer Mare iz Dunava u Konavlima žrtve kaznenog djela. Sumnja se na trovanje nekom pogačom, koje se očitovalo u nadutosti, bolovima u želucu i povraćanju. Pismu je priložena vrećica s brašnom od kojeg je napravljena pogača. Kako bi provjerili stanje otrovanih, suci odlučuju u Konavle poslati brijača Matu da ih pregleda. Po povratku, 6. travnja 1717. brijač Mato sudu podnosi izvještaj da je u Konavlima zatekao oca Petra i kćer Maru u krevetu, a Petrova žena Stana je bila dobro i „na

⁵⁴¹ Radi se o pet postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti. U spisima kaznenog suda iz 18. stoljeća Šundrica je pronašao ukupno 28 slučajeva trovanja, od toga se 13 odnosilo na trovanje životinja, a dva na prijetnje trovanje vode. (Z. Šundrica, *Tajna kutija* II: 153-232.).

⁵⁴² *Lincorno* ili *unicorno*, protuotrov, takav je naziv dobio jer se smatralo da potječe od roga neke neobične životinje. O protuotrovima više u: Z. Šundrica, *Tajna kutija* II: 229.

⁵⁴³ *Lam. Crim.* sv. 123, f. 141v. Postupak nije nastavljen.

nogama“. Petra je detaljno pregledao i našao mu otečene obje noge iznad stopala i malo oguljenu kožu na dlanu lijeve ruke. Za natečenost tvrdi da može potjecati od vrućice, ali i od otrova bilo koje vrste. Vrućice više nema i Petar je izvan životne opasnosti. Osim toga, Petar se tužio da mu je nekoliko dana bilo „kao da su mu ispečena usta“, no Mato je ocijenio da su usta potpuno zdrava. Potegnuo ga je za kosu, koja se “čvrsto držala”. Mara je isto bila bez vrućice i kosa joj se čvrsto držala, samo je na lijevom bedru u veličini dlana i pol imala mrlje „kao riblje ljuske“, za koje je brijač izjavio da mogu potjecati od otrova.⁵⁴⁴ Troškovi odlaska brijača Mata u Konavle „prema odluci sudaca kriminala radi prepoznavanja jesu li oboljeli bili otrovani“ (*d'ordine delli signori giudici del criminale per riconoscere li amalati supposti avelenati*) iznosili su 10 groša.⁵⁴⁵

U slučaju smrtnog ishoda u udaljenom mjestu, suci upućuju brijača s nalogom da „otvori leš“ kako bi ustanovio uzrok smrti. U njegovoj je pratnji službenik sanitarnog ureda, čija je uloga, što se u tekstu ne spominje, kontrola i sprečavanje izbijanja epidemije u slučaju da je uzrok smrti neka od zaraznih bolesti, simptomi kojih mogu biti zamijenjeni sa simptomima trovanja.⁵⁴⁶ Da se u praksi naredbe suda nisu uvijek u potpunosti ispunjavale pokazuje postupak pokrenut 23. rujna 1717. prijavom jednog čovjeka iz Osojnika da je nađena mrtva u svojoj kući Jele Burinova. Suci upućuju brijača Damjana da pregleda i otvori njezin leš (*osservare et aprire il suo cadavere*) te ustanovi uzrok smrti. Damjan, po povratku, izvještava sud da se istoga dana poslije ručka uputio u Osojnik sa zdurom Malakurom i tamo našao netom preminulu ženu od oko četrdeset godina, kojoj su oba obraza modra, a na usta joj izlazi malo pjene. Svukao ju je i pregledao ostale dijelove tijela, ali nije primijetio nikakav drugi znak. Povukao je kosu i „nešto malo kose se iščupalo“. Od otvaranja leša ga je odvratio župnik don Stjepan Šuljaga, koji ga je uvjerio da se Jela otrovala pogačom od raži i da je mačka kojoj su dali jesti te pogače smjesta uginula.⁵⁴⁷ Sumnjivi komad je predan zduru Malikuru da ga podnese Kaznenom sudu. U bolnicu je sutradan doveden šestogodišnji sin pokojne Jele koji je prema navodima svjedoka jeo od iste pogače. Pregledao ga je fizik Serafin i našao da dijete ima dobru boju i dobar puls. Nije mogao utvrditi da li je i kojim je otrovom dijete bilo otrovano. Po njegovu mišljenju to nije mogao biti “pravi otrov” (*veneno propriato*), jer bi inače i dijete u roku od tri dana umrlo,

⁵⁴⁴ Postupak se nastavlja ispitivanjem svjedoka i testiranjem pismu priloženog brašna (*Lam. Crim. sv. 67, f. 220v.-222, 224-238v., 240 i dalje*). O nadležnosti lokalnih knezova u kaznenoj sudbenosti vidi u: N. Lonza, *Pod plaštem pravde: 57-60*.

⁵⁴⁵ *Detta*, sv. 25, f. 100v.

⁵⁴⁶ O osnivanju sanitarnog ureda i djelovanju sanitetskih službenika vidi u: Z. Blažina Tomić, *Kacamorti i kuga: 93-94 i dalje*.

⁵⁴⁷ U odlukama bratovštine brijača spominje se novčana kazna za odbijanje ovog neugodnog zadatka. (*Capellani delle Parti senatori dei Barbieri*, DAD, ser. 48. 2, sv. 9. f. 2)

kao što je umrla i njegova majka. Predložio je da se s ostatkom pogače napravi biološki pokus, jer tek tada će moći reći da li je pogača bila otrovana.⁵⁴⁸ U knjizi troškova Dvora nalazimo da je za odlazak u Osojnik isplaćeno pet perpera brijaču Damjanu i dva perpera zduru, te osam groša čovjeku iz Osojnika koji je dopratio otrovano dijete (*...da un huomo d Ossonich che porta il ragazzo avelenato*) u grad.⁵⁴⁹ Moguće je da je pogača bila napravljena od brašna zaraženog raženom glavnicom, nametničkom gljivicom koja sadrži otrovne alkaloidne. Trovanje se manifestira velikim crvenim plikovima koji kasnije poplave. Smrtni ishod ovisi o dozi. Brijač Mato je ustanovio da je Jela imala modre obraze, ali, prema zapisniku, fizik Serafin nije bio upoznat s nalazom brijača. Zapisani tekst ne otkriva da su, bilo brijač ili fizik, poznavali specifične znakove ovakvog trovanja.

Za razliku od opisanog slučaja sumnje na trovanje u Osojniku, kamo je u pratnji zdura poslan brijač, prijava da se zločin dogodio u gradu tretirana je mnogo ozbiljnije. Pregledati mrtvo tijelo 3. travnja 1755. u pratnji gradskog službenika odlaze dva medicinska vještaka, fizik i kirurg. Tog je dana na sud, naime, stigla obavijest da je nađena mrtva Mada, kći Mate Andrijaševića, stara četiri i pol godine. Suci promptno reagiraju i šalju dva vještaka, fizika Batista Paganija i kirurga Cattafija,⁵⁵⁰ u pratnji zdura Antonija Kutlešića, da pregledaju tijelo žrtve (*il corpo del delitto*).⁵⁵¹ Fizik i kirurg, nakon što su pregledali tijelo, zajednički izjavljuju, a sudski kancelar bilježi, da je dijete bilo modro po čitavoj periferiji tijela, iz čega su zaključili da je nastupio sveopći izljev krvi iz krvnih sudova (*stravasamento di sangue*) koji je izazvao smrt. Na tijelu nisu pronašli nikakvih ozljeda niti drugih tragova. Prema njihovom mišljenju smrt je mogao izazvati ili neki narkotički otrov (*veleno narcotico*) ili nešto slično, poput neumjerenog ispijanja vina ili rakije. Njihov je nalaz morao biti pod utjecajem izjava prisutnih svjedoka jer je zapisano da je za dijete staro četiri i pol godine smrt mogla nastupiti već od trećine „kutla rakije” (*un terzo di cutlo d' aquavita*). U kasnijem svjedočenju na sudu svjedokinja Margarita, žena Boža Tabakara, potvrdila je da je nesretna djevojčica neopaženo popila pola kutla rakije.⁵⁵²

Kada je postojalo saznanje o medicinskom zbrinjavanju otrovane osobe, suci su pozivali liječnike da o tome svjedoče na sudu. Njihova se svjedočenja ne ograničavaju samo na opis

⁵⁴⁸ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 107-110.

⁵⁴⁹ *Detta*, sv. 25, f. 108v.

⁵⁵⁰ Kancelari različito zapisuju njegovo ime, nekada kao Cattafio, drugi put Cataffio ili samo Catafio.

⁵⁵¹ Ova formulacija pokazuje da su suci smatrali da se radi o mogućem zločinu.

⁵⁵² Jedna kutla je mjera za tekućinu približne količine od 8 dcl. (*Lam. Crim.* sv. 124, f. 64v-68v. Z.Šundrica: *Tajna kutija II*: 227).

simptoma na temelju kojih su zaključili da se radi o trovanju, već često sadrže i postupak liječenja otrovanih osoba, kao i razne okolnosti i izjave osoba koje su svjedočile događaju. Takvo je iscrpno svjedočenje brijaća Ivana Bunića u slučaju pokušaja trovanja svećenika u Luci Šipanskoj. Nakon što je 13. ožujka 1795. nepoznata osoba prijavila sudu da se u „pasti” koju je jeo svećenik Dominko Natali, župnik u Luci Šipanskoj, nalazio otrov, sud pokreće postupak i poziva kao prvog svjedoka brijaća Ivana Bunića. Bunić pristupa sudu 16. ožujka 1795. Svjedočenje iznosi na narodnom jeziku pa je tako i zapisano: ...u ponedjeljak prošasti bio sam zvan od strane D.⁵⁵³ Dominka Natali paroka od Luke, da dođem u njega, da je irđav od kolike. Ja sam otišo u rečenog D. Dominka na Luku na Šipan, koga našo sam u odru irđava s febrom i polas konvulz. I tad pito sam rečenog D. Dominka, što su ti bili počeci od tvoje nemoći, i tad njegova majka i sestra pripovijedjeli su mi kako su mu dali večeri same pastice, koju kako je počeo jestit učinila mu se irđava sapura na prvom ožici, i to mi je isti parok govorio i sumljo je da su mu usta garka od sebe, bivši bio prije irđav, iza tega da je uzo i drugu ožicu rečene pastice i da mu se učinila garča, pako da je uzo i treću, i da je i treća bila još garča, tad rečeni D. Dominko reko je rečenoj sestri čini mi se da je ovo strašno i da mi je garlo odarlo, i tad da je ona provala rečenu pastu i da jom se učinilo garko, iza tega rečena njegova sestra da je otišla majku karat, kako je grubo skuhala rečenu pastu i tad majka da je uzela rečene paste malo za provat, i našla je da je garko, paka da je dala njihovu djetiću rečene paste i da je on uzo mrvicu, i kad je otišo da je bacio. Zaviše, rekli su mi rečeni da su svikolici bljuvali, i imali bolesti jakijeh po stonku i da ih je otvorila nizzdoli, tad ja sumnjo sam, da rečena pasta koju su izimali, da je ona uzrokovala tu nemoć, i sumnjim koliko mi art donosi, da je rečena pasta bila otrovana, ja sam im do lijeka od kontravenena za rečene otrovi, i rečena majka i sestra ončas sutradan bili su bolji, a rečeni parok, povraćalo mu se toliko bljuvanje koliko bolesti, toliko febra za njekoliko dana, ma paka se i on učinio bolji, samo mu je ostalo garlo odarto, i tužio se velikijem ognjem u životu, ma mu veće nije pridohodilo ni na polas, niti je bljuvo. Iza tega reče mi rečena sestra rečena paroka, rečena nje mati i rečeni parok, cijenimo da ćemo obaznat prije nego ti otideš, ko je stavio otrov u pastu, paka su mi rekli, da im je rekla Marija Luke Helbe, da je čula od Đive Mandolfine, da jom je pripovjedjela, da je čula rečena Điva od Jele Petrove u susjestvu karati djetića njihova, to jest rečenog paroka, da je došo uzeti otrov da su mu matarac miši izjeli i da mu je rečena Jela rekla zašto si mi lago da te je meštar poslo pitati otrovi za miša. Zaviše nevjesta Jele Petrove Pavla žena Balda Jozovića rekla je da je rekla rečenom parokovom sestri istina je da je mali uzo otrovi u rečene Jele Petrove. Zaviše da je reko rečeni djetić jednomu

⁵⁵³ U tekstu zapisano „D.“, skraćena za „don“ ili kako su ga u narodu izgovarali „dum“, označava svećenika.

malomu koji dohodio je na skulu u rečenoga D. Dominka koji mali pito je rečena djetića kad će meštar biti bolji, a djetić da je odgovorio, neće biti bolji nego gori. I to sam sve čuo od rečene sestre parokove i paroka i matere mu. Reću vam zaviše, da sam čuo od iste sestre parokove i nje matere, kojem ne znam imena, da kada je rečeni njihov djetić uzo rečene paste malo na usta da je reko nuti vrana malo da se niesam otrovo. Ja vam drugo neimam česa rijeti...”⁵⁵⁴

Razlikovanje simptoma bolesti od znakova trovanja svojim stručnim znanjem demonstrirao je dubrovački fizik Marko Flori⁵⁵⁵ u dva kaznena postupka pokrenuta odlukom suda izvan promatranih razdoblja. Flori je 8. lipnja 1739. osobno prijavio sudu da je smrt Marice Kolendić iz Vrbice, sluškinje u Dubrovniku, nastupila uslijed trovanja.⁵⁵⁶ Maricu je prvi puta pregledao prije petnaest dana na poziv njenog gospodara Antuna Raka. Postavio je dijagnozu „*sempllice asma isterico*“⁵⁵⁷ jer nije mogao ništa drugo ustanoviti. Četiri ili pet dana prije Maričine smrti ponovno je pozvan pregledati oboljelu, koja je prema riječima njenog gazde bila „na rubu smrti“ (*procinta di morire*). Niti nakon ovog detaljnog pregleda nije mogao utvrditi vrstu bolesti. Kako mu Marica nije htjela ništa priznati, da bi razjasnio od čega bi mogla bolovati, Flori se posavjetovao s njenim gazdom i saznao da je bolesnica stavljala na lice neko kozmetičko sredstvo za uljepšavanje (*sbelleto*). To ga je navelo na pomisao da bi to sredstvo, ako je otrovno, moglo uzrokovati Maričine tegobe. Stoga je sutradan ponovno pokušao razgovarati s Maricom o primijenjenom sredstvu. Marica mu je tada priznala da je pet ili šest puta oprala lice *sbelettom* koji joj je donio Ivo Pepov kako bi uklonila s lica mrlje (*mače*). Na Florijev upit da li je popila što od toga, odgovorila je da je jednom malo stavila u usta, ali je odmah ispljunula. Maričin gazda Rak je dodao da je i Filip, koji je pokršteni Židov, Marici donio neko sredstvo od ljekarnika iz Male braće. Budući da je Marica umrla, Flori je prijavio sucima mogućnost da je Marica bila otrovana.⁵⁵⁸ Na pitanje sudaca da li ima saznanja o sastojcima od kojih su sredstva za uljepšavanje napravljena, a koja su Marici donijeli Ivo Pepov i Filip, i da li se u kući otrovane još može naći što od tih sredstava, Flori odgovara da se po tom pitanju posavjetovao s Ivom

⁵⁵⁴ *Lam. Crim.*, sv. 204, f. 118v-121. Postupak je nastavljen ispitivanjem svjedoka. Djetić, župnikov nećak, Vicko Glavić priznao je da je „usuo u pastu koja se kuhala malo sičana“ na nagovor jedne djevojčice koja ga je obmanula da će nakon toga župnik prema njemu biti bolji. Kako su i djetić i djevojčica bili maloljetni, a župnik se oporavio, postupak je okončan. O slučaju je pisao i Z. Šundrica: *Tajna kutija II*: 227-229.

⁵⁵⁵ Marko Flori je jedan od najpoznatijih dubrovačkih liječnika. Njegov rad o zdravstvenim prilikama u Bosni štampan je u Parolinijevoj knjizi o europskoj medicini u 18.stoljeću (F. R. Parolini: *Europae medicina a sapientibus*:472-474.

⁵⁵⁶ *Lam. Crim.* sv. 95, f. 56v. Kancelar u knjigu tužbi prvo zapisuje da je stigla obavijest fizika Florija, križa taj tekst i na margini ispravlja da je Marko Flori osobno pozvan na sud (*fato venire*).

⁵⁵⁷ Povijesna dijagnoza otežanog disanja psihogenog porijekla.

⁵⁵⁸ Iz kancelareva zapisa može se razabrati da se Flori dan prije prijave navečer susreo sa sucem Marinom Orsatovim di Sorgo i njegovim kolegama i ispričao im što se dogodilo, te su ga oni potakli da slučaj prijavi (*Lam. Crim.* sv. 95, f. 57v.).

Pepovim i saznao da je Ivo sredstvo kupio od udovice, sestre Lovra Budmanija, koja živi na Pilama, ali nije znao reći od kojih je sastojaka načinjeno. Isto tako nije znao da li je u kući ostalo još što od sumnjivih sredstava. Odgovarajući na sljedeće pitanje sudaca može li jasno prosuditi da je Marica umrla od otrova, Flori objašnjava da su ga znakovi (*contrassegni*) koje je opazio za vrijeme njene bolesti „obavezali vjerovati“ da je Marica umrla od trovanja, iako ne može biti u to siguran. Zatim nabroja znakove trovanja: „Prvo, nedostatak tjelesne i duševne snage bez ikakvog očitog razloga i bez razloga izvana. Drugo, zemljano bljedilo cijelog tijela kakvo se može primijetiti kod otrovanih. Treće, gubitak apetita na sve vrste hrane. Četvrto, otežano disanje koje izgleda kao astmatično, ali nije prava astma. Peto, mršavost i isušenost cijelog tijela“ (*Primo un mancamento e di forze, e di spirito senza alcuna ragione evidente et al parente al di fuori. Secondo un tetro pallore tutto il corpo, tal quale suol' essere osservato nè veleni. Terzo una disapatenza totale ad ogni sorta di cibo. Quattro una strettezza di respiro, che la facea aparire come astatica, à benche non fosse asma vero. Quinto una emaciazione et una essicazione di tutto quanto il corpo*). Flori smatra da je to izazvalo sredstvo koje je Marica stavila na lice jer mu je rekla da je malo toga progutala. To što je živjela tako dugo nakon što je uzela otrov je posljedica male količine. Ne može reći da se radi o korozivnom otrovu koji bi djelovao mnogo brže, već pretpostavlja da se radi o nekorozivnom otrovu, možda olovu, koji može u najmanjim količinama izazvati trovanje. Dodatno napominje da mu je Maričin gospodar Rak rekao da je Marica povraćala, što je također znak trovanja. Dokazni postupak nastavljen je saslušanjem svjedoka, a 27. srpnja na sud su pozvani fizici Toma Bogašinović i Marko Flori te kirurg Venceslav Buzati. Nakon što su im je kancelar pročitao sve iskaze, predsjedatelj suda ih poziva da „kažu istinu na temelju gore spomenutih simptoma i znakova (*sintomi e contrasegni*) od koje je bolesti Marica mogla umrijeti“. To su učinili i „nakon ozbiljne međusobne konzultacije i različitih razmišljanja, sva trojica u dogovoru složno i kategorički zaključuju da Marica nije umrla prirodnom smrću, već je apsolutno njena smrt nastupila djelovanjem otrova (*dagli effetti venefichi*)“.⁵⁵⁹

U drugom postupku, dvije godine kasnije, Flori je pozvan na sud da iznese svoje stručno mišljenje u slučaju sumnje na trovanje lijekom pripremljenim u ljekarni. Na temelju simptoma, a s očitom namjerom da zaštiti ljekarnika, svim svojim autoritetom je ustvrdio da se u ovom slučaju ne radi o trovanju. Pri tom sastav recepta, prema kojem je lijek bio pripremljen, nije

⁵⁵⁹ Kasnija istraga je usmjerena na sastav i dobavljače *sbelleta*. Ivo Pepov i Đuro Altapana, ljekarnik koji je jedno takvo sredstvo prodavao, su odlukom sudaca pritvoreni. Nakon nekoliko dana pušteni su iz zatvora jer nije bilo dovoljno dokaza za njihovu krivnju (*Lam. Crim. sv. 95, f. 103-104*).

doveden u pitanje. Sud je primio 13. srpnja 1741. obavijest brijača Antuna Markovića, da je Antonija, kći Ivana Stele, otrovana lijekom pripremljenim u ljekarni Petra Remedelija. Brijač je bio pozvan u kuću pregledati oboljelu. O stanju u kojem je zatekao Antoniju, izjavama oboljele i njene majke i događajima koji su slijedili svjedočio je na sudu: „Našao sam je ležati u krevetu s glavom na mjestu gdje se drže noge, pitao sam je koju ima bolest, odgovorila mi je da joj je gospodin doktor Marko Flori prepisao jedan lijek koji se uzima na usta, a koji je pripremio ljekarnik Petar Remedeli, jučer ujutro kad ga je uzela odmah joj je natekao jezik a kasnije je imala jake bolove. I djevojčina majka Ana mi je potvrdila da joj je odmah natekao jezik, deset do dvanaest puta je imala stolicu praćenu jakim bolovima u želucu i krvarenjem, upaljenim i natečenim anusom, te retenciju urina“. Brijač je ustanovio da je djevojka blijeda, puls joj je bio slab, jezik zadebljan i popucao na više mjesta. Posumnjao je da se radi o trovanju i odmah je o svemu obavijestio fizika Marka Florija. Što više, odnio mu je uzorak isprovraćane materije. Nakon pregleda donesene tvari i na temelju brijačevog opisa simptoma, Flori je preporučio da se djevojci daju protuotrovi. Pozvan na sud da o tome svjedoči, Flori je izjavio da je djevojci prepisao lijek za čišćenje koji se trebao sastojati od 4 do 5 unca sirupa cvijeta breskve (*fior di persico*) i dvije unce tekućeg uvaraka za jačanje srca (*decotto cordiale solutivo*). Obrazlažući kako se moglo dogoditi trovanje, pretpostavio je da je uvarak mogao biti alteriran infuzijom nekog drugog korijena kao što je *Titimala*⁵⁶⁰ ili *Jelape*⁵⁶¹, koji imaju jaki purgativni učinak, ili je za trovanje bila kriva bakrena posuda u kojoj je uvarak kuhan, a koja je možda bila oštećena. Flori je još dodao mogućnost utjecaja prethodne influence koja je vladala u gradu. Prešućujući činjenicu da je djevojci bilo bolje nakon što je primila protuotrove koje joj je prepisao, ustvrdio je da se nije radilo o trovanju navodeći kao glavni dokaz da se kosa na djevojčinoj glavi „čvrsto držala“.⁵⁶²

8. 2. Vještačenje otrovne supstance

Prepoznavanje otrovne supstance u dokaznom postupku imalo je važnu ulogu povezivanja počinitelja sa zločinom. Posjedovanje ili nabava otrovne materije mogla je biti presudna u donošenju odluke o krivnji. Stoga su suci određivali da se sumnjiva materija donese na sud kako bi ju pregledale stručne osobe. To su redovno bili gradski fizici, samo u jednom slučaju na sud su pozvana reći svoje mišljenje dva ljekarnika, a prilikom jednog biološkog pokusa asistirao je brijač. U slučaju samoubojstva prisutnost otrova je dokazana korozivnim

⁵⁶⁰ Odnosi se na biljku *Euphorbia amygdaloides* iz porodice mlječika.

⁵⁶¹ *Mirabilis jelapa*, peruanski noćurak.

⁵⁶² *Lam. Crim.* sv. 99, f. 134v-140v.

djelovanjem na unutrašnje organe što je ustanovljeno obdukcijom kojoj je uz fizike prisustvovao i kirurg, a incizor je, kao što je bilo uobičajeno, bio brijač. Kako je dokazni postupak tekao, koje su metode primijenjene i koliko su vještaci bili uspješni u prepoznavanju otrova pokazuju analizirani primjeri.

Trovanje sokom od trava na Šipanu

Dana 9. lipnja 1701. na sud dolazi obavijest da je Marin Polonić sa Šipana zajedno s Antunom Krivonosićem, koji mu je “dao i dostavio otrov”, pokušao otrovati Anicu, kćer Nikole Kučina. (*..Marin Polonich di Giupana ha tentato d' avelenare ad Antonio Krivonosi havendo gia dato e consegnato il veleno ad Aniza...*)⁵⁶³ Nakon što su suci slijedećeg dana o okolnostima kaznenog djela ispitali Antuna Krivonosića, određuju da se sa Šipana odmah donesu materijalni dokazi: staklenka s likerom (*una ampoletta con certo liquore*) zapečaćena voskom i papirnata vrećica s bijelom materijom istučenom poput brašna (*...uno cartucia di materia bianca pestata come farina*). Dva fizika, Claudije⁵⁶⁴ i Bogašinovićović, kako bi ispitali donesenu materiju. Nakon „pažljivog pregleda“, pri tom kancelar nije opisao način pregleda sumnjive supstance, fizici zajedno izjavljuju da se u staklenki nalazi sok neke trave, ali ne mogu znati da li je otrovna dok ne izvrše pokus na životinji. Ne znaju ni što je prašak u papiru, čini im se da “nije ni mineral⁵⁶⁵ ni sublimat ni arsenik, možda je „cvijet arsena ili sublimata”.⁵⁶⁶ Biološki pokus na psu i pijetlu je izveden u dvorištu Kneževa dvora u prisustvu oba fizika. Inkrimirani bijeli prašak pomiješan je s dva komadića tijesta i dan pijetlu da jede, a psu su tekućinu iz staklenke pomiješali u juhu. I pas i pijetao su odmah nakon jela „zamrli, ali su se nakon nekoliko minuta vratili u život“. Potom su ih držali zatvorene pet sati bez rezultata. Pokus je ponovljen tako da su pomiješali prašak i tekućinu i dali žlicom psu da jede. Pas je odmah uginuo. Otvorili su ga i pronašli u želucu otrov „takav kakav je i pojeo, tako je i trebalo biti, jer je otrov morao biti sastavljen od alkoholnih sastojaka, dospio je do srca i sledio (*congelato*) krv što je uzrokovalo smrt”.⁵⁶⁷ Pijetlu, kojem su isto dali prašak u tekućini, nije se ništa dogodilo. Troškovi „ispitivanja otrova

⁵⁶³ *Lam. Crim.* sv. 43, f. 176v

⁵⁶⁴ Isti fizik je na poziv suda 12. veljače 1698. pregledao komad kruha koji je s pismenom prijavom sumnje na trovanje poslao knez iz Konavala i izvijestio da je vidio tragove otrova jer se „arsenico“ pozna po malim bijelim zrcima (*Lam. Crim.* sv. 41, f. 50v).

⁵⁶⁵ Mineral, vjerojatno realgar, crvene ili narančastocrvene boje, po kemijskom sastavu arsen (II)-sulfid. Sublimat arsena je bijeli prah. Cvijet arsena (*Fiori di arsenico*) je mineral arsenovog oksida onečišćen kobaltom, može biti staklast, žućkaste ili bijele boje. O poznavanju spojeva arsena kao otrova u povijesti vidi: Louis Lewin. *Die Gifte in der Weltgeschichte*. Hildesheim: Gerstenberg Verlag, 1984: 157-166.

⁵⁶⁶ *Lam. Crim.* sv. 43, f. 222v

⁵⁶⁷ *Lam. Crim.* sv. 43, f. 228v.; Z. Šundrica, *Tajna kutija II*: 220.

i ostalo potrebno za pokus“ (*per far la prova dei veleni et altro necessario per detto officio*) iznosili su pet perpera i sedam groša.⁵⁶⁸ Unatoč visokim troškovima biološkog pokusa koji je dokazao otrovnost napitka, ali ne i o kojem se otrovu radi, postupak nije niti nakon dugotrajnog ispitivanja svjedoka zaključen presudom. U iskazu jednog svjedoka, međutim, zapisano je da je napitak koji je Anica trebala popiti bio napravljen od badema. Da su fizici znali taj podatak možda bi prepoznali o kojem se otrovu radi. Za otrovno djelovanje gorkih badema znao je već Dioskoridus, grčki liječnik i botaničar iz 1. stoljeća. Sjemenke badema sadrže glikozid amigdalinal koji se u ljudskom organizmu razlaže i nastaje vrlo otrovna cijanovodična kiselina. Smrt nastupa vrlo brzo uslijed paralize dišnog sustava.⁵⁶⁹

Trovanje djevojčice pogrešnim liječenjem

Dana 27. rujna 1710. knez iz Konavala obavijestio je pismom suce Kaznenog suda u Dubrovniku da je umrla Marija, kći Petra Zlovečera, iz Rudeža (Pridvorje). Njen otac Petar je konavoskom knezu izrazio sumnju da je djevojčica otrovana. Na poziv kaznenih sudaca Petar Zlovečera, otac žrtve, dolazi u Dubrovnik 7. studenog 1710. da bi ispričao što se dogodilo. Pri tom izjavljuje da je tvar u krpici kojom je Anica Ljubišić pokušala izliječiti njegovu kćer od šuge, ali je liječenje nesretno okončano smrću djevojčice, bila bijela.⁵⁷⁰ Petar je sucima predao krpicu s ostatkom inkriminirane materije. Po nalogu suda pozvani su da pregledaju i prepoznaju otrovnu materiju gradski fizici Sismet i Bogašinović. Fizik Sismet izjavljuje da se radi o risigalu⁵⁷¹ koji je prije bio u prahu, a sada u komadu, tako da je izgubio prirodni izgled. Da bi vidjeli da li se radi o risigalu, predložio je da se izvrši pokus na nekoj životinji. Ako bi životinja uginula, smatrao

⁵⁶⁸ *Detta*, sv. 22, 89v. Usporedbe radi dnevna plaća brijača kirurga u bolnici Domus Christi iznosila je 6 groša (pola perpera) (R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju II*: 73.)

⁵⁶⁹ L. Lewin, *Die Gifte*: 95.

⁵⁷⁰ „Njegova kći Marija, stara 4 godine, imala je već tri godine kraste na glavi. Jednoga dana je došao k njemu Luka Voihnić iz Grdoševine. Sjedili su na gumnu i, vidjevši krastavu malu Mariju, Voihnić mu reče kako Anica Nikolina Ljubišić iz Gabrila zna liječiti tu bolest, da je izliječila jedno dijete Ivana Vlahutina iz Grdoševine da je naučila tako liječiti od jedne „bule“ iz Trebinja. Zlovečera je zamolio Voihnića da ga preporuči rečenoj Anici. Kada je Anica Ljubišić došla u kuću upitala ga je: "Imaš li malo rakije ali osta?", budući da nije imao ništa od toga rekla je: "Ne importa, ja ću u vodi svariti ovo". Uzela je jedan lončić, u njega stavila malo vode, iz jedne krpice izvukla je nekog praha "...i od jedne stvari bijele što je bilo u krpici odkinula je malo i stavila sve u lončić, a paka varila je na ognju i miješala palicom, paka je digla s ognja i kako se prohladilo zamočila je u one štime i tezijem je mazala po glavi rečenu svoju kćer i kako je počela mazati, počelo je dijete plakati i to je bilo oko dvadesti i dvije ure, kako je domazala, dijete je sved plakalo, u toliko Anica užinjala je i rekla mi je da će doći opet u ponedjeljak i da će donijeti rakije, a da ja dohranim osta za pomazati joj iznovice. I rečena Anica kad je videla rečeno moje dijete rekla je kako je grđahna lijepa i opeta sved je je pogledala u ono doba kad je plakala i govorila kako je ovo dijete puno jeda, a ja sam joj reko „strah me da ne umre er se dijete valjalo po tlijem od bolesti, koje je ćutjela po glavi". Anica mu je odgovorila: "Neće joj biti ništa nego je srdita" Nakon užine Anica je otišla. U doba zalaska sunca dijete je počelo povraćati. Stavili su je u krevet, bila je žedna pa su joj dali tri puta piti vode. U ponoć je umrla. Na pitanje suca gdje se sada nalazi Anica Ljubišić kazao je: " Čuo sam jučer ujutro od Pava Skvičala da je otišla u Trebinje... Imala je muža što je ovdje u Dubrovniku ličio kad bi se što izgubilo ma je umro lani" (*Lam. Crim.* sv 56 f. 86v-87, 90-93v.)

⁵⁷¹ „Risigalo“ je realgar, mineral arsenova sulfida. (L. Lewin. *Die Gifte*: 159, 418.)

je da bi dijete, posuto otrovom po glavi, moglo umrijeti ako je otrov dođe u dodir s njegovom krvi. Pokus je napravljen tako da su usitnili sumnjivu materiju, pomiješali s brašnom i napravili tijesto koje su dali pijetlu da jede. Pijetla su zatvorili i promatrali narednih pet sati. Kako pijetlu nije bilo ništa, drugi dan su ga pustili na slobodu. Nakon dva dana zatvorski ključar Mijo javio je da je pijetao ipak uginuo.⁵⁷² Pozvan je fizik Sismet, koji je uginulog pijetla otvorio i ustvrdio da je uginuo od otrova. U predželucu pijetla našao je dio onog tijesta i nekoliko zrna ječma koje je pijetao naknadno pojeo, a koja nisu bila razgrađena. Sismet smatra da je smrt nastupila kasno jer je otrov bio slab.⁵⁷³ Fizik Sismet je pogrešio u prepoznavanju otrovne supstance. Naime, risigalo ili drugim imenom realgar, mineral arsen(II)-sulfida, je narančasto crvene boje.⁵⁷⁴ U izjavi fizika Bogašinovićovića jasno je zapisano kakve je boje bila sumnjiva materija. Nakon što ju je pregledao, Bogašinovićović izjavljuje da su „bijeli komadići živo vapno, a žuti prašak *orpimento*,⁵⁷⁵ koji je otrov, ali ne previše snažan. Smrt uzrokuje u većoj količini. Pomiješan s vapnom postaje kaustičan i ako se upotrebi izvana na šugavoj glavi, na kojoj pretpostavljam da je bila nekakva rana i ako je namazana sa tom tvari, izazvala je upalu, jer je preko rane došla u dodir s krvlju i prouzrokovala smrt. A da nije bilo te rane, da je primijenjena za liječenje gdje nema ozljeda, ne bi mogla uzrokovati smrt, jer se u tom sastavu obično upotrebljava tamo gdje nema ulceroznih rana“ (*...bocconcini bianchi sono calcina viva e la polvere di color giallo e orpimento quale e veleno, ma non troppo violente, e questo causar morte preso in copia, perciò misto con calcina riesce caustico applicato di fuori via, e sopra la testa tignosa che si suppone esser state qualche piagetta e unta con detta materia ha causato infiammatione, essendosi per quella piaghetta comunicata col sangue, e causata la morte e se non fossero stare piaghetta, ma applicato alle cure non impiagata non poteva causarli la morte, menta questa compositione e usuale nell' untioni esterne dove non sono piaghe d'ulcere...*). Fizik Bogašinovićović je očigledno bolje poznao otrovne supstance od fizika Sismeta. Orpimento, operment, je mineral žute boje, po kemijskom sastavu također arsenov sulfid. To za ovaj kazneni postupak nije bilo presudno. Suci nisu dalje istraživali porijeklo otrovne supstance. Iako je trovanje dokazano biološkim pokusom i vizualnim pregledom tvari kojom je do trovanja došlo, kazneni postupak se nakon vještačenja nije nastavio.⁵⁷⁶

⁵⁷² Zatvorski ključar je živio u stanu u istočnom mezzaninu Kneževog dvora. U Dvoru su držane kokoši u unutrašnjem dvorištu i u potkrovlju, od kojim je možda neka poslužila za ovaj opit (N. Lonza, »Svakodnevnica Kneževa dvora u Dubrovniku XVIII. stoljeću«. *Otium* 2,1994, 1-2: 3-17).

⁵⁷³ *Lam. Crim.* sv 56. f. 119-119v.

⁵⁷⁴ Sulfidi arsena su narančaste ili žute boje. Bijele boje je arsenov sublimat (L. Lewin, *Die Gifte*: 165).

⁵⁷⁵ L. Lewin, *Die Gifte*: 165.

⁵⁷⁶ *Lam. Crim.* sv 56 f. 131v-132. Z. Šundrica, *Tajna kutija* II: 221. Mogući razlog je što je počiniteljica napustila teritorij Republike i time postala nedostupna kaznenom progonu.

Samoubojstvo sublimatom

Dana 24. 3.1712. brijač Nikola je izvijestio sud da se u svojoj kući nalazi otrovan u „velikoj opasnosti da umre” Isak Papo, Židov koji stanuje u getu. Dva suca i kancelar odlaze u kuću otrovanog i nalaze ga mrtvog. Kancelar postavlja tri puta isto ritualno pitanje: „Tko te je ubio?” Kako Isak ne odgovara, zaključuje da je mrtav.⁵⁷⁷ Kao prvi svjedok na sud je pozvan prijavitelj brijač Nikola Đurov: „Pozvao me Rafael Koen, Židov, rekavši da je Papeto nešto izio”. Nikola nastavlja svjedočiti da je došao u kuću i pitao Izaka što je pojeo, ali mu bolesnik nije uspio odgovoriti. Pregledao je bijelu tvar koju je Izak povratio i zaključio da se radi o arseniku ili sublimatu (*arsenico o solimato*)⁵⁷⁸. Iz zabilježenog teksta ne može se jasno razabrati da li je brijač u isprovraćanoj materiji prepoznao otrovnu materiju ili je to zaključio nakon što mu je David, sin Rafaela Koena rekao da je Papo uzeo otrov. Slijedi svjedočenje gradskog fizika Claudija, koji je bio pozvan u kuću nakon brijača, kada je obitelj shvatila da se radi o smrtnoj opasnosti. Fizik opisuje svoj razgovor s otrovanim. Na njegovo pitanje je li uzeo arsenik, Izak je promrmljao da nije. Kad ga je upitao je li uzeo sublimat i koju količinu odgovorio mu je „pola unce” (*mezza onza*)⁵⁷⁹. Upitao ga je također zašto je to učinio, ali je u tom trenutku skočila Izakova žena i počela tako vikati da fizik nije mogao čuti odgovor. Budući da mu više nije mogao pomoći, preporučio je Izakovom bratu da bolesnika smjeste u postelju kako bi što manje patio. Također mu je savjetovao da se pobrine za ispraćaj njegove duše prema židovskim običajima, jer će svakog trena umrijeti. Pretraživanjem kuće kancelar je pronašao papirnatu vrećicu u kojoj je bio bijeli prah. Na temelju izjave Izakove žene Rahele da su prah upotrebljavale njihove kćeri za njegovanje lica, kancelar je zaključio, bez da se konzultirao s nekim od medicinskih stručnjaka, da se radi o sublimatu. Time je istraga bila okončana.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ O utvrđivanju smrti prilikom očevida N.Lonza, *Pod plaštem pravde*: 229.

⁵⁷⁸ Arsenik je metalno sive boje, sublimacijom prelazi u bijeli prah.

⁵⁷⁹ 1 unca iznosi 31,1035 grama.

⁵⁸⁰ O okolnostima događaja sud zatim ispituje Rahelu Papo, ženu Izakovu. Ona na pitanje suda kako su živjeli njih dvoje, odgovara da su „živjeli dobro i u miru i da se nisu nikada svađali. Izgubila je dobrog muža koji je za nju bio svetac. Isak je umro odmah nakon što je liječnik sišao niz stepenice. Ona ništa ne zna i u kući nema sublimata.” Suci provjeravaju njenu izjavu naređujući pretres kuće koji vrši kancelar. Pretraživši sve škrinje pronašao je jednu kutiju sa raznim sitnicama i među njima jedan *kartoncín* nekog praha, za kojeg je ustvrdio da je sublimat. Da li ga je prepoznao i po čemu nema naznaka, vjerojatnije je da je to zaključio jer mu je Rahele rekla da je prah ostao iz vremena mladosti njenih kćeri koje su ga koristile za njegovanje lica. (*Lam. Crim.* sv. 58, f. 193-203, 204). Slučaj je opisan i u: Vesna Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 82-83.

Nedokazano trovanje obitelji Petra Kalaša

Dana 24. ožujka 1717. Kaznenom sudu stiže obavijest konavoskog kneza da su Petar Kalaš, njegova žena Stane i kćer Mare iz Dunava u Konavlima žrtve kaznenog djela. Sumnja se na trovanje nekom pogačom, koje se očitovalo u nadutosti, bolovima u želucu i povraćanju.⁵⁸¹ U kazneni spis prepisano kneževo pismo ponavlja osnovne podatke i donosi više detalja. Pogača je napravljena brašnom iz mlina u Ljutoj, a sumnja pada na Mare, udovicu Luke Kalaša. Zajedno s pismom konavoski knez u vrećici, službeno zapečaćenoj žigom Sv. Vlaha, sudu dostavlja ostatke brašna radi provjere. Suci šalju u Konavle brijača Mata da pregledom ustanovi jesu li oboljeli otrovani.⁵⁸² Po povratku Mato ih izvještava da je primijetio moguće znakove trovanja poput otečenosti nogu i „ribljih ljusaka“ na koži. O posjedovanju otrova svjedoči pred sudom Mare Ivanova Škifa iz Lovorna koja je izjavila da je „čula od njeke Murlake, da je Mare Kalaš molila za nješto salate za miša...Od prije sam čula rijeti da Vlasi zovu salatu za miša sičan...“.⁵⁸³ To je za sud bio dovoljan dokaz za pritvaranje Mare u tamnicu. Od brašna koje je poslao konavoski knez, uz asistenciju brijača Cvijeta, napravljena je jedna „pečica“ tijesta i dana psu kojeg su zatvorili preko noći u tamnicu. Ujutro su ga našli živa i zdrava. Usprkos tome, radi veće sigurnosti u rezultat, pokus je ponovljen. Od sumnjivog brašna ispečena je pogača i dana istom psu, koji je ponovno bio zatvoren u tamnicu. Rezultat je bio isti. Kako bi bili potpuno sigurni istom psu su davali više puta jesti suho brašno, ali bez posljedica.⁵⁸⁴ Ovi dokazi da se ne radi o trovanju nisu u potpunosti uvjerali suce, te je ispitivanje svjedoka nastavljeno sve do 13. siječnja 1718, kada je, nakon 10 mjeseci, Mara puštena iz pritvora. Trošak biološkog pokusa od 6 groša isplaćen je krvniku za „psa koji je korišten za ispitivanje otrova“ (*per un cane per far l'esperienza dei veleni*).⁵⁸⁵

Trovanje Jele Burinove pogačom od raži

U postupku vođenom temeljem prijave „jednog čovjeka“ 23. rujna 1717. da je otrovana Jela Burinova u Osojniku, zdur Malakur, koji je bio u pratnji brijača Damjana radi pregleda mrtvog tijela, donio je na sud ostatak pogače od raži kojom se, smatrali su ukućani, Jela otrovala. Što

⁵⁸¹ Lam. Crim. sv. 67. f. 220v. -222, 224-238v., 240 i dalje. O nadležnosti lokalnih knezova u kaznenoj sudbenosti vidi u: N.Lonza, *Pod plaštem pravde*: 57-60.

⁵⁸² O njegovom nalazu vidi u podpoglavlju 6. 1. ovog rada.

⁵⁸³ Sičan je lokalni naziv za arsen (Z. Šundrica, *Tajna kutija II*: 227).

⁵⁸⁴ Slučaj opisan i u: Z. Šundrica, *Tajna kutija II*: 221-222.

⁵⁸⁵ *Detta*, sv. 25, f. 100v. Krvnik (*Maestro della Giustizia*) je u Dubrovniku obavljao i poslove „živodera“. (N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 92-93)

više, mačka kojoj su dali jesti od te pogače je smjesta uginula. Pogaču je pregledao fizik Serafin i izjavio “da se ne može ustanoviti je li otrovana ako se s njom ne izvrši pokus na nekoj životinji. Ali, ako životinja i uquine, neće se moći znati o kojoj se vrsti otrova radi.” Nakon nekoliko dana, pogača je dana psu, koji je malo poslije uzimanja hrane u četiri navrata povratio više materije nego što je pojeo kruha. Fizik Serafin, koji je bio pozvan da promatra psa i povraćenu materiju, izjavio je da se sigurno radi o otrovanoj tvari, ali ne može prepoznati o kojoj se vrsti otrova radi. To što pas nije uginuo ne znači da posrijedi nije bio otrov, jer pas može ostati živ ako povрати arsen koji mu je dan. Po njegovu mišljenju, pas bi sigurno uginuo da nije povratio.⁵⁸⁶ Postupak se ne nastavlja. Krvniku je u ovom slučaju plaćen jedan perper za dva psa koji su korišteni u biološkom pokusu.⁵⁸⁷

Samoubojstvo picokare na Dančama

Dana 5. svibnja. 1744. na temelju anonimne dojave da se Jela kći Petra Kulundrije iz Podimoća, picokara (*bizocara*),⁵⁸⁸ nalazi mrtva otrovana u kući picokara na Dančama, sud pokreće inkvizitorni postupak. Upućuju kancelara, fizika Marka Florija, kirurga Buzattija, incizora Dominika Paduana, brijača⁵⁸⁹ i zdura Matu (*riviere dall' officio*)⁵⁹⁰ da pregledaju „tijelo zločina“ (*il corpore del delitto*). Izvještaj podnosi kancelar opisujući kako su Jelu pronašli ležati na krevetu u sobici kuće naslonjene na crkvu. Pregledavajući njeno tijelo vidjeli su kako iz nosnica teče velika količina žute vode i modar vrat ispod brade (*scaturire dalle narici gran coppia d'acqua gialla et il collo di sotto il Mento inlividito*). Nakon što je Dominik otvorio leš, fizik i kirurg su pregledali utrobu. Izjavili su da je Jela umrla od korozivnog otrova (*veleno corosivo*) jer su pronašli kristale arsena prilijepljene uz opne ventrikula s upalom i propadanjem što su uobičajeni učinci ove vrste otrova (*arsenico cristalino attaccata alle Tonache il ventricolo, con infiammazione e sfacelo; effetti soliti di tal sorta di veleno*) koji su uzrokovali smrt. Učinjen je i pokus s kosom koja se uz malo truda (*con puoca fatica*) čupala u čupercima. Kancelar je naredio da se iz žute vode i sadržaja želuca ispere arsenik, kako su ga imenovali „gospoda doktori“, i pošalje zamotan u papiru u njegov ured. U zapisniku nema podataka o tome da li je s ovako dobivenim uzorkom napravljen bilo kakav pokus. Tri svećenika, koji su uz Jelu bili nakon što se otrovala, izjavili su da je prije smrti priznala da se sama otrovala arsenikom koji

⁵⁸⁶ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 107-110. Opis slučaja donosi i Z. Šundrica, *Tajna kutija II*: 222-223.

⁵⁸⁷ *Detta*, sv. 25, f. 108.v

⁵⁸⁸ Picokare su bile članice laičkog reda u samostanima.

⁵⁸⁹ Incizor (*incisore*) je onaj koji otvara leš.

⁵⁹⁰ Iako to ovdje nije tako zapisano, uspoređujući sa drugim postupcima, vjerojatno se radi o zdravstvenom uredu *Officio della sanita*.

je kupila za tamanjenje miševa kod zlatara Pava Rude. Time je slučaj okončan.⁵⁹¹

Smrt uslijed trovanja sredstvom za uljepšavanje

U već ovdje opisanoj istrazi povodom smrti Marice Kolendić iz Vrbice suci su fizicima Floriju i Bogašinovićeviću i kirurgu Buzattiju pokazali tekućinu u „karafinu“ i tvar u „kikari“ koje su pronađene u Maričinoj sobi (iako je svjedočivši na sudu fizik Marko Flori tvrdio da ih više nema u kući, ali su naknadno pronađene), a koje je Marica prema riječima njenog gospodara Raka upotrebljavala, ali oni nisu mogli prepoznati o kojim se tvarima radi. Kancelar je tako zapisao, bez da je opisao način prepoznavanja. Može se samo pretpostaviti da se radilo o organoleptičkom pregledu. Na sud su pozvana dva ljekarnika da iznesu svoje stručno mišljenje o mogućem otrovnom djelovanju sastojaka sredstava za uljepšavanje koja su pronađena u Maričinoj sobi. Istragom se saznalo da je Ivo Pepov Marici nabavio vodu „od bjake“, ⁵⁹² koja prema svjedočenju ljekarnika Đura Altapane sadrži „bjaku“, sumpor i rakiju i ne može biti otrovna ako se ne uzima na usta. Drugo sredstvo kupljeno je u ljekarni samostana Male braće. Ljekarnik, fra Ignacije, pozvan na sud da svjedoči o sredstvu kojim su se „dizale maće s obraza“, a koje je za Maričine potrebe prodao Filipu, Maričinom drugom prijatelju, izjavio je da je imao već pripremljeno „ulje od jaja“ i da mu je od toga prodao oko dvije unce za 10 dinara. „To je ulje tako inocento da zasve da se ne uzimlje po usta, za bivši se čini od samoga žuca od jaja, moglo bi se i po usta uzeti, bez da bi se naudilo“.⁵⁹³

⁵⁹¹ U toku postupka suci su o okolnostima događaja ispitali svjedoke kako bi ustanovili motiv samoubojstva. Nikola Nikolin Bona, zastupnik crkve na Dančama, izjavio je kaznenim sucima: „... Imate znati da uz rečenu crkvu hranimo u kućici ondi kod rečene crkve 5-6 dumnica picokara koje služe onu crkvu... Među njima bila je njeka Jela dumna..., i bilo mi je rečeno od veće čeljadi da je ova življela i činila jedan život skandaloz..., da rečena Jela lani je i rodila..., da se... nije emendala ni pokajala od prijašnjega nje života, nego da neki Tomo, sin Jakoba Tomasova, mastioca s Pila, segvita davati fastidio i inijem dumnicam od Danača, da ide oko njih, i da dohodi na Gradac i na Danče i kanta onuda oko dumana, a prije tega bilo je rečeno da s rečenim Tomom da je Jela bila ostala to bređa... Iskaro sam je za taki nje život... i zabezočio sam je bio kako je lani bila i rodila, tada je ona pala mi na koljena i pitala mi je proštenje i obećala mi je da će činiti u naprijeda dobar život...“ (*Lam. Crim.* sv. 103, f. 114v-129).

⁵⁹² Bjaka je starodubrovački naziv za bjelilo za lice, neku vrstu pudera.

⁵⁹³ Ivo Pepov i ljekarnik Đuro su u toku istrage bili privedeni u istražni zatvor, ali kasnije pušteni na slobodu jer nije bilo dokaza o namjeri (*Lam. Crim.* sv. 95, f. 127).

Zaključak

Unatoč malom broju, zapisani postupci kaznenih postupaka mogu poslužiti za identifikaciju obrasca sudske prakse u slučajevima sumnje na trovanje. Niti u jednom postupku pokrenutom privatnom tužbom sud nije odredio medicinsko vještačenje. Od pet postupaka koje je pokrenuo sud po službenoj dužnosti nakon prijave, od čega je samo jedan pokrenut po prijavi medicinskog praktičara (brijača), sud je upućivao medicinskog vještaka (brijača, fizika ili kirurga) da pregleda otrovane osobe. U dva postupka kada medicinski vještak nije poslan pregledati osobe za koje se posumnjalo da su otrovane, žrtve su u času dojava već bile pokopane. Iako se radi o malom uzorku može se uočiti da je brijač bio poslan u udaljena mjesta, dok su kirurg i fizik vještačenja provodili u gradu.

Medicinski vještaci dokaze trovanja pronalaze vizualnim pregledom tijela (kože, noktiju i usne šupljine), pojavom pjene na ustima, prisustvom vrućice i povraćanja te po općem poboljšanju stanja žrtve nakon uzimanja protuotrova. Kao najvažniji dokaz, kako brijači, tako i fizici, ističu test izdržljivosti kose. U demonstraciji znanja u razlikovanju znakova trovanja i bolesti i medicinskog autoriteta posebno se istaknuo dubrovački fizik Marko Flori u postupku u kojem je odvratio suce od kaznenog progona ljekarnika Remedelija zbog izdavanja neispravnog lijeka.

U slučaju dojava o smrtnom ishodu, u pratnji medicinskog vještaka, koji je prema nalogu suda bio poslan pregledati žrtvu, uvijek se nalazio i službenik zdravstvenog ureda. U jednom slučaju brijač je bio upućen otvoriti leš otrovane osobe, kako bi ustanovio uzrok smrti, ali to nije učinio uslijed protivljenja mjesnog župnika. Obdukcija je provedena u slučaju samoubojstva na području Danača. U prisustvu kancelara i zdura, incizor je bio brijač, a pregled su izvršili fizik i kirurg. Prisustvo otrova je potvrđeno pronalaskom kristala arsena prilijepljenih uz opnu ventrikula, gdje su uzrokovali upalu i propadanje tkiva.

Priroda zločina trovanja tražila je specifično znanje medicinskog vještaka, koji je uz postojanje kaznenog djela trovanja trebao utvrditi i vrstu primijenjenog otrova. U dokaznom postupku suci na sud pozivaju sve raspoložive stručnjake: brijače, kirurge, fizike i ljekarnike. Ako su postojale indicije da je otrov unesen hranom ili pićem, sumnjivi ostaci su se donosili na sud. Prepoznavanje otrovne supstance vršili su redovno gradski fizici vizualnim pregledom. Pri tome pokazuju nesigurnost i slabo poznavanje otrovnih supstanci. Najčešće kao moguće otrove spominju spojeve arsena, arsenik i sublimat, ali i druge minerale arsena poput realgara i opirmenta. Nema zapisanog traga da su koristili osjetilo mirisa ili provodili bilo kakve druge

pokuse. Osim ostataka hrane pregledavala se i isporučena materija. Otrovnost se dokazivala provođenjem biološkog pokusa na životinjama, psima i pijetlu, u dvorištu Kneževa dvora. Između vještaka koji su vršili pregled žrtve u potrazi za simptomima trovanja (uglavnom brijači) i onih koji su trebali odrediti vrstu primijenjenog otrova (fizika i kirurga), čini se da nije bilo izmjenjive informacija.

Iako su dokazni postupci bili dugotrajni i skupi, a medicinski vještaci u većini slučajeva sa sigurnošću tvrdili da je žrtva otrovana, niti jedan postupak nije okončan presudom. Do trovanja je dolazilo uslijed različitih, najčešće nesretnih okolnosti kao što su nepažnja i neznanje. U dva slučaja otrov je poslužio kao sredstvo kojim je izvršeno samoubojstvo.

8. ZAKLJUČAK

Obaveza prijavljivanja ranjavanja i sumnjive smrti, kao i medicinsko vještačenje u sudskim postupcima, bili su dio ugovorne obaveze dubrovačkih komunalnih liječnika. Medicinska vještačenja u Dubrovniku u 14. i 15. stoljeću, iako malobrojna i zabilježena jednostavnim rječnikom koji ne ostavlja mogućnost procjene medicinskih znanja, pokazuju da su se suci u donošenju presuda oslanjali na prognoze o preživljavanju i procjenu nesposobnosti za rad pozvanih stručnjaka kada se radilo o težim ozljedama. Učestalost vještačenja u kaznenim djelima fizičkog napada određena za početak 14. stoljeća iznosi 3,5%. Samo u dva postupka pokrenuta privatnom tužbom (od ukupno 38 ili 5%) provedeno je medicinsko vještačenje, to na zahtjev suda. Sva ostala medicinska vještačenja provedena su u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti, što proistječe iz teže prirode djela za koja su se vodili ti postupci i općenito aktivnije uloge suda u njima. Pozivani vještaci bili su u najvećem broju kirurzi, rjeđe fizici, a nekada nije bilo moguće odrediti njihovu užu struku, jer su označeni neutralnim izrazom *medicus*. U tom razdoblju nije zabilježena niti jedna prijava brijača, a oni nisu bili ni pozivani vještačiti na sudu.

U kasnom srednjem vijeku medicinski vještak, koji nije uvijek i prijavitelj, na poziv suda neposredno prije donošenje presude iznosio je stručno mišljenje bez obrazloženja o opasnosti ozljede po život oštećenika, što je sucima omogućavalo da pričekaju s donošenjem presude ako je ozlijeđeni životno ugrožen. Najčešće su vještačene ozljede glave, a prema sredstvu počinjenja one koje su nastale sječivima i željeznim predmetima. Sve vještačene povrede bile su praćene krvarenjem. Takve su ozljede očigledno smatrane opasnijima i njihov ishod neizvjesniji. Vještačenje posljedice koju je ozljeda izazvala u obliku nesposobnosti za rad pomagalo je sucima da oštećenom dosude pravednu naknadu izgubljenih dnevnica. Sredstvo ozljeđivanja i prisutnost krvarenja, činjenice potrebne za određivanje visine kazne, nisu utvrđivane vještačenjem, već saslušanjem ozlijeđenog i prisutnih svjedoka. Nema dokaza o interakciji između kneza koji je vodio istragu i prisutnih sudaca i medicinskih vještaka.

Usporedba medicinskih vještačenja u 18. stoljeću s počecima sudsko medicinske prakse pokazuje značajnu promjenu. U 14. i 15. stoljeću medicinska vještačenja su isključivo provođena po nalogu suda, dok je u 18. stoljeću najveći broj medicinskih vještačenja naručen od privatnih tužitelja i priložen već tužbi, kao dokaz o postojanju kaznenog djela.

Ekonomске i socijalne prilike u Dubrovniku u 18. stoljeću mijenjale su se pod utjecajem političkih i gospodarskih promjena. Nesigurna vremena uslijed stalnih ratova, epidemija zaraznih bolesti i nedostatak novca u državnoj blagajni imali su za posljedicu da je na početku stoljeća bio zaposlen samo jedan komunalni kirurg. Stoga su medicinska vještačenja u jednoj trećini postupaka bila povjerena brijačima, koji su i inače djelovali kao ranarnici, provodeći sitnije medicinske zahvate. Može se uočiti pragmatični obrazac ponašanja kaznenih sudaca. Naime, brijači su upućivani pregledati ranjene ili otrovane osobe, a vršili su i obdukcije u udaljenim mjestima u potrazi za uzrocima smrti. Ako se zločin dogodio u gradu, medicinsko vještačenje provodili su kirurzi, dok su obdukcijama u gradu prisustvovali fizici, a uloga brijača svedena je na incizora.

Sredinom stoljeća gospodarski oporavak omogućava stipendiranje Dubrovčana na studijima medicine i kirurgije te zapošljavanje stranih kirurga i fizika. Stoga su u razdoblju 1751/60 tri komunalna kirurga preuzela većinu medicinskih vještačenja neovisno o vrsti zločina, uključujući vještačenja prilikom očevida. Takva praksa se zadržala do kraja stoljeća, kada je u Dubrovniku istovremeno bilo zaposleno čak šest kirurga. Brijačka je struka potpuno marginalizirana: mali broj njihovih vještačenja na sudu priložen je privatnim tužbama kao dokaz o postojanju kaznenog djela i u većini slučajeva brijači ne vještače ozljede već opisuju postupke liječenja koje su proveli.

Fizici se u 18. stoljeću pojavljuju rijetko kao vještaci u kaznenim postupcima. Njihovo učešće je veće na početku stoljeća, kada su pozivani identificirati otrove, prisustvovati i dati svoje mišljenje pri obdukcijama, postupku provođenja torture ili odrediti uzrok nejasne smrti. Prema kraju stoljeća prestaje potreba za njihovim stručnim znanjem jer su brijače i kirurge empiričare zamijenili školovani kirurzi sa širim medicinskim znanjem, kompetentni vještačiti u svim vrstama kaznenih djela.

U dubrovačkim kaznenim spisima primalje se pojavljuju kao stručne osobe u dokaznim postupcima za kaznena djela čedomorstva i silovanja, što je uključivalo određivanje dobi i uzroka smrti novorođenčeta i potvrđivanje ili odsutnost trudnoće i laktacijskog perioda osumnjičene, te pregled žrtve silovanja u potrazi za tragovima nasilja i izgubljene nevinosti. U promatranim razdobljima samo su četiri takva primjera, a već od sredine stoljeća ovu vrstu vještačenja preuzimaju kirurzi.

Raspodjela medicinskih vještaka jasno pokazuje da je ekonomski i socijalni napredak Dubrovačke Republike u 18. stoljeću oblikovao medicinsko sudsku praksu na Kaznenom sudu u Dubrovniku. Pragmatičnost i štedljivost s početka stoljeća zamijenila je potreba za odabirom najstručnije osobe koja im je bila na raspolaganju, a koja je bila moguća zbog većeg broja školovanih kirurga u državnoj službi.

Doprinos zdravstvenih stručnjaka: kirurga, brijača, fizika i primalja u učinkovitoj kontroli nasilja dokumentiran je u kaznenim postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti (*ex officio*) prijavama ranjavanja i sumnjive smrti i sudjelovanjem prema nalogu suda u istražnom postupku očevida.

Broj prijava medicinskih vještaka znatno je manji od ukupnog broja postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti u kojima su provedena medicinska vještačenja i nije ga moguće utvrditi sa sigurnošću uslijed nedovoljno preciznih podataka. Udio postupaka pokrenutih po službenoj dužnosti za kaznena djela protiv života i tijela smanjuje se prema kraju stoljeća što se tumači smanjenjem udjela teških kaznenih djela. Udio liječničkih prijava također se smanjuje prema kraju stoljeća, ali istovremeno raste udio medicinskih vještačenja u tim postupcima. Suci su prema kraju stoljeća bilo na raspolaganju više zdravstvenih stručnjaka, prvenstveno školovanih kirurga, koji su svojim objašnjenjima mogli doprinijeti donošenju pravičnih odluka. Samo u razdoblju s početka stoljeća svaka treća prijava je potjecala od brijača, dok su u kasnijim razdobljima prijavitelji bili samo kirurzi, analogno općem trendu u njihovoj forenzičkoj ulozi u Dubrovniku, koji je već opisan. Stručno znanje liječnika utjecalo je na kazneni proces od samih početaka kategorizacijom kaznenog djela, koju su suci redovno prihvaćali. Kazneni postupci koji su započinjali liječničkom prijavom smrti nikada nisu nastavljeni istragom na mjestu zločina, što dokazuje da su navedene činjenice suci smatrali utvrđenim.

Ako je prijava zločina dolazila od treće osobe, suci su mogli odlučiti provesti očevid na mjestu zločina. Najveći je broj vještačenja proveden je u nejasnim slučajevima smrti izazvane nesretnim padovima, utapanjem ili uslijed bolesti. Broj medicinskih vještačenja na mjestu zločina smanjuje se prema kraju stoljeća, što se može objasniti padom broja ubojstava i suspektne smrti jer se upravo kod takvih zločina upućivalo medicinskog vještaka na lice mjesta.

Rezultati svih provedenih kvantitativnih i kvalitativnih analiza pokazuju promjenu u kvaliteti medicinskih vještačenja, koja od sredine prema kraju stoljeća prelaze gotovo isključivo u domenu školovanih kirurga. Povećana učestalost medicinskih vještačenja u postupcima pokrenutim po službenoj dužnosti u kasnijim razdobljima potvrđuje ne samo lakšu dostupnost medicinskih vještaka već i povećanu potrebu sudaca za pravednijim suđenjem i oslanjanjem na riječ struke.

Izračun učestalosti i distribucije medicinskih vještačenja pruža odgovore na pitanja o medicinsko sudskoj praksi i promjenama koje su nastupile kroz promatrana razdoblja. Nažalost, nema objavljenih kvantitativnih podataka za usporedbu s kaznenim sudištima tog vremena na drugim europskim područjima. Učestalost medicinskih vještačenja smanjuje se s početnih 26% početkom stoljeća na 13 % (ili za 50 %) sredinom stoljeća i na toj se razini zadržava do njegova kraja . Istovremeno se broj kaznenih postupaka od početka prema kraju stoljeća povećava za 80%. Smanjenje udjela medicinskih vještačenja u neskladu s povećanim brojem kaznenih postupaka potvrđuje pretpostavku promjene u obliku i intenzitetu fizičkog nasilja, koja se uklapa u europske trendove općeg smanjenja nasilja u tom razdoblju. Naime, pad teškog nasilja posljedično utječe na smanjenu potrebu medicinskog vještačenja u kaznenim postupcima.

Za razliku od kasnog srednjeg vijeka, kada se medicinsko vještačenje u Dubrovniku obavlja isključivo prema nalogu suda, u 18. stoljeću ona u najvećem broju pripadaju kaznenim postupcima pokrenutih privatnom tužbom i taj se udio povećava prema kraju stoljeća. Osim što udio postupaka pokrenutih tužbom oštećenika općenito raste, što je povezano s ekonomskim i društvenim napretkom dubrovačkog društva, primjećuje se da tužitelji često nastoje uključiti vještakovo mišljenje već u inicijalni akt, kako bi svoju tužbu učinili uvjerljivijom i povećali svoje šanse za željeni ishod. .

Analiza distribucije medicinskih vještačenja prema vrstama kaznenih djela protiv života i tijela i postupcima s negativnim ishodom istražnog postupka kroz tri razdoblja pokazuje postupno smanjenje broja postupaka za kaznena djela ubojstva, samoubojstva i slučajne smrti i istovremeno povećanje učestalosti medicinskih vještačenja u takvim postupcima. U sva tri analizirana razdoblja najveći broj medicinskih vještačenja se očekivano odnosi na rane i druge ozljede nastale kao posljedica kaznenog djela fizičkog napada (629 ili 89%), jer je tih kaznenih djela u skupini sločina protiv života i tijela bilo daleko najviše (96%).

U knjigama tužbi dubrovačkog kaznenog suda medicinsko vještačenje je zapisano redovno na talijanskom jeziku. Oblikom i sadržajem medicinski izvještaji u postupcima pokrenutim odlukom suda ne razlikuju se od onih u postupcima pokrenutim privatnom tužbom. Najčešći je koncizan medicinski izvještaj koji sadrži samo osnovne elemente: ime i struku vještaka, ime oštećenika, vrstu i lokalizaciju ozljede i prognozu posljedice. Nalazi se priložen ili privatnoj tužbi ili liječničkoj prijavi saznanja o počinjenju kaznenog djela.

Vrijeme i mjesto pregleda oštećenika i primijenjeni medicinski postupci nisu redovno zapisivani. Vrijeme pregleda moglo je utjecati na utvrđenje vremena počinjenja kaznenog djela. Od posebnog je značaja u onim kaznenim postupcima u kojima se presudom određuje naknada izgubljenih dnevnica uslijed nesposobnosti za rad prouzročene odnosnim kaznenim djelom. Mjesto pregleda daje sucima ujedno informaciju gdje se ozlijeđeni nalazi u slučajevima kada ga žele ispitati. Porast broja pregleda u bolnicama već od sredine stoljeća upućuje na promjenu percepcije bolnice kao mjesta kvalitetne medicinske skrbi ali i na želju privatnih tužitelja da osiguraju snažniji dokaz tjelesne povrede.

Medicinski izvještaji ne sadrže mnogo informacija o medicinskim postupcima. U tekstu izvještaja zabilježeno je najčešće samo da je liječnik „pregledao“ ili „zbrinuo“ navedene ozljede. Od postupaka liječenja spominju se oblozi, lijekovi protiv bolova i sredstva za čišćenje. Uočeno je da, posebno u razdoblju na kraju stoljeća, raste broj zabilježenih postupaka puštanja krvi. Navođenje ovog postupka, koji je, što više, u nekoliko slučajeva proveden na zahtjev pacijenta i onda kada nije bilo vidljive ozljede, trebalo je suće uvjeriti u postojanje i ozbiljnost kaznenog djela, odnosno imao je više procesne nego medicinske razloge.

Podaci iz medicinskih izvještaja o vrsti ozljede, lokalizaciji, sredstvu i prognozi posljedice pružaju sucima potrebne smjernice u dokaznom postupku i doprinose donošenju pravedne presude. U sva tri promatrana razdoblja najveći je broj vještačenih ozljeda koje krvare, a prema anatomskom smještaju najčešće su ozljede glave. Vještačenja najtežih ozljeda redovno sadrže patološko anatomski opis, a nekada i koje su životne funkcije ugrožene. Prognoze posljedice ozljeda nisu jednoznačno određene, već su zabilježene mnogobrojnim izrazima koji u prvom promatranom razdoblju često sadrže neodređenu formulaciju pružajući vještaku zaštitu od krive procjene. Obrazloženje prognoze nije uvijek prisutno što govori o povjerenju sudaca u liječničku procjenu. Vještačenje sredstva izvršenja prisutno je uvijek kada se radi o sječivima jer je za takva djela predviđena stroža kazna. Kada je to bilo potrebno,

medicinski vještaci su procjenjivali stupanj tjelesnih oštećenja i trajanje radne nesposobnosti, na temelju čega je oštećenom dosuđivana novčana odšteta.

Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda nastalih kaznenim djelom fizičkog napada svojim sadržajem i brojnošću predstavljaju vrijedan izvor za istraživanje povijesti nasilja. Podaci iz medicinskih izvještaja pružaju sigurne podatke o posljedicama fizičkog napada. Rezultati kvantitativne i kvalitativne analize potvrđuju da se pretpostavljena povijesna promjena u intenzitetu fizičkog nasilja dogodila sredinom stoljeća. Smanjena učestalost medicinskih vještačenja u slučajevima fizičkog nasilja već u drugom promatranom razdoblju, manji broj liječničkih prijava i provedenih vještačenja prilikom očevida govori, uz već poznate pokazatelje, o manjem broju težih ozljeda, za procjenu kojih je potrebno stručno mišljenje. Prognoze medicinskih vještaka o posljedicama po zdravlje i život ozlijeđenih i tekstualni opisi ozljeda jasno potvrđuju da su, općenito promatrajući, udarci rjeđe pogađali glavu s namjerom teške ozljede, postajali su manje snažni i ozlijeđenom nanosili tek minorne povrede. Trend smanjenja intenziteta nasilja nastavljen je do kraja stoljeća.

Unatoč tome što su postupci zbog sumnje na trovanje malobrojni, može se identificirati obrazac sudske prakse. Niti u jednom postupku pokrenutom privatnom tužbom sud nije odredio medicinsko vještačenje. U pet postupaka koje je pokrenuo sud po službenoj dužnosti nakon dojave samo je jedna dojava medicinskog praktičara (brijača). Sud redovito upućuje medicinskog vještaka (brijača, fizika ili kirurga) da pregleda otrovane osobe. U dva postupka kada medicinski vještak nije poslan pregledati osobe za koje se posumnjalo da su otrovane, žrtve su u času dojave već bile pokopane. Iako se radi o malom uzorku, može se uočiti da se brijača slalo u udaljena mjesta, dok su kirurg i fizik provodili vještačenja u gradu.

Medicinski vještaci dokaze trovanja pronalaze vizualnim pregledom tijela (kože, noktiju i usne šupljine), pojavom pjene na ustima, prisustvom vrućice i povraćanja te u općem poboljšanju stanja žrtve nakon uzimanja protuotrova. Kao najvažniji dokaz, kako brijači, tako i fizici, ističu test izdržljivosti kose. Dokazivanje trovanja pregledom unutrašnjih organa provedeno je samo u jednom slučaju samoubojstva trovanjem. Ako su postojale indicije da je otrov unesen hranom ili pićem, sumnjivi ostaci su se donosili na sud. Prepoznavanje otrovne supstance vršili su redovno gradski fizici vizualnim pregledom. Pri tome pokazuju nesigurnost i slabo poznavanje otrovnih supstanci. Nema zapisanog traga da su koristili osjetilo mirisa ili provodili bilo kakve druge pokuse. Osim ostataka hrane pregledavala se i isprovraćana materija. Otrovnost se dokazivala provođenjem biološkog pokusa na životinjama, psu ili pijetlu, u

dvorištu Kneževa dvora. Između vještaka koji su vršili pregled žrtve u potrazi za simptomima trovanja (uglavnom brijachi) i onih koji su trebali odrediti vrstu primijenjenog otrova (fizici i kirurzi), nije bilo izmjene informacija. Iako su dokazni postupci bili dugotrajni i skupi, a medicinski vještaci u većini slučajeva sa sigurnošću tvrdili da je žrtva otrovana, niti jedan postupak nije okončan presudom.

Medicinska vještačenja u postupcima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću svojom brojnošću i sadržajem omogućila su raznovrsne analize koje su svojim rezultatima nadopunile sliku kazneno-pravnog sustava Dubrovačke Republike. Istraživački uzorak s početka, sredine i kraja 18. stoljeća odabran je uzimajući u obzir da su se sredinom stoljeća počele događati bitne promjene u smjeru ekonomskog i društvenog napretka. Te su se promjene očitovale u povećanom učešću medicinskih vještačenja u privatnim tužbama, povećanom učešću medicinskih vještačenja u postupcima koje je pokretao sud po službenoj dužnosti i odabiru školovanih kirurga koji su u potpunosti zamijenili manje stručne brijache i primalje. Podaci iz medicinskih izvještaja potvrđuju teoriju o smanjenju razine nasilja od sredine 18. stoljeća.

Prikupljeni podaci iz područja povijesti medicine, socijalne povijesti, povijesti svakodnevice, povijesne antropologije i povijesti nasilja svojom raznolikošću doprinose ukupnom razumijevanju ovog povijesnog razdoblja Dubrovačke Republike.

IZVORI I LITERATURA

1. ARHIVSKI IZVORI:

a) Državni arhiv u Dubrovniku (kratica: DAD)

Capellani delle Parti senatori dei Barbieri, HR-DADU-48. 2. sv. 9.

Ceremoniale, HR-DADU-14. 1. sv. 8.

Criminalia, HR-DADU-23. Kratica *Crim.*

Dicta Domini Rectoris, HR-DADU-29. Kratica *Detta.*

Lamenta de Criminali postterraemotum, HR-DADU-20. 3. Kratica *Lam. Crim.*

Leges et instructiones, HR-DADU-14. 1. sv 32.

Libretto Spese della Confraternita Barbieri et Libretto Entrata della Confraternita Barbieri, HR-DADU-48. 3. sv. 8.

Littere a varii Medico Fisici, HR-DADU-7. 3. 8. sv. 162.

Reformationes, HR-DADU-1.

Testamenta Notariae, HR-DADU-12. 1.

b) Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

Matricula Barbitonsororum Ragusinorum, NSK R-4072.

2. LITERATURA: KNJIGE, ČLANCI I TISKANI IZVORI

Andreini, Attilio. »La morte nella cultura della Cina classica.«, u: *Storia della definizione di morte*, ur. Francesco Paolo di Ceglia. Milano: Franco Angeli (2014): 71-96.

Bačić, Jurica. »Odluka dubrovačke Vlade o održavanju liječničkog konzilija iz 1873.« *Saopćenja - Pliva* 3 (1974): 189-193.

-----*Stazama medicine starog Dubrovnika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988.

-----*Magistri medicine srednjovjekovnog Dubrovnika (14. i 15. stoljeće)*. Zagreb: Medicinska naklada, 1997.

Baričević, Hrvoje, Ruža Radoš i Nella Lonza. »Kazneni postupci pokrenuti po službenoj dužnosti u dubrovačkoj praksi 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53 (2015): 195-240.

Bayer, Vladimir. *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, Knjiga 2: Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova republike Hrvatske, 1995.

Bazala, Vladimir. *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike*. Zagreb: Dubrovački horizonti, 1972.

Bertoša, Miroslav. *Doba nasilja, doba straha*. Zagreb: Durieux, 2011.

Blažina-Tomić, Zlata. *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007.

Buklijaš, Tatjana. »Per relationem medicorum - povijesnomedicinska građa u dubrovačkim kaznenim spisima iz 15. stoljeća (1421-1431).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 49-120.

Buklijaš, Tatjana i Irena Benyovsky Latin. »Domus Christi in late-medieval Dubrovnik: A Therapy for the Body and Soul.« *Dubrovnik Annals* 8 (2004): 81-107.

Buklijaš, Tatjana i Stella Fatović-Ferenčić. »Medico-legal Practices in the Fifteenth Century Dubrovnik.« *Croatian Medical Journal* 45/2 (2004): 220-225.

The Civilization of Crime. Violence in Town and Country since the Middle Ages, ur. Eric A. Johnson i Eric H. Monkkonen. Urbana i Chicago: University of Illinois Press, 1996.

Crawford, Catherine. »Legalizing medicine: early modern legal systems and the growth of medico-legal knowledge.«, u: *Legal Medicine in History*, ur. Michael Clark i Catherine Crawford. Cambridge i New York: Cambridge University Press, 1994: 89-116.

Cvjetinović, Goran, Ruža Radoš i Nella Lonza. »Tempo suđenja i trajanje dubrovačkih kaznenih postupaka u 18. stoljeću. « *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50/1 (2103): 317-357.

Ćosić, Stjepan i Nenad Vekarić, »Hrvatski jug: Dubrovačka Republika i Boka kotorska« u: *Hrvatska i Europa kultura, znanost i umjetnost. svezak III. barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, ur. Ivan Golub. Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2005: 79-93.

Diversis, Filip de. *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prir. Zdenka Janeković Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004.

Fatović-Ferenčić, Stella. »Uvod u povijest sudske medicine.«, u: *Sudska medicina i deontologija*, ur. Dušan Zečević. Zagreb: Medicinska naklada, 4. obnovljeno i dopunjeno izdanje, 2004: 1-6.

Ferri, Rafo. »Dubrovački hospitali i ubožnice.«, u: *Spomenica 650-godišnjice ljekarne Male Braće u Dubrovniku*, ur. Hrvoje Tartalja. Zagreb: Institut za povijest JAZU i Pliva, 1968: 57-68.

----- »O korporaciji barbira-kirurga u bivšoj Dubrovačkoj Republici.«, *Acta historiae, medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 9 (1969): 53-61.

Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I-II. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Glesinger, Lavoslav. »Dubrovnik u povijesti medicinskih nauka«. *Saopćenja. Pliva* 10/ 2 (1967): 127-137.

-----»Povijest kirurgije u Hrvatskoj do sredine XIX stoljeća«. *Acta Chirurgica Iugoslavica* 14 (1967): 121-136.

-----*Povijest medicine*, Zagreb: Školska knjiga, 1978.

Grmek, Mirko Dražen. »Srednjovjekovni ugovori o liječenju s hrvatskog područja.« u: *Iz hrvatske medicinske prošlosti – Spomen knjiga ZLH* (ur. Mirko Dražen Grmek i Stanko Dujmušić). Zagreb: Croatian Medical Association, 1954: 147-158.

-----»Izvještaji triju liječnika o putovanjima po Bosni u XVIII. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 6/7 (1959): 97-115.

Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber, 2001.

Jeremić, Risto. *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja devetnaestog veka*, Zagreb: Škola narodnog zdravlja, 1935.

Jeremić, Risto i Jorjo Tadić. *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I-III. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1938-1939.

Kaboga, Marin. *Zapisci plemenitog gospara Marina Marojice Kaboge izvanrednog poslanika Republike Dubrovačke na Carigrackom dvoru god. 1706.–1707.*, prir. Lujo Vojnović, Dubrovnik: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1909.

Kralj-Brassard, Rina. *Djeca milosrđa. Napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013.

Kralj-Brassard, Rina i Kristina Puljizević, »Porod iz nevolje: skrb o trudnicama i roditeljama pri dubrovačkom nahodištu u drugoj polovici 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/1 (2013): 359-387.

Lewin, Louis. *Die Gifte in der Weltgeschichte. Toxikologische allgemeinverständliche Untersuchungen der historischen Quellen*. Hildesheim: Gerstenberg, 1984.

Lonza, Nella. »Pred gosparom knezom i njegovim sucima...: Dubrovački kazneni postupci s početka XIV. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 30 (1992): 25-54.

-----»Svakodnevnica Kneževa dvora u Dubrovniku u XVIII. stoljeću« *Otium* 2/1-2 (1994): 3-17.

-----*Pod plaštem pravde*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997.

-----»Tužba, osveta, nagodba: modeli reagiranja na zločin u srednjovjekovnom Dubrovniku. « *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 40 (2002): 57-104.

-----»Two Souls Lost: Infanticide in the Republic of Dubrovnik (1667-1808).« *Dubrovnik Annals* 6 (2002):67-107.

-----»Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 45-74.

-----*Kazalište vlasti: ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2009.

-----»Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010): 9-45.

-----»Posljednje vještice pred dubrovačkim sudom (1742. – 1743.)«, u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, (ur. Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016: 671-677.

Lonza, Nella i Zdenka Janeković-Römer, »Dubrovački “Liber de meleficis” iz 1312-1313. godine.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 25 (1992): 173-228.

Miović, Vesna. *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2005.

-----*Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb-Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2009.

Mrđen, Ivana, Ana Prohaska i Nenad Vekarić, »Ritam zločina: godišnja i mjesečna distribucija kaznenih djela u Dubrovačkoj Republici u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51 (2013): 273-316.

Muljačić, Žarko. *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2006.

Nedeljković, Nada. »Sudsko i medicinsko ispitivanje povodom jedne sumnjive smrti na području Dubrovačke Republike 1733. godine.« *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae* 2/1 (1962): 127-132.

Nemec, Jaroslav. *International Bibliography of the History of Legal Medicine*. Bethesda: National Library of Medicine, 1974.

Orlić, Đuro. »Zdravstveni pomoćnici u srednjevjekovnom Dubrovniku.« *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinariae* 2 (1962): 24-43

Parolino, Francisco Roncalli. *Europae medicina a sapientibus illustrata et a comite Francisco Roncalli Parolino observationibus adaucta*, Brixiae, 1747: 472-474).

Pastore, Alessandro. *Il medico in tribunale: la perizia medica nella procedura penale d'antico regime (secoli XVI-XVIII)*. Bellinzona: Edizioni Casagrande, 1998.

-----*Veleno. Credenze, crimini, saperi nell'Italia moderna*. Bologna: Il Mulino, 2010.

Porret, Michel. *Sul luogo del delitto. Pratica penale, inchiesta e perizia giudiziaria a Ginevra nei secoli XVIII e XIX*. Bellinzona: Edizioni Casagrande, 2007.

Porter, Roy. *The Greatest Benefit to Mankind, A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. London: Fontana Press, 1999.

----- »The Eighteenth Century«, *The Western Medical Tradition* Lawrence, I, ur. Michael Neve Conrad, Vivian Nutton, Roy Porter i Andrew Wear, London: Cambridge University Press, 1995: 371-476.

Puljizević, Kristina. *U ženskim rukama. Primalje i porođaj u Dubrovniku (1815-1918)*. Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2016.

De Renzi, Silvia. »Medical Expertise, Bodies, and the Law in Early Modern Courts.« *Isis: A Journal of the History of Science*, 98/2 (2007): 315–322.

Ruggiero, Guido. »The Cooperation of Physicians and the State in the Control of Violence in Renaissance Venice.« *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 33/2 (1978): 156-166.

Roller, Dragan, *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću*, Zagreb: JAZU, 1951..

Rousseaux, Xavier. »Crime, justice and society in medieval and modern times: 30 years of crime and criminal justice history.« *Crime, History & Societies* 1 (1997): 87-118.

Siriasi, Nancy G. *Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago - London: The University of Chicago Press, 1990.

Sivrić, Marijan. *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808*. Mostar: Biskupski ordinarijat, Dubrovnik; Državni arhiv u Dubrovniku, 2003.

Spierenburg, Pieter. »Faces of Violences: Homicide Trends and Cultural Meanings: Amsterdam 1431-1816.« *Journal of Social History* 27 (1994): 701-716.

----- *A History of Murder*, Cambridge: Polity Press, 2008.

Stanić, Darija, Ivana Mrđen i Rina Kralj-Brassard, »Nasilje prema djeci i maloljetnički kriminal u Dubrovniku u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 53/1 (2015): 241-264.

Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272., prir. Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Stojan, Slavica. *Vjerenice i nevjernice: žene u svakodnevicu Dubrovnika (1600.-1815.)*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2003.

Stone, Lawrence. »Una storia della violenza. Il grande declino del criminale e della brutalità endemica quale indice di in processo di civilizzazione della società.« *Prometeo-Rivista trimestrale di scienze e storia* 5/17 (1987): 22-29.

Stuli, Bernard. »Dubrovačka Republika u prvoj polovici XVIII. stoljeća.« *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Zagreb: Konzor, 2001: 93-107.

-----»Dubrovačka Republika u drugoj polovici XVIII. stoljeća.« *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Zagreb: Konzor, 2001: 107-131.

Šundrica, Zdravko. *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva II*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009.

Tadić, Jorjo. »O pomorstvu Dubrovnika u 16. i 17. stoljeću.« *Dubrovačko pomorstvo*, Dubrovnik: Odbor za proslavu 100 godina nautičke škole u Dubrovniku (1952): 165-188.

Vekarić, Nenad. »Ubojstva među srođnicima u Dubrovačkoj Republici (1667-1806).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 95-155.

Vojnović, Kosta. *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj*, 1-2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1898.

Watson, Katherine D. *Forensic Medicine in Western Society, A History*. Abingdon: Routledge, 2011.

PRILOG 1. Popis članova bratovštine brijača počevši od 1460. (Tavola della Fratiglia delli Signori Barbieri)⁵⁹⁴

f. 17

- 1460 Polo, de Biasio, barbiero
Nicolo, de Steffano, barbiero
Vizenzo, de Lunardo, barbiero
Polo, de Marino, barbiero
Raicz, di Osto, barbiero
Francesco, de Marcho, barbiero
Giorgio de Steffano, barbiero
Antonio, de Lazaro, barbiero
Marino de Matteo, Dragomano, barbiero
Michiel, de Pietro, barbiero
Luca, de Marco, barbiero
Gioani, de Marino, barbiero
Michiel de Gioani, barbiero

f. 17v

- Piero, d' Marco, barbiero
Polo d' Steffano, barbiero
Polo d' Aligretto, barbiero
Lorenzo d' Christofano, barbiero
Piero d' Gioani, barbiero
Andrea d' Vudrago, barbiero
Anrea d' Luca, barbiero
1545 Piero, d', Zorzi, barbiero
Nicolo d' Rado, barbiero
Antonio, d' Cristofano, barbiero

⁵⁹⁴ *Matricula Barbitonsororum Ragusinorum*, NSK R-4072

Gioani, d' Polo, barbiero
1549 Michailo d'Michiolo, barbiero
 Vicenzo Giuchovich, barbiero
1552 Biagio d' Stefano, barbiero
1551 Fiorio d' Giorgi, barbiero
 Pietro d' Luca, barbiero

f. 18

Nicolo d' Gravosa, barbiero
 Paulo d' Marco d' Meleda, barbiero
1553 Piero d' Antonio, barbiero
 Marcho d' Piero, barbiero
1554 Vice d' Biagio, barbiero
 Antonio Vucheglich, barbiero
1556 Paulo d' Vido, barbiero
1557 Gioani d' Paulo, barbiero
1560 Lunardo d' Vicenzo, barbiero
 Matteo d' Piero, barbiero
1561 Gioani d' Draghiscic, barbiero
1562 Bosso d' Zorzi, barbiero
1564 Stefano d' Aligretto, barbiero
 Pasqual d' Ellia, barbiero
1565 Tomaso d', Piero, Micicorda, barbiero
 Gioani d' Alfonso, barbiero

f. 18v

1566 Tomaso d', Polo, barbiero
1569 Jacomo d' Gioani, barbiero /
1570 Marcho d' Michiele, barbiero '
1571 Piro d' Gioani, Bieglich, barbiero
 Martino d' Marcho, barbiero
1572 Bernardo d' Marino, barbiero

- 1576 Marino d' Palmota, barbiero
1578 Piero d' Michiel', barbiero
 Pasqual d' Trifon, d' Cataro, barbiero
1579 Michiel d' Piero, barbiero
 Rado d' Gioani, barbiero
1580 Piero d' Polo, barbiero
 Andrea d' Luca, barbiero
 Marino d' Luca, barbiero
1581 Gio d' Martino, mancini, barbiero
1585 Pasqual d' Andrea, barbiero

f. 19

- Michiele d' Michiele, barbiero
1586 Matteo d' Aligretti, barbiero
 Stefano d' Giorgi, barbiero
 Gioani d' Michiele, barbiero
 Gioani d' Jozefo, barbiero
 Biagio d' Antonio Mastovich, barbiero
 Gioani d' Polo, da Malfa, barbiero
1587 Nicolo d' Gioani, barbiero
1588 Lucha d' Paulo, barbiero
 Michiele d' Steffano, barbiero
 Marino d' Francesco, barbiero ?
1589 Vincenzo d' Francesco, barbiero
1597 Lorenzo Monteti, barbiero
1590 Nicolo d' Rado, barbiero
 Piero d' Rado, barbiero
1592 Antonio d' Christofano, barbiero

f. 19v

- 1592 Giovanni di Rado, barbiero
Ant/oni/o d' , Giorgi, barbiero
- 1593 Piero d' Stefano, barbiero
- 1596 Marco d' Rado, barbiero
- 1599 Antonio d' Piero, barbiero
Luca, d', Marco, barbiero
- 1600 Vincenzo d' Piero, barbiero
- 1601 Marino, barbiero
Gioani, d' Aligretti, barbiero
- 1602 Gioani Rosa, barbiero
Paulo d' Michiele, barbiero
- 1604 Jacomo d' Lucha, barbiero
Paulo d Michiele, Natali, barbiero
- 1605 Marcho, d' Andrea, barbiero
- 1606 Jacomo, d' Giovani, barbiero
- 1608 Paulo d' Andrea, barbiero

f. 20r

- Simon d' Francesco, barbiero
- 1609 Marco d' Michiele, barbiero
Gioani d' Ruscho, barbiero
Fiorio d' Vincenzo, barbiero
Vincenzo d' Michiele, barbiero
Agustino d' Fillipo, barbiero
- 1610 Nicolo d' Matteo, barbiero
Francesco Portella, barbiero
- 1611 Simon d' Paulo, barbiero
- 1612 Biagio d' Vincenzo, barbiero
Nicolo d' Marco, barbiero
Bartlomeo Bogaxinovich, barbiero
Drago d' Gioani, barbiero

- 1613 Antonio d' Rado, barbiero
Michiele d' Vincenzo, barbiero
1614 Vincenzo Magudouich, barbiero

f. 20v

- 1615 Vincenzo d' Luca Aligretti, barbiero
1616 Stefano d' Josefo, barbiero
Vincenzo d' Batista, barbiero
1617 Nicolo d' Biagio, barbiero
Natal d' Michiele, barbiero
Luca d' Luca, barbiero
Vido d' Nicolo, barbiero
Vincenzo d' Marco, barbiero
Marcho d' Vincenzo, barbiero
1618 Stefano d' Nicolo, barbiero
Marco d' Gioani, barbiero
1622 Marco d' Nadalino, barbiero
Matteo d' Marco, marnara
Gioani Batista della...., barbiero
1622 Jerolimo d' Michiele Lupo, barbiero

f. 21r

- 1623 Gioani d' Vincenzo, barbiero
Michiele d' Gioani, barbiero
Vincenzo d' Pietro, barbiero
Marin' d' Gioani, barbiero
Gioani de Christofano, barbiero
1625 Pietro de Gioani, barbiero
Biagio de Marcho, barbiero
1626 Steffano de Nicolo, barbiero
1627 Paulo de Dimitri, barbiero
Jacomio Vargniach, barbiero

- 1628 Gioani d' Sorgo, barbiero
1629 Biagio Bogascinovic, barbiero
Michiel' de Francesco, barbiero
1630 Giorgi de Marco, barbiero
1628 Giorgi de Pasqual, barbiero
1632 Pietro de Dimitri, barbiero

f. 21v

- 1632 Fra/nces/co d' Andrea, barbiero
1632 Marin/o de Bartolomeo, barbiero
1638 Gioani de Vuchadino, barbiero
1638 Rado de Giorgi, barbiero
1642 Josefo de Stefano Bogascini, barbiero
1645 Pietro de Tomaso Bogascini, barbiero
1647 Vincenzo de Nicolo Mondofia, barbiero
1647 Tomaso d' Gioani Marchi, barbiero
1650 Vincenzo di Pietro Ferro, barbiero
1635 Pietro di Biagio Giulich, barbiero
1644 Elia di Biagio, barbiero
1650 Biagio di Gioani Zitto, barbiero
1652 Antonio di Luziano, barbiero
1653 Santino di Stefano, barbiero
Francesco di Vincenzo Bergamino, barbiero
1656 Gioani d' Nicolo Vsienaz, barbiero

f. 22r

- 1658 Gioani Flaminio, barbiero
Paolo di Marco, barbiero
Rado di Giorgi, barbiero
Vincenzo d' Matteo, barbiero
1659 Lutiano d'Andrea, barbiero
Nicolo di Giovani, barbiero

- Florio di Steffano, barbiere
1660 Francesco di Martino, barbiere
Simon di Gioani Fantelli, barbiero
Elia di Jacomo, barbiere
1662 Gioani di Gioani, barbiero
Domenico di Rado, barbiero
Antonio di Jacomo, barbiero
Pietro di Gioani Ferri, barbiero

f. 22v

- Pietro di Gioani, barbiero
1664 Biagio di Gioani Selen, barbiero
Antonio di Marco Mateichi, barbiero
1665 Ellia di Steffano, barbiere
1668 Michiele Liepopili, barbiere
Gio: Bonomelli, barbiere
Lamberto Salamoni, barbiere
1669 Nicolo di Pietro Ungaro, barbiero
Simon di Pietro Lupi, barbiere
1670 Pietro di Rusco, barbiere
Andrea di Nicolo Nichei, barbiere
Nicolo di Matteo, barbiere
1673 Marino di Carlo, barbiere
1674 Pietro di Giorgi, barbiere
Tomaso di Rusco, barbiere

f. 23r

- 1674 Pietro di Vincenzo, barbiere
Gioanni di Pietro, barbiere
1677 Nicolo di Giorgio, barbiere
Francesco di Pietro, barbiere
Andrea di Gioani. barbiere

- 1681 Pietro Tromba, barbiere
Michiele di Pietro, barbiere
1682 Martino di Pietro barbiere
1683 Florio di Marco, barbiere
1685 Paolo Antonio Bartolini barbiere
Pietro Stefano Peruci barbiere
Paulo Biga...o, barbiere
Marcho di Florio, Barbieri
1687 Gioani di Marco, Barbieri

f. 23v

- 168 Marco di Pietro Ferri, barbiere
Nicolo di Giacomo Bruneti, barbiere
Antonio di Nicolo Ilia..., barbiere
1689 Pietro di Marco, barbiere
Ruscho di Pietro Metchi, barbiere
1690 Michiel Angelo Rinaldi, barbiere
1691 Antonio di Pietro Ferri, barbiere
Simon di Nicolo Remedeli, barbiere
Pietro di Simon Lupi, barbiere
Nicolo di Vincenzo, Speciale Fratello
1695 Michiele di Rado, Fratello Barbieri
1696 Pietro di Vincenzo Crivellini, Barbieri
Matteo di Steffano, Barbieri
1696 Gioani Paolo Grasini, Barbieri
Paolo Babonich, Barbieri
1698 Damiano di Gioani, Barbieri
1698 Matteo di Marco, Barbieri

f. 24r

- 1698 Luca di Paolo, Barbieri
1710 Pierro di Natal, Barbieri
Nicolo Pervani, Barbieri

- Bartolomeo di Gioseppe Barbieri
1717 Vicenzo di Pie: Crivellini, barbieri
1718 Luca di Andrea Nichei, barbieri
1720 Antonio Pervani, barbieri
1721 Nicolo Illiich, barbieri
1722 Antonio, barbieri
1725 Biagio Paulini, Barbieri
1728 Florio di Marco, Barbieri
Domenico di Gioseppe Padvano, Barbieri
Biagio di Bartolomeo Kuliscich, Barbieri
1729 Antonio Marcovich, Barbieri
1734 Antonio Vlahuscich, Barbieri
1737 Matteo di Stefano Sivrich, Barbieri

f. 24v

- 1740 Giuseppe Bartolomeo d' Andrea, Barbieri
Gioanni di Gioanni Natalis, Barbieri
Antonio di Steffano Sivrich, Barbieri
Francesco di Nicolo Gaudentio, Barbieri
Giuseppe di Andrea Galatinovich, Barbieri
Gioanni di Matteo, Barbieri
Marco di Nicolo Pasquali, Barbieri
1745 Matteo di Pietro Milchovich, Barbieri
1746 Paolo di Biagio Paulini, Barbieri
Pietro Nicolini, Barbieri
Illia di Nicolo Illich, Barbieri
1754 Pietro....., Barbieri
Simeone Natalis, Barbieri
Pietro Balbi, Barbieri

f. 25r

- Marco Bracevich, Barbieri
Giovanni Vitagliano, Barbieri
1762 Andrea di Giuseppe Galatinovich, Barbieri
1763 Girolamo di Marco Mitroevich, Barbieri
1769 Gioani Luca Bona, Barbieri
1772 Luca Millicich, Barbieri
1778 Marco Cattafio, barbieri
Matteo Sessa, barbieri
1782 Giovanni Lupini, Barbieri
1783 Giuseppe de, Barbieri
1789 Giovanni Luca de Matthei, Barbieri
1791 Paolo Naraci, Barbieri
1792 Michiele Besauer, Barbieri
1796 Matteo Castrapelli, Barbieri
1798 Bartolomeo di Gioseppe, Barbieri (pogrešno zapisan na vrhu f. 24)
1800 Gioanni Mitrovich, Barbieri
Simone Simunovich, Barbieri
1802 Matteo Vukasovich, Barbieri

f. 25v

- 1804 Melchiore di Pietro Givovich, Barbieri
1808 Luca di Antonio Giucca, Barbieri
1810 Gregorio Bona, Barbieri
Pietro Lazarevich, Barbieri
Matteo Castrapelli, Barbieri

PRILOG 2. Prijevod pisma dubrovačkog fizika Marka Florija objavljenog u Parolinijevoj knjizi o stanju europske medicine u 18. stoljeću⁵⁹⁵

UZ UGARSKU

DALMACIJA

a u njoj DUBROVNIK

Plemenitom i veleučenom mužu FRANU RONCALLI PAROLINO

Dvorjaninu poljskoga kralja

MARKO FLORI upućuje pozdrav najdubljeg poštovanja.

Tvoje mi je pismo stiglo sa zakašnjenjem; naime, brod kojem je bilo povjereno morao je prije (kako to pretežno biva) svratiti u sve dalmatinske luke i u njima se zadržati neko vrijeme radi svoje zarade, prije nego stigne do nas. Zbog toga, veleučeni mužu, ako se čini da kasnim s odgovorom, nemoj to pripisati mojoj lijenosti nego radije nevoljama ovih krajeva, gdje nema pismoša koji bi, kako je običaj u drugim europskim gradovima, pismo donijeli kroz utvrđen broj dana. Zato sam se sam na se srdio, to više što se bojim da ne pomisliš da se radi o nekoj mojoj pogrešci, a nje nema.

Čim sam pročitao tvoje pismo, ustrašio sam se zbog veličine djela o kojemu razmišljaš; nisam se prestajao čuditi, to više što je malobrojnim bilo dopušteno sa slavnim rodом združiti izvrsnost učenosti. Ta što je odličnije? Što se ljudskom rodu može zamisliti korisnijim od raspravljanja o svim bolestima koje se zbivaju u pojedinim europskim pokrajinama i njihovim vlastitom liječenju.? Pa da se ono na čemu je radilo toliko najmunijih ljudi dalo sabere u jedno, tako da se s pravom može činiti Liječnikom svih naroda. Zbog toga držiš da tvoje Djelo ne bi bilo posve dovršeno, ako ne budeš obaviješten i o tome koje su endemske bolesti u Dalmaciji, osobito na području dubrovačke vlasti i u susjednim krajevima, te koja je vrsta lijekova vlastita tim pojedinim krajevima. To dakle od mene tražiš, te po svojoj jedinstvenoj humanosti i učenosti pozivaš da se izloži sve ono što se novo ovdje nalazi, a nije zajedničko drugim krajevima. Znaj dakle da mi ništa neće biti draže ni ugodnije nego tolikom mužu prilagoditi svoje ponašanje, a sigurno bih vjerovao da služim

⁵⁹⁵ Francisco Roncalli Parolino, *Europae medicina a sapientibus illustrata et a comite Francisco Roncalli Parolino observationibus adaucta*, Brixiae, 1747: 472-474).
<http://skupnikatalog.nsk.hr/Record/nsk.NSK01000198163>. Prijevod s latinskog: Ante Šoljić.

nekoj svojoj ambiciji ako prema svojim snagama udovoljim tako plemenitoj želji. Ali, što će ti sigurno izgledati čudno, a to sam s izvjesnim duhovnim uzbuđenjem primoran priznati, jedva ti išta imam napisati. Dalmacija graniči s Italijom pa, iako nije jednako plodne zemlje, ipak uživa u istoj klimi. Nema ničega čime bi se isticala osim surovosti i broju brda. Osim toga, ovdje nema močvara, nema nikakvih nedostataka voda; tlo nije nepogodno zbog opterećenosti kakvom štetnom solju ili sumporom, da bi ga napadala njihova istjecanja određenim godišnjim nepogodama i da bi izazivalo neku osobitu opasnost zdravlju stanovnika, kakva nije bilo gdje uobičajena; a da takvo što kod nas postoji, to bi zacijelo naznačio naš Baglivi, radije nabrajajući nedostatke domovinskog zraka nego rimskoga, osobito kada izlaže što mu se događalo u liječenju u dalmatinskim gostinjcima.

No da ne bih bio primoran svoje pismo, zbog oskudice gradiva završiti, reći ću samo ono što sam jedino ovdje zapazio, a ne sjećam se da sam drugdje pročitao o liječenju zmijskih ujeda. Ovdajšnja brda veoma obiluju tim životinjama, a osobito onima koje zovu «amodites» - poskocima, što posjeduju aktivan i jak otrov, da u malo sati čovjeka usmrte. Toj su nevolji osobito izloženi kmetovi koji onamo odlaze sjeći drva ili hvatati ih radi korištenja u medicini. No ovdje se ne možemo dostatno nadiviti umijeću prirode, koja se čudesno suprotstavila toj ozljedi kako bi zaštitila te jadnike. Među stijenama i kamenjem raste neka biljka dosta oštrog, gorkog okusa, s listom pelina, cvijetom kamilice; njime opskrbljeni zmijolovci više nezabrinuti za zdravlje, odvažno se upuštaju u lov na zmije, pa ako osjete da su ranjeni njihovim ugrizom (što se često događa) na licu mjesta stave na ranu iskidanu travu, ako je svjež, ili — ako je suha — izmrvljeni prah pospu po rani i zavežu, daju se na hodanje i tako se pokažu otpornima na nastup svih smrtonosnih znakova. Brojni također, da bi lijek bio sigurniji, piju sok ili taj prah umiješan u vino. Osobno sam vidio da su tim sigurnim i spasonosnim iskustvom mnogi ozdravili, čak se to, uz zavjetovanje, uspješno primjenjuje i na samim životinjama. Samo sam ovo, Presvijetli mužu, vidio kao nešto osobito u svojoj domovini, kroz toliko godina otkad nosim teret bavljenja medicinom.

Sada ću dodati nešto što mi je bilo moguće opaziti u susjednim krajevima podložnim turskoj vlasti. Kad sam, prije malo godina, po zapovijedi Dubrovačkog senata išao k bosanskom Namjesniku (Veziru), koji je patio od bolesti hipohondrije, na putovanju koje sam obavio tijekom osam dana jedva da sam vidio išta dostojno da te o tome obavijestim; naime, zemlja kroz koju je valjalo ići prvih šest dana, iako je šumovita i strašno brdovita, hrani vrlo snažne stanovnike, koji — jer imaju jako zdrav zrak — ako dopadnu slaba zdravlja sav posao prepuštaju prirodi. Međutim, samo upalu pluća, koja je kod njih češća nego druge bolesti, običavaju liječiti nečuvenom metodom.

Naime, kad osjete da im je bolest zahvatila jednu stranu, odmah u početku bolesti, dok im udove još muči hladnoća i groznica, zapalivši jaku vatru primaknu joj se i k njoj okrenu bolnu stranu; u međuvremenu progutaju žuč od medvjeda (kojega često ubiju u lovu) težine tri-četiri zrna, uz vruće napitke, pa to danonoćno ponavljaju dok uz obilnu provalu krvave pljuvačke izazvane jakim kašljem ne osjete znatno olakšanje boli, te svladaju bolest ovom umjetnom krizom, pa je taj običaj liječenja upale pluća tako zavladao, da je kod svih udomaćen, te se proširio uzduž i poprijeko po svoj Bosni. Jednako tako, da bi sretno odmah uklonili reumatske i druge bolove u zglobovima, dok se izdaleka primiču gomili zapaljenog drveća bolne zglobove mažu prethodnom zagrijanim i otopljenim medvjedićim salom. Kod tih sam seljaka također vidio kako puknuti i zloćudni čirevi ozdravljaju dugim nanošenjem stare masti i izmrvljene čađe dvaput dnevno. Ne znam međutim od koga su to primili; znam ipak da sam ustanovio, kad sam nakon toga isto primijenio na takve čireve, da je to istina, i bez primjene bilo kakvih isjecanja što ih preporučuju kirurzi, i bez apsorbenata, rana je nakon otvrdnuća potpuno zarasla. Ovo što je dosad rečeno obilatno potvrđuje Kelsovu izreku, kad je na početku svoga Djela, raspravljajući o medicini rekao: *Bez nje (=medicine) nigdje nije bilo, ta i najneiskusnija su plemena poznavala trave i druge pripreme za liječenje rana i bolesti.*

Dosta, međutim, o putovanju: sada ću pokušati to kraljevstvo iznutra osvijetliti. Ono je dakle izgledom lijepo, odlikuje se bogatstvom zemlje, ljupkošću bregova, obiluje voćem i stokom, vrlo je bogato svakovrsnim metalima, uživa u vrlo čistom zraku, neopterećeno je bilo kakvim endemskim bolestima, dapače, jako su snažni ljudi što se ondje rađaju, visoka stasa, vesele naravi i marljivi. Premda ni ovdje nema ničega što bi se moglo reći o posebnim bolestima, ipak vjerujem da tebi kao svestrano učenom čovjeku neće biti mrsko da ovdje ukratko izložim neke rijetkosti koje se ne susreću posvuda, a spadaju više u prirodoslovlje. Prvo ću govoriti o vodama koje su jako raznolike i izvrsne, te ne sumnjam da bi bile jako čuvene da se slučajno ne nalaze kod barbarskih plemena, udaljenih od svake kulture i učenosti.

U središtu kraljevstva nalazi se maleni grad zvan Travnik, smješten u ljupkoj ravnici, stisnut s južne strane plodnim brežuljcima, a sa sjevera šumama i brdima. Tu iz uvale izviru nebrojeni izvori, veoma hladni i usred ljeta, i čuveni po kvaliteti voda. Tu je sjedište Vezira, kamo se stječu svi stanovnici i pridošlice kad ih nužda tjera da obave poslove. Prvih dakle dana kad sam ovamo stigao sa svojom pratnjom primljen nsvakidašnjim gostoprimstvom, mene je i moju posluhu spopao takav proljev da ga se nije moglo ublažiti nikakvim lijekovima. On je, i bez oštećenja želudca i bez boli u truhu, bio toliko ustrajan da nas je posve oslabio te gotovo uništio. Jao, nisu koristila nikakva sredstva za zatvor, nikakvi opijati, tako da bez ikakva savjeta ne znadoh kamo se

okrenuti, dok — konačno — nisam upozoren da te poremećaje izaziva voda obližnjeg izvora kojom smo se služili, pa smo odmah pribjegli drugima, te smo se isti dan (čudno je reći) svi sretno oporavili. U međuvremenu su dvojica iz moje posluge, jedan je zbog nekakva impetiga lakše vrste dugo imao odurnu kožu, a drugi je, blijed i beskrvan, patio od zatvora, tako su se oporavili da su se prvome vratili sjaj i glatkoća kože, a drugome su omekšala crijeva a u lice se vratilo rumenilo. To su isto poslije u takvim bolestima plodonosno iskusili mnogi naši zemljaci. Možda ćeš me ovdje pitati otkuda tome tolika snaga i moć, kad su izvori iste boje, istoga okusa kao i drugi izvori? Ali jednostavno priznajem da ja to ne znam i nisam to uspio dokučiti tiza sav trud. Konačno sam se ipak pobrinuo da se nama ta voda dopremi u dobro zatvorenim staklenim posudama, ali na velikoj udaljenosti od svoga izvora jedva da su zadržale i male tragove svoje snage. Valja dakle slutiti da u njima postoji nekakva jako hlapljiva živina sol, koja čak i kroz pore u staklu sebi traži put te pobjegne.

Osim ovih ima i kiselih (voda) koje se pogledu putnika ukazuju nekoliko kilometara dalje na tri različita mjesta, a jedna od njih na pustome mjestu blizu obale jedne rijeke, vrlo ugodnim prizorom, kao da vrijući iz lonca pod kojim je vatra, iz zemlje vrije punim mlazom, te se ističe nad ostalima kako obiljem tako i snagom, jer se — veoma hladna na dodir — kušanju nudi izvrsnim okusom. Može se nagađati da je i ona puna nekakva veoma hlapljivog metalnog zadaha više nego druge, jer je kad izvire prozirna poput kristala, ali nakon kratkoga zadržavanja poprimi pomalo mliječnu boju i ne može ju se nikakvim staklima, nikakvim lancima prisiliti da se kroz pet-šest dana ne pokvari i ishlapi, ispuštajući (kao i druge) zadah sumpora; štoviše, dogodilo mi se da sam s uživanjem vidio kako je obližnja stoka što se onamo okuplja da ugasi žeđ i uhvati hlada, natjerana žegom podnevnoga sunca, prezirala slatku riječnu vodu i požudno se međusobno natjecala i nju tražila. Tu sam vodu i samome Veziru uspio preporučiti za piće; a svake godine ponekog od mojih sugrađana, kada to bolest zahtijeva, običavam onamo uputiti, pa sigurno ako smijem očitovati istinu, sve su takve vode na koje sam nailazio u Italiji daleko niže kvalitete, nisu joj ravne ni snagom okusa ni daha. Za žaljenje je zacijelo što je priroda tolika dobra podarila onima koji ih nimalo ne cijene, i čija se traljavost ne može usporediti ni s čim nego s tupoglavcima. Tolika učestalost i izvrsnost mineralnih voda neće ni začuditi onoga tko uzme u obzir da se u tom kraju posvuda nalaze rudnici željeza, kako se iz rečenoga čini, kao da su međusobno povezani. A ne iskopava se samo željezo nego se u obližnjim brdima često nalazi i živa, pa i srebro, iako rjeđe, a to oni seljaci ipak čuvaju u najvećoj tajnosti, pa se ne usude reći gdje se nalaze, da ne bi pod pritiskom turskoga barbarstva i pohlepe i protiv svoje volje, jer od toga oni ne bi imali nikakva ploda, bili natjerani dragocjeni metal iskapati za barbarske

Gospodare; zato kad jednom nađu žilu koja se nađe na površini, skupljaju i nama potajno donose, a poslije to lopatama i kamenjem nastoje zatrpiti.

Ovdje je i biljno sjeme izdašno. Višeput sam vidio vrlo plemenitih i rijetkih biljaka, pa ako jednom u ova mjesta stigne neki Profesor botanike možda će pronaći i novih, ali kako ovo nije moja struka nije bilo ni zgode ni slobodnog vremena da bih se time pozabavio.

Eto sam ti priveo kraju ono što si naručio i o našoj Pokrajini i o susjednom bosanskom kraljevstvu. Priznajem da sam se u početku kolebao da li da se zaputim u tu pokrajinu, svjestan oskudice stvari i oskudnosti mog talenta, ali me je osokolilo ono što sam mogao razabrati iz tvoga pisma, da radije opraštaš blagoglagoljivost nego što bi bio sklon šutnji; pa sam zato, iako sam bio rekao da ću biti kratak, i s pravom bio opširan. Primi dakle dobrohotno što ti prenosim ono što spada na vrlo učene muževa, da obogati tvoje djelo, no kada to pročitaš, uvaži molim te, da je to pisano u tom duhu i da to naznačuje moju odanost prema tebi, da ne bi ono što je istinito, zbog neobaviještenosti smatrao uvećanim. Zdrav bio Liječniče, diko i uresu države, i vjeruj da će moje poštovanje uvijek biti veoma visoko.

Dubrovnik, XIII Kal. Septemb. M.DCC.XLVI (20. kolovoza 1746.)

P.S. Djelce P. Ansaldija koje mi je dostavljeno zajedno s tvojim pismom ovdašnji učeni ljudi veoma cijene, mnoge naime pokreće i novost predmeta i snaga argumenta, potvrđen tako golemom erudicijom, i grčkom i latinskom. Konačno, što želiš saznati o Matku Bratisu, te što radi i je li primio Povijest bolesti koju si poslao? Ukratko ću ti evo javiti što je s njim. On je prije dvije godine pošao i Carigrad i ondje je kao liječnik u službi Poslanika najkršćanskijeg kralja (francuskog), u zadnje sam pak vrijeme od drugih čuo da je Poslanik iz straha od kuge odanle otišao zajedno s njime i pobjegao na obale Tračkoga Bospora, te da je četiri ili pet njegovih slugu zaraženih tom kugom preminulo. čim dobijem priliku da mu pišem neću propustiti uputiti mu tvoje pozdrave i da naprijed rečeno sačuva, u tvoje ime podsjeti. Još jednom te pozdravljam.

PRILOG 3. *Medicinski vještaci kao tužitelji, optuženici i svjedoci u postupcima Kaznenog suda u Dubrovniku u 18. stoljeću*⁵⁹⁶

Kirurzi, brijachi i fizici pojavljivali su se pred Kaznenim sudom u ulogama tuženika, tužitelja i svjedoka. Iako malobrojni, ovi nam postupci mogu pružiti podatke o njihovom socijalnom i materijalnom statusu, a i o njihovoj naravi. U tri promatrana desetljeća 1711/20, 1751/60 i 1791/1800 zabilježeno je 17 takvih slučajeva.

U četiri slučaja optuženi su za fizički napad. Dana 29. listopada 1711. Mada, služavka u bolnici *Domus Christi*, tuži fizika Sismita opisujući kako je nosila lijek koji je prepisao doktor Bogašinović i kako ju je stoga doktor Simit udario dva puta rukom u glavu i jednom u rame, a onda dva, tri puta nogom u bok odostraga, uslijed čega je prokrvarila iz rodnice i leži u postelji šest dana.⁵⁹⁷ Anonimnom dojavom sudu od 5. siječnja 1718. pokrenut je postupak protiv brijacha Petra Kušina zbog sudjelovanja u tučnjavi.⁵⁹⁸ Petar Dusci tuži 25. prosinca 1797. brijacha Ivana Bonu da ga je fizički napao i uvrijedio pogrđnim riječima.⁵⁹⁹ Marija iz Osojnika tuži 9. travnja 1800. brijacha Ivana Vitaljina zbog fizičkog napada rukama i komadom drveta, te uvrede grubim riječima.⁶⁰⁰ Niti u jednom slučaju postupak nije okončan.

U jednom je slučaju brijach Paulo Naracci optužen da nije pristao obaviti posao, naime dana 22. lipnja 1797. Luigi Beson ga optužuje da nije želio obrijati dva stranca u njegovoj kući.⁶⁰¹

Brijach Mate Markov je bio žrtva teškog ranjavanja. Anonimnom dojavom od 1. ožujka 1713. pokrenut je postupak protiv Antuna Mase, vlasuljara, zbog fizičkog napada mačem na brijacha posljednjeg dana karnevala. Prema procjeni kirurga Antonija ozljede po glavi i tijelu koje je brijach zadobio bile su opasne po život. Postupak je okončan, a počinitelj osuđen na mjesec dana zatvora.⁶⁰²

⁵⁹⁶ Tekst je objavljen u: Neda Kovačić, »Kirurzi i brijachi – vještaci u postupcima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću.« *Analiza Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku* 53/2 (2015): 276-277

⁵⁹⁷ *Lam. Crim.* sv. 58, f. 34v. Ovaj je slučaj već ovdje spomenut u prijavi kirurga Antonija. Kako nema zabilježenog nastavka sudskog postupka možemo pretpostaviti da se slučaj okončao nagodbom.

⁵⁹⁸ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 16v.

⁵⁹⁹ *Lam. Crim.* sv. 210, f. 69.

⁶⁰⁰ *Lam. Crim.* sv. 214, f. 79.

⁶⁰¹ *Lam. Crim.* sv. 209, f. 144v.

⁶⁰² *Lam. Crim.* sv. 59, f. 201.; *Crim.* sv. 6, f. 51v-52.

Zabilježen je jedan slučaj tužbe i protutužbe zbog uvrede. Dana 28. prosinca 1795. brijač Ivan Bona tužio je postolara Marka Picetića da ga je uvrijedio grubim riječima i prijetio mu da će mu dati dvije pljuske. Marko je uzvratio protutužbom istoga dana zbog vrijeđanja njega osobno i njegovog zanata.⁶⁰³ Kazneno djelo uvrede i pokušaja fizičkog napada čekićem predmet je tužbe brijača Ivana dana 10. kolovoza 1798. protiv Vuka Ivankovića iz Konavala.⁶⁰⁴

Kirurzi i brijači također sudu prijavljuju štetu na imanju i krađu. Brijač Petar Šimunov tuži 11. ožujka 1711. tri soldata da su mu kamenjem napala stoku,⁶⁰⁵ a kirurg Vincenzo d'Alessandro 9. Listopada 1800. prijavljuje sječu loze na pergoli.⁶⁰⁶ Kirurg Lorenzo Giromella 8. siječnja 1795. tuži vojnika Petra Radina zbog krađe u svom magazinu koji se nalazio ispod tvrđave Lovrijenac.⁶⁰⁷ Anonimnom dojavom od 19. travnja 1711. optužuje se Matko Bobić da je pokrao stvari iz kuće svog gospodara fizika Sismita.⁶⁰⁸

Kada su kao slučajni prolaznici nazočili pojedinim fizičkim obračunima pozivani su na sud kao svjedoci. Kirurg Antonio Liepopili svjedoči na sudu o tučnjavi koja je izbila na Pilama 19. ožujka 1718.⁶⁰⁹ Brijač Cvijeto je 8. rujna 1713. naveden kao svjedok koji je prisustvovao tjelesnom napadu Nikole Raka na sina tužitelja mesara Barula Caligaro.⁶¹⁰ Brijač Niko Restaver je svjedočio 28. kolovoza. 1792. u postupku protiv optuženog Ivana barjaktara za fizički napad na Francisca Falconetti⁶¹¹ a brijač Ivan Bona 5. travnja 1793. u slučaju teškog ranjavanja na Placi Luke Antunovog s Pelješca⁶¹²

⁶⁰³ *Lam. Crim.* sv. 206, f. 153v-154.

⁶⁰⁴ *Lam. Crim.* sv. 211, f. 66v.

⁶⁰⁵ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 89v.

⁶⁰⁶ *Lam. Crim.* sv. 212, f. 191.

⁶⁰⁷ *Lam. Crim.* sv. 204, f. 90v.

⁶⁰⁸ *Lam. Crim.* sv. 57, f. 147v.

⁶⁰⁹ *Lam. Crim.* sv. 69, f. 88v.

⁶¹⁰ *Lam. Crim.* sv. 60, f. 160.

⁶¹¹ *Lam. Crim.* sv. 199, f. 29v.

⁶¹² *Lam. Crim.* sv. 200, f. 98v.

PRILOG 4 Mapa u A3 formatu

Životopis

Neda Kovačić rođena je 27. travnja 1952. godine u Požegi. Diplomirala je na Farmaceutskom fakultetu, Ljekarnički smjer, 1975. godine. Poslijediplomski doktorski studij Povijest stanovništva na Sveučilištu u Dubrovniku upisala je 2009. godine. Do umirovljenja 2007. godine radila je u farmaceutskim kompanijama Bayer i Pliva na poslovima edukacije i treninga. Kao vanjski suradnik predavala je na Internacionalnom univerzitetu Philip Noel-Baker u Sarajevu na predmetu Upravljanje ljudskim potencijalima 2009. godine i na Prehrambeno-biotehnološkom fakultetu u Zagrebu na predmetu Edukacija i komunikacija u nutricionizmu od 2009. do 2013. godine. Sudjelovala je u projektu Europskog socijalnog fonda za unapređenje visoko školskog obrazovanja na Malti u svojstvu *senior experta* na pripremi nastavnog materijala, edukacije i izvođenja nastave na predmetu *Clinical study for Health and Social Care* 2010. do 2012. godine. U okviru studija Povijest stanovništva sudjelovala je u istraživanju kriminaliteta na vrelima iz Državnog arhiva u Dubrovniku pod vodstvom Nelle Lonza i Nenada Vekarića.

Objavljeni radovi:

»Dubrovački brijači u službi Republike.«, *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru. Od plemića i crkvenih dostojanstvenika do težaka i ribara*, Urednici Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel Ruža Radoš, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016: 460- 467.

»Kirurzi i brijači – vještaci u postupcima dubrovačkog kaznenog suda u 18. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku* 53/2 (2015): 276-277.